SLAVNOSTNÍ PRŮVODY

ISBN 80-901913-1-2

SLAVNOSTNÍ PRŮVODY

Sestavila a redakčně upravila
Ludmila Tarcalová

Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, 1994

SLAVNOSTNÍ PRŮVODY

Věnováno
nedožitým 60. narozeninám
univ. prof. PhDr. Václava Frolce, DrSc.

OBSAH

Ludmila Tarcalová: Exkurz do historie čs. sekce pro lidové obyčeje MKKKB 13
Kornélia Jakubíková: Sprievod ako etnologický problém 17
Eva Večerková, Ludmila Tarcalová: Náboženské průvody v kalendářním cyklu svátků a slavností. Na okraj studia 23
Viera Feglová: Sprievod v tradičnej kultúre Slovenska 45
Vanda Jiřikovská: Lidé v průvodu – průvod jako jedna z identifikačních situací 51
Alexandra Navrátilová: Průvody v rodinných obřadech 57
Pavel Popelka: K pojmům průvod a pohřební průvod, jejich základní sociální a ceremoniální znaky 69
Zdenka Jelínková: Dětské průvody a obchůzky jarního cyklu 77
Viera Sedláková: Jarné obchôdzky zo zápisov Andreja Halašu 97
Zuzana Beňušková: Prvomájové sprievody v Bratislave 103
Ilona Vojancová: Průvody spojené s taneční zábavou zvanou „Věneček“ na Hlinecku 111
Zuzana Marhoulová: Mikulášské obchůzky v Horní Lidči 117
Irena Ochrymčuková: Společenské aspekty v procesí 125
Ludmila Tarcalová: Velehrad – cíl slavných průvodů 133
Marie Náplavová: Poutní procesí jako společenská událost 141
Mária Felberová: Púte a ich miesto v spoločenskom živote na dedine, (na strednom Spiši) 147
Bohuslav Beneš: Sokolské průvody 159
Eva Večerková: Průvody ve spolkových slavnostech v meziválečném období 165
Karel Altman: Slavnostní průvody a jejich podíl na utváření české národní společnosti v Brně 181
Miloslava Hošková: Svátek voskových sloupků v Uničově 189

Jitka Matuszková: Historie slavnosti Božské srdce v Dolních Bojanovicích 195
Drahomíra Daňkovská: Hornické parády 201
Dana Nováková: Dřívější a současné historické průvody na okrese Jihlava 209

INHALT

Ludmila Tarcalová: Der Exkurs in die Geschichte der tschechoslowakischen Sektion für Volksbrauche 13
Kornélia Jakubiková: Der Umzug als ethnologisches Problem 17
Eva Večerková, Ludmila Tarcalová: Die Religiösen Umzüge im Kalenderzyklus der Feiertrage und Feste. Randbemerkung zum Studium 23
Viera Feglová: Die Umzüge in der traditionellen Kultur der Slowakei 45
Vanda Jiřikovská: Die Menschen im Umzug – der Umzug als eine der Identifikationssituationen 51
Alexandra Navrátilová: Die Umzüge in den Familienriten 57
Pavel Popelka: Zu den Begriffen Umzug und Leichenzug, ihre grundlegenden sozialen und zeremoniellen Merkmale 69
Zdenka Jelínková: Kinderumzüge und – umgänge des Frühlingszyklus 77
Viera Sedláková: Frühjahrsumzüge aus den Aufzeichnungen vom Andrej Halaša 97
Zuzana Beňušková: Die Umzüge am Ersten Mai in Bratislava 103
Ilona Vojancová: Umzüge in Verbindung mit der als „Věneček“ bezeichneten Tanzunterhaltung in der Region von Hlinsko 111
Zuzana Marhoulová: Die Nikolaus-Umzüge in Horní Lideč 117
Irena Ochrymčuková: Die gesellschaftlichen Aspekte in der Prozession ... 125
Ludmila Tarcalová: Velehrad – Zielort berühmter Umzüge 133
Marie Náplavová: Die Wallfahrtsprozession als gesellschaftliches Ereignis 141
Mária Felberová: Die Wallfahrten und ihr Platz im gesellschaftlichen Leben auf dem Land (in der mittleren Zips) 147
Bohuslav Beneš: Die Züge des Turnvereins „Sokol“ (Falke) 159
Eva Večerková: Die Umzüge bei den Vereinsfesten in der Zwischenkriegszeit 165

Karel Altman: Die Festumzüge und ihr Anteil an der Gestaltung der tschechischen nationalen Gesellschaft in Brno 181
Miloslava Hošková: Das Wachssäulenfest in Uničov 189
Jitka Matuszková: Die Geschichte des Festes zu Ehren des Göttlichen Herzens in Dolní Bojanovice 195
Drahomíra Daňkovská: Die Kumpelparaden 201
Dana Nováková: Frühere und zeitgenössische historische Umzüge im Bezirk Jihlava 209

SUMMARY

Ludmila Tarcalová: A Trip History of Subcommission for Folk Customs MKKKB 13
Kornélia Jakubiková: The Procession as an Etnological Problem 17
Eva Večerková, Ludmila Tarcalová: The Religious Processsions in the Calendar Cycle of Feasts and Celebrations. On the Margin of the Study 23
Viera Feglová: The Processions in the Traditional Culture of Slovakia 45
Vanda Jiřikovská: The People in the Procession – the Procession as One of the Identifying Situations 51
Alexandra Navrátilová: The Processions in Family Rites 57
Pavel Popelka: The Terms „Prosession" and „Funeral Procession" Their Elementary Social and Caremonial Features 69
Zdenka Jelínková: The Childrens Processions and Walkabouts of the Spring Cycle 77
Viera Sedláková: The Spring Walkabouts from Andrej Halaša s' Notes 97
Zuzana Beňušková: May Day Processions in Bratislava 103
Ilona Vojancová: The Processions Associated with the Dancing Party Called „Flover" in the Region of Hlinsko 111
Zuzana Marhoulová: The Walkabouts on St. Nicholas 'Day in Horní Lideč 117
Irena Ochrymčuková: The social Aspects of Processions 125
Ludmila Tarcalová: Velehrad – The Destination of Famous Processions ... 133
Marie Náplavová: The Pilgrimage Procession as a Social Event 141
Mária Felberová: The Pilgrimages and Their Function in the Social Life in the Country (in the Central Part of Spiš) 147
Bohuslav Beneš: The Sokol Processions 159
Eva Večerková: The Processions as Part of the Company Festivals in the Period Between the Two Worlds Wars 165

Karel Altman: The Festive Processions and Their Conribution to the Formation of the Czech National Society in Brno 181
Miloslava Hošková: The Feast of Wax Columns in Uničov 189
Jitka Matuszková: The History of the Feast of God's Heart in Dolní Bojanovice 195
Drahomíra Daňkovská: The Miner's Parades 201
Dana Nováková: The Former and the Contemporary Historical Processions in the District Jihlava 209

EXKURZ DO HISTORIE ČESKOSLOVENSKÉ SEKCE PRO LIDOVÉ OBYČEJE MKKKB

Ludmila Tarcalová, předsedkyně subkomise

Mezinárodní komise pro studium lidové kultury v Karpatech a na Balkáně byla ustavena v roce 1959 v Krakově. Úkolem vědeckých pracovišť z různých zemí a jejich pracovníků mělo být organizování společných výzkumů, plnění společného vědeckovýzkumného programu v problematice lidové kultury v prostoru karpatského oblouku a přilehlých podunajských a balkánských oblastech. Plnění tohoto úkolu se po více než třicet let odrazilo ve výsledcích, kterých jednotlivé subkomise dosáhly. Především řada uspořádaných konferencí, pracovních zasedání a vydaných publikací jsou toho dokladem. Na dobrých vědeckých výsledcích se podílela i československá subkomise pro lidové obyčeje, která byla ustavena v roce 1971, v jejímž čele stál Josef Tomeš. Jak pracovala po celých 22 let bych chtěla shrnout na úvod našeho zasedání.

Za první větší úspěšnou akci je možné považovat mezinárodní konferenci ve Smolenicích v roce 1977 s názvem **„Společenská funkce a interetnické souvislosti lidových obyčejů v Karpatech a na Balkáně“**. Referáty vyšly knižně v edici *„Lidová kultura a současnost“* jako 5. svazek pod názvem **„Masopustní tradice“**.

Od února 1979, po smrti Josefa Tomše, byl do vedení subkomise ustaven Andrej Sulitka. V subkomisi se začal připravovat a konkretizovat plán práce, který byl rozvržen do tří okruhů. Náplní se stalo řešení předem zvoleného výzkumového tématu, řešení stanovených terminologických pojmů a vyhotovování bibliografií. V tomto období bylo však nejbližším cílem připravit VI. strážnické sympozium, které mělo řešit problém současného stavu a proměn výročních obyčejů. Pod názvem **„Výroční obyčeje – současný stav a proměny“** se v červnu roku 1980 konala ve Strážnici konference a výsledky výzkumů vyšly knižně v edici LKS sv. 8, pod názvem **„Výroční obyčeje – současný stav a proměny“**.

Na výjezdových zasedáních od roku 1980 začalo v subkomisi období tvořivé kolektivní vědecké práce. V listopadu r. 1980 v Novém Jičíně se začalo pracovat na klasifikaci lidových obyčejů. Na základě přednesených referátů (K. Jakubíková, *Základní pojmy systému obyčejů*; A. Sulitka, *Lidové obyčeje – východiska a cíle*; V. Frolec, *Obřad, obyčej, zvyk, zlozvyk a návyk*;) se odborně diskutovalo. Tato

úspěšná pracovní porada, kterou lze charakterizovat jako zajímavou, věcnou a vpravdě odbornou, vyvolala zrealizování dalšího pracovního semináře v Rožnově p. Radh. v dubnu roku 1981. Zde se diskutovalo o otázkách klasifikace a terminologie při studiu lidových obyčejů. (Podkladem k diskusi byly referáty A. Navrátilové, *Analýza geneze obřadů jako východiska jejich klasifikace*; L. Tarcalové, *Zimní obyčejový cyklus*; P. Popelky, *Jarní obyčejový cyklus*; M. Sigmundové, *Svatební obřad* a B. Beneše, *Slavnosti a svátky*.) Na tomto pracovním zasedání bylo připraveno další, již VII. strážnické sympozium, jejímž organizátorem byl opět V. Frolec, který pak redakčně připravoval příspěvky z konference do tisku. Z této konference vyšla kniha **„Svatební obřad – současný stav a proměny"** jako 9. svazek edice LKS. Stejně se nazývala i konference, na které bylo předneseno 44 referátů a mezi nimi byli i referující z cizích zemí, jako např. A. Szyferová z Polska, Natalja Gracijanskaja ze Sovětského svazu, Zoltán Ujváry z Maďarska apod.

Další pracovní seminář se uskutečnil v Senci při Bratislavě v dubnu 1982. Hlavním tématem bylo řešení metodologických otázek při studiu lidových obyčejů. (S pracovními referáty vystoupili V. Frolec, *Metodologické otázky studia obyčejové tradice*; V. Feglová, *Teoretické a metodologické poznatky a zkušenosti o lidových obyčejích z hlediska EAS* a A. Sulitka a V. Feglová, *Výzkumná síť pro systematické sledování výročních obyčejů v Československu*.) Na tomto zasedání bylo připraveno i další VIII. strážnické sympozium, jež neslo název **„Čas života – rodinné a společenské svátky v životě člověka"**. Byla to opět konference s mezinárodní účastí. Ze zahraničních hostů byla přítomná Žofia Staszczaka, Krysztof Kwašnievski, Ute Mahrmannová a Petra Niedermüller. Přednesené referáty se týkaly narození, kmotrovství, církevních a tradičních přelomových obřadů, oslav výročí a svátků. Referáty vyšly ve stejnojmenné knize, ve stejné edici jako sv. 10. Na zasedání subkomise ve Strážnici, jež byly součástí konference, se již upřesnil způsob zpracování bibliografií, byly zkonkretizovány bibliografické tituly časopisů a sborníků pro excerpování jednotlivými členy subkomise.

Od roku 1983 začal zastávat funkci předsedy subkomise Jan Krist, kterého vystřídala na krátký čas M. Sigmundová a v roce 1985 se ujal funkce Jan Rychlík.

Na pracovním zasedání v roce 1983 v dubnu v Uh. Hradišti se členové subkomise dohodli na rozpracování problematiky koledních obchůzek z období přelomu 19. a 20. století s tím, že budou shromažďovány a analyzovány jevy v jejich kulturním a sociálním prostředí a shromážděna literatura. Zde se mělo již konkrétně spolupracovat s pracovníky z Maďarska, což se neuskutečnilo.

V listopadu roku 1984 na zasedání subkomise v Uherském Hradišti se uvažovalo o klasifikaci obecných pojmů, především termínů sociální kultura, sociální vztahy či socionormativní vztahy. Stejnou problematikou se zabývalo i jarní zasedání v dubnu v Uh. Hradišti v roce 1985. Zářijové zasedání roku 1985 připravovalo další konferenci, která nesla název **„Obřadní obchůzky českého a slovenského lidu"**. Slovenské příspěvky byly publikovány ve Zborníku SNM v Martině, ostatní příspěvky byly vydány v publikaci **„Obřadní obchůzky"**, jež vydalo Slovácké muzeum v Uh. Hradišti jako samostatný sborník v roce 1988.

Na podzim roku 1988 byla na základě vyexcerpovaných sborníků a časopisů zpracována rozsáhlá bibliografie lidových obyčejů, sestaven věcný a místní

rejstřík; graficky a technicky upravena a vydána ve Slováckém muzeu v Uh. Hradišti v roce 1989.

V roce 1989 a 1990 byl sice stanoven plán výzkumů *„Kulturní a společenský život mládeže"*, ale pro veliké politické změny ve státě nebylo na vědu čas, takže činnost subkomise se obnovila až začátkem roku 1992 pod novým vedením Ludmily Tarcalové.

Vedení sekce lidových obyčejů MKKKB se dohodlo s vedením komise pro lidové obyčeje NS České akademie věd v Praze o možnosti spojení obou komisí v jednu; byl domluven způsob práce, která by byla vyhovující pro obě subkomise.

Způsob práce komisí byl zvolen následovně. Každoročně by měla probíhat jednání na výjezdových seminářích k vybranému tématu. Ke konání seminářů se budou volit místa, především muzea a odborná pracoviště, která by svými exposicemi, výstavami či dalšími aktivitami obohatila každé pracovní jednání. Výsledky debatních pracovních seminářů, jež by navázaly na tradici z 80. let a následně zpracovaná výzkumná témata by se měla veřejně prezentovat na konferencích ve formě referátů, které by vyšly tiskem. Dalším okruhem práce členů subkomise pro lidové obyčeje bude sestavování bibliografií lidových obyčejů z českých a moravských časopisů a sborníků, které by vyšly tiskem.

První pracovní zasedání se konalo v dubnu 1992 v Uherském Hradišti, kde bylo dohodnuto řešení výzkumného úkolu s názvem *„Slavnostní průvody"*. Druhé výjezdové zasedání se konalo v září 1992 v Blatnici u Martina. Zde se členové subkomise zabývali terminologií – konkrétně termíny – *obchůzka, průvod, procesí*, čímž byla vytvořena pomocná klasifikace použitelná při řešení výzkumových témat problematiky průvodů. Druhý den byl věnován otázkám bibliografie a návštěvě exposice Karla Plicky v Blatnici.

V květnu roku 1993 se sešla subkomise v muzeu JAK v Uherském Brodě, kde se připravovala konference o slavnostních průvodech. Přes všechny problémy vzniklé rozdělením naší republiky v lednu 1993 zůstává subkomise pro lidové obyčeje československou a zatím neexistuje žádný vážnější problém, který by naši společnou práci ukončil. Když bych shrnula práci naší subkomise do čísel, pak to bylo bezpočet pracovních zasedání, 6 konferencí, z nichž byly 3 s mezinárodní účastí, vydalo se 7 publikací, jež jsou konkrétními výsledky našich vědeckých výzkumů a odborné práce.

Přála bych Vám, ale i sobě, aby v naší subkomisi se sdružovali pracovití lidé typu dr. Josefa Tomše, CSc. a prof. Václava Frolce, DrSc., kteří vlastně dali tvář naší subkomisi, aby jsme naše plánované úkoly řešili s láskou, rádi se scházeli a cítili se spolu dobře.

SPRIEVOD AKO ETNOLOGICKÝ PROBLÉM

Kornélia Jakubíková, Katedra etnológie FF UK, Bratislava

Existuje niekoľko dôvodov, pre ktoré zaraďujeme problematiku sprievodu do sféry záujmu etnologickej vedy. Predovšetkým je to sociokultúrny jav dávneho časového pôvodu, ktorý pretrval dodnes a je súčasťou života industriálnej i postindustriálnej spoločnosti. Hoci v jeho genéze i historickom vývoji značný význam mali inštitucionálne vplyvy (cirkev, feudálne vrchnosti, štát. spolky apod.), vždy jeho súčasťou bola aj vrstva prejavov patriacich do kategórie tradičnej ľudovej kultúry, resp. tzv. každodennej či empirickej kultúry. Prirodzene, že pomer inštitucionálnych a neinštitucionálnych zložiek sprievodov bol u rôznych typov rozdielny. Od takmer výlučnej prevahy ľudových tradícií (napr. fašiangový sprievod masiek) až po takmer výlučne inštitucionálny charakter napr. vojenského sprievodu, kde predmetom nášho záujmu nie je ani tak sám sprievod ako skôr účasť a reákcie divákov naň.

Pre etnológiu je sprievod druhom sociálneho rituálu, ktorý vyjadruje určitú ideu, demonštruje sociálnu hierarchiu spoločnosti, jej uznávané hodnoty a plní rôzne sociálne funkcie. Významnosť tohoto rituálu umocňuje fakt, že umožňuje účasť veľkého počtu ľudí tým, že nie je obmedzený na jeden určitý, uzavretý priestor. Z tejto špecifickej vlastnosti sprievodu vyplýva jeho osobité postavenie. Možno povedať, že žiadny iný sociálny rituál takéto možnosti takmer neobmedzenej účasti ľudí nedáva. V tom je jeho demokratickosť, ktorá je zrejme jednou z príčin, že je v súčasných demokratických spoločnostiach využívaný ako právo a privilégium slobodných občanov. Je teda takou tradíciou, ktorá je produktívna a aktuálna.

Pri skúmaní tohto sociokultúrneho fenoménu je potrebné uplatňovať tak predmetový ako aj podmetový prístup. Do rámca predmetového prístupu patria otázky terminológie, genézy, typológie, symboliky a obsahovej analýzy. Z podmetového prístupu vyplýva zameranie pozornosti na účastníkov a divákov sprievodu, ich správanie sa, na funkčné, komunikatívne aspekty, hodnotiace postoje a kontexty.

Terminológia.

Základným, všeobecným (strešným) pojmom je *sprievod* – ako priestorove usmernený pohyb skupiny ľudí usporiadanej podľa určitého poriadku, ktorý má

určitý cieľ, význam. Príbuznými pojmami, ktoré označujú osobité typy sprievodov sú:
procesia – ako názov pre náboženské sprievody;
púť – sprievod k významnému, spravidla vzdialenému miestu;
obchôdzka – sprievod, ktorého podstatou je kontakt a komunikácia s určeným okruhom osôb, predmetov.

Pre charakteristiku sprievodu je dôležitá kategória priestoru. V situácii sprievodu, ktorá je situáciou obradnou, sa zvýrazňuje hierarchia a sémantická hodnota priestoru. Táto je vyjadrená v opozíciách vpredu – vzadu, hore – dole, vpravo – vľavo, centrum – okraj, periféria. Hierarchia hodnotenia priestoru sa odráža v usporiadaní sprievodu (čestné miesto vpredu, v strede, hore), v pohybe sprievodu (zastavenie, obchádzanie významných miest), v správaní sa účastníkov (gestá, znakové a verbálne prejavy na určitých miestach).

Genéza a historický vývoj.

Dávny pôvod sprievodov sa odvozuje jednak od princípov mágie (vytvorenie magického kruhu), jednak od starovekých sviatkov a slávností. Predovšetkým z obdobia starovekého Ríma a Grécka, kde tvorili podstatnú až centrálnu zložku sviatkov na počesť bohov (Bakchusa, Diany, Céres). Konali sa aj pri iných príležitostiach – pred hrami v Cirkuse, olympijskými hrami, pri príchode z víťazných vojen. Ďalším zdrojom sprievodov boli prejavy náboženských kultov (napr. procesie židov okolo oltára). Stredovek možno označiť ako obdobie rozkvetu sprievodov, kedy boli veľmi rozšírené a veľmi okázalé. Významnú úlohu tu zohrála tak feudálna a cirkevná vrchnosť, ako aj mestá a ich inštitúcie (mešťania, univerzity, cechy, spolky a pod.). Neskôr sú sprievody využívané pri formovaní národných štátov, upevňovaní národného povedomia (rôzne historické sprievody inscenujúce významné udalosti z histórie národa), ale využívané boli aj pri šírení nacionalizmu (napr. vláda Hitlera v Nemecku). V modernej spoločnosti získali aj ďalší rozmer – stali sa formou sociálnych a politických demonštrácií.

Genézia sprievodov spätých so životným cyklom človeka (svadba, pohreb) súvisí s tým, že ide o „obrady prechodu", ktoré vyžadujú manifestovanie dokonanej zmeny (prechodu nevesty z rodičovskej rodiny do rodiny muža, zo sveta živých do záhrobia) pričom sa vyžaduje svedecká účasť ľudí.

Typológia.

Základné členenie rôznych typov sprievodov je podľa ich zamerania na rôzne oblasti života a kultúry. Tak sú sprievody zamerané na:

1. cyklus prírody (ochrana polí, vyháňanie zimy a vítanie jari, ďakovanie za úrodu)
2. životný cyklus človeka (svadba, pohreb, regrútske pochody, otázne je zaradenie sprievodu na popravisko)
3. náboženský život (rôzne druhy procesií a pútí)
4. spoločenský život
   a) sprievody stavovské (cechové, remeselnícke, spolkové, študentské, športové, vojenské)
   b) pamiatka na významné historické udalosti
   c) jubileá inštitúcií (mesta, školy)
   d) na počesť významných osobností

e) kultúrne (festivaly)
f) politické

Osobitým typom, v ktorom sa prelína náboženské a sociálne zameranie sú sprievody pri nezvyčajných udalostiach (živelné pohromy, oheň, hlad, nákazy – choroby, vojny).

Základnú funkčnú typológiu predstavuje delenie sprievodov na:

1. pozitívne zamerané – oslava, vyjadrenie podpory, úcty, ochrany. Zvyčajne pritom ide o distribuovanie pozitívnej potencie, sily (napr. nosenie posvätnych symbolov, symbolov moci, vegetačných a fallických symbolov).
2. negatívne zamerané – protest, degradácia, dehonestácia, zosmiešnenie, vyháňanie zla.

Z komunikatívneho aspektu:

1. komunikujúce s okolím – najmä rôzne obchôdzky.
2. nekomunikujúce s okolím – napr. vojenský pochod.

Formálna a obsahová analýza.

A. *Pohyb, smerovanie sprievodu.* Ako som už v úvode spomenula kategória priestoru (jeho hiearchia, sémantika) je jedným z kľúčových problémov objasnenia sprievodu. Dôležitý je tiež smer pohybu v tomto priestore. Sú sprievody, kde je tento pohyb presne určený (v smere Slnka, hodinových ručičiek, zhora dole, resp. naopak). Osobitým archaickým spôsobom pohybu sprievodu je obchádzanie s cieľom vytvoriť magický ochranný kruh, ktorého účinok sa opakovaním (zvyčajne 3×) umocňuje. Aj príkazy nevracať sa tou istou cestou späť sú výrazom snahy vytvoriť magický kruh. Pri niektorých typov sprievodu ich smer určuje ich cieľ (kostol, cintorín, miesto zázraku, iné významné miesto). Pri iných typoch sprievodu nie je cieľom dosahnutie určitého miesta. Cieľom je vlastne sám pohyb sprievodu po danom priestore.

Význam má nielen pohyb a smerovanie ale aj ich opak – zastavenie. V prípadoch pozitívne zameraných sprievodov zastavenie znamená zvýraznenie jeho pozitívneho pôsobenia (sprievody so zeleňou, symbolmi plodnosti). Naopak pri sprievode s negatívnym pôsobením zastavenie je zlým znakom pre dané miesto (pohrebný sprievod).

B. *Usporiadanie účastníkov sprievodu.* Sprievod je obradnou situáciou, kde priestorové rozmiestnenie ľudí má hiearchický význam. Vo väčšine sprievodov je usporadanie presne určené, normatívne a nemožno ho ľubovoľne meniť. Práve preto zoradenie účastníkov sprievodu má značnú výpovednú hodnotu o danom spoločenstve. Hierarchia sprievodu odráža sociálnu hierarchiu, status jednotlivých skupín. Ale sú i typy sprievodov, ktoré naopak predstavujú dezorganizáciu spoločnosti, tzv. svet naopak (napr. fašiangové sprievody). V iných typoch sprievodov je určujúca hierarchia obradná (napr. centrálne miesto nevesty v svadobnom sprievode). Účasť, miesto v sprievode je určovaná aj pohlavím a vekovým statusom účastníkov. Analýza hierarchie týchto archaických statusových princípov ukazuje preferenciu mužského pohlavia pred ženským, mladosti pred starobou. Pri interpretácii usporiadania účastníkov sprievodu treba vždy prihliadať na špecifickosť jednotlivých sprievodov (napr.

sprievodoch spätých zo životným cyklom človeka, kde hierarchiu určuje príbuzenský a nie sociálny status účastníkov).

C. *Symbolika, znaky sprievodu.* Základnou charakteristikou sprievodu je komunikovanie určitého obsahu, významu. V tomto komunikačnom akte má významné miesto vizuálna komunikácia, ktorá sa realizuje hlavne nosením osobitých predmetov, ktoré sú nositeľmi daných významov a stávajú sa znakmi, symbolmi daného sprievodu. Typickými znakmi sprievodu sú zástavy, kríže, koruhve, figuríny, portréty, vegetačné symboly, symboly plodnosti i rôzne iné predmety – sviečky, palice a pod. Vizuálnym komunikátom sú aj odevy účastníkov, maskovanie, používanie farby. Vizuálnu komunikáciu doplňujú gestá, tance, predvádzanie dramatických scén, písomné prejavy (transparenty).

Iný spôsob komunikácie sprievodu je založený na zvuku. Predovšetkým je tu snaha robiť hluk. Korene toho zrejme tkvú v magickom odháňaní zlých síl hlukom. Zároveň sa tu spája snaha o čo najväčší dosah oznámenia o konaní sprievodu. Tieto ciele spĺňa streľba, praskanie bičmi, bubnovanie, zvonenie, výskot, krik. V zásade ten istý komunikačný význam má aj hudba, spev a slovo, i keď tu je možnosť aj inej detailnejšej informácie. Uvedené vizuálne a znakové prejavy spoluutvárajú sémantiku sprievodu.

Funkcie sprievodu.

Hlavnou, základnou funkciou je komunikácia určitých obsahov, významov. Deje sa to už spomenutými vizuálnými (optickými) i zvukovými znakmi. Celkove v spôsobe komunikácie prevládajú neverbálne formy nad verbálnymi čo sa považuje za znak archaickosti, resp. určitej primitívnosti komunikácie. Zároveň tu prevláda prirodzená, kontaktná komunikácia (tvárou v tvár), ktorá umožňuje aj spätnú väzbu – reakcie divákov.

Z komunikatívnosti sprievodu vyplýva ďalšia jeho významná sociálna funkcia a to je funkcia integračná a identifikačná. Pre dané spoločenstvo je integračný význam sprievodu priamo úmerný počtu ľudí na ňom sa zúčastňujúcich. Ako sme už uviedli, z hľadiska možností účasti nemá tento sociálny rituál takmer konkurenciu. S uvedeným je úzko spätá ďalšia sociálna funkcia sprievodov – demonštrácia sily, početnosti daného spoločenstva.

Geneticky k primárnym funkciám patria funkcie očistno-ochranné. Sprievod ďalej spĺňa i funkciu divadla – „podívanej", s čím súvisí aj funkcia zábavná, estetická. Má tiež aj funkcie emocionálne, prestížne, reprezentačné i politické.

Pri analýze, ale najmä interpretácii významov sprievodu je potrebné brať do úvahy aj kontexty jednotlivých sprievodov.

V príspevku sme sa pokúsili načrtnúť metodologický model skúmania tohto sociokultúrneho javu, ktorý je potrebné naplniť a doplniť konkrétnymi údajmi.

LITERATÚRA

1. **Encyklopaedia Britannica.** London.
2. **Encyclopaedia of Religion and Ethics.** Edinburgh, N.Y. 1918
3. **Radford, e. a M.**: *Encyclopaedia of Superstitions.*
4. **Żygulski, K.**: *Swieto i kultura.* Warszawa, 1981.

DER UMZUG ALS ETHONOLOGISCHES PROBLEM

Zusammenfassung

Der Beitrag präsentiert ein methodologisches Modell für die Untersuchung des Umzugs als Problem der etnologischen Wissenschaft. Der Umzug wird hier als Art sozialen Rituals verstanden, das eine gewisse Idee ausdrückt, die soziale Hierarchie der Gesellschaft, ihre anerkannten Werte demonstriert und verschiedene soziale Funktionen erfüllt.

Im Beitrag werden Fragen der Terminologie, der Genesis und der historischen Entwicklung, der formalen und inhaltlichen Analyse (Bewegung und Richtung, Anordnung der Teilnehmer, Symbolik) sowie die Funktionen des Umzugs (zwecks Kommunikation, Integration und Identifikation, Reinigung und Schutz, theatralischer Betätigung u. ä.) behandelt.

THE PROCESSION AS AN ETHNOLOGICAL PROBLEM

Abstract

The study represents the methodological model of the research of the procession as a problem of ethnology. The procession is understood as a kind of the social rite expressing a certain idea, demonstrating the social hierarchy, its acknowledged values which have different social functions.

The article is oriented on the problems of terminology, genesis and historical development, on the formal and semantic analyses of the procession (the motion, the direction, the order of the participants, symbolism) as well as of its functions (communicative, integrating and identifying, purgative, protective, theatrical etc.).

NÁBOŽENSKÉ PRŮVODY V KALENDÁŘNÍM CYKLU SVÁTKŮ A SLAVNOSTÍ.
Na okraj studia.

Eva Večerková, Etnografický ústav Moravského zemského muzea, Brno
Ludmila Tarcalová, Slovácké muzeum, Uherské Hradiště

Součástí církevních svátků a života věřících katolíků byly průvody či *procesí*. Tento termín z latinského *procedere* (kráčeti vpřed, putovati) se ve významu náboženského průvodu ujal v lidovém prostředí (*procestvi, procesija*). Merellův Malý bohovědný slovník charakterizuje procesí jako *slavnostní církevní průvod buď uvnitř kostela neb mimo kostel* a rozeznává dále *procesí prosebná, kajícná, děkovná, procesí s ostatky svatých a svátostná (teoforická)*, při nichž je nesena Nejsvětější svátost oltářní. Při všech procesích je vpředu nesen kříž (procesní kříž) a často se při procesích nosívají církevní vlajky a prapory (1963, 419). Jako součást církevní liturgie jsou tyto formy průvodů institucionální povahy: jejich uspořádání, účast kněze, nesené artefakty, písně aj. odpovídalo stanoveným pravidlům (I.). Lidové vrstvy do nich vnášely nebo v souvislosti s nimi vytvářely mnohé osobité kulturní prvky, které církev akceptovala či tolerovala.

Vedle církevních procesí tu jsou lidové průvody, manifestující svým obsahem a formou křesťanskou víru S prvními často úzce souvisí, jsou však povahy neinstitucionální, mimocírkevní. (II.). Náš příspěvek je pokusem o základní charakteristiku některých z těchto projevů a podnětem k jejich hlubšímu studiu.

I. Průvody církevní

PROCESÍ SE SVĚCENÝMI RATOLESTMI NA KVĚTNOU NEDĚLI

Květnou nedělí (Palmarum) se začínal tzv. Velký nebo Svatý týden. Je upomínkou na biblický slavný vjezd Ježíše do Jerusaléma, kdy mu lidé na počest házeli k nohám palmové větve. Proto světí církev před hlavními bohoslužbami ratolesti, v našich krajích nejčastěji jívové kočičky, které jsou pak v následujícím procesí neseny v rukou a potom po celý rok jako svátostiny uchovávány v rodinách (Merell, 1963, 279). Při svěcení ratolestí a v průvodu se používá rouch červené barvy. K starému procesí věřících s biskupy v Jerusalémě ve 4. století, při němž se zpívaly hymny, se přidalo církevní svěcení ratolestí (v 7. století), které se nosily v průvodu. Kvetoucí jívová větev (*Salix caprea*) byla už ve středověku přijata v našem středoevropském geografickém prostoru jako náhrada za orientální palmu a tvoří dodnes základ květnonedělních zelených svazků. Církevní obřad podnítil

rozvoj lidové víry v rašící vrbovou větev. V jižní Evropě hraje takovou dominantní úlohu olivová ratolest, na západě Německa a ve Francii stále zelený buxus. Židovsko-křesťanský vliv se mísil se starým domácím zvykoslovím přinejmenším evropského rozsahu, které se vázalo k jarní zelené ratolesti („prutu života“) jako projevu životní síly a ochrany. Prvotní církev přijala palmu jako symbol křesťanova vítězství nad smrtí. Oba tyto symboly se prolnuly v květnonedělní zeleni. Církevní obřad Květné neděle se ústrojně propojil s přírodním vegetačním rokem.

Po bohoslužbách v kostele se průvod věřících s posvěcenými ratolestmi ubíral za zvuku zvonů a písně „Hosana na výsostech“ vžitou trasou, obvykle kolem kostela, a v uspořádání normativním pro církevní procesí: vpředu nesl ministrant kříž, následovaly děti, mládež, mládenci s církevními korouhvemi, místo uprostřed zaujímal kněz, představitelé obce, pak následovali muži, nakonec ženy. Radostný zástup s ratolestmi měl připomenout událost z evangelia. Podle liturgie byly dveře při příchodu průvodu do kostela zavřeny. Několik zpěváků uvnitř chrámu se střídalo ve zpěvu s chórem a věřícími stojícími před dveřmi kostela. Ten, kdo nesl kříž, někdy také kněz, zaklepal křížem na chrámové dveře, které se otevřely. Obřadem se naznačovalo, že „Kristus lidem svou smrtí opět otevřel nebe, které jim bylo hříchem uzamčeno“ (Tarcalová, 1994). Lidový výklad, který vychází z rozšířené pověrečné představy, že po dobu pašijí v kostele je možno odhalit poklady zakopané v zemi, zaznamenal F. Bartoš (1892, 35): *„Když na Květnou neděli za průvodu s kočičkami před knězem dvéře chrámové zavrou a on za nimi zpívá, jsou všechny poklady otevřeny, protože zlí duchové museji poslouchati, co kněz se modli a zpívá. Když pak udeří křížem třikráte na dvéře, odejdou zase na stráž k pokladům“.*

V evropském zvyklosloví má květnonedělní „palma“ charakter mocného plodnostního a apotropajního prostředku, ve svém celku i v jednotlivých částech. Už ve středověku silně vžitá víra, že svěcené ratolesti *„zahánějí ďábla a posvěcují místa, kde jsou“* (Winter, 1896, 863) se tradovala do současné doby. Moc živé větve se násobila posvěcením v církevním obřadu a mnohostranně se uplatnila v lidových pověrečných úkonech, předně ochranných. Posvěcené ratolesti kočiček si lidé zastrkávali doma za obrazy a kříže, trámy, na střechu, do stájí, aby chránily před bouřkou, bleskem, čarodějnicemi, házely se do studny, aby voda byla zdravá atd. Zapichovaly se vedle křížků z posvěceného bělosobotního dřeva (anebo se i z nich dělaly křížky) do pole k ochraně úrody před nepohodou a pro vzrůst vegetace. Na Osoblažsku se zastrkovaly posvěcené jívové větve také na hroby zemřelých příbuzných (Schreiber, 1931, 120); podobné zprávy jsou i z východních Čech a ze Slovenska, z Novohradu a Hontu (Horvátová, 1986, 176), z Německa (Švábsko), což naznačuje souvislost s kultem mrtvých. V Kateřinkách u Opavy se dávaly svěcené „kocanky“ do základního kamene nově stavěného domu (Vyhlídal, 1903, 46). Užívaly se jako apotropaion při mnoha dalších situacích (Václavík, 1959, 206n). Byly i lidovým lékem. Tak se jimi vytíraly oči, aby nebolely, polykaly se, aby pomáhaly od bolesti v krku a zimnice, jak se o tom zmiňuje už ve 14. století Tomáš Štítný (Zíbrt, 1889, 68). Staré ratolesti se spalovaly a z jejich popela dával kněz o Popeleční středě znak kříže věřícím na čelo. Spolu s jívovými větvemi

zvanými krajově také „kocanky“, „bahníře“, „barušky“ aj. se světily často i pruty lísky.

Církevní obřad svěcení „palem“ podněcoval lidovou kreativnost také v jiném ohledu. Vedle jednoduše svázaných větví se vytvářely velké umně spletené svazky ratolestí různých a to určitých rostlin, jimž lidé podle krajových tradic připisovali blahonosný a ochranný význam. Mnohé se používaly v rituálním smyslu samy o sobě i bez církevního posvěcení (např. čerstvý liskový, klokočový nebo vrbový prut při prvním výhonu dobytka na pastvu). Svazky se doplňovaly papírovými či jinými ozdobami, místy na západní Moravě je svazoval bílý vyšívaný šátek nebo povijan. Sestavovali je mládenci, často i sami hospodáři. Mohli bychom je zařadit do skupiny obřadních artefaktů, jejichž základem je živá zelená větev či stromek („májek“, „nové léto“ aj.).

Formy zdobení „palem“ jsou mnohotvárné, zejména v jihozápadních Čechách („berany“), na západní Moravě a ve Slezku, kde „bahníře“ dosahovaly značné délky. V případě těchto svazků, které byly veřejně obnášeny při květnonedělním procesí, se uplatnili též prestižní zřetele. Mládenci se snažili navzájem jeden druhého předstihnout délkou prutů. Ale celková podoba „palmy“ byla i prestiží vesnické chasy. Tak „palmy“ přinášené do farního kostela v Příboře spletené z vrbových prutů a nahoře okrášlené pentlemi od děvčat a hospodyň, dosahovaly několika metrů. *„Palma jest pýchou hochů té obce, z které byla palma nejvyšší, dosahujici stropu presbytáře kostelniho“* (Dvorský, 1917, 29). V Janovicích ve Slezsku byla „palma“ sestavena z vykvetlých ratolestí lísky, klokočí, planých trnek, kalin, do koruny se zastrčily „kocanky“, tis a jako okrasa zlacené ořechy, vejce, šišky, malovaný papír atd. Malé děti měly maličké palmy (Vyhlídal, 1903, 45). Na Frýdecku sestavili chlapci „palmu“ z vykvetlých prutů olše, vrby, příp. i z ovocných stromů, kterou doplnila děvčata barevnými stužkami, zpestřila borůvkovými anebo jedlovými větvičkami a svazek ovázala vrbovým prutem (Sulitka, 1980, 89–90). Který chlapec měl v Hluchově u Prostějova nejdelší „palmu“, jívovou ratolest bez pobočných výhonků, velice si na tom zakládal (Vyhlídal, 1906, 39). Na Ivančicku byla „palma“ upletená z několika jívových prutů a propletená šňůrou. Do vršku se dala rozvitá střemcha s hedvábnými stuhami. Nést takovou „palmu“ do kostela posvětit bylo pro malého chlapce vyznamenáním. (J. P., 1938). Na Horácku byly „palmy“ či „křenfy“ sestaveny z větví vrbových a jívových, k nimž se na Dačicku přidávaly jasanové, v severnějších částech Horácka rozvité větve střemchy nebo třešně. *V okolí Pernštejna považoval každý za vzácnou ozdobu svého svazku, měl-li v něm proutek z památného pernštejnského tisu* (Svoboda, 1940, 3).

PROCESÍ O SLAVNOSTI VZKŘÍŠENÍ

Dříve liturgickou součástí slavnosti Vzkříšení na Bílou sobotu byl odpolední, později podvečerní průvod po západu slunce. Konal se po slavné mši v okruhu kostela nebo ve středu obce. Množstvím účastníků a jejich svátečním ustrojením, úpravou obce patřil k nejokázalejším v roce.

Procesí vedli chlapci s ozdobeným křížem, následovala školní mládež, mládenci, z nichž někteří nesli korouhve různých barev. Zpěváci s knězem s monstrancí pod baldachýnem tvořili střed průvodu. „Nebesa“ nesli čtyři muži v krojích, po stranách šli družičky a hasiči v uniformách, kteří na Bílou sobotu „drželi službu“ u Božího

hrobu. Průvod doprovázela hudba, lidé zpívali, modlili se růženec a litanie. Nezastavovali se a za vyzvánění zvonů se vraceli do kostela. Tam byl průvod ukončen pobožností Te Deum a požehnáním. Pravidelně byla v průběhu nesena soška Vzkříšeného Krista (Tarcalová, 1994). Obdobně jako na Uherskohradišťsku, odkud byl náš příklad, se konal průvod i jinde.

Slavnost byla první vhodnou příležitostí ukázat se po období zimy a postu v novém oblečení a tak se průvod stal všeobecně jakousi „přehlídkou módy", na Slovácku krojové. *„Ve staré fěrtušce, třeba vkusné a zachovalé, by ani do kostela dívčina nešla. Šťastnější družky by se jí vysmály"* (Marek, 1946, 4). Pod tímto povrchem sociálně prestižních motivací je starší lidová představa, umocněná křesťanstvím, podle níž si vyžaduje obnovený život přírody a člověka po vzkříšení Krista co nejvíce nového a čistého i u lidí; prostupuje tu purifikační význam farních obřadů.

Nošení korouhví a baldachýnu bylo čestnou funkcí, určenou pro vážené muže, obecní úřad. A ta měla být vyjádřena i tradičním místním, vysoce ceněným oděvem, jímž byl i lidový kroj. Zvlášť patrné je to tam, kde muži kroj obecně odložili, např. na Hané, a uživalo se ho místy jako obřadního oděvu k nejvýznamnějším slavnostem; k tomuto účelu býval i nově pořizován. Tak měli počátkem 20. století v Záhlinicích na Kroměřížsku *„12 halen pro 12 sousedů nesoucích nebesa; koupeny byly na obecní útraty. V Lobodicích stroji se ještě do svých krásných modrých plášťů, jež nejdéle na Hané uchovali"* (Vyhlídal, 1906, 40). Ve Šlapanicích u Brna, podobně jako jinde na Brněnsku, nosil „hóřad" v průvodu o církevních slavnostech – křížových dnech, slavnosti Vzkříšení a Božího Těla – jako slavnostní oděv dlouhé límcové pláště z tmavomodrého sukna, velmi ceněnou oděvní součást, jež mj. reprezentovala selský stav, nositele starodávných tradic v městečku (Kunz, 1950, 376). Podobný příklad je z Milotic u Kyjova, kde se o Vzkříšení, o Božím Těle a dalších církevních slavnostech oblékali hospodáři do plášťů, které nechal *„ušíti milotský starosta dle pravých mentiků"* (Koutný, 1907, 294).

PROSEBNÁ PROCESÍ DO POLÍ

Rituální obcházení polí s cílem povzbudit a ochránit vegetaci a usmířit božstva, které bylo umocněno určitými obřadními formami a symbolickými předměty, jsou velmi starého původu. Ve starověkých průvodech nosili lidé obrazy bohů podle magické zásady, že obraz skrývá božskou sílu jako božstvo samo. Příkladem může být objíždění polí s obrazem bohyně Nerthus (= země) na voze, který táhla kráva, u starých Germánů; zaznamenal je Tacitus (Erich-Beitl, 1936, 526).

Křesťanská prosebná procesí se konala na jaře o svátku sv. Marka 25. dubna. Jsou příkladem christianizace starověkých pohanských obřadů. V jejich původu je jarní slavnost římských zemědělců *robigalia* (25. 4.), která měla ochránit obilí od obilné sněti (*robigo*). V ten den se slavnostní procesí ubíralo do háje zasvěceného božstvu zv. Robigus. V tomto háji, který ležel na konci starého městského území, obětoval kněz, flamen quirinalis, ovci a rzivého psa. Zabití zvířat bylo magickým prostředkem k zničení obilní nákazy. Současně byly pořádány závody v běhu a skoku, jež měly magicky urychlit růst obilí. Křesťanská církev nahradila tyto festivity kajícími procesími. Namísto římských „robigalií" ustanovil už papež

Liberius (352–366) polní procesí na 25. dubna (zv. *litania maior*). Podle římské tradice byl 25. duben dnem příchodu apoštola Petra do Říma. Koncem 6. století se skoro touže cestou jako pohanské procesí ubíral křesťanský průvod, který měl stejnou tematiku, ale místo oběti psa a ovce se konala stacionární bohoslužba u sv. Petra. Nicméně ještě kapitulář z doby Karla Velkého nařizuje, že prosebné dny mají být *prožívány s pokorným a kajícným srdcem, veškerý žert a nepřístojnosti mají ustat* (Handwörterbuch, I, sl. 1350–1351). Později se prosebná procesí nahodile spojila se dnem sv. Marka, patrona od nenadálé smrti. Litanie – střídavá modlitba mezi předříkávačem a lidem, velmi starého původu, označovala v raném křesťanství i samotné procesí (*litania*).

Prosebný průvod o svátku sv. Marka měl všude obdobný průběh. Po ranní mši a za zpěvu litanií ke všem svatým vyšlo procesí v obvyklém uspořádání do polí; každá obec měla vžitou trasu. Na čtyřech místech, obvykle u křížků či kapliček se průvod zastavil a kněz svěcenou vodou pokropil zaseté obilí. Cestou předzpěvoval předříkáváč („forpétr“) litanie: v nich jsou obsaženy prosby za ochranu úrody před kroupami, vichřicí, bouřkou, povodní, za naplnění sýpek hojností obilí. Do polí přitom hospodáři zastrkovali křížky ze svěceného dřeva nebo kočičky, aby i tím ochránili budoucí úrodu před nepohodou. Čtvero zastavení bylo orientováno čtyřmi světovými stranami, každým směrem se četlo evangelium a příslušné motlitby. Procesní kříž ozdobily dívky věnečky z květů, mj. s vpletenými obilnými klásky. K takovému procesí se bralo polosváteční oblečení. Školní děti se svými učiteli se zúčastňovali těchto průvodů dříve povinně. Po skončení putování se průvod vracel do kostela, kde se pokračovalo pobožností sv. požehnání. Obecně ustávala tato procesí v rozmezí padesátých a šedesátých let 20. století. V poslední době se udržovala jako záležitost katolických rolnických rodin. Předzpěváci, vesměs muži, ojediněle i ženy, s dobrým hlasem a znalostí kostelních písní i s určitými organizačními schopnostmi, které osvědčili zvlášť při vedení poutí, se těšili vážnosti v tradičním vesnickém společenství. Nezřídka vedli procesí tam, kde nebylo fary.

Obdobná procesí „za úrodu a za déšť“ byla o křížových dnech, tedy ke křížům v polích. Tak byly nazývány poslední tři dny před pohyblivým svátkem Nanebevstoupení Páně v druhé polovině května. V základu těchto církevních průvodů (zv. *litania minores*) jsou staré římské slavnosti *ambarvalia* (lat. ambio = obcházím, arvum = pole) k očišťování pozemků, slavená 29. května před započetím žní k poctě bohyně úrodnosti poli Dia Dea. Jako kněží působili Arválové, starobylé římské náboženské bratrstvo (*fratres arvales* – polní bratři), jehož původ sahal do rodové společnosti. Pořádal se prosebný průvod s obřadním zpěvem (*carmen arvale*), z něhož se první část uchovala, a oběť za požehnání polí a dobré úrody. Podle tradice obnovil tyto průvody v křesťanském duchu v polovině 5. století biskup Mamert z Vienne v Galii. Nařídil prosebné procesí (*rogationes*) a jiné skutky pokání a křesťanské lásky proti neúrodě a za odvrácení živelních pohrom. V následujících staletích se tyto pobožnosti rozšířily v celé Galii a koncem 8. století vstoupily do římské liturgie. Konaly se po tři dny před svátkem Nanebevstoupení Páně.

Staré tradice dlouho přetrvávaly. Pohanský ritus se zrcadlí ještě v textu zakládací listiny abatyše Marksvith z kláštera v Schildesche (Vestfálsko) z r. 939, v níž nařizuje konání kajícného procesí ve farnosti na druhý svátek svatodušní místo

ambarválií. Nařizuje, aby farnici očistili své domy, obětovali v slzách a různými projevy zbožnosti sami sebe, dali almužnu k nasycení chudých, bděním a zpěvem přes noc uctili v klášteře ostatky a ráno po ukončení procesí zbožnou očistou zanesli patrona zpět do kláštera (sochu? obraz?). Vyjadřuje naději, že po tomto procesí bude hojnější úroda a ustane různá nepřízeň počasí (Handwörterbuch, I, sl. 1351).

Po všechny tři dny bylo uspořádání křesťanského prosebného průvodu stejné, jen průvod se ubíral každý den jinými cestami, na jinou světovou stranu. Jednou se šlo kolem ozimin, podruhé kolem jařin; procesí tak prošlo všemi komplexy tratí, aby byla požehnána všechna pole. Duch kajícnosti a proseb byl vyjádřen v litaniích ke všem svatým a ve fialové bohoslužebné barvě, uplatňovaly se fialové korouhve, nosily se velikonoční svíce (*paškál*) i socha Vzkříšeného Krista. Podle místních zvyklostí se procesí podobného průběhu a poslání konala i v jiné dny na jaře.

Vyvstává otázka původu světských obchůzek po polích s cílem kontroly hranic polností (mezníků), prováděných v terminech jarních svátků (na sv. Jiří, sv. Marka, nejčastěji o svatodušních svátcích) a jejich genetických souvislostí s jarními prosebnými průvody.

PROCESÍ O SVÁTKU BOŽÍHO TĚLA

Svátek Božího Těla (*Festum Sanctissimi Corporis Christi*) je pohyblivý a konal se ve čtvrtek po svátku Nejsvětější Trojice; v druhé polovině 20. století se přenesl na nejbližší neděli. Oslavuje se v něm tělo Ježíše Krista, které je podle křesťanské věrouky přítomné v nejsvětější svátosti, hostii, jež je vystavována – obnášena v monstranci v procesí mimo kostel. Svátek ustanovil v roce 1264 po vidění sv. Juliány z Lutychu papež Urban IV. pro celou latinskou církev. Božítělová procesí se šířila postupně a po koncilu ve Vienne (1311) nabývala na všeobecné oblibě. V Brně patřilo Boží Tělo k zasvěceným svátkům už v roce 1380 (Šujan, 1928, 186). Později se k procesí připojila zastavení u improvizovaných oltáříčků na náměstí se čtením začátků evangelií: procesí se čtyřmi zastaveními mělo znázorňovat čtyři strany světa, čili „svět, který se před Kristem sklání a on mu žehná“ (Tarcalová, 1994). K církevní slavnosti se přidružil světský a lidový živel ve vnější zdobnosti a nádheře, ozvláštňující cestu monstrance, v začlenění prvků lidové víry a obřadnosti. Příroda, prostor obce a obecní společenství jsou tu s církevním svátkem v těsně propojené vazbě.

Ve středověku a zvláště na jeho sklonku se rozvinulo Boží Tělo jako městská slavnost, v níž se odrážela sociální skladba a sociální a mocenská hierarchie městského společenství a jeho instituce. V uspořádání průvodu – a ve městech bývalo stanoveno přesné pořadí jednotlivých korporací – se manifestoval status těchto skupin a osob. Pro řemeslnické cechy byla účast v božítělovém procesí povinností zakotvenou v řádech. Tak je uvedeno v artikulích soukenického cechu v Bojkovicích z roku 1511: „*Na den slavnosti Božího Těla má jeden každý tomuto poctivému cechu připojený majstr i s tovaryši svými při slavnej processí býti a až do konce setrvati, za korouhví cechovní pobožně a řádně jíti a v tej pobožnosti Pánu Bohu a tomu přesvatému Tělu Božímu čest, chválu a slávu vzdávati*“ (Tarcalová, 1990, 207). Příkladem ustanovení, jak mají jednotlivé cechy o Božím Těle za sebou následovat, podává doklad z Jevíčka z roku 1472: tkalci, koláři, bednáři,

provazníci atd., nakonec soukenici a *„potom páni starší se svú korúhví“* (Winter, 1896, 867). Podobně i literátská bratrstva, např. hulínské, se měla podle svých „regulí“ zúčastňovat všech procesí, obzvláště božítělového, s rozžatými voskovými svícemi, *„jak hlasem tak duchem zpívajíce“* (Nebovidský, 1874, 126–127).

Reformace oslabila působení katolických procesí. Tak o brněnském Božím Těle v roce 1595 vlivem kacířských kazatelů na představenstva cechů šli s procesím od sv. Jakuba jen zedníci a sladovníci a s procesím od sv. Petra žádný cech, „nýbrž ještě se rouhali Nejsvětější svátosti“. O dva roky později v květnu 1595 kázal v kostele sv. Jakuba jezuita Rumelius ze Štýrského Hradce a o Božím Těle v tom roce šla s procesím celá obec i všechny tři rady, ač byly protestantské (Šujan, 1928, 254–255). V době reformace bylo Boží Tělo svátkem, *„jímž se katolíci jinověrcům veřejně ukazovali“*, tedy manifestací katolické víry, ba jistou formou zápasu o ni. *„Dělo se všude slavným procesím s monstrancí nesenou ke čtyřem oltářům, v městských ulicích postaveným. Čtyři oltáře znamenaly, že na všech čtyrech světa stranách svátost Těla se cti“* (Winter, 1896, 867). Vnější okázalost tu měla posílit postavení nositelů katolické víry. Ani později zřejmě tento moment nevymizel. *„Církev rozvinuje při této slavnosti veškerý svůj lesk, ona snáší všecky okrasy a ozdoby, aby vyznamenala slavnost tuto. Zvláštního lesku dodává jí onen veřejný slavný průvod, při kterémž nejsvětější Svátost jako o nějakém vítězném triumfu pod širokým nebem po ulicích a náměstích se obnáší... Jestiť pak účel Církve při této slavnosti ten, aby památka ustanovení velebné Svátosti co nejvýš slavně byla vykonána, jakož i víra v tuto nejsvětější Svátost ode všech věrných katolíků před protivníky a nepřáteli jejími veřejně vyznávána“* (Císař, 1863,245-146).

Jezuité vnesli v 16. a 17. století do katolických svátků a procesí nejen emocionálnost svých kázání, ale také vnější nádheru a divadelnost a s ní principy organizace a režie veřejné slavnosti: do průvodu jsou zakomponovány děti se zvonečky představující anděly, dialogy od nejjednodušších až po božítělové hry předváděné v 17. století na přenosných lešeních při zastaveních. Divadelní scénky při božítělových procesích jsou doloženy ve 14. století.

Něco z toho ukazuje uspořádání božítělového průvodu v Mikulově v osmdesátých letech 16. století, o němž napsal v roce 1614 mikulovský děkan Ch.Erhardt. *V čele božítělového procesí byl nesen prapor z červeného marcelinu, tzv. Blutfahne, ozdobený velkým zlatým křížem. Za tímto praporem následovaly řemeslnické cechy se svými prapory, totiž cech sedláků, vinařů, pekařů, kovářů, kožišníků, zedníků, krejčích atd. K cechům se připojily pod dvěma velkými prapory vpředu s křížem na žerdi obyvatelé městysů Dolní Věstonice, Mušov, Strachotín a vesnic Pavlov, Perná, Bavory atd. S prapory a praporky následovali městské panny a mládenci a školní chlapci. Za nimi byly neseny nové prapory z červeného damašku se zlatým lemem a třepením, které věnoval farnosti Niclas mladší, hrabě ze Serinu. Pak následovali zpěváci, organisté s přenosnými varhanami, městští trubači, dále 13 hochů v bílém ornátě, kteří zvonili zvonky a cimbálky a na pokyn učitele tu jdouce, tu klečíce recitovali latinské a německé básně a dialogy. Za nimi jáhni a veškeré katolické duchovenstvo, které sestávalo tehdy z 5-7 osob. Za dvěmi svícemi a světly na tyčích následovala už „nebesa“, která nesli čtyři radní nebo nejstarší muži. Pod nebesy šel hodnostní nejvyšší kněz s Nejsvětější Svátostí, jemu po straně dvě osoby ze šlechty s hořícími svícemi. Na závěr následovala vrchnost z panství, včetně*

purkmistra, městského rychtáře, radních a celé obce za zpěvu duchovních písní (Schram, 1888, 43-44). Jak probíhala slavnost Božího Těla v Jaroměřicích nad Rokytnou 11. července 1626 zaznamenal z archivního materiálu K.Fojtík (1966, 304). *„Po kázání šlo se na procesí tímto způsobem. Malým pacholátkům rozdal kněz, aby nesly ornamenta oltářní, totiž kalichy a misky z kalichů, jeden křížek, ti napřed šli v komžičkách bílých. Potom žákovstvo za nimi, 2 pacholat s košíčky, v kterých nesli květy a z růže lístičko, tím metali na kněze a lid. Nebesa nesly 4 osoby, napřed nesli po pravé straně Pavel Bochníček, po levé straně Jan Kryštofů, nazad Jakub Paumgartner a Jíra Bližkovský, pod těmi nebesy kněz nesl kalich s božím tělem pěkně ozdobený, přes to přesahala modrá pinta, kterouž též nesly ouřadní osoby, po pravé straně Jan Rathouzský, po levé Václav Beňka, za nimi šli svícemi rozsvícenými, jednu nesl Adam Grynar pan starý a Havel Davidů a jinší a tak šli v orduňku po třech osobách, mužské a ženské pohlaví. Bylo lidu v mnohém počtu. Stůl přistrojen byl jeden naprostřed cesty před domem Šimona Blatenskýho, to první staci byla a pachole jedno říkalo rhytmy české, tu kněz latinský jazykem evangelickým zpíval a oraci říkal a též se zpívalo. Druhý stůl přistrojen byl na trávníčku před Pavla Hrubýho domem, tu se tak služby boží konaly jako při první staci. Třetí stůl stál před Adama Pece domem, též na cestě podál od domu. Čtvrtý stůl stál před zámkem na kopečku proti rathauzu. Potom všecken lid všel do kostela, jsa po těch všech pracech, jeden každý se navrátil do svého příbytku. Před domy všudy pěkný máje stály a rynk i po ulicech pěkně se umísti muselo“*. A.Grygar byl v městečku primátorem, H.Davidů důchodním písařem u vrchnosti, jinak jaroměřickým sousedem, hospodářem na posedku.

Zejména ve velkých městech nabyly průvody svou rozměrnosti a neobyčejnou výrazovou bohatosti rysu barokního triumfalismu, byly manifestací světské moci ve spojení s církevní. Příkladem může být vedutový obraz F.J.Korompaye představující Boží Tělo v Brně na Petrově 13.6.1748 za účasti panovnického dvora, přímo Marie Terezie. Ohromný průvod lidí různého stavu, šlechta, řeholní řády, duchovenstvo, cechy, měšťané se vine městem k petrovské katedrále. Přihlížejí venkované v tradičním oděvu, žena v šatce, muž v ocáskovém kožichu. Církevní slavnosti s okázalými průvody vytvářely společenský prostor, v němž bylo možno ukázat se prestižně na veřejnosti oděvem, funkcí, hodností. Představují svébytný kulturní rys, který spoluformoval životní styl malých měst, rys, jímž se městečko a jeho obyvatelé odlišovali od vesnice, který upevňoval vědomí výjimečnosti měšťanů vůči vesnickému okolí. Boží Tělo bylo podívanou, na níž přijížděli lidé z vesnic. Tak se zmiňuje F.Skopalík, *že záhlinická svobodná mládež chodila velmi ráda na Boží Tělo do Kroměříže, aby se dívala na vojsko neb měšťanský sbor, jenž při oltáři střílel (1885, 61)*. Dosud nemáme dostatek informací o úloze vesnického obyvatelstva na městských slavnostech Božího Těla v minulosti, ani o počátcích božítělových procesí na vesnici. Starší národopisná literatura se tomuto tématu věnuje okrajově.

Koncem 19. a ve 20. století tvořil božítělový průvod vžitou a tradicionalizovanou součást ročního svátkového cyklu nejen ve městech, ale i na vesnicích. Často byl chápán ve farních obcích a městečkách jako největší svátek a společenská událost v roce. Trasu průvodu vysypanou trávou vyznačovaly břízky, které přinášeli a k okraji cesty zasazovali mládenci. Býval to nejčastěji prostor návsi, náměstí

(„rynku“) nebo hlavní ulice. Okna domů v ulici, kudy se průvod ubíral, zdobily obrazy svatých, cínové a amalgamové svícny, květiny. Čtyři oltářičky zbudované obvykle ve výklencích nebo v průjezdu domů si každoročně zdobily rodiny samy. Většinou měly toto nepsané právo po několik generací. Sugestivně líčí prostor vesnické návsi o Božím Těle bratři Mrštíkové (1949, 309): *„U Kocmánků, u Jelínků, u Tomanů stavěli oltáře v háje upravené ve výklenku vrat. Ratolestmi, bělostnými plenami a záclonami zakrývají prkenné pozadí oltářů a zavěšují na ně pošháněné obrazy matek Božích, sv. Trojice, sv. Josefa, anděla strážce nad rusovlasým děckem dřímajícím na okraji propasti, Krista, vyplétajícího beránka z bžodavého trní. A za obrazy zastrkují kytice růží, věnečky barvínku, břečťanem proplétají záhyby plen, na oltář kladou veliké kytice prvosenek, čisté, vysoké lilie jako symbol staví mezi svíčky. Vzpínají se, lezou po žebřících, urovnávají záhyby, zakrývají kdejakou dírku, zem pod oltářem posýpají pískem žluťounkým a stelou nažatou trávu promísenou šalvějí a vonnou mateřídouškou. I alejemi už potrousili zeleň trávy, a vůně listnatého jetele s vůní mařiho listu, božího dřevce a levandule zavadlým svým dechem plní rychle zahřívající se ranní vzduch. V oknech statků hořely svíce, postavené mezi bazalkami a květoucími keříky levkojí...“*

Na vesnici stejně jako v městečku reprezentoval průvod celé obecní společenství. Místo jednotlivých skupin v průvodu podle věku, pohlaví, stavu, příslušnosti k profesní stavovské či zájmové skupině se řídilo místní tradicí. A tak v určitém jednotném schématu božítělového procesí, jež se formovalo v baroku, byla i osobitost místních poměrů a místní lidové kultury, zejména krojové. Vstupovaly do něho nové prvky s tím, jak se společnost proměňovala. Tak bylo atrakcí božítělových průvodů, když přijela na náměstí ozdobená stříkačka, na níž stál uniformovaný hasič a zvolna se otáčel směrem k monstranci. V čele průvodu šla školní mládež s učiteli (místy nesli žáci, přepásaní šerpou, obraz sv. Aloise) následovaly „družičky“, velké i malé, vystrojené do nových šatů, ozdobené věnečky na nakadeřených vlasech a šperky: v tradičních krajích, např. i na Brněnsku, měly vlasy ke kroji zapleteny obřadním způsobem. Sypaly na zem květy pivoněk a jiných rostlin; na Horácku je zvali „cupovátko“, ponejvíce z chrp a kopretin. S odkládáním kroje byly přijímány bílé šaty a bílá barva se promítla i do tradičního kroje družiček. Čestné místo, blízko středu průvodu, obvykle hned za knězem s monstrancí a ostatními duchovními, zaujímalo obecní představenstvo – reprezentanti světské moci, za nimi pak následovaly jednotlivé spolky a korporace, náboženská sdružení se svými prapory, hasiči, vojenští veteráni, městští střelci v stejnokrojích, řemeslnická společenství, nakonec ženy a ostatní občané. V oblečení a nesených symbolech byl vyjádřen stav i hodnost, ale i reprezentace, prestiž skupiny a jednotlivce. K nesení „nebes“ byli obvykle vyzváni nejváženější hospodáři, „sousedé“ či přední měšťané, neboť šlo o velké vyznamenání, což bylo vyjádřeno i v jejich oblečení v souladu s místní tradicí a jejími hodnotovými stupni.

V doprovodu hudby se průvod ubíral k jednotlivým oltářičkům. U každého se zastavil, kněz přečetl začátek jednoho ze čtyř evangelií a uděloval věřícím požehnání. Při každém zastavení se střílelo (dříve z hmoždířů). Během cesty lidé zpívali, modlili se, hrála hudba. Slavnost končila u posledního oltářičku „Te Deum laudamus“, po němž se všichni odebrali do kostela. Hudba a zpěv, zvonění a střelba, cesty vysypané květy a vyznačené stromky, vytvářely atmosféru svátečnosti, mi-

mořádnosti v běhu roku. Více než složitá symbolika církevního svátku působila na obecný lid, na roznícení zbožnosti a upevnění víry, jeho vnější silně exponovaná esteticko-emocionální složka. V symbolice obřadního hlučení v božítělovém svátku lze spatřovat jak starý moment apotropajní, tak i oslavný. Do církevního svátku vstupuje zeleň jako prvek lidové obřadnosti (májový obyčej) a lidové víry. Jako „májky" jsou označovány božítělové stromky už v pramenech z 16. století (Winter, 1896, 867).

Rostliny uplatňující se ve výzdobě božítělových oltářů a cest získaly v této obřadové souvislosti podle lidové víry léčebné a apotropajní účinky. Zejména svazky léčivých bylin či božítělové věnečky, které si lidé přinášeli a kladli okolo oltářů a kněz se jich dotýkal monstrancí („dotýkané"). Odnášeli si je pro požehnání domů, zavěšovali vedle kočiček za obrázky anebo je upotřebili v léčebných praktikách. Podrobně je vypočítává J. Lolek (1907, 30–31). *„Celý oktáv nosívaly ženy do kostela i kladly věnečky upletené z čerstvých bylin, jako: z pampelišky, z mateřídoušky, jitrocele, z psího ocásku, z truskavce, ze svízele, balšónku, z mařilistu, z opence, ze šalvěje, ze rmenu, z úročníku aj. na oltář a kněz po požehnání je dotekem monstrance posvěcoval. Takových, jakož i nalámaných větviček z oltářů, shrabané roztroušené trávy v kostele i po cestách pečlivě se uchovávaly a v čas potřeby za domácí prostředky proti různým dobytčím chorobám, proti kouzlům, proti čarám upotřebovaly. Obzvláště ceněny bývaly věnečky o samém Božím Těle svěcené, tráva z dlažby chrámové shrabaná. Oněmi léčívaly se zastaralé nemoci ženské, tuto používaly při líhnutí mláďat i drůbeže, obé způsobem podkuřovacím"*. Na Novoměstsku světívala děvčata i věnečky upletené z kvetoucího rozchodníku, jež se pak zavěšovaly mezi okno na hřebíček, aby chránily před udeřením blesku (Svoboda, 1940, 3). *„S březek oltářů, zvláště od posledního oltáře, ulamují větvičky, šibají jimi zelí, aby ho nežraly mušky, zastrkují je do lnu a do konopí, aby vyrostly hodně vysoké a dávají slepicím do hnízd, aby dobře seděly"* (Bartoš, 1892, 53).

II. Průvody necírkevní

JÍZDY S KŘÍŽEM PO POLÍCH

Obřadní jízdy na koních mají ve středoevropském kulturním prostoru podobu světskou a náboženskou. Vedle pěších prosebných průvodů za úrodu a ochranu polí se na našem území udržovaly také objížďky na koních s podobnými cíli. Na rozdíl od významově a geneticky složité „jízdy králů", v níž se spojily různé kulturní prvky z různých období, mají náboženské jízdy na koních jednoznačnější obsah a formu. Nejstarší dosud známé svědectví takového průvodu je z Mirotického překladu latinského spisu Aubana-Bohema z r. 1579 („Obyčeje, zvyklosti všech národů"); vztahuje se ke svátku sv. Ducha. *„Při slavnosti sv. Ducha téměř všudy se to děje: sjedou se ti, kteří koně mají, anebo kteří sobě vypůjčiti mohou, a s tělem Páně, kteréžto jeden kněz, také na koni sedíc, v měšci na hrdle zavěšené nosí, všecky meze svejch polí objíždějí, zpívajíce a prosíce, aby pán Bůh oseni ode všech nepohod povětrných a od zkáz krupobití zachovati ráčil"* (Zíbrt, 1889, 118). Z 19. a 20. století známe takové jízdní průvody o velikonocích ze severní Moravy (*Osterreiten, Saatreiten*) a Slezska (*jízda za Bohem*) a také z dalších bývalých německých enkláv na střední a jižní Moravě, dále ze severních Čech a z Lužice

(*križerjo*) na jih od nás z Horního Rakouska (Salzbursko). Etnicky vyhraněný aspekt těchto jízd vystihl V. Frolec (1990, 57), když soudil, že se prosebné jízdy na koních staly osobitou součástí katolické náboženské kultury především na německých etnických územích a v slovenských oblastech ležících v jejich bezprostředním dotyku, v Lužici a ve Slezsku.

Zatím nejstarší podrobnou zprávu o velikonočních jízdách na Kravařsku, kde žily ještě ve 20. století, máme od neznámého autora z roku 1843 (B. K., 1843, 211–212). V té době se pořádaly o velikonoční neděli ještě v mnohých německých obcích v okolí Fulneku a zdá se, že je zpravodajce zaznamenal v době plné životnosti a společenské a obřadní závaznosti, byť jejich vnější reprezentační rys už dosti výrazný. Mládenci se na objížďku připravovali již v době postu. V každém selském statku byl vybrán nejpěknější kůň, kterého opatrovali a šetřili od práce více než ostatní. S vybranými koňmi se pacholci a selští synové scházeli po několik týdnů před velikonocemi, aby se cvičili v jízdě. Mnozí sedláci si k tomu účelu pořídili pěkné sedlové pokrývky a sedla, anebo si je půjčovali od měšťanů a panských úředníků z blízkých měst. Bylo zvykem, že dívky obdarovaly své mládence k této příležitosti kyticemi z umělých květin („Schmecker“) a věnci umně zhotovenými z pšeničných klasů, jablek, lískových a vlašských oříšků, které si chlapci při slavnosti upevnili na levé rameno. To byly znaky, jimiž se vyznačovali „Saatreiter“, obřadní jezdci po osení. První průvod začal o velikonoční neděli za tmy, ještě před rozedněním. Obyvatelé obce – celé rodiny i s čeledí – vyšli pěšky průvodem do polí za domácími jezdci, obcházeli hranice svých polí, postříkávali je svěcenou vodou a zpívali přitom nábožné písně, které zaznívaly do ranního svítání a na toho, kdo tomu poprvé přihlížel, působily hlubokým dojmem – jak poznamenává autor. To byla první fáze obyčeje.

Po velké mši, při níž zaujali v kostele svátečně oblečení a věnci ozdobení mládenci zvláštní čestné místo, se začala slavnostní jízda. Jezdci se seřadili do průvodu v párech: v čele jeli trumpetisté na bílých koních (v počtu 6–8), za nimi dva jezdci s kostelními korouhvemi a pak ostatní. Za zpěvu velikonočních a jiných nábožných písní vyjel průvod až na hranice obce a pak je objel v plné šíři za účasti veškerého obyvatelstva, které ve skupinách přihlíželo. Jeden z mládenců, velmi dobrý jezdec na rychlém koni, jel před průvodem s malým křížkem v ruce, který nechal líbat těm, kteří stáli na hranicích svých polí anebo očekávali průvod na cestě. Na jednom místě se jezdci zastavili a pak – kromě trubačů a korouhevníků – jeli po jistou dobu tryskem ve velkém kruhu, což se opakovalo na čtyřech dalších, předem vyhlédntých místech. Průvod jezdců přijel z opačné strany zase zpět ke kostelu, mládenci po modlitbě odevzdali své korouhve. Kytice a věnce se chovaly v domácnostech v úctě a zůstaly po nějakou dobu na památku. Obřad měl přinést požehnání polím a koním a oslavit vzkříšeného Spasitele.

Do počátku 20. století se udržela základní struktura obřadní objížďky; zúžil se její teritoriální rozsah, došlo k jistým posunům v obřadních a sociálních významech. Udržoval se noční průvod jednotlivých rodin do polí, při němž se zastrkoval na hranice polí posvěcený „palmový kříž“, znakem obřadních jezdců byly též kytice a věnce. Zdůraznil se společenský význam objíždění. Hlavními postavami byli *Fahnenträger* přepásaní šerpou a nesoucí vysokou ozdobenou korouhev a *Kreuzelvater* s křížem, který dával podle tradice každému na potkání políbit.

Odpoledne po požehnání od kněze vyjeli mládenci v počtu 15–20 párů k předem vybraným selským usedlostem v každé čtvrti obce, s kostelní anebo i s vlastní korouhví a ve zvláštním obleku (ve fracích, cylindrech a bílých rukavicích). Kroj na Kravařsku zanikl poměrně časně a takové ustrojení mělo vyjádřit slavnost a význačnost objížďky. „Kreuzelvater" nejprve přednesl žádost, zda by jezdci směli udělat na dvoře kruh a přednést velikonoční vinš. Obřadní návštěva končila pohoštěním obřadníků koláčem a vinem. Totéž se odehrávalo v dalších třech selských dvorech, přičemž jezdci objeli za zpěvu nábožných písní hranice a skončili ve dvoře fary. Na závěr se jim dostalo od faráře v kostele požehnání (G. A. Th., 1919, 59–60). V Šenově u Příbora objížděli obec v meziválečném období selští mládenci, vystrojení v podobném salónním obleku, se svým praporem a křížem posvěceným od faráře. Zastavovali se ve vybraných usedlostech, nejprve však u „kmotry praporu", v selských dvorech na okraji obce a navíc také u pomníku padlých v první světové válce. Na dvoře předvedli jezdecký „rejový tanec", dávali kolemstojícím líbat kříž, dětem házeli drobné cukroví; domácí je počastovali zapečenými klobásami, pečivem a vínem (V. F., 1933, 90).

O velikonoční objížďce na Bílovecku na opavském Slezsku v šedesátých letech minulého století se stručně zmiňuje A. Peter (1867, 285–286). Mládenci jeli na koních ozdobených stuhami a věnci stále podél hranice obce až k dvoru sedláka z vesnice sousední. Objeli třikrát kolem jeho dvora za zpěvu nábožných písní. Hospodář je pohostil pivem.

„Jízdu za Bohem" u „Moravců" ve Velkých Petrovicích u Ratiboře v bývalém Pruském Slezsku zachytil J. Vyhlídal (1892, 108–108). Mádenci vyjížděli na koních v úterý velikonoční se čtyřmi až šesti kostelními korouhvemi (zv. *chorumble*). Jeden z nich držel sošku „Boha" (vzkříšeného Krista), ostatní klusali *za Bohem*. Průvod byl ohlašován v kostele z kazatelny a byl-li farář jezdcem, sám se ho účastnil. Jezdci objížděli hranice polí za hlaholu zvonů a zpěvu nábožných písní. Na zpáteční cestě u kostela sv. Kříže před vesnicí očekávala „procesii" petrovická děvčata, aby ozdobila věnci z jarního kvití sochu Vzkříšení a korouhve a současně podala jezdcům „počastnú", tj. občerstvení černým pivem. Na dalším úseku cesty mezi Tlustomostím a Petrovicemi bylo místo koňských dostihů, mládenci se předháněli, kdo bude „prvší". Potom za zvuků písně „Vstalť z mrtvých Vykupitel" zamířil průvod ke kostelu v Petrovicích, kde farář udělil jeho účastníkům požehnání. Dívky shromážděné u kostela se předháněly, která první políbí sošku Vzkříšení, neboť ta se prý do roka vdá. Dotek se sochou měl mít podle lidové víry pozitivní účinek. Po požehnání v kostele se slavila „počastná" v hospodě, bez muziky. Obřadní objížďka se konala dříve i v dalších vesnicích v okolí. Podle J. Vyhlídala byl zvyk v té době rozšířen také ve Staré Vsi u Místku v úterý svatodušní a v německých osadách na Osoblažsku. Průvod obdobný německým jízdám po osení měla velikonoční objížďka v Ludgeřovicích u Hlučína (*křižacka procesija*), udržující se do roku 1901; zachovalo se ústní podání o jejím původu, podle něhož vznikla po třicetileté válce jako obrana proti hrozivé epidemii neznámé nemoci, jež postihla obyvatele (Černý–Scheufler, 1970, 155–158).

Velikonoční objížďky na koních se udržovaly v meziválečném období místy také v bývalých německých oblastech na Mikulovsku, na Brněnsku a Vyškovsku. Mládenci s nazdobenými koňmi se shromáždili u farního kostela, aby přijali od

kněze požehnání a kříž (*Saatkreuz*), s nímž pak objížděli polní tratě „světit pole". V čele průvodu jel mládenec s křížem, za ním trubač a praporečník. Místy jel s mládenci i kněz. Po cestě zpívali nábožné velikonoční písně, u kapliček se zastavovali a modlili. Po návratu předali knězi kříž. V Rostěnicích na Vyškovsku věnovali mládenci do kostela silnou svíci, jež měla hořet po celý rok. Průběh obřadní jízdy byl tedy obdobný jízdám na severní Moravě, tam se však jeví ve starší fázi. V meziválečném období docházelo na jižní Moravě i na Vyškovsku k oživování, zavádění i obnovování tohoto obyčeje z iniciativy německých vlastivědných spolků. Všeobecně se akcentoval nacionální rys obřadních jízd. Projevuje se i tendence k posilování světských prvků (jezdectví jako sport, dostihové prvky, ceremoniální předávání vlajky jezdeckému oddílu, patrný je vliv „selských jízd" republikánské strany aj.).

Velikonoční objížďky po polích jsou ve svých cílech především vegetačním obřadem. Hlavním smyslem objíždění, jehož působení posilují sakrální místa i předměty, nábožná píseň, bylo zajistit úrodu polí a ochranu obce. Konal se vesměs s podporou církevních představitelů, ba podle místních zvyklostí i s jejich účastí. Vyznačuje se symbiózou církevních i mimocírkevních, křesťanských i mimokřesťanských prvků. Objetí katastru, tedy uzavření kruhu objížďkou, vycházelo z představy magického kruhu, jedné ze základních forem starých náboženských ritů, znamenající oddělení vymezeného prostoru od škodlivého působení zvenku, jakési „rituální hájení prostoru" (Feilhauer, 1965, 17). V symbióze s religijním tu patrně vystupuje i druhotný právní význam obřadního úkonu, jehož postatou je stvrzování hranic (obce, individuálního vlastnictví pozemku). můžeme-li ho spatřovat v objíždění a obřadním navštívení určitých dvorů. Pohoštění pro jezdce tu vyznívá jako odměna za službu. Právní smysl objíždění či obcházení znamená v postatě opakování prvotního obřadního aktu při převzetí majetku a ustanovení hranice. Některé formy pohybu jako skok, klus v kruhu po osení, opakované trojí objíždění, soutěživé závodění o prvenství (dostihy) měly zřejmě hlubší obřadní význam probuzení a urychlení vegetace. V této souvislosti připomeňme obřadní spěchání z kostela o velikonoční neděli i se svěcenými potravinami podle lidové představy, že první bude mít dobrou úrodu a bude úspěšný v práci i v osobním životě. Zdobení věnci z vybraných druhů rostlin nemělo zřejmě jen dekorativní, ale hlubší prosperitní smysl, byl to prvek spoluformující úspěšnost rituálního působení velikonočních jezdců. Obřadní hlučení (střílení, troubení, zvonění) je často interpretováno jako starobylý ochranný prostředek k zahánění škodlivých sil.

Lidová tradice obcházení polí, konaného na Kravařsku v rituálně mimořádném čase velikonoční vigilie, má souvislost s dalšími formami obřadních obchůzek o Božím Hodu, známých např. z východní Moravy ještě z 20. století, při nichž hospodáři zasazovali do svých polí křížky, kočičky, drobili do brázd velikonoční mazanec, vkládali tam vejce nebo skořápky z nich, anebo s podobnými průvody lidí do polí, zakončovanými tam společnými hostinami. Reprezentují vrstvu mimocírkevních obchůzek předkřesťanského základu, které souvisely se starými představami a úkony jarní rituální očisty od škodlivých sil a zabezpečení úrodnosti polí, jichž se mělo dosáhnout magickými úkony a pomocí zvláštních prostředků nadaných takovou očisťující a prosperitu produkující silou; prostředky křesťanského charakteru, modlitba, žehnání svěcenou vodou, nábožná píseň aj. posvěcovaly a násobily účinnost těchto aktů.

HLEDÁNÍ KRISTOVA HROBU

„O velikonocích na Bílou sobotu hledávaly ženy na Prostějovsku v dřívějších dobách Krista. Oblékly se teple a navrch omotaly se bílou plachtou. Pak chodily pozdě v noci v zástupech ke třem, případně k pěti křížům v poli daleko za vesnicí. Chodívaly i několik hodin pěšky. Při tom nesměly s nikým promluvit. U každého kříže poklekly a tiše se pomodlily. K ránu pak se vracely tiše domů" (Siegel, 1930. 6). Jak ještě autor poznamenává, obyčej byl znám na Prostějovsku a Vyškovsku před devadesáti, na Drahansku před šedesáti lety.

Nemáme o něm mnoho dalších zpráv. Na Kravařsku v obci Groitsch se ženy a dívky shromáždily ve tři hodiny zrána na velikonoční neděli a s nábožným zpěvem, doprovázeny kapelou, se odebraly k „Janíkovu" kříži v polích (Bratrich, 1920, 60). A. Václavík (1930, 391) zaznamenal z luhačovického Zálesí, že na Bílou sobotu před východem slunce chodily ženy do kostela *„hlédat úmrlého Ježíša (střežit; slyšel jsem však i ‚hledat' "*. V Šenově na Kravařsku se ubíral o velikonoční neděli zrána ve tři hodiny průvod ke „švédskému" kříži v polích; lidé zpívali velikonoční písně, doprovázela je hudba. U kříže si rozdělali oheň a častovali se smaženými vejci a lihovými nápoji. Poté zastrkovali do polí svěcené křížky (V. F., 1933, 90).

V obyčeji vystupuje lidová představa a lidové znázornění biblické události hledání a objevení Kristova hrobu, což vyjadřuje cesta ke kříži (hrobu, k „božímu hrobu" v kostele). Souvisí s tím i další prvky, např. bílá barva (smutek), čas konání – velikonoční vigilie. V posledním příkladu jde zřejmě o prolínání různých obyčejových prvků, (velikonoční průvod do polí spojený s hostinou). Výzkum by mohl přinést další varianty a přispět k hlubšímu výkladu.

PRŮVOD SE SOCHOU O SLAVNOSTI VZKŘÍŠENÍ

„V Bělkovicích přifařených do Dolan volí každoročně dvě svobodné bezúhonné dívky ze svého středu, které při vzkříšení mají nésti sochu Spasitelovu. Dle prastarého zvyku jsou vázány po celou dobu velikonoční nositi z mrtvých Ježíše Krista v neděli po hrubé kolem kostela. Při vzkříšení tyto matičky, oděné v pradávný oděv hanácký a opatřené každá plenou, kráčejí za podnebím. Když posvátný obřad požehnáním ukončen, jdou matičky, přičemž jim hudba na kůru hraje veselý pochod, do sakristie požádat tamějšího faráře za sošku Vykupitele, náležející obci Bělkovické. Jedna vezme do pleny Vykupitele, druhá pak jeho korouhev, a kráčejí takto opět ze sakristie k oltáři za veselého pochodu. Hudba umlkne a jedna matička zapěje: „Vstalť jest této chvíle", „ctný Vykupitel" pokračuje druhá, a tu vpadne lid a dopěje píseň. Po té s matičkami jde průvod s hudbou do Bělkovic vzdálených 1/2 hodiny, kde lid, který vzkříšení se nesúčastnil, vítá Ježíška, líbaje ho. Tam ve škole uloží se soška Spasitelova a matičky okrášlí ji, rozmarinovou kytici do ruky mu vloživše, na hlavu a prsa věnec. Konečně chodí matičky po vesnici roznášejíce hospodářům, všem mládencům a pannám kytice." – Tak popsal obřadní průvod o velikonocích zvaný *Ježíškovy matičky*, A. Bouda (1986, 584). V jeho době byl zveřejněn z pera dalších autorů a tak už tehdy popularizován. V lokálních variantách se pod názvem *nošení pámbučka* udržoval v té době i později v dalších farnostech na Olomoucku až do padesátých let našeho století.

Za „matičky" mohly být v Bělkovicích vyvoleny jen dívky *„vynikající svou*

zachovalosti“ a ty, které pěkně zpívaly. Starší, tedy loňské „matičky“ byly jistou autoritou v posuzování pěveckých schopností nových uchazeček o tuto poctu; zkoušely je a nakonec i vybraly. Bývalo zvykem, že „mladší“ (tj. druhá) „matička“ postoupila další rok za „starší“, takže každá dívka byla „matičkou“ po dva roky. Tak se řetěz „matiček“ nepřetržitě udržoval a s tím i sám obyčej.

Vyvoleným dívkám připadla nejprve povinnost vybrat potřebné peníze na uhrazení nezbytných výdajů. Vybíraly si je tradičním způsobem obchůzkou po domech – a tak se velikonoční průvod stal záležitostí celé obce. Dále si musely vyprosit družičky jako svůj doprovod u jejich rodičů. Podobně si vybraly čtyři mládence, *koróbnike*, dříve dva z rolnických a dva z řemeslnických rodin, kteří „matičky“ doprovázeli a nesli v průvodu korouhve. V pozdější době se počet korouhevníků zvýšil na šest (při „matičkách“ byly neseny bílé, při dětech červené, u dospělých lidí modré). Konečně musely mít dívky tradicí stanovený oblek, „starohanácký“ kroj, jenž se k této příležitosti vytvořil a uchoval jen v Bělkovicích, konzervován v obřadní funkci, což v sobě neslo s časem se zvýrazňující moment lokální prestiže. Nebylo přijato, aby dívky zvolily jiný oděv. Na oblékání kroje dohlížela některá ze starších žen. O Bílé sobotě měly bělkovické „matičky“ prostší bílý kroj s tmavými kordulkami a čepci na hlavách, na druhý den bohatší a jejich hlavy zdobil věnec: to vyjadřovalo postní dobu a smrt, vzkříšení Krista a radost. Svátečnost a radostnost dne měly vyjádřit i rozmarýnové snítky, jimiž byli v Bělkovicích ozdobeni jak korouhevníci, tak i ostatní účastníci průvodu, doprovázející o velikonoční neděli „matičky“ s ozdobenou soškou nazpět do farního kostela v Dolanech. „Ježíška“ a „koróbičko“ nesly dívky v bílé plachtě – úvodnici (*chovačce*) na ruce jako dítě.

Průvod měl svým uspořádáním charakter církevního procesí: v čele šly školní děti s křížem, mládenci se dvěma „řemeslnickými“ a dívky – „matičky“ doprovázené dvěma „selskými“ korouhevníky, ostatní lid. Průvod se ubíral za zpěvu nábožných písní, které předříkával „modlař“. Na cestě do Bělkovic se obvykle zastavil na hranici obce ke krátké pobožnosti u kaple. V podobném uspořádání se ubíral průvod s „matičkami“ na druhý den do Dolan, vstříc mu vycházel farář s kostelníkem a ministranty.

Ve farnosti horecké byly dívky-panny, vždy dvě *dróžke*, oblečeny „po bílu“ do šatů obvykle k tomu účelu nově pořízených, s věnečky na hlavách; mládenci (*drožbe*), kteří nesli v průvodu korouhve, „po novu“, s bílou kytkou na kabátě. Dívky si je samy vybraly (bratra, bratrance, spolužáka). V Horce nesly sošku Vzkříšeného Krista (*Vzkříšení*) v „chůvce“ ze záclonoviny, z ostatních dvou přespolních obcí krucifixy z horeckého kostela. Obě „dróžky“ se střídaly, jedna nesla v sobotu sošku z kostela, druhá ji v neděli přinášela nazdobenou zpět. Sbírkou po domech získaly dívky peníze na věnec pro „pámbučka“, na věnečky do kaple a na procesní kříž, na „ketke“ pro mládence, na hudbu aj. V posledním období chodily jen do katolických rodin. „Pámbuček“ se kladl na zvláštní, k tomu účelu zhotovenou plachtu. Na sochu se upevnil věnec z umělých bílých květů a bílá stuha. Sošky se zdobily podle místních zvyklostí ve škole ve vybraných (katolických selských) rodinách často po mnohá léta. K večeru přicházeli dospělí s dětmi se podívat na ozdobenou vystavenou sochu. Bylo zvykem „líbat pámbučka“. Domácí přitom nabízeli návštěvníkům vdolky, cukroví aj. Obyčej se tu

stal, při jisté konfesionální diferenciaci vesnického společenství po roce 1918, slavností místních katolíků; jiné dívky než z katolických rodin za „drážky" jít nemohly a obvykle se nezúčastňovaly ani průvodu. Průvod přicházející z přifařených obcí se připojil k horeckému, takže do kostela vstupoval jeden, se třemi „drážkami" nesoucími ozdobené sochy.

V horecké farnosti bylo zvykem, že „drážky" a „drožbi" se na závěr slavnosti obvykle vzájemně obdarovali. Mládenci věnovali dívkám věcný dar a dostali od nich dort při společném pohoštění. Společně se také vyfotografovali, aby vzpomínka na „nošení pámbučka" zůstala trvalou. Podobně se obyčej konal ve farnosti drahanovické a bohuňovické.

Ve farnosti hnojické to byl naopak mládenec, který nesl v průvodu krucifix po Vzkříšení. Doprovázely ho dvě družičky, jimž připadl i úkol vyprosit „pámbička" od faráře a zajistit jeho výzdobu. *„V průvodu jdou školní dítky, všecky spolky, hudba, mládenec s Pámbičkem a obě děvčata, za nimi velební páni a lid ostatní. Jde se náměstím do statku čís. 25 „u Krčků". Tam podává mládenec nesoucí líbati všem kříž a položi ho na prostřený stůl v „hrubé jizbě" ... V přifařených obcích též se dává kříž líbati a položí se na oltář v kapli na návsi"* (Minarčík, 1901, 199). Děvčata podložila kříž hedvábnou rouškou a vyzdobila věncem. Průvodem s ozdobeným „pámbičkem" z farní obce a přespolních vycházeli vstříc duchovní a vedli je do kostela. Tam mládenci s ozdobeným krucifixem obešli oltář. Podobně nosili „pánbožka" – na vyšívaném šátku darovaném „drážkami" – mládenci ve Štěpánově u Olomouce.

V Dubanech na Prostějovsku se v podobných průvodech uplatňoval krucifix uchovávaný v některém selském statku často po několik generací. „Drážky" ho nejprve zanesly před procesím na Bílou sobotu do sakristie, aby si pak pro něho po požehnání zašly a v průvodu za doprovodu hudby odnesly do domu; tam ho uložily ve světnici na stůl na peřinku a ozdobily. „Matičkou" zde byla nazývána hospodyně, u níž byl „pámbuček" uchováván (Křen, 1925, 300). Na velikonoční neděli před velkou mší byl v průvodu zanesen do kostela. Každá přifařená obec měla svůj průvod a svou sochu.

Hanácký velikonoční obyčej klade řadu otázek o svém původu, starších fázích a významech. Studium farních kronik by snad mnohé osvětlilo. Podnět k jeho vzniku mohlů vyjít od církevních osob, mohl se uplatnit vzor převzatý odjinud. Byly vysloveny domněnky, že byl zaveden ve farnostech bývalé premonstrátské kanonie v Hradisku u Olomouce. V průvodu je možno sledovat lidové vyjádření a znázornění biblické události smrti a vzkříšení Ježíše v dichotomii smrt (obřadní odnesení sochy, ozdobení do hrobu) a narození (přinesení slavnostně ozdobené sochy). Zřejmé jsou prvky mariánského kultu (dívky-panny, nazývané „matičky", způsob nesení sošek). V této souvislosti vstupují do úvahy otázky vysokého statusu dívek, příkladných ve smyslu zásad křesťanské mravnosti, a proto vybraných vesnickým společenstvím, které směly plnit určité veřejné úkoly v náboženském životě. Připomeňme v této souvislosti z německé lidové kultury tzv. *Schäppelmädchen*, jimž byla dána pocta jako nejprvnějším nést sochu nebo obraz Panny Marie při procesích a které se vyznačovaly i zvláštním krojem (Erich–Beitl, 1936, 629). Dobový ideál mravnosti a příkladného veřejného ocenění takových vybraných nositelů křesťanských ctností jako výchovného principu se plně uplatnil v „růžové

slavnosti“ tradující se v Horce u Olomouce do čtyřicátých let 20. století (Večerková, 1993).

PRŮVOD S OBRAZEM (SOCHOU) PANNY MARIE V ADVENTU

„Před Božím narozením devět večerů chodí zde a v okolí ženy po deviti domech se soškou Panny Marie. V každém domě bývá soška přes noc. Druhého dne opět večer přijdou sošce naproti se světly a doprovodí ji do sousedního domu. V chalupě, kde jest právě soška, svítí před ní světla po celý den. Při pobožnosti této modlí se devět Otčenášů, růženec a jiné k tomu účelu vytištěné modlitby. V posledním, devátém domě jest soška vystavena až do Hromnic, k ní scházejí se ženy modlit vždy v sobotu a na Hromnice se figurka uschová. Obyčej tento je jest na památku, že prý P. Maria devět dní v Betlémě hledala marně noclehu.“ Tak popisuje V. Plotěný (1895, 342) obyčej z Kozlovic u Frenštátu. Ve Frenštátě pod Radhoštěm organizovala tzv. devítidenní pobožnost, obchůzku se soškou Panny Marie v adventu, každoročně Mariánská družina (Kramolišová, 1990, 222).

Na Moravě se vyskytovala podle našich dosavadních zjištění ojediněle. Ve Starém Městě u Uh. Hradiště chodívaly ženy v adventu po devět večerů s obrazem Panny Marie a v domě, kde obraz nechaly přes noc, měly pobožnost. Podobný obyčej se udržoval v meziválečném období v Úsobrně u Jevíčka. Frekventovanější byl v německých vesnicích na Uničovsku (Zenzinger, 1934, 285); tam se chodilo místy se sochou Panny Marie (*Mariabeten*), místy i se sochou sv. Josefa. Zachytili jsme ho v okruhu několika rodin v šedesátých letech i v Brně (na Starém Brně), nedávno v osmdesátých letech se začal uplatňovat mezi mladými katolickými rodinami ve Střelicích u Brna. Je zaznamenán v naší době také na Spiši na Slovensku.

Mnohem frekventovanější a s hlubší tradicí byl tento obyčej v německých (Bádensko, Vestfálsko) a zejména v rakouských zemích, v Tyrolsku a Horním Rakousku (Salzbursko) pod názvy *Frautragen* či *Herbergsuchen*, kde je doložen v 17. století. Z té doby pochází i nejstarší z obrazů, s nimiž se chodilo ve večerním průvodu mládeže, žen a mužů s pochodněmi a které představovaly nejčastěji Pannu Marii hledající noclehu (zv. Frautafel). V domě byl obraz umístěn na čestném místě a ozdoben, lidé se modlili a zpívali mariánské písně, pak byli domácími pohoštěni, tancovalo se; pro bujné veselí byl v minulosti církví zakazován. Kam obraz přišel, tam prý přinášel požehnání, plodnost, zdar. Obraz se tradoval v rodině někdy po několik generací (Pinzgau). V Rakousku se obyčej rozšířil značně po první světové válce a to i v městských čtvrtích, kde jsou jeho nositeli určitá domovní společenství (Haberlandt, 1956, 43); asi podobně jako u nás na Starém Brně. W. Galler (1977, 21) ho zaznamenal v současné době v Dolním Rakousku mezi mládeží. Obdobou je adventní průvod s obrazem sv. Josefa (*Josephtragen*) v Horním Štýrsku. Obrazy Panny Marie a sv. Josefa nesly družičky zvané *Muttergottesträgerinnen* v božítělovém průvodu (Erich-Beitl, 1936, 206). K nám se tento obyčej dostal převzetím z německé či spíše rakouské obyčejové tradice.

Pokusme se na závěr o několik shrnujících poznámek.
Náboženské průvody patří k historicky nejstarším, prvotním rituálním formám. Církevní průvody vycházejí z transformovaných antických (předně římských)

tradic, z obřadních forem židovských a raně křesťanských. Konstituovaly se v raném středověku (vyjma Boží Tělo), zvlášť se rozvinuly a rozhojnily v jeho vrcholné a pozdní fázi. Lidové průvody, jež manifestovaly křesťanskou víru, se vyvíjely z různých zdrojů, jsou výsledkem složitého vývojového navrstvování v dlouhém časovém, etnokulturním a etnogeografickém kontextu, ve střetu starých a nových idejí, kdy křesťanství vytěsnilo anebo transformovalo pohanské představy a rituály vykonávané většinou na principech magie (např. představa magického kruhu, obřadní hlučení, magické úkony pro vzrůst vegetace v objížďkách a obchůzkách polí). Dalším obsahovým prvkem je lidové znázorňování biblických dějů (např. „hledání Božího hrobu", „nošení pámbučka", průvod s obrazem či sochou Panny Marie). Do církevních procesí přešla lidová víra v zelenou ratolest jako ztělesnění životní síly, snad jeden z archetypů lidských představ vůbec, jejíž pozitivní účinek jako apotropajního a blahonosného prostředku v různých magických úkonech násobilo církevní posvěcení (kočičky, božítělové věnečky aj.).

Náboženskými průvody v ročním svátkovém cyklu se prolíná základní lidský moment - úsilí o zajištění úrody, zdraví a úspěchu, odvrácení škodlivých sil, jehož lze dosáhnout křesťanskými projevy prosby, pokory a úcty k Bohu, ale lze ho vyprovokovat též zvláštními magickými úkony, při nichž se užívá aktů a prostředků křesťanské víry (modlitba a nábožný zpěv, kropení polí svěcenou vodou, líbání kříže, zasazování křížků do polí aj.). Traduji se v nich prvky očistných, ochranných a prosperitních významů starých rituálů.

V církevních průvodech je uspořádání lidí a s nimi i nesených symbolů normativní. Místo účastníků je dáno věkovým, pohlavním a sociálním statusem, přičemž je upřednostněno mládí a mužské pohlaví před ženským. Nejvýznamnější je střed průvodu, kde je kněz, obklopený nejprvnějšími z občanů, jimž je v obci svěřena moc světská. Spojení církevní a světské moci a manifestování přijatého řádu světa a uznávaných hodnot je zvláště patrné v božítělovém průvodu v baroku. V tradičních lidových průvodech se přijímá uspořádání církevního procesí („nošení pámbučka"), jindy má průvod vlastní pořádek; jeho nositeli a aktéry jsou vybrané skupiny, v nichž je i není vyjádřena vlastní hierarchie. Význačnými osobami jsou ty, které nesou náboženské symboly a vedou průvod či zprostředkovávají kontakt s lidmi mimo něj. Čestné místo je v popředí průvodu.

Důležitou významovou složkou průvodu je prostor. Církevní průvod se v podstatě pohybuje po kruhu, neboť v souhlase s liturgií vychází z kostela a po vykonaných obřadech se do něho vrací. Dominantními místy na jeho cestě se zastaveními (čtyřmi) k projevu náboženského kultu, jsou sakrální objekty nebo improvizované oltáře (Boží Tělo). Vlastním cílem a smyslem průvodu je pohyb po katastru obce, po jeho jednotlivých částech (při prosebných dnech). Slavnostní průvod se pohybuje v prostoru kolem kostela (Květná neděle), prochází středem obce, který je jeho historickým jádrem, společenským s veřejným místem, kde se děje i vlastní obřad (Boží Tělo). V lidových průvodech je situace diferencovanější. Průvod se pohybuje po hranicích obecních a individuálních polností, kolem dvora, usedlosti, v podstatě v kruhovém směru. Určitá místa jsou zvýrazněna zvláštním obřadním chováním („jízdy s křížem"). Jinde vede přímočaře k určitým místům: sakrálním („hledání Božího Hrobu"), anebo k místu dalšího obřadního konání ve smyslu uctění Boha (strojení, vystavení, líbání sochy, „pámbučka", ve vybraném domě). Přespolní

průvod by bylo třeba sledovati v kontextu s historickým formováním obce a jejího katastru. Zvláštním případem je adventní průvod žen, jenž se pohybuje přímočaře od domu k domu a má spíše obchůzkový charakter. Komunikace náboženského průvodu je orientována k nadzemským silám, k Bohu. Komunikace s okolím se děje specifickými gesty, příp. proslovy (podávání kříže k líbání, obřadná žádost o návštěvu usedlosti v jízdách po osení, vítání procesí s „pámbučkem" domácími obyvateli), anebo průvod v tomto smyslu nekomunikuje (např. jedna z variant „hledání Božího hrobu").

Obsah a význam průvodu jako komunikačního aktu jsou sdělovány mj. vizuálně, nošením zvláštních předmětů – znaků, které jsou rovněž nositeli idei průvodu křesťanů (kříže, církevní korouhve a vlajky, sochy, obrazy svatých, svíce, posvěcené ratolesti). Tyto předměty vyznačují také celkový charakter průvodu. Také barvy (liturgických rouch, korouhví, oblečení) mají znakový a komunikativní význam. Významnou složkou je obřadní ticho („hledání Božího hrobu") i obřadní hlučení, které má kořeny v magickém zahánění škodlivých sil. Máme za to, že je v něm obsažen i moment oslavy, adorace (Boží Tělo). Reálným výrazovým prostředkem je slovo, píseň, modlitba, zvlášť rozvinutá v církevních procesích.

Vedle komunikace určitých obsahů, idejí, má náboženský průvod některé další světské funkce, zejména sociálně integrační a prestižní (účast lidí v průvodu jako projev jednoty v katolické víře i skupinové a individuální prestiže a reprezentace). Specifický moment demonstrace síly katolicismu je obsažen v Božím těle v baroku. Průvody (zejména božítělové) nepostrádaly rys podívané. Také zvláštní oblečení vyjadřující slavnostnost obřadní situace a výjimečný status svých nositelů – obřadníků poctěných nejčestnější funkcí – byly příznakem průvodu (např. oblečení obřadních jezdců po osení, „pámbíčkových matiček", družiček o Božím Těle, vážených mužů, poctěných nesením „nebes"); v tomto významu se uplatnil – jako zvláštní oblečení vyjadřující mimořádnost svátku, i lidový kroj.

V našem příspěvku nebylo možno obsáhnout všechny průvody ročního cyklu. Rozsáhlost tématu vybízí k dalšímu studiu.

LITERATURA:

B. K.: *Das Saatreiten in der Gegend von Fulnek.* Moravia, 6 (1843) 211–212

Bartoš, F.: *Moravský lid.* V Telči 1892

Bergmann, L.: *Brauchtum im Jahreslauf. Aus der deutschen Sprachinsel bei Wischau in Mähren.* Olmütz 1939

Bouda, Al.: *Matičky při vzkříšení v Dolanech na Hané.* Český lid, 5 (1896) 584

Bratrich (Pohl), Š.: *Osterbräuche im Kuhländchen.* Das Kuhländchen, 2 (1920) 60

Císař, K.: *Slavnost Božího Těla.* Blahověst, 13 (1863), č. 16, s. 245–246

Černý, J. – Schleufler, V.: *Kronika „Vzpominky z minulých dob" o původu křižáckých procesí na Hlučínsku.* Český lid, 57 (1970) 155–158

Dějiny českého divadla. I. Praha (Academia) 1968

Drápal, J.: *Ježíškovy matičky.* Náš domov, 5 (1896) 129–132

Dvorský, F.: *Přiborský okres.* Vlastivěda moravská. II. Místopis. V Brně 1917

Erich, O. A. – Beitl, R.: *Wörterbuch der deutschen Volkskunde.* Leipzig 1936

Encyklopedie antiky. Praha 1973

Fielhauer, H.: *Umritte.* In: Österreichischer Volkskundeatlas. Kommentar. 2. Lieferung. Wien 1965, s. 1–22

Fojtik, K.: *K otázce podminek vývoje lidové kultury v 16. a 17. století.* Český lid, 53 (1966) 294–306
Frolec, V.: *Jízda králů.* Praha 1990
G. A. Th.: *Das Saatreiten im Kuhländchen.* Das deutsche Kuhländchen, 1 (1919) 59–60
Galler, W.: *Weihnachten in Niederösterreich.* St. Pölten-Wien, 1977
Geramb, V.: *Deutsches Brauchtum in Österreich.* Graz 1924
Haberlandt, A.: *Taschenwörterbuch der Volkskunde Österreichs.* Wien 1959
Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. (Edit. E. Hoffmann–Kreyer a R. Bächtold–Staubli). Berlin–Leipzig 1929–1942; Bd. I (1927), II (1929/30), III (1930/31), IV (1931/32), VI (1934/35), VIII (1936/37)
Horváthová, E.: *Rok vo zvykoch nášho ľudu.* Bratislava 1986
J.P.: *Velikonoční vzpominky.* Zájmy venkova, 20 (1938), č. 15,s . 2
Koutný, J.: *Mentiky a fakule na mor. Slovensku.* Časopis Moravského musea zemského, 7 (1907) 290–294
Kramolišová, A.: *Slavnosti ve Frenštátě pod Radhoštěm.* In: Město. Prostor, lidé, slavnosti. Uh. Hradiště 1990, s. 219–224
Křen, F.: *„Pámbičkova matička".* In: Z kraje hanáckých palem. Sv. VII. V Brně 1925, s. 300–305
Kunz, L.: *Lidový kroj ve Šlapanicích u Brna.* Časopis Moravského musea, 35 (1950) 367–412
Lolek, J.: *Rok v naší chalupě v minulém století.* Časopis vlasteneckého spolku musejního v Olomouci, 24 (1907) 30–31
Marek, J.: *Proceství.* Černá země, 1 (1924/25), č. 10, s. 6–8
Marek, J.: *Velikonoce. Z cyklu Blatnické zvyky.* Český lid, 1 (1946), č. 1, 3. a 4. strana obálky
Mazel, A.: *Na prahu Žďárských hor.* Kronika horácké dědiny. Praha 1947
Merell, J.: *Malý bohovědný slovník.* Praha (Charita) 1963
Minarčik, J.: *„Vynášeni Pámbička" v Hnojicích.* Náš domov, 10 (1901) 199
Mrštíkové, A. a V.: *Rok na vsi.* Kronika moravské dědiny. II. sv., šesté vydání, Praha 1949
Nebovidský, V.: *O řádech literáckých na Moravě.* Časopis Matice Moravské 6 (1874) 119–140
Nováková, T.: *Lidové zvyky na venkovských městech v létech sedmdesátých.* Národopisný věstník československý, 3 (1908) 145–156
Otahal, A.: *Jezdí za Bohem.* Velikonoční obyčej v Pruském Slezsku. Český lid, 19 (1910) 287
Peter, A.: *Volksthümliches aus Österreichisch-Schlesien.* II. Troppau 1865
Plotěný, P. V.: *Chození s „matičkou" a se soškou Panny Marie.* Český lid, 4 (1895) 341–342
Pokorný, L.: *Světlo svátosti a času.* Praha (Charita) 1981
Profeld, Bedřich: *Balbinovy zprávy o lidových pověrách.* ČL, 31 (1931) 21–22, mj. obyčeje pohřební a vánoční
Procházková, M.: *„Ježíškovy matičky" v Bělkovicích.* Náš domov, 1 (1892) 133–134
Ptáčníková-Burešová, A.: *Boží Tělo ve Velké.* Malovaný kraj, 4 (1949), č. 6–7, s. 63
Ptáčníková-Burešová, A.: *Boží Tělo u nás.* Litovelský kraj, 17 (1940), č. 24, s. 2
Pulec, Miloš J.: *Homiliář opatovický jako pramen národopisného bádání.* ČL, 45 (1958) 97–103, výklad ke sbirce latinských kázání z přelomu 11.–12. století – pohanské obřady v Čechách (mj. obětování studánkám, zpěvy nad mrtvými, zaklínačky, losnici, věštci – svatba únosem aj.)
Schmidt, L.: *Volkskunde von Niederösterreich.* Zweiter Band. Horn 1981
Schramm, W.: *Das Frohnleichnamsfest in Nikolsburg zu Ende des 16. und zu Anfang des 17. Jahrhunderts.* Notizen-Blatt, 1888, č. 6, s. 43–44
Siegel, J.: *Jak hledávaly ženy na Prostějovsku Krista.* Vlastivědný sborník pro mládež župy olomoucké, 8 (1929/30), příloha k 10. číslu, s. 6
Skopalik, F.: *Památky obce Záhlinic.* II. V Brně 1885
Sobotka, P.: *Rostlinstvo a jeho význam v národnich pisnich, pověstech, bájich, obřadech a pověrách slovanských.* V Praze 1879
Stránská, D.: *Lidové obyčeje hospodářské.* Zvyky při setí. Praha 1931
Sulitka, A.: *Zvykoslovné a poverové reálie Frýdecka v pozostalosti J. Vochalu.* Český lid, 67 (1980) 86–92
Svoboda, J. F.: *Rokem s morav. Horákem minulého století.* Horácké listy, 32–37 (1940)
Šujan, F.: *Dějepis Brna.* V Brně 1928
Tarcalová, L.: *Náboženské průvody na Uherskohradišťsku.* Folia ethnographica (Supplementum ac Acta Musei Moraviae), 28 (1994) v tisku

Tarcalová, L.: *Prosebná a děkovná procesí na Uherskohradišťsku.* Slovácko, 35 (1933) 51–57
Tarcalová, L.: *Svátky a slavnosti v Bojkovicích.* In: Město. Prostor, lidé, slavnosti. Uh. Hradiště 1990, s. 206–211
V. F.: *Velikonoční zvyky v Šenově.* Kravařsko, 3 (1933/34), 89–91
Václavík, A.: *Luhačovské Zálesí.* V Luhačovicích 1930
Václavík, A.: *Výroční obyčeje a lidové umění.* Praha 1959
Večerková, E.: *„Růžová slavnost" v Horce u Olomouce a její národopisné, historické a regionální souvislosti.* Folia ethnographica, 27 (1993) 59–70
Veranstaltungen. Osterreiten. Deutsch-mähr.-schlesische Heimat, 21 (1935) 182–183
Vyhlídal, J.: *Naše Slezsko.* V Praze 1903
Vyhlídal, J.: *Rok na Hané.* Olomouc 1906
Vyhlídal, J.: *Slavnost Božího Těla na Hané.* Den, 18 (1929), č. 117, s. 5–6
Vyhlídal, J.: *„Za Bohem".* Náš domov, 1 (1892) 108–109
Winter, Z.: *Život církevní v Čechách.* Sv. II. V Praze 1896
Zenzinger, O.: *Nordmähren-Schlesiens Sitte und Brauchtum im bunten Reigen des Jahrens.* Deutsch-mähr.-schlesische Heimat, 20 (1934) 280–285
Zíbrt, Čeněk: *Staročeské pozvánky na křtiny v 16. století.* ČL, 13 (1931) 356–358, texty pozvánek šlechticů z let 1517–1589
Zíbrt, Č.: *Outrata o svadbě dcery Vavákovy Kateřiny s Václavem Vomáčkou v Nučicích roku 1786 dne 28. ledna.* ČL, 13 (1931) 227–233, majetková vydání ke svatbě (pro hostinu, výbavu nevěsty aj.), Nučice, o. Kolín, 18. stol.
Zíbrt, Č.: *Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prostonárodní.* V Praze 1889
Zíbrt, Č.: *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku.* V Praze 1894

DIE RELIGIÖSEN UMZÜGE IM KALENDERZYKLUS DER FEIERTRAGE UND FESTE. RANDBEMERKUNG ZUM STUDIUM

Zusammenfassung

In der Typologie der Festumzüge nehmen die religiösen Umzüge oder Prozessionen, für die sich im volkstümlichen Milieu in Mähren der Termin „procesija", „procestvi" einbürgerte, eine Sondergruppe ein. Unter ihnen unterscheiden die Autorinnen Umzüge, die eine Komponente der kirchlichen Liturgie bilden und demnach institutionellen Charakter haben (I.). Ihre Anordnung, die Beteiligung eines Priesters, die Attribute und Symbole entsprachen des festgesetzten Regeln. Die Volksschichten brachten in diese Umzüge viele eigenständigen Elemente ein, die die Kirche akzeptierte oder tolerierte. Neben den kirchlichen Prozessionen gibt es auch Umzüge, die mit ihrem Inhalt und ihrer Form den christlichen Glauben manifestieren. Mit den erstgenannten hängen oft außerkirchliche Umzüge zusammen, die jedoch nichtinstitutionellen Charakter haben (II.). In der tschechischen volkskundlichen Literatur wurden diese Ritenformen bislang nicht zusammenfassend behandelt.

Im ersten Teil des Beitrags konzentrieren sich die Autorinnen zunächst auf die Umzüge kirchlichen Charakters (Prozessiohen mit geweihten Zweigen am Palmsonntag, beim Fest der Auferstehung am Karsamstag, Bittprozessionen in die Ackerfluren an Erntetagen, Festumzug zu Fronleichnam). Sie vermitteln eine Interpretation der Genesis der Umzüge, widmen besonderes Augenmerk den Bekundungen des volkstümlichen Glaubens, in denen viele außerchristliche Elemente erhalten blieben (z. B. vielseitige Applikation des lebendigen grünen Zweiges als Lebensprinzip in apotropäischer und segensbringender Bedeutung), und auch den weltlichen Aspekten des Umzugs (z. B. soziales Prestige der Beteiligung am Umzug, Bild der gesellschaftlichen Hierarchie und Verquickung der kirchlichen und weltlichen Gewalt bei den Fronleichnamsprozessionen, besonders im Barock).

Im zweiten Teil behandeln die Autorinnen die volkstümlichen Umzungsgebräuche (Osternritt über die angebauten Felder, „Suche nach dem Heiligen Grab" frühmorgens am Ostersonntag, Umzug nach der Auferstehungsfeier mit einer Statue des gekreuzigten und wiedererstandenen Jesus, Adventsumzug der Frauen mit einer Statue oder einem Bild der Jungfrau Maria). Die Autorinnen charakterisieren die einzelnen Bräuche, zitieren lokale und regionale Varianten, versuchen das Brauchtum zu interpretieren. In den volkstümlichen religiösen Umzügen, die das Ergebnis einer komplizierten Entwicklungsstrati-

graphie darstellen, lassen sich unter der christlichen Oberfläche einige Elemente alter außerchristlicher Vorstellungen und Ritualien auf magischer Basis herausarbeiten (z. B. Vorstellung des magischen Kreises beim Reiten über die Saaten, rituelles Lärmen, Einbringung von Viktualien in die Furchen bei Umzügen zu Fuß in die Felder); dasselbe gilt auch bezüglich der Veranschaulichung biblischer Geschehnisse) „Suche nach dem Heiligen Grab", Umzug mit Jesus-Statuen, mit dem Bild der Jungfrau Maria).

Abschließend versuchen die Autorinnen, die charakteristischen Merkmale religiöser Umzüge unter dem Aspekt der Anordnung und Bewegung des Umzugs, des Umzugs als Kommunikationsakt, der Formen und Mittel der Kommunikation, der Funktionen des Umzugs zusammenzufassen.

THE RELIGIOUS PROCESSIONS IN THE CALENDAR CYCLE OF FEASTS AND CELEBRATIONS. ON THE MARGIN OF THE STUDY

Abstract

In the typology of festive processions the specific role is played by religious processions which are termed „procesija" or „proceství" in the popular milieu in Moravia. The authoresses of the study analyze the two dominant types. The first is represented by the processions as a part of the Church liturgy – they have, therefore the institutional character (I.). The participation of the priest, the attributes and symbols corresponded to the determined rules. Common people brought many specific elements into the structure of the processions which were accepted or at least tolerated by the Church. Besides the Church processions there are also popular folk processions the content and form of which manifest religious beliefs. They are closely connected with the first cluster of the processions, but they have a non-institutional and non-ecclesiastic character (II.). In the Czech ethnographical literature these ceremonial forms have not been dealt with as a whole yet.

In the first part of their contribution the authoresses analyze the processions of the Church character (the processions with holy twigs on the Sunday a week before Easter, the ceremony of the Resurrection on Easter Sunday: the precatory processions in the fields on the days of crucifixion: the festive procession on the Corpus Christi Day). The study also contains the interpretation of the genesis of the processions, the specific attention is paid to the expression of the folk belief in which many non-Christian elements were preserved (e. g. the many-sided application of a live green twig as a symbolic principle of life in the apotropaic and beneficial meaning, and also to the secular aspects of the procession; the participation in the procession as an expression of social prestige, the reflection of the social hierarchy, and the connection between the Church an the secular power in the procession on the Corpus Christi Day, especially in the baroque epoch).

The second part of the study contains the depiction of the folk procession customs (the Easter riding in sown fields, „the search for the Christ's sepulchre" early in the morning on Easter Sunday, the procession after the ceremony of the Resurrection with the statue of the crucified and resurrected Jesus, the Advent women's procession with the statue or without the statue of the Virgin Mary). The authoresses characterize the single customs, mention the local and regional variants, make an attempt at the explanation of the customs. In the popular religious processions, which are the result of the complicated evolutionary accumulation of various semantic layers, there are some elements of old non-Christian notions and rituals based on the magic principle hidden under the Christian surface (e. g. the idea of the magic cycle expressed by the riding on the green corn, ritual roaring, putting victuals into furrows during the processions in the fields) and also the illustration of the biblical stories („the search for God's sepulchre", the procession with the statues of Jesus, and with the portrait of the Virgin Mary).

In the conclusion the authoresses try to sum up the characteristic features of religious processions from the point of view of the composition and the motion of the procession, from the point of view of the procession as an act of communication, and from the point of view of the forms and means of communication and of the functions of the procession.

SPRIEVODY V TRADIČNEJ KULTÚRE SLOVENSKA

Viera Feglová, VŠPG, Nitra

Pri koncipovaní tohto príspevku som si uvedomila nesmiernu šírku problému sprievodu ako spoločenského rituálu a jej takmer neuchopitelnosť pri analýze štruktúry funkcií sprievodov v tej ktorej lokalite, v tom ktorom období. Vždy je to totiž akoby jedinečná situácia vo vzťahu účastník (—) účastníci a účastník – účastníci (—) diváci v psychologickom a komunikačnom zmysle. Pritom pravidlá sprievodu – forma, usporiadanie, trasa, znaky, zástavy, kríže, iné predmety, hudba, spev, odev, masky, ritualizované činnosti, gestá, tanec sú pre jednotlivé príležitosti tradične známe.

Sprievod, organizovaný zástup ľudí pohybujúci sa po vytýčenej ceste je ako sociálny rituál známy všetkým kultúram bez rozdielu rozlíšenia stupňa vývoja. Môže byť vyjadrením:

1. magických predstáv, ochrany, očisty, úcty, prosperity, sprostredkovania a odovzdania dobra
2. kresťanských tradícií: viery, pokory, prosby božského vyslyšania, uctievania
3. občianskeho postoja: loajality k spoločenskému poriadku, oslavy víťazstva, porážky, pamätných udalostí, ale i demonštráciou nesúhlasu s mocou
4. spoločenského vyžitia: uvoľnenia, zábavy, radosti, psychickej hygieny

Z toho vychádza ďalšia rovina analýzy a tou je rozlíšenie organizátora a účastníkov.

Náboženský život organizačně zabezpečuje cirkev, teda aj organizáciu cirkevných sprievodov, procesií – najčastějšie prostredníctvom kňaza a cirkevných spolkov. Zúčastňovala sa ich a zúčastňuje príslušná náboženská komunita.

Spoločenský život, či už v meste alebo na vidieku bol v rámci kultúrneho kalendára organizačne spätý jednak s inštitucionalizovanými, ale aj neformálnymi vekovými skupinami, profesnými a záujmovými združeniami (akými boli hasiči, sokoli, spolky roľnícke atď.). Spoločenský život v mestskom prostredí vykazuje väčšiu pestrosť vyplývajúcu z etnickej, sociálnej, ekonomickej, náboženskej, spolkovej štruktúry mestského obyvateľstva. Sprievody ako súčasť kalendárnych, rodinných, profesných, spolkových, štátnych sviatkov, slávností a osláv význačných medzníkov a udalostí tvorili v minulosti a opäť tvoria významnú súčasť kultúrnych

akcií v mestskom prostredí. Ak organizačne vystupuje v popredí štátna moc, v sprievodoch dominuje vojsko, školy, telovýchovné združenia, hasiči, verejnoprospešné spolky a pod. Sprievody pri kalendárnych sviatkov boli organizačne v rukách buď cirkvi alebo spolkov rôzneho zamerania.

Sprievod ako stmelujúci organizačný prvok prežitia sviatočnosti kalendárnych príležitostí môže byť v rôznej miere formalizovaný, podľa významu, aký sa mu pripisuje v obyčajovej situácii. Napríklad v prípade vianočných obchôdzok je hlavný dôraz kladený na dramatické stvárnenie biblických tém narodenia Ježiša Krista, či poklony Troch kráľov a presúvanie skupiny z domu do domu, nemá veľkú validitu, nepodlieha požiadavke zvláštneho usporiadania. Inými príkladmi sú sprievody, v ktorých časť obyčajových prejavov je súčasťou sprievodu: napr. jarné obchôdzky s Morenou, letečkom, chorovody, v ktorých znakovú funkciu majú v čele sprievodu nesené atribúty, tanečný pohyb – prepletanie, brány a funkčne viazané texty. Aktérmi sprievodov či obchôdzok sú mladé dievčatá v odeve symbolizujúcom nepoškvrnenosť, nevinnosť. Sprievod je pozorovaný radom divákov, sprostredkúva predpísanou formou ritualizované vítanie jari, resp. odchod zimy, choroby.

Nie je zanedbateľnou skutočnosťou, že väčšina obchôdzok a sprievodov je generačne spätých s mládežou, resp. mladými ľuďmi. Formálne neusporiadaným dojmom pôsobí väčšina fašiangových sprievodov, či už s maskami alebo bez nich. V lokalitách, kde sú dodnes živou tradíciou, spĺňajú funkciu zábavnú. Spoločne prežívané uvoľnenie dosiahnuté vzájomným kontaktom sprievodníkov s divákmi, vytváranie komických situácií, erotické prejavy v gestách pouličnej komunikácie, v tancoch, maskách apod. stmeľuje spoločenstvo. Analýze fašiangových sprievodov je v etnografickej literatúre venovaná cieľavedomá pozornosť, takže sa jej nevenujem hlbšie.

Sprievody sprevádzajúce medzníky v biosociálnom cykle sa sústreďujú najmä na dve situácie a tými sú *svadba* a *pohreb*.

Hoci svadba sa spájala s viacerými obyčajmi, ktorých súčasťou bol sprievod (príchod ženícha po mladuchu, prenášanie výbavy, darov a iné), najvýznamnejší bol sprievod účastníkov svadby na ceste na sobáš. Usporiadanie sprievodu bolo nielen regionálne, ale najmä časovo variabilné. Väčšinou sa viac zachovávalo usporiadannie podľa pohlavia: čelo sprievodu patrilo svadobným funkcionárom, zváčovi, zástavníkovi, staršiemu, prvému družbovi, družbom, ktorí buď tancovali alebo sa niesli na koni, ženíchovi, hudbe. Za nimi nasledovali ostatní družbovia, muži. Mladucha kráčala najčastejšie s niekoľkými družicami, potom nasledovali ostatné dievky a ženy. Chodenie v pároch je novším typom, v mestskom prostredí známe už v 18. stor., vo vidieckom od 2. tretiny 20. storočia. Tradičné usporiadanie zachovávalo aj staršie magické predstavy ochrany mladuchy napr. hlukom, viacnásobným obchádzaním kostola. Zároveň sa však spevom a hudbou, rozdávaním darov, nosením obradových predmetov – zástavy, stromčeka, jablka, koláča apod. zverejňoval sobáš. Aj nepozvaní členovia lokálneho spoločenstva obdarovaní koláčmi a pálenkou sa stali tak účastníkmi svadby. Viacnásobné zastavenie sprievodu z dôvodu vykúpenia mladuchy ozvláštnené maskami, alegorickými rečami potvrdzovalo akt prechodového rituálu. Súčasný spôsob dopravy na sobáš výrazne

obmedzil jednak právo účasti nepozvaných členov, ale najmä znakové zverejnenie sobáša sprievodom. Tradičné znaky nahradili znaky manželstva – obrúčky, bábiky, biele stuhy na autách, resp. autobusu, ktoré komunikujú sobáš.

Rozlúčkový charakter mal v mestskom i vidieckom spoločenstve pohrebný sprievod, v ktorom mala účasť aj cirkev jednak kostolnými zástavami, prítomnosťou kňaza i miništrantov. Vekovo-pohlavnú diferenciáciu si zachováva len pohreb predčasne zomretého slobodného mládenca alebo dievčaťa, v ktorom nachádzame niektoré spoločné znaky so svadobným sprievodom (nosenie svadobných znakov v sprievode – jablko, zlomená sviečka, citrón, pomaranč, stromček a prítomnosť dievčaťa oblečeného za mladuchu (niekde ako čierna mladucha), resp. ženícha, družbov, družičiek apod. Prítomnosť lokálneho spoločenstva v pohrebnom sprievode, alebo na pohrebe bola vyžadovaná spoločenskou normou, rozlúčiť sa a odprevadiť človeka na poslednej ceste. V inej rovine sa niesli pohreby v mestskom prostredí, sprievody so smútočným kočom, vencami, smutiacimi pozostalými bol pre mestské obyvateľstvo príležitosťou vyjadriť súcit a spoluúčasť aj jako diváci. Účasť v sprievode narastala podľa významnosti zosnulého alebo v súvislosti od tragičnosti jeho sklonu. Napr. v roku 1913 sa v Bratislave na pohrebe hasiča zachraňujúceho opravára verejnej studne zúčastnilo 11 000 obyvateľov. Zvláštnu pozornosť zo strany etnografov by si zaslúžili štátne pohreby s množstvom ritualizovaných i spoločenských prvkov.

Sprievod ako ceremoniálna časť obyčajov sprevádzajúcich iné medzníky v životnom cykle – *školské, maturitné, beánie, regrútske* sú záležitosťou jednej vekovej skupiny. Odlišujú sa znakmi sprievodu – pánske šaty, rukavičky, cylinder – maturitný sprievod; dlhé uši – beáni, stužky na kabátoch – regrúti. V súčasnosti sa v sprievodoch často objavujú heslá, transparenty s komickým textom, vyberanie peňazí. Neodmysliteľnou súčasťou je dialóg s okoloidúcimi.

V mestskom prostredí sprievody tvorili v minulosti neodmyslitelnú kulisu takmer každej významnej udalosti. Okrem *vojenských, hasičských* sprievodov preukazujúcich zručnosť, chrabrosť, disciplinovanosť zaručujúce ochranu obyvateľstva si pozornosť zasluhujú sprievody spoločenského charakteru doprevádzajúce humanitne zamerané akcie. Takými boli kvetinové trhy, kvetinová korzá zakončené sprievodom na ozdobených bicykloch, kočiaroch apod., v medzivojnovom období sprievody remeselníkov s alegorickými vozmi, hyperbolizovanými pracovnými nástrojmi a remeselnickým odevom, ktoré mali znakovú funkciu. V prvých desaťročiach 20. storočia mali charakter sprievodu zverejňujúceho významný medzník v živote člena spoločenstva aj sprievody priateľov, známych, spolupracovníkov s muzikou k domu oslávenca, kde mu hrali a spievali serenády. Reklamnú funkciu mali informačné sprievody po mestách pri príchode komediantov či cirkusu.

Najväžnejšiu úlohu však zohrávali *cirkevné procesie* či už v mestách alebo na vidieku. Procesie (na Božie Telo, Nanebovstúpenie Ježiša Krista, Bielu sobotu, Krížové dni, na sv. Marka, sv. Urbana, na Veľký piatok a iné) a púte tvorili ľudovú sviatočnosť náboženských sviatkov odohrávajúcu sa v intraviláne alebo extraviláne obce, mimo posvätnného priestoru kostola. Cirkevné procesie si v usporiadaní sprievodu zachovali vekovo pohlavnú diferenciáciu, pričom pozostatkom ochrannej funkcie usporiadania sprievodu je umiestenie sochy, sakrálneho predmetu, obrazu v jeho strede. Ochranu mu tvorí najčastejšie 12 dievčat v bielom odeve, symbolizu-

júcom nevinnosť, ktoré držia konce stužiek roztiahnutých do kruhu nad baldachýnom. Najčastejším prvkom procesie sú predpísané zastavenia a pohrúženia sa do motlitby, spevu nábožných piesní. Súčasťou sprievodov boli kostolné zástavy plniace znakovú funkciu, rozsýpanie kvetov, horiace sviece označovali purifikáciu, čistotu. Mimoriadnej obľube sa napr. v okolí Bratislavy tešili nočné púte, ktoré sa konali od mája do septembra vždy 1. sobotu v mesiaci, kedy sa o 21 hod. pohla procesia z Kalvárie do Marianky. Mládenci osvetľovali sprievod vpredu, v strede a na konci lampášami a po krajoch sprievodu kráčali nosiči svetla, tzv. svíčkari, falkári.

Nočný sprievod s lampášami, faľkami sprevádzal aj sviatok Jána Husa, ktorý sa v Bratislave začal sláviť po roku 1918 najprv českým a slovenským obyvateľstvom, v 30. rokoch sa ho už zúčastňovali aj bratislavskí Nemci a Maďari, ktorí ho už stotožňovali s evanjelickým sviatkom.

V skratke načrtnutý prehľad typov a druhov sprievodov vo vidieckom i mestskom kultúrnom kalendári ukazuje, že v priebehu tohto fenoménu pribúda reprezentačných zábavných prvkov komunikujúcich zásadné ciele sprievodu v sviatočných i oslavných situáciach. V súčasnosti v mestskom prostredí pribúda reprezentačných sprievodov: korunovačné slávnosti, maškarné sprievody, ktorých organizátormi sú reklamné agentúry a majú charakter „podívanej". V mestskom prostredí sa v posledných rokoch objavujú aj typicky rurálne jarné sprievody s Morenou, ktoré sa stávajú atrakciou pre mestské obyvateľstvo (napr. v Nitre, Banskej Bystrici a inde).

LITERATÚRA

Zajícová, K.: *Pútne miesto Marianka.* Diplomová práca. FF UK Bratislava 1993, s. 128
Salner, P.: *Taká bola Bratislava.* Veda, Bratislava 1991
Encyclopedia of Religion and Ethies, zv. 10, s. 356–362

DIE UMZÜGE IN DER TRADITIONELLEN KULTUR DER SLOWAKEI

Zusammenfassung

Der Umzug, die organisierte Masse von Menschen in Bewegung auf einer vorgegebenen Trasse, ist als soziales Ritual allen Kulturen bekannt. Er kann:

1. magische Vorstellungen vom Schutz und der Reinigung, der Ehrung, Prosperität, Vermittlung und Weitergabe von Geschenken,
2. religiöse Traditionen: Glaube, Demut, Bitten um Erhörung Gottes, Verehrung,
3. bürgerliche Haltungen: Loyalität gegenüber der gesellschaftlichen und politischen Ordnung, Siegesfeier, Niederlagen, denkwürdige Ereignisse, aber auch Demonstration der Ablehnung von Macht,
4. gesellschaftliches Ausleben: Lockerung, Unterhaltung, Freude, psychische Hygiene ausdrücken.

Davon geht die weitere Ebene der Analyse aus, und die besteht in der Unterscheidung des Organisators und der Teilnehmer die eng mit den entsprechenden Gelegenheiten, also dem Kalender der Umzüge, zusammenhängt. Im Beitrag analysieren wir also die Umzüge an traditionellen Kalenderfeiertagen wie auch im biosozialen Zyklus des Menschen im ländlichen und städtischen Milieu in der Slowakei. Jeder Umzug ist gewissermassen eine einzigartige Gelegenheit in der Beziehung Einzelteilnehmer – Teilnehmermenge, Teilnehmermenge – Zuschauer nicht nur im psychologischen, sondern auch im kommunikativen Sinn Dabei sind die Regeln des Umzugs – Form, Anordnung, Trasse, Merkmale, Musik,

Gesang, Masken, ritualisierte Tätigkeiten, Gesten für die einzelnen Situationen traditionsgemäss bekannt und haben eine verbindende Wirkung und Bedeutung im Leben der Gruppe, der Gemeinschaft oder des Staates. Die kurz umrissene Übersicht über die Typen und Arten der Umzüge in Stadt und Land zeigt, dass im Laufe der Entwicklung dieses Phänomens in den letzten Dezennien die repräsentativen und unterhaltenden Elemente bei den Umzügen zunehmen, die dominierende Ziele, also Unterhaltung, vermitteln. Gegenwärtig sind insbesondere im städtischen Milieu repräsentative Umzüge im Zunehmem: Krönungsfeste, von Werbeagenturen organisierte Maskenumzüge, die ausgesprochenen Charakter einer „Show" haben.

THE PROCESSIONS IN THE TRADITIONAL CULTURE OF SLOVAKIA

Abstract

The procession, the organized crowd of people moving on the marked route, is – as a social rite – common for all culture. It may express:

1. the magic ideas of the protection and purgation, respect, prosperity, the madiation and providing the good,
2. the religious traditions: belief, humility, prayers for God to hear, worship,
3. the approach of the citizen: the loyalty to the social and political sytem, the celebration of victories, the memory of defeats, memorable events, but also the manifestation of disagreement with the ruling power,
4. the social realization: permissiveness, entertainment, joy, psychic hygiene.

These facts form another level of the analysis, i. e. the differentiation of the organizer and the participants which is closely connected with the occasions, e.g. with the calendar of processions. The study analyzes the processions in the framework of the traditional holidays as well as in the bio-social cycle of man both in the country and in the city environment in Slovakia. Every procession represents the unique occasion in the relation „a participant – participants, participants – spectators" not only in the psychological, but also in the communicative sense. The rules of the procession – its form, structure, route, signs, music, singing, mascaras, ritualized activities and gestures are traditionally well-known for individual situations, they communicate their meaning in the life of a group, a community or a state. The brief outline of types and kinds of processions both in the country and in the city environment show that in the development of this phenomenon in recent decades there are more representative and entertaining elements in the processions communicating the dominant aims, i. e. entertainment. Nowadays, especially in the town environment there are more representative processions: the ceremonies of coronation and the masquerade processions organized by publicity agencies which have the character of a show.

LIDÉ V PRŮVODU – PRŮVOD JAKO JEDNA Z IDENTIFIKAČNÍCH SITUACÍ

Vanda Jiřikovská, Praha

Název konference *„Slavnostní průvody"* výmluvně svědčí o významném místě aktivity zvané průvod v životě společnosti. O průvodech nehovoříme poprvé, ale poprvé byly zvoleny jako ústřední téma jednání. Námět – průvody je z jednoho zorného úhlu velice obecný, uvážíme-li, jak obecně rozšířeným kulturním projevem je průvod. Z hlediska jednotlivých společenských aktivit, jejichž je průvod součástí, je to naopak moment dílčí a velmi specializovaný. Navazuje na téma „Slavnosti", neboť tvoří jejich významnou součást.

V úvaze o slavnostech a jejich funkci zformuloval Bohuslav Beneš obecné prvky slavnosti[1]. Dělí ji na oficiální část, kterou tvoří průvod, slovní projev (oslavný, agitační, komemorativní aj.) a ukončuje obvykle hymna, sborový zpěv apod. Druhá část bývá umělecká a zábavná. Od slavnosti odlišuje oslavu, domnívám se však, že jejich rozlišení není ve skutečnosti vyhraněné, obojí se však prolíná a mísí. Jako dominantní funkce slavnosti uvádí Beneš funkci reprezentativní, celebrativní, apelativní, ideologickou a komemorativní. Podstatné je, že v charakteristice slavnosti je zařazen průvod jako její oficiální složka. Průvod vskutku musel být při jakékoli příležitosti organizován a měl a má větší či menší oficiální závaznost. Ve *Slovníku spisovného jazyka českého* čteme u hesla průvod toto: *„uspořádaný zástup lidí jdoucích za nějakým společným cílem nebo doprovázející někoho, májový, manifestační, protestní, vyjít v průvodu do ulic, svatební, pohřební průvod, alegorický, pochodňový průvod."*

Funkce průvodů v jakémkoli společenském prostředí jsou mnohostranné, můžeme je podle mého názoru dělit v zásadě do dvou skupin. Každý průvod plní

1. funkce *specifické*, spjaté vždy s určitou situací a příležitostí (s určitým obyčejem či slavností), jejíž je součástí. Zabývají se jimi zcela jistě všichni, kdo sledují určité, konkrétní průvody. Jedná se např. o funkci průvodu nejvlastnější, o skutečné doprovázení, které je obsahem svatebního průvodu, průvodů pohřebních apod. Průvody však plní též
2. funkce *obecné*, vlastní průvodu jako takovému, ať již jde o jakýkoli druh průvodu při jakékoli příležitosti.

Jednou z nejvýznamějších, základních obecných funkcí průvodu je jeho funkce jako identifikační situace, které věnuji tuto úvahu. Identita je již řadu let středem zájmu mnoha vědních oborů. Hermann Bausinger ve studii Identität píše: *„Nepochybně je identita módním pojmem, ale i řečové módy – i ve vědeckém jazyce – nepřicházejí znenadání. O identitě se proto tolik hovoří, protože se stala problémem... pojem identita ztělesňuje, jakkoliv se jeho výklady mohou v jednotlivostech lišit, moment pořádku a jistoty ... obsahem identity je pocit souladu jednotlivce se sebou samým a se svým okolím"*.[2] Problém identity je stále aktuální, vzpomeňme například. na seminář *„Národy-folklór-identita"*, pořádaný ÚEF ČAV v rámci 16. světového kongresu Společnosti pro vědy a umění „Československo-Evropa-svět", který se konal v červnu 1992 v Praze. Získání identity se společností klade na jednotlivce určité nároky, musí vyhovovat řadě společenských požadavků. Nejedná se vždy o zcela uvědomělé a kontrolované jednání. Zprostředkování identity, její výraz, se projevuje konkrétními kulturními formami např. oděvu, bydlení, stravy, četby atd. Výrazem identity jsou též určité specifické identifikační situace, jednou z nich je právě průvod. V českém jazyce se často užívají výrazy *„jít s někým"* nebo *„zařadit se"* v přeneseném významu jako vyjádření souhlasu, spolupráce, ztotožnění – tedy identifikace. V průvodu je tento význam zcela konkretizován: lidé se opravdu zařazují (nebo jsou zařazeni) a opravdu společně kráčejí stejným směrem. Je tedy průvod identifikační situací výraznou a prokazatelnou.

Průvody, které jsou součástí tradičních obyčejů, vyjadřují identitu primární. Účastní se jich spontánně členové rodiny, příbuzenstva, obce, dané generace. Vyjadřují sounáležitost, identifikují se samozřejmě a vlastně neuvědoměle. Rodinná, lokální, generační identita jim byla dána.

Průvody tvoří součást tradičních, k určitému datu nebo příležitosti se opakujících slavností, ale též slavností zcela jedinečných, neopakujících se. Ve studii *Národní význam prvních veřejných lidových slavností* popsala Hannah Laudová na základě zevrubného studia všech dostupných pramenů slavnosti pořádané k poslední korunovaci českého krále v roce 1836.[3] Popisuje průvod, který byl součástí pražské slavnosti: *Pražská Lidová slavnost zahájena velkolepým průvodem delegací jednotlivých krajů, jejichž středem byly svatební průvody krásně oděných vesničanů, kteří předváděli i vybrané zvyklosti svatebního ceremoniálu...* V průvodu byly i stylizované vozy předvádějící řemeslnou i zemědělskou práci. Byla to akce zcela oficiální, dlouho a důkladně organizovaná. Identifikační záměr byl též oficiální – ukázat jednotu národa a jeho oddanost panovníkovi. Nicméně účastníci průvodu emocionálně prožívali tuto událost jistě též jako vlastní projev národního cítění.

Pročítáme-li kroniku kterékoli obce, vždy nacházíme zápisy o různých slavnostech, jejichž součástí byl průvod. Při každé významné příležitosti se pokládalo za samozřejmé, že bude zahájena průvodem. I v malých obcích se pořádaly průvody, jejichž obsahovým jádrem bylo národní uvědomění. Někdy navazovaly na obyčejovou tradici. V kronice obce Zbečna se píše: *Dne 14. března 1898 byla pořádána národní obžinková slavnost. Tato předem připravovaná ověnčením vozů klestem a plakátovou propagandou. Po požehnání se průvod hnul od kostela, v předu jezdec na koni v kroji a za nim vozy, na kterých členové v národních*

krojích. Kroje byly vypůjčeny od pí Landové z Kladna za 50 kr. jeden oblek. Průvod s hudbou směřoval od kostela ke mlýnu, kde se obrátil a jel zpět k spolkové místnosti „u Růže", kde v sále klestem vyzdobeném se tančilo při hudbě pana Simona..[4] Podobné průvody vyjadřovaly především identitu národní, která je podle názoru L. Holého formulovaného ve studii „*Svoboda, národ, jednotlivec v české kultuře*"[5] chápána v českém prostředí jako primární, daná každému jednotlivci jeho narozením do národa.

V kronice města Roztok čteme o velkolepé slavnosti svěcení praporu Průmyslové besedy, uspořádané v roce 1871. V předvečer slavnosti se konal lampionový průvod s hudebním dostaveníčkem pro „matku", „kmotry" a družičky praporu. Druhý den *o desáté seřadil se průvod v místnosti Průmyslové besedy a ubíral se celou vesnicí a po roztockém návrší na prostranné místo, jež prostírá se kol kostela roztockého.* Po slavnostních projevech, zpěvu, mši se *v tomtéž pořádku odebral průvod s novým skvělým praporem v čele nazpět do místnosti spolkové.*[6] Účastníci této a jí podobných slavností se identifikovali s úsilím o hospodářský pokrok obcí.

V mnoha kronikách nacházíme zápisy o slavnostech spjatých se vznikem československého státu v roce 1918. Na paměť této historické události se mnohde obřadně zasazovaly lípy svobody. V Lichocevsi u Prahy 19. května 1919: *Po obědě v určenou hodinu mnoho občanů v průvodu s hudbou, družičkami, které nesly na ramenou lipky, kráčelo po noutonické silnici do Noutonic. U školy už stáli žáci a žákyně s učiteslkým sborem....* Zde se odehrály proslovy, recitace, zpěv. *Všechny děti byly v krojích vypůjčených ze Žalova. Při hudbě šel spořádaně mohutný průvod po silnici k Lichocevsi. Ve vsi již čekalo sokolské banderium na konich, mnoho děvčat v národních krojích, dále členové hasičských sborů z okolních vesnic ve stejnokrojích..* Tento průvod plnil též funkci opravdového doprovázení – a sice stromků připravených k zasazení. Lidé účastnící se podobných průvodů nepochybně prožívali silné emoce a identifikovali se s všeobecnou radostí z národní svobody.

Příležitostí ke slavnostem a průvodům bývalo též dokončení pro obec významné stavby. Ve Zbečně u Křivoklátu otevírali v roce 1924 slavnostně nový most přes řeku Berounku, nazvaný podle prvního prezidenta republiky Masarykův. Program zahajoval samozřejmě průvod k novému mostu, recitace, zpěv, slavnostní projevy, po návratu zábava. Účastníky spojoval pocit identity s obcí, technickým pokrokem, ale i motivy vlastenecké.[8]

Je celá řada slavností tradičních ve smyslu pravidelného opakování, přitom nijak nesouvisejících s tradicemi obyčejovými. Jsou zaměřeny např. na oslavu jubileí významných rodáků. V malé vesničce Třebíz u Slaného byl v roce 1904 otevřen památník spisovatele Václava Beneše Třebízského v jeho rodném domku. Od té doby se zde vždy po deseti letech koná *slavnost Třebizského.* I v této malé vesnici slavnost zahajuje průvod, který projde vesnicí k pomníku spisovatele a odtud k jeho rodnému domku na návsi. V čele vždy kráčejí představitelé obce, za nimi baráčníci, školní děti a další občané a hosté. Účast na průvodu vyjadřuje identitu s kulturní tradicí vesnice a posiluje emoce lokálního patriotismu.[9]

V posledních letech se rozšířil zvyk pořádat *sjezdy rodáků.* Nejen významní rodáci, ale všichni, kdo jsou v dosahu a mají zájem, se scházejí v rodné vesnici, kde pro ně bývá připraven kulturní program. Nezřídka je součástí této spíše

komorní akce průvod vesnicí, jímž účatnici vyjadřují nepřerušený emociální vztah k místu.

Zatímco identitu rodinnou, místní i národní lze pokládat za primární, danou tím, kde se člověk narodil, každý jednotlivec se identifikuje ještě s řadou dalších skupin společnosti. Významnou roli v životě člověka sehrává práce, zaměstnání, vztah k oboru, v němž pracuje, vztah k lidem, s nimiž spolupracuje. Mnoho pozornosti bylo již v historické literatuře věnováno rozmanitým slavnostem cechů, řemeslnických společenstev a spolků, při nichž je opět průvod významným vnějším vyjádřením sounáležitosti, identity. Lidé se sdružují nejen podle zaměstnání, ale podle nejrozmanitějších zájmů. Tělovýchovné, sportovní, kulturní spolky, hasiči, politické organizace, všichni čas od času pořádají slavnosti spojené s průvodem, kterým veřejně prezentují svou identitu, své společné zájmy.

Historické průvody, pořádané hlavně ve městech (jako např. průvod Karla IV. a jeho družiny při slavnosti mělnického vinobraní a mnohé další), mají vedle zábavného motivu též záměr agitační, vzdělávací a kulturní. Jejich cílem je vzbudit zájem o město a jeho historii, podpořit místní patriotismus.

Průvody provázející náboženské slavnosti a svátky mají rovněž základní identifikační význam, jejich účastníky spojuje společná víra a vyznání.

Identifikačními projevy lidí kráčejících v jakémkoli průvodu jsou také vnější znaky: oblečení, rekvizity, symboly. Ve smutečním průvodu např. se uplatňuje černá barva oblečení, zemřel-li mladý člověk, bílé šaty družiček. Svatebčané nosí kytičku či větévku myrty nebo rozmarýny. V průvodech profesních skupin bývají lidé oblečeni ve stejnokrojích (např. hornici), někdy v charakteristických pracovních oděvech a nesou typické pracovní nástroje. K průvodům patří transparenty, prapory, květiny. V mnoha průvodech se uplatňuje lidový kroj, a to nejen tam, kde je dosud oblékání kroje běžné. I v místech, kde byly kroje dávno odloženy, se projevuje touha vyjádřit národní identitu krojem. Typickým příkladem jsou střední Čechy. Umělé obnovení středočeských krojů hlavně péčí učitelek v různých hospodyňských školách a kurzech se prezentuje především při slavnostních příležitostech. V době předmnichovské republiky se v takto obnovených krojích účastnily ženy průvodů při dožínkách, májích, muži např. selských jízd. Mimo obnovených regionálních typů kroje se oblékaly i kroje „v uvozovkách", podivné stylizace s červenými sukénkami, nebo také kroje z jiných oblastí. Velké oblibě se těšily kroje kyjovské a piešťanské.

Ještě několik poznámek k prvomájovým průvodům z hlediska identifikačního. Základní idea, vyjádření identity pracujících, jejich jednoty a síly, jejich společných zájmů, se během času změnila. Ještě příslušníci mé generace zažili prvomájové průvody, v nichž kráčeli lidé, zpívala a tančila mládež s upřímným nadšením, s pocitem skutečné identity. Od padesátých let se stále více lidí zbavovalo iluzí o vládnoucí ideologii a moci, nicméně přesto každoročně procházely našimi městy okázalé prvomájové průvody. Účast v průvodech byla povinná, neúčast se hodnotila jako protest proti vládnoucí politice. Identifikace byla tedy vynucována. Ovšem i v těchto průvodech měly místo projevy skutečné identity, hlavně profesní a zájmové. Mnozí reprezentovali svůj podnik, svoji sportovní či jinou organizaci, aniž by si uvědomili, že se tím ztotožňují též s politikou, která jim vlastní není. Mnozí se účastnili průvodů pravidelně a automaticky, bez

uvažování o smyslu a významu akce. Bylo stále více lidí, kteří kráčet v průvodu nechtěli, ale odmítnout se báli. Ze seřadišť, kde se registrovala účast, unikaly postranními ulicemi proudy lidí. K otevřenému odmítnutí účasti v průvodu se odhodlali jen nejstatečnější. Prvomájové průvody v období totalitního režimu nelze tedy označit jinak než jako výraz identity formální, vynucené, nepravé.

Nelze popsat ani vyjmenovat všechny druhy průvodů a příležitostí, k nimž se průvody pojí. Nepochybně je zde ještě mnoho materiálu, který by bylo zajímavé shromáždit, např. o nejrůznějších průvodech studentů – studentské majálesy, průvody maturantů při dnes obecně rozšířeném „posledním zvonění" a další. Byly a jsou to vždy velmi vyhraněné identifikační situace, při nichž studenti vyjadřují své zájmy a názory. Majálesy pražských studentů v době totalitní vlády s odvážnými alegorickými vozy a scénami, s vtipnými a nebezpečnými hesly (cituji např. několik hesel z roku 1966: *Čisté svědomí není provokace, Co se v mládí naučíš, v stáří se učíš jinak, Mlčeti zlato, mluviti průser, Blahoslavení chudí duchem, neboť jejich je království československé, Kapitalismus spěje do záhuby – dohnat a předehnat atp.)* tvoří významný moment v historii. Jsou dokladem identity založené na inteligenci a pochopení situace.

Po nezdařeném pokusu o změnu poměrů a reformu režimu v roce 1968 došlo k tragické události. Na protest proti tzv. normalizační politice se v Praze upálil student Jan Palach. Smuteční průvod studentů Prahou byl impozantním, hluboce působivým zážitkem pro ty, kdo v něm kráčeli, i pro přihlížející. *V čele průvodu československá státní vlajka s červeným fáborem, za ní akademický prapor. A věnce a květiny v rukou těch, kteří ho milovali a které miloval. Důstojně kráčel tu sobotu průvod z Karolina přes Ovocný trh, Celetnou ulici na Staroměstské náměstí. Kratičká prodleva před pomníkem Jana Husa. Fanfáry pražských pozounérů. Tiše padal sníh, když lidé skláněli hlavy, vločky ve vlasech. A opět, téměř neslyšně se zástup dal do pohybu. Nikdo nepromluvil jediné slovo, každý přihlížel s hrdlem sevřeným..*[10] Smuteční průvod byl tehdy výrazem nejvnitřnější identity, společných postojů, názorů, zklamání a smutku.

Po mnoha letech, v listopadu 1989 se opět ubíral ulicemi Prahy studentský průvod. Jeho původní obsah byl komemorativní, měl uctít památku Jana Opletala usmrceného nacisty. Stal se však výrazem identifikace mladých lidí s myšlenkami svobody a odporu proti nedemokratickému režimu. Vnějšími projevy byly věcné symboly – zapálené svíčky, květiny. Vše, co se událo po násilném přerušení průvodu, všichni známe a máme v živé paměti.

V uvádění příkladů by se dalo pokračovat velmi dlouho. Rozdílnost, snad až nesourodost příkladů, které jsem ve své úvaze použila, svědčí o tom, že průvod jako součást slavností se uplatňuje ve velmi rozdílných obdobích, v rozmanitých společenských podmínkách, je pořádán k různým účelům. Vždy však, vedle dalších funkcí, je výrazným projevem identity. Zároveň přispívá k psychologickému podpoření a upevnění identity lidí, kteří se ho účastní, i těch, kdo přihlížejí.

POZNÁMKY

[1] **Beneš, Bohuslav,** *Slavnosti v dělnickém předměstí Brna ve 30.-40. letech 20. století.* **In. Slavnosti v moderní společnosti, Strážnice 1991.**

[2]) **Bausinger, Hermann**, *Identität*, In: Grundzüge der Volkskunde, Darmstadt 1978.
[3]) **Laudová, Hannah**, *Národní význam prvních veřejných lidových slavností*. In. Slavnosti v moderní společnosti, Strážnice 1991.
[4]) Kronika obce Zbečno.
[5]) **Holý, Ladislav**, *Svoboda, národ, jednotlivec v české kultuře*, ČL 1991, 2, s. 73-78.
[6]) Kronika Roztok.
[7]) Kronika obce Lichoceves.
[8]) Kronika obce Zbečno.
[9]) Kronika obce Třebíz, záznam přímého pozorování slavnosti z roku 1984.
[10]) Studentské listy 1/69, 25. února 1969

DIE MENSCHEN IM UMZUG – DER UMZUG ALS EINE DER IDENTIFIKATIONSSITUATIONEN

Zusammenfassung

Der Umzug stellt ein wichtiges gesellschaftliches Phänomen dar, das zu den Feiern mannigfaltigster Art gehört, dies als Teil des offiziellen, organisierten Festprogramms. Die Funktionen des Umzugs sind vielseitig, man kann sie in zwei grundlegende Gruppen einteilen. Es sind dies 1/ spezifische Funktionen in Verbindung mit dem anlässlich einer bestimmten Gelegenheit veranstalteten Umzug, 2/ allgemeine Funktionen, die dem Umzug als solchem eigen sind. Eine der allgemeinen, grundlegenden Funktionen des Umzugs ist die als Identifikationssituation. Die Leute reihen sich buchstäblich in den Umzug ein, gehen miteinander, bringen ihre Identität zum Ausdruck. Die Umzüge, die Teil des traditionellen Brauchtums sind, erweisen sich in der Regel als Ausdruck primärer Identität (in bezug auf Familie, Lokalität, Generation). Die Aufzeichnungen in den Gemeindechroniken dokumentieren verschiedene Feste und wichtige Ereignisse in Begleitung von Umzügen, die nationale, fortschrittliche Identität, mit der Geschichte und der kulturellen Tradition zum Ausdruck bringen. Eine ausgeprägte Identifikationsbekundung sind professionelle, ständische und Vereinsumzüge. Die Umzüge am Ersten Mai können als Beispiel für den Missbrauch der traditionellen gesellschaftlichen Äusserung durch die herrschende Macht angesehen werden. Eine wichtige Rolle in der jüngsten Geschichte spielten die Studentenumzüge (der Studentenumzug im November 1989). Der Umzug als Teil eines Festes erfolgt in verschiedenen Zeiten, unter verschiedenen gesellschaftlichen Bedingungen. Er ist aber unter allen Umständen eine ausgeprägte Identifikationssituation.

THE PEOPLE IN THE PROCESSION – THE PROCESSION AS ONE OF THE IDENTIFYING SITUATIONS

Abstract

The processions represent a significant social phenomenon being an integral part of the most different festivals. It belongs to the official, organized part of the programme. The functions of the procession are many-sided; they can be divided into two elementary groups:
1/ The specific functions linked with the procession organized on a special occasion;
2/ The general functions which are typical of the procession itself. One of the general elementary functions of the procession is its function as an identifying situation. The people in the procession literally classify themselves expressing their identity. The processions which are part of traditional customs traditionally express the primary identities (family, local and generation identities). The texts in the village chronicles record various festivals and important events with processions which symbolized the national and progressive identity, the identification with history and cultural tradition. The significant identifying manifestations are the professional, class and fraternity processions. The May Day processions can be regarded as an example of the abuse of the traditional social manifestation by the ruling power. The important role in recent history was played by the students' processions (processions in November 1989). The procession as part of the festival is held in various periods, under various social conditions. In all circumstances it represents a significant identifying situation.

PRŮVODY V RODINNÝCH OBŘADECH

Alexandra Navrátilová, ÚEF AV ČR, Brno

Zabýváme-li se úlohou průvodů v rodinných obřadech, nelze je chápat odděleně od ostatních složek celého obřadního komplexu a je třeba přihlížet i k proměnám v poslání a cílech obřadů, které plnily v historicky odlišných situacích. V obřadech, spjatých s životním cyklem jedince, se vydělují jako tři základní skupiny obyčeje, soustředěné kolem *narození, svatby a úmrtí*. Tyto přelomové chvíle života se vyznačovaly sociálními a majetkovými změnami, vyvolávajícími i změny vztahů uvnitř rodiny a širšího společenství. Obřady, které se k nim vázaly, byly symbolickým vyjádřením (a dříve i přímo stvrzením) nové životní situace, v níž se jedinec ocitl ve stavu mimořádného ohrožení, a společensko-právní aspekty se v nich prolínaly s pověrečnými.

Průvody představovaly specifickou fázi rodinných obřadů. Byly cíleně orientovaným způsobem kolektivního vyjádření sounáležitosti obce s konaným obřadem. Vybraný okruh účastníků se v určeném čase, v pevně stanoveném pořadí, ve slavnostním oblečení, s příslušnými věcnými atributy a za doprovodu hudby, zpěvu a tance odebral na místo, kde byla rituálním způsobem potvrzena daná skutečnost. Postavení a význam průvodů se měnil v návaznosti a obsahové a funkční proměny obřadů. Postupně se oslabovala jejich závaznost, která souvisela s právním charakterem obřadu, a umocňovaly se jejich společensko prestižní a zábavní funkce.

Obřady, soustředěné kolem narození dítěte, měly za cíl ochránit matku a dítě před zlými silami a zároveň i ostatní členy komunity před škodlivým vlivem nepokřtěného dítěte a „nezúvodněné" šestinedělky. Vedle očistného a ochranného poslání měly obyčeje i společensko-právní význam, neboť regulovaly a přesně vymezovaly formy styku těhotných žen a šestinedělek s kolektivem obce a zároveň symbolizovaly přijetí dítěte do společenství obce a církve. Kromě mimocírkevních aktivit (návštěvy, obdarování, pohoštění) šlo o církevní obřad křtu a úvodu. Ke křtu chodívala s dítětem porodní babička, provázená kmotrami či kmotry. V 17. a 18. století chodívalo ke křtu dvanáct až patnáct kmotrů, takže např. na Chodsku, jak píše K. Procházka, vypadal křestní průvod jako průvod svatební.[1] Spoluúčast s narozením dítěte však projevovali i další obyvatelé obce. Shromažďovali se před domem, z něhož měli „jít křtiny" a odkud vynášeli čekajícím dětem, tvořícím před

1. Šestinedělka s doprovodem na cestě k úvodu do kostela. Velká nad Veličkou (okres Hodonín), 1957. Foto: J. Pešek, Archiv ÚEF AV ČR, Brno.

vchodem čestný špalír, mazané krajíce chleba. Jakmile průvod vyšel, provázeli ho jásotem, výskáním a přáním štěstí dítěti. Do kostela kráčel průvod v ustáleném pořadí: v čele šli nejdříve muži a teprve několik kroků za nimi ženy s dítětem v náručí.[2]

Úvod, který byl starším obřadem, se konal původně po uplynutí šesti neděl a znamenal ukončení ženiny izolace, vymezené mnoha zákazy a příkazy. Podstatou církevního obřadu bylo požehnání matky a dítěte knězem, při kterém matka v doprovodu ostatních žen obešla s rozžatými svícemi oltář. Nemalý význam měla společenská stránka obřadu. Radost z ukončení izolační lhůty se projevovala bujným veselím žen cestou z kostela, rozpustilými písněmi a žertováním s kolemjdoucími muži, nabízením kořalky apod. K úvodu jezdily zámožnější selky vozem, domkařky a chalupnice chodily pěšky. Na Chodsku se matka vystrojila do šatů a šátků, které dostala od kmoter, sousedek a příbuzných „do kouta", na Hlinecku oblékaly ženy k úvodu svatební šaty. Na Horňácku chodívaly všechny ženy v obřadním kroji, jehož součástí byla plachta „úvodnice", která však byla vyhrazena někde jen matce a kmotrám.[3] Na Brněnsku byla úvodnice vystřídána (zejména když se narodil syn) drahým vlňákem.[4] Šestinedělky chodily k úvodu do kostela provázet původně všechny vdané ženy z obce, např. na Chodsku, kde šlo v průvodu až třicet šest žen, to byly „všechny ženy dobré vůle z celé vsi".[5] Velký počet žen v průvodu svědčil o oblíbenosti a vážnosti matky. Účast byla i výrazem vzájemného vztahu mezi ženami, měla reciproční charakter a vázala se na přinášení

2. Svatebni průvod s novomanželi v čele. Vranovice (okres Břeclav), 1957. Foto: K. Fojtik, Archiv ÚEF AV ČR, Brno.

darů do kouta: „A v tech Bilovicích, dyby enom na talířku do kúta poslala, už se sype okolo oltáře.“[6]

Po přelomu století se spolu se ztrátou pověrečného základu oslabovalo i přesvědčení o významu celého obřadu. Délka izolačního termínu šestinedělek se začala zkracovat, v meziválečném období již chodily matku doprovázet jen kmotra a porodní babička a slavnost a okázalost průvodu již zcela ustoupily do pozadí: do kostela se chodívalo i brzy ráno. Po druhé světové válce se zvláště ve spádových oblastech poblíž průmyslových center začal úvod spojovat se křtem.

Významnost průvodu jako závazné fáze obřadu spjatého se křtem či s úvodem byla zřejmá z pověrečných úkolů magické povahy, prováděných před odchodem z domu nebo v průběhu cesty do kostela a zpět. Početnost těchto úkonů byla přímo úměrná víře v nebezpečí, kterému byly vystaveni novorozenci a žena v šestinedělí. K jejich ochraně se používaly jak církevní symboly (kříž, motlitba, svěcená voda), tak i starší lidové prostředky (česnek, chléb, železné předměty aj.). Podobně jako v jiných obyčejích, např. hospodářských, zde významnou úlohu sehrávala magie prvního a posledního. Obecně byla rozšířena pověra, že novorozeně bude jednou tím, čím byla osoba, kterou průvod potkal na cestě ke křtu jako první. Podobně byl-li první muž, měla žena porodit jako své další dítě chlapce atd. Neštěstím bylo, když průvodu přeletěla přes cestu vrána, když potkal pohřeb apod. Magickou funkci při opouštění domu měl práh, na který kladli před odchodem na křest či úvod různé předměty s ochranným, očistným nebo věšteckým záměrem. Např. na

Horácku položili ženě, jdoucí na úvod, na práh modlitební knížky, které musela překročit bosou nohou, aby se jí dítě dobře učilo.[7] Lustrační cíl mělo kladení žhavých uhlíků na práh domu (vedle hrnku se svěcenou vodou), které žena, jdoucí na úvod, měla přehodit za sebe.[8] Při křtu byla důležitá doba, kdy průvod vyšel z domu – mělo se počkat, až slunce začalo zapadat, nebo „ptáci sedat", a to proto, aby z dítěte nebyl nějaký křikloun, kdyby ho za zpěvu ptactva „nesli poprvé do božího světa".[9] Z různých nahodilých situací během cesty bylo usuzováno na budoucnost dítěte. Např. při cestě k úvodu neměla matka nikam zacházet ani příliš mluvit, aby dítě bylo tiché a drželo se doma.[10] Uplatňovala se magie trojího úkonu: před vraty kostela měla matka, jdoucí na úvod, třikrát s dítětem „zahejčkat", aby se nelekalo, při návratu z kostela pak třikrát usednout po cestě na kámen a dát dítěti pít, aby je nebolely zuby apod. Magický význam mělo původně také střílení, doprovázející průvod jdoucí ke křtu do kostela. Na Chodsku je vysvětlovali tím, aby se dítě nebálo – chlapec vojny, děvče chlapců.[11]

Během svatby se konalo více průvodů, jenž odpovídaly jednotlivým fázím obřadu: průvod ženichovy družiny pro nevěstu, cesta všech svatebčanů do kostela k církevnímu obřadu, odchod do svatebního domu, příchod do ženichova domu a odvoz nevěstiny výbavy, někde prováděný až následující nebo třetí den. Podle dobových a krajových zvyklostí šli svatebčané nejdříve z kostela do hospody a pak teprve k ženichovi či na hostinu do domu nevěsty. Mám za to, že až do doby, dokud nebyl svatební obřad uzákoněn církví a odehrával se pouze za přítomnosti věrohodných svědků (tzv. svatebních lidí),[12] měl rozhodující úlohu průvod, přivádějící nevěstu do nového domova k ženichovi, kde se odehrávaly klíčové akty obřadu a celá řada obyčejů. V 18. a 19. století však dominoval průvod snoubenců k církevnímu obřadu do kostela. Jak velký význam a závaznost připisovaly lidové vrstvy svému vlastnímu obřadnímu aktu, poukazují zmínky o tom, že ještě i po církevních obřadech v kostele se ženich a nevěsta vraceli se svým doprovodem každý zvlášť.[13]

V uspořádání svatebního průvodu se projevovaly místní odlišnosti, obvykle kráčela v popředí hudba, za ní mládenci, ženich s družbou, nevěsta se starosvatkou, družičky, děti a ostatní svatebčané. Za starší jev třeba považovat oddělení mužů a žen v průvodech, a to nejen ve svatebních. Bylo tomu tak i při křtu, jak jsem již uvedla a zejména při pohřbu, kdy muži kráčeli zpravidla jako první před rakví a ženy šly poslední. Oddělování mužů a žen bylo v tradičním lidovém prostředí typickým jevem nejen v průvodech, ale také při jiných příležitostech, např. v kostele, na tanečních zábavách v hospodě, při odpoledních nedělních besedách apod. Odpovídalo subkulturně založeným rozdílům v chování mužů a žen, které tradiční společnosti citlivě respektovaly[14], neboť přísně rozlišovaly mužské a ženské práce, úkony a prostory.

Rituální význam mělo rozhazování drobného pečiva (později cukrovinek a drobných peněz) během svatebního průvodu a nabízení rosolky či vína každému, koho průvod potkal, i přihlížejícím divákům.[15] Obřadní charakter průvodu zdůrazňoval sám oděv účastníků a také předměty, nesené určenými osobami, které symbolizovaly danou situaci: svatební praporce a korouhve, svatební strom a koláč. Koláč měl blahonosný, reprezentační, ale i právní význam, neboť každý „svatebník" si odnášel domů svůj díl koláče jako potvrzení účasti na obřadu. Nesení bohatě

zdobeného stromu, věnce, větví nebo ratolestí – ať již samostatně nebo vetknutých do koláče – souviselo s vírou v ochrannou moc zeleně i s jejím uplatňováním v královských průvodech.[16]

Specifickou úlohu mělo nesení rozžatých svící, jejichž světlu připisovala lidová tradice – v souladu s dávným kultem ohně a světla – zvláště silný a očistný význam. Staré ohňové obřady se v lidovém prostředí často propojovaly s církevními obřadními průvody se svícemi.[17] Dopad světla z pochodní či voskových svící vymezoval rozsah prostoru, chráněného před zlými silami. Např. ve starém Římě vedli nevěstu do ženichova domu za doprovodu rozžatých svící a pochodní, u polabských Slovanů obnášely čtyři družičky nevěstu v průvodu kolem ohniště, přičemž nesly hořící svíce, upevněné na smrčcích apod.[18]

Podobně jako při křtu a úvodu se i během svatebního průvodu uplatňovaly pověry a úkony, založené na sympatetické magii (na principu podobnosti). Setkání s pohřebním průvodem znamenalo smrt snoubenců, potkat ženu s prázdnou nádobou mohlo způsobit neplodnost nevěsty, zavření psa s kočkou do sudu v době, kdy šel průvod do kostela, mělo přivodit hádky a nesváry mezi novomanžele atd. Magický význam měl hlomoz a střílení nebo rozbíjení hrnců během průvodu s cílem odpuzovat zlé mocnosti. V 19. století se střílení (z bambitek, hmoždířů, dnes hlavně z dělbuchů) pojímalo již jen jako pocta, stejně tak jako čestné salvy na pohřbech. Rozbíjení nádob jako prostředek k odlákání nečistých sil a všeho zla se udrželo v německé a západoevropské svatební tradici déle než v české. Např. v polovině minulého století doprovázelo rozbíjení hrnců každý svatební průvod v obcích s německým obyvatelstvem na okraji Brna. Hospodyně je házely na dokořán otevřená vrata domů, kolem nichž svatebčané kráčeli nebo jeli a do kterých se také družbové pokoušeli zatáhnout nevěstu.[19] Za reminiscenci tohoto obyčeje lze považovat rozbíjení talířů a sklenic, běžné na dnešních svatbách i obecně rozšířenou představu o střepech, přinášejících štěstí.

Ve svatebních průvodech lze vysledovat i mnohé prvky, oscilující na pomezí obřadnosti a divadelnosti.[20] Součástí ritualizovaného jednání byla již sama výstroj účastníků, masky a přestrojení (při zatahování svatebčanů, při převážení nevěstiny výbavy), hudba, tanec, zpěv. Průvod měl určitou režii, byla tu scéna (veřejné prostranství nebo hospoda) a diváci. Jejich aktivní zapojení umožnil zejména obyčej zahrazování cesty svatebnímu průvodu, spojený s vykupováním ženicha a později i ostatních svatebčanů, který si uchoval dodnes charakter dramatické scénky. Celý akt měl zřetelný sociální podtext – prováděla ho mužská chasa jako satisfakci za odchod dívky do jiné vesnice. Nezřídka bylo provázeno bitkami mládeže, při nichž se projevovala rivalita mezi obcemi. Zatahování průvodu mělo různé krajové názvy, vyjadřující způsob provedení nebo sám předmět, kterým se zatahovalo, např. „šraňkování“ (na Opavsku), „zatrhování“ (na Slovácku), „zalikování“, „brána“, „pant“ (na Brněnsku), „šancování“ (na Valašsku), „stavění mýta“ (na Horňácku) atd.[21] Názvy však mohou poukazovat i na jiné souvislosti tohoto obyčeje – např. v 16. století vybírali při svatbách v některých venkovských městech v branách clo.[22]

V 19. století již zjišťujeme posun obyčeje k pouhé zábavní funkci. Cesta se zatahovala provazem, šňůrou, praporci, šátky, ověšenými dudlíky, povijany a podobnými předměty, aktu se účastnily maškary (žid, voják aj.), pronášela se různá

3. Hanácká svatba. Nevěstin vůz s šesti bílými koňmi a ženichův kočár se čtyřmi vranými koňmi cestou do kostela. Němčice na Hané (okres Prostějov), 1957. Foto: Novotný. Archiv ÚEF AV ČR, Brno.

veršovaná říkání atd. Do zatahování pronikly i prvky vojenského charakteru: někde měli na šňůře připevněny tři zkřížené šavle, jinde držel šavli stárek (na Moravě). Když byl ženich nespokojen s výší požadovaného výkupného, vytáhl šavli, přeťal jí překážku a celý průvod uháněl dále (v Čechách).[23] Průvod se zatahoval na více místech v obci a kromě mužské chasy ho organizovaly vdané ženy z chudších vrstev (jako přijetí dívky mezi ženy) a různé zájmové skupiny, nejčastěji hasiči. Za vybrané peníze se uspořádala hostina, na Brněnsku zvaná „vrngačka" (pro stárky) a „babská merenda" (pro ženy), nebo se věnovaly novomanželům.[24] Zatahování se uchovalo ještě v meziválečném období také u dělnických svateb v prostředí velkých měst, kde sousedé zahrazovali přicházejícím svatebčanům vchod do domu nebo na pavlač.[25]

Zvláštní čest a parádu představovala ve svatebním průvodu jízda na koních u selských svateb. Zpravidla tak jel ženich s družbou a mládenci, ostatní se vezli na vozech. Někteří autoři považovali koňskou jízdu v průvodu za pozůstatek jeho vojenského charakteru a spojovali ji se získáváním nevěsty únosem a pomocí zbraně.[26] Vojenský typ průvodu se měl v průběhu vývoje sbližovat s civilním typem, vedeným hudbou, v jehož čele kráčel ženichův kmotr se záměrem získat nevěstu dobrovolně. V procesu sbližování obou typů se pak korouhve a praporce přesunuly do středu průvodu. Určité analogie svatebních průvodů spatřujeme také s dožínkovými průvody, se svatodušními jízdami nebo s církevními pěšími či jízdními procesími.[27]

Při jízdě z kostela se projevovaly prvky soutěživosti a soupeření v obratnosti,

typické pro koňské jízdy mužské chasy i při jiných obřadních příležitostech.[28] Závodili a předháněli se mládenci na koních, ale i vozkové na vozech. Jezdilo se tryskem, za výskotu, křiku a střelby, která plašila koně, a často se stávalo, že se vozy převrhly. Projevem mužnosti a zdatnosti bylo např. zachycení rozjetých koní uprostřed divoké jízdy, jak je popisuje F. J. Čečetka z Poděbradska,[29] nebo zápolení mládenců na koních o nevěstin koláč před vjezdem průvodu do vsi, které uvádí F. Skopalík ze Záhlinic na Hané.[30] Z moravského Slovácka máme zmínky o hudebních zápasech hudců. Když se potkaly dva svatební průvody, postavili proti sobě nejlepší zpěváky a hudce, kteří spolu soutěžili. Poraženým byly často rozbity nástroje, zahnali je z průvodu nebo byli po celou dobu svatebního veselí vystaveni ostudě a posměškům.[31]

Společensko-prestižní význam mělo také převážení nevěstiny výbavy do ženichova domu, doprovázené maškarami, různými žerty a někde také jízdou na koních či zatahováním cesty. Nábytek, postele s nastlanými peřinami a všechny potřeby pro domácnost byly naskládány v otevřených a nazdobených vozech a vystaveny na odiv všem, kteří se na průvod dívali nebo ho doprovázeli.

V zámožnějších měšťanských rodinách se potřeba společenské reprezentace uspokojovala pomalu a co nejdelší jízdou svatebčanů do kostela a zpět v otevřených kočárech po hlavních městských komunikacích.[32] Takové jízdy byly považovány za panský prvek. Kočáry nahradily v meziválečném období žebříňáky a bryčky na selských svatbách a rozšířily se rovněž v hornickém prostředí na Ostravsku.[33]

K pohřebním průvodům uvedu již jen několik poznámek. Jejich společensko právní aspekt spočíval v přesvědčení o nutnosti doprovodit zemřelého na jeho poslední cestě a zúčastnit se obřadu, kterým byl definitivně odloučen od společenství. Tento akt současně symbolizoval vyrovnání všech jeho závazků vůči rodině a pozůstalým. Nevyrovnané dluhy, nesplněné sliby, neusmířená vina, rozepře a podobné záležitosti by podle tradice vedly k jeho návratu na zem a k znepokojování živých. Významným okamžikem průvodu bylo opuštění domu a obce. Průvod se opakovaně zastavoval na místech, označených církevními symboly a současně umístěných na hranicích katastru, kde se konalo odprošování všech přítomných jménem nebožtíka. Pocit ohrožení celé komunity, který se promítal do doprovodu zemřelého, byl postupně překryt společenským rozměrem. Pohřebního průvodu se zúčastňoval zpravidla alespoň jeden člen z každého domu v obci, ve městě z každého bytu v domě. Účastí na průvodu se manifestoval nejen poměr k zemřelému, ale především vztah k pozůstalým: stává se dodnes, že i velmi neoblíbeného člověka přijde na hřbitov doprovodit hodně lidí právě s ohledem na jeho manželku či jiné příbuzné.

Studium obřadů, spjatých s úmrtím a pohřbem ukazuje kontinuální přítomnost náboženských složek od raných jednoduchých forem až po složitější křesťanské rituály. Církevní vlivy byly v našem prostředí – zejména od období protireformace – natolik výrazné, že v 18. století již překryly v obřadech většinu projevů magické povahy a umocnily v nich mimo jiné právě společensko-prestižní momenty. K jejich nebývalému rozkvětu došlo především ve městech, v souvislosti se vznikem řemeslnických a literátských bratrstev, které svým členům obstarávaly pohřby s nádhernými kondukty. K okázalosti a slavnosti pohřbů zámožnějších

4. Pohřební průvod volyňské Češky v jihomoravském pohraničí. Olbramovice (okres Znojmo), 1985. Reprodukce: Archiv ÚEF AV ČR, Brno.

měšťanů a významrých osobností přispívalo nesení rozžatých svící před rakví a kolem ní, stejně tak jako účast co největšího počtu církevních hodnostářů v průvodu. Planoucí svíce měly rovněž kultovní význam – souvisely se zmíněnou magickou ochranou prostoru a zároveň symbolizovaly věčné světlo. Ještě v roce 1952, když v okolí Polné v Čechách vezli rolníka k pohřbu volským potahem, kráčela nejstarší žena ze vsi před rakví se stájní lucernou, v níž plála svíčka, nebo s knotem, hořícím na lněném oleji.[34]

Přestože průvody nebyly v rodinných obřadech dominující složkou, tvořily jejich inherentní součást. Genese průvodů byla úzce spjata se sociálně zařazujícími, společensko-právními, magicko-prosperitními a ochrannými cíly. Jejich ústup a postupné oslabování vedly k posilování společensko-prestižní a zábavní funkce průvodů a vytvářely větší prostor pro uplatňování estetických složek (dramatických, slovesných, hudebních, písňových, tanečních, výtvarných), z nichž mnohé měly obřadní, znakový význam. Některé z nich byly nepochybně převzaty z církevních, šlechtických, panovnických či městských průvodů a slavnostních příležitostí, jako praporce a korouhve, způsoby řazení jízdy, čestné špalíry, střílení z hmoždířů aj. s cílem dodávat průvodům většího efektu. Veselí, hluk, maškary, nabízení alkoholu k přípitkům, přestrojování do maškar a podobné projevy karnevalového charakteru jsou společné také průvodům, spjatým s výročními obyčeji, zejména s masopustem a hody. Specifikou průvodů pojících se k rodinným obřadům, bylo – vzhledem k jejich meznímu postavení v životním cyklu – mani-

festační zdůrazňování významu a slavnosti dané události. Sami hlavní aktéři průvodu dávali najevo důstojnost a vážnost, zatímco jejich doprovod se veselil.

Průvody byly součástí vzájemně provázaného celku s otevřenou strukturou, v níž se jednotlivé složky prolínaly. Stanovit jejich genetickou prioritu není snadné, neboť např. ve svatebním obyčeji, jak poznamenal L. Schmidt, „všude žijí obyčeje starého původu, nezřídka mohou být do svatebního obyčeje znovu přijaty, aniž můžeme – stanovit – alespoň na základě střídmých zpráv, které jsou k dispizici – co z nich je místně nebo krajově kontinuitní a jako kontinuitní se zachovalo a co je přidáno odjinud a z kterých důvodů."[35]

Mnohým prvkům, které měly v průvodech kdysi právní nabo magický význam, začal být připisován jiný obsah, nabývaly jiné funkce, docházelo k jejich redukci či transformaci do jiné fáze obřadu, na omezenější okruh osob apod. Průvody, spjaté s církevním křtem a úvodem zanikaly postupně od konce 19. století, svatební a pohřební průvody se v redukované a transformované podobě udržely dodnes. Z literatury a pramenů je zřejmé, že v 19. století v nich výrazně převažovaly společensko-komunikativní funkce. Průvody umožňovaly veřejně demonstrovat nejen integritu rodinných vazeb, ale také společenské postavení, majetnost a sociální zařazení rodiny a zároveň poskytovaly příležitost pro různě odstupňovanou spoluúčast celé komunity na rodinné události, neboť církevního aktu v kostele se nezúčastnili všichni a omezený byl i počet lidí, pozvaných na hostinu. Účast v průvodu – ať již v aktivní či pasivní podobě – vyjadřovala uznání norem vzájemného vztahu mezi obyvateli daného místa a potvrzení úcty k jeho kulturním tradicím. Průvody byly nezastupitelnou složkou rodinných obřadů, jejichž prostřednictvím se upevňoval pocit rodinné pospolitosti, společenské i teritoriální sounáležitosti. Někdejší závažnost rodinných obřadů, která vedla k závazné účasti celé komunity nebo tradicí určených osob v průvodech, ustoupila ve dvacátém století již zcela do pozadí. Svatební a pohřební průvody v současné době však i nadále doprovází přesvědčení o potřebnosti nebo vhodnosti určitých obřadních úkonů, zvyklostí a norem, volně navazujících na jejich prosperitní nebo religijní obsah. Účast v těchto průvodech je pojímána především jako konvence a jako tradicí reglementovaná příležitost k upevnění společenského styku.

POZNÁMKY

[1]) **Procházka, K.:** *Lid český z hlediska prostonárodně náboženského.* Praha 1910, s. 174.

[2]) **Hruška, J. F.:** *„Křtiny doul"* Český lid 5, 1956. s. 239–240.

[3]) **Tomeš, J.:** *Společenský a rodinný život.* In. Horňácko. Život a kultura lidu na moravsko-slovenském pomezí. Brno 1966, kap. 5, s. 313.

[4]) **Ludvíková, M.:** *Pověry o narození a smrti na Brněnsku.* Věstník Národopisné společnosti československé 1964, č. 2–4, s. 33.

[5]) **Hruška, J. F.:** c. d., s. 239.

[6]) „Kmotřenka co nesla na rukách, ide napřed za kútnicú, za ňú zas ty kmotřenky, co jim šestinedělka nosila na rukách, alebo kmotřenka, která šestinedělku nosila, ná potom všecko ženský kmotrstvo (čítá se Bůh ví od kolikátého kolena) a sestry, švagrový, kamarádky, no všecky ženský, co nosily do kúta." **Šebestová, A.:** *Lidské dokumenty a jiné národopisné poznámky.* Olomouc 1900, s. 14.

[7]) **Duřek, J.:** *Naše Horácko jindy a nyní.* Velké Meziříčí 1893, s. 8.

[8]) **Bartoš, F.:** *Deset rozprav lidopisných.* Olomouc 1906, s. 60.

[9]) **Hruška, J. F.:** c. d., s. 239.

[10]) **Dufek, J.:** c. d., s. 48.
[11]) **Hruška, J. F.:** c. d., s. 239.
[12]) Teprve v roce 1563 bylo Tridentským koncilem definitivně vyhlášeno za právoplatné manželství, které bylo uzavřeno před knězem a za přítomnosti dvou svědků. **Schreiber, G.** (Ed.): Das Welt. *Konzil von Trident, sein Werden und Wirken.* Bd. I. Freiburg 1951, s. 297.
[13]) V Lišni šla „za stara" nevěsta z kostela mezi vdanými ženami a ženich s ženatými muži. **Bartoš, F. – Mašíček, C.:** *Lišeň.* Brno 1902, s. 53. Podobně uvádí **Kořán, J. J.:** *Selská svatba v okolí vorlickém.* Český lid 6, 1897, s. 254. Srov. také **Chotek, K.:** *Zvykosloví.* In: Československá vlastivěda, řada 2. Národopis. Praha 1936, s. 272; **Komorovský, J.:** *Tradičná svadba u Slovanov.* Bratislava 1976, s. 172.
[14]) **Možný, I.:** *Moderní rodina.* Mýty a skutečnosti. Brno 1990, s. 80.
[15]) V Čechách takto metali koláče, zvané „metynky" nebo „metáčky". Srov. např. **Paulus, V.:** *Svatba v okolí Chrasti (na Chrudimsku).* Český lid 3, 1894, s. 108. V německých obcích kolem Brna nazývali takové koláčky „Flejkn". **Felkl, H.:** *Hochzeitsbrauchtum in Ober-Gerspitz.* Zweites Heimatbüchlein der Brünner deutschen Sprachinsel 2, 1925, s. 12. V Komíně (připojenému v r. 1919 k městu Brnu), házeli svatebčané z vozu přihlížejícím divákům koláčky ještě na poslední selské svatbě v roce 1930. (Archiv ÚEF AV ČR, T 628, č. 1387).
[16]) Na Mělnicku šli před svatebním průvodem dva hoši, nesli vztyčené chvojové větve, tančili podle hudby a výskali. Na Litomyšlsku a Skutečsku nesli před nevěstou osmdesát centimetrů vysokou svatební kytici, nákladnou a bohatě zdobenou. **Vykoukal, F. V.:** *Česká svatba.* Praha b. d., s. 43. Na Slovácku mívali koláč v podobě stromu, jinde vezli na voze jako zvláštní svatební strom opletenou a nazdobenou jedli. Na Strážnicku měli místo stromu ratolest – hlohový prut, ověšený ovocem a pečivem. **Niederle, L.:** *Moravské Slovensko II.* Praha 1922, s. 686.
[17]) **Frolec, V. a kolektiv:** *Vánoce v české lidové kultuře.* Praha 1988, s. 64.
[18]) **Václavík, A.:** *Výroční obyčeje a lidové umění.* Praha 1959, s. 133.
[19]) **Navrátilová, A.:** *Hochzeitszeremonie im ethnisch gemischten Milieu von Brünn und seiner Umgebung.* In: Leute in der Grosstadt. Brno 1922, s. 53.
[20]) Typologický rozbor jednotlivých fází svatebního obřadu z hlediska dramatického děje podal **Beneš, B.:** *Divadelní prvky svatebního obřadu.* In: Svatební obřad. Současný stav a proměny. (Ed. V. Frolec). Brno 1983, s. 45–52.
[21]) Srov. také **Heroldová, I.:** *Současná svatba na vesnici v Čechách a na Moravě.* In: Svatební obřad. C. d., s. 62–63.
[22]) **Winter, Z.:** *Kulturní obraz českých měst II.* Praha 1892, s. 318. L. Niederle řadí tento obyčej spolu s ukrýváním nevěsty a některými dalšími akty k symbolickému znázorňování někdejšího únosu nevěsty. **Niederle, L.:** *Život starých Slovanů.* Základy kulturních starožitností slovanských I/1. Praha 1911, s. 82.
[23]) **Vykoukal, F. V.:** c. d., s. 53.
[24]) **Večerková, E.:** *Zalikování při svatbách ve východním okolí Brna před osmdesáti lety.* Národopisné aktuality 9, 1982, s. 164.
[25]) Srov. **Vařeka, J. – Štěpánek, L.:** *Dělnické pavlačové domy v Libni.* Etnografie dělnictva 3. Praha 1975, s. 175; **Svobodová, J.:** *Rodina a rodinný život pražského dělnictva.* In: Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848–1939. Praha 1981, s. 115; **Navrátilová, A.:** *Život v rodině.* In: **Sirovátka, O. a kolektiv:** *Město pod Špilberkem.* O lidové kultuře, tradicích a životě lidí v Brně a okolí. Brno 1993, kap. 9, s. 106.
[26]) **Koperžynskyj, K.:** *Obžynky.* Obrjady zboru vrožaju u slovjanskych narodiv novoj doby rozvytku. Odeske naukove pri Ukrajinski Akademii Nauk Tovarystvo, sekcija istorično-filologična Nr. 1. Odesa 1926, s. 4–7.
[27]) Srov. **Zíbrt, Č.:** *Svatební a obžinkový průvod z prácheňského kraje* rk. 1836. Český lid 3, 1984, s. 311–314; **Frolec, V. a kolektiv:** *Jízda králů.* Praha 1990.
[28]) Podobně tomu tak bylo při úvodu, když jelo více vozů najednou do kostela. Matky s děvčaty se předháněly, aby dívky byly vzácné, jak bylo zaznamenáno v třicátých letech v Lipově. **Tomeš, J.:** *Společenský a rodinný život.* In: Horňácko. C. d., s. 354, pozn. 100.
[29]) „Na cestě z kostela chodí, ale odvážní chlapíci zatahují, smrskují (přemrazují) koně. Není to snadné, zachytit v běhu za uzdu koně prvého vozu, v němž sedí nový manželský párek a udržeti je, dokud jiný neodříká vinš a nepřipiije svatebčanům sladké rosolky. Hosté se penězi vykupují a povozy za povozem se propouští." **Čečetka, F. J.:** *Od kolébky do hrobu.* Praha 1901, s. 78–79.

[30]) **Skopalík, F.:** *Památky obce Záhlinic II.* Brno 1885, s. 37. Cituje **Bartoš, F.:** *Moravská svatba.* Praha 1892, s. 33.

[31]) **Niederle, L.:** *Moravské Slovensko.* C. d., s. 646, pozn. 1. O zápasech hudců při svatebních průvodech do kostela se zmiňuje též **Zeman, M.:** *Svatba slovácká z Velké.* In: Slavnosti a obyčeje z Moravy na Národopisné výstavě československé v Praze 1895, s. 37–38.

[32]) Takovou jízdu výstižně ilustruje z poloviny 19. století znalec měšťanského prostředí staré Prahy I. Herrmann. Popisuje starost matky Kondelíkové, aby jízda kočárem do kostela na svatbě dcery Pepičky byla co nejdelší a aby vozka nejel „tuze o překot...neboť se na ně svět vynadívá, ať má dost času podívat se na nevěstu, na ženicha, na všechny...Nečtla nikdy mnoho, nevěděla pranic o triumfálních vozech římských imperátorů...o jejich jízdách ulicemi jásajícího Říma. A kdyby věděla, dnes by si byla připadala jako takový César, hřmící slavně v čele svého průvodu s bohatou kořistí na odiv těm plebejcům, kteří sotva stačili uskakovati před kopyty bujných ořů." **Herrmann, I.:** *Otec Kondelík a ženich Vejvera.* Praha 1988, s. 336–337. Jako běžný způsob demonstrace urozenosti a bohatství kupeckých rodin se rozšířilo kruhové objíždění města na svatbách zámožných ruských měšťanů v 19. století, jak uvádí **Žirnova, J. V.:** *Někotoryje problemy i itogy izučenija svaděbnogo rituala v russkom gorodě serediny XIX – načala XX.* v. In: Russkij narodnyj svaděbnyj obrjad. Issledovanija i matěrialy. Leningrad 1978, s. 45.

[33]) Na ostravských dolech a hutích bylo ve dvacátých letech našeho století běžné, že kočáry k jízdě svatebčanů do kostela půjčovali horníkům závody nebo místní sedláci. **Skalníková, O. – Šťastná, J.:** *Současná forma svatby v nových městech na Ostravsku.* Český lid 53. 1966, s. 25.

[34]) **Václavík, A.:** *Výroční obyčeje a lidové umění.* Praha 1959, s. 134.

[35]) **Schmid, L.:** *Hochzeitsbrauch im Wandel der Gegenwart.* Mitteilingen des Instituts für Gegenwarts-volkskunde Nr. 4, 1976, s. 8.

DIE UMZÜGE IN DEN FAMILIENRITEN

Zusammenfassung

Die Umzüge bilden einen spezifischen Teil der bei der Taufe, beim Kirchgang der Wöchnerin, bei der Hochzeit und beim Begräbnis vollzogenen Riten. Sie waren eng mit den Wandlungen in der Zweckbestimmung und den Zielen verknüpft, die diese mit den Grenzaugenblicken im Leben des Einzelnen zu historisch unterschiedlichen Situationen erfüllten. Die Genesis der Umzüge stand stets in enger Verbindung mit den sozial einstufenden, sozio-rechtlichen, magisch-prosperitätserhoffenden und auf Schutz ausgerichteten Zielen. Ihr Rückgang und ihre allmähliche Schwächung führte zur Stärkung der gesellschaftlich prestigeträchtigen und unterhaltenden Funktion der Umzüge. Zugleich entstand auch ein grösserer Freiraum für die Betätigung ästhetischer – dramatischer, literarischer, musikalischer, auf Lieder und Tänze u. a. ausgerichteter – Komponenten, von denen viele signifikante, rituelle Bedeutung hatten.

Die Umzüge waren Teil eines wechselseitig miteinander verbundenen Ganzen mit offener Struktur, in der sich die einzelnen Elemente verschiedentlich überlagerten. Einige von ihnen wurden aus kirchlichen, adeligen, bürgerlichen oder sonstigen Umzügen oder aus dem militärischen Milieu übernommen. Die Umzüge in Verbindung mit der kirchlichen Taufe und dem Kirchgang der Wöchnerin gingen nach und nach gegen Ende des 19. Jahrhunderts unter, die Hochzeits- und Begräbnisumzüge behaupteten sich in reduzierter und transformierter Gestalt bis auf den heutigen Tag. Im 19. Jahrhundert dominierten bei ihnen bereits die sozio-kommunikativen Funktionen. Sie ermöglichten der Familie öffentlich ihre gesellschaftliche Stellung, Vermögen und soziale Einstufung zu demonstrieren, und boten zugleich Gelegenheit für eine Mitbeteiligung der übrigen Mitglieder der Kommunität am Familienereignis. Die Umzüge bildeten einen unvertretbaren Bestandteil der Familienriten. Auf dem Weg über sie festigte sich das Gemeinschaftsgefühl der Familie, der gesellschaftlichen und territorialen Zusammengehörigkeit. Gegenwärtig wird sie Teilnahme am den Umzügen vor allem als Konvention und als eine von der Tradition reglementierte Gelegenheit zur Festigung des gesellschaftlichen Kontaktes angesehen.

THE PROCESSIONS IN FAMILY RITES

Abstract

The processions form a specific part of the rites and ceremonies connected with baptism, churching, wedding and burial. They were closely associated with the changes in the mission and aims the rites – linked with the turning points in the life of the individual – had in different historical situations. The genesis of the processions was closely connected with the socially defining, legal, magic, prosperity and protective functions. Their retreat and gradual weakening led to the strengthening of the social prestige and entertaining functions of the processions. At the same time all this was forming more space for the functioning of the aesthetic elements of the phenomenon, e. g. for the dramatic, literary, musical, singing, dance and other elements. Many of them had the sing nature and the meaning of the rite.

The processions were part of the mutually bound entity with the open structure in which the single elements penetrate one another in different directions. Some of them were taken over from the Church, aristocratic, bourgeios or other processions and festivals or from the military environment. The processions connected with baptism or churching gradually disappeared in this country towards the end of the 19th century, the wedding and burial ceremonies were preserved in a reduced and transformed structure even nowadays. In the 19th century the social and communicative functions prevailed in them. They enabled the family to manifest its social position, wealth and social classification in public and, at the same time, gave the opportunity for the participation of other members of the community in the family event. The processions were the integral part of family ceremonies. They strengthened the feeling of family, social and territorial solidarity. Nowadays the participation in the procession is understood, above all, as a convention and an opportunity for the intensification of social communication supported by tradition.

K POJMŮM PRŮVOD A POHŘEBNÍ PRŮVOD, JEJICH ZÁKLADNÍ SOCIÁLNÍ A CEREMONIÁLNÍ ZNAKY

Pavel Popelka, Muzeum JAK, Uherský Brod

Při rozebírání etnografické problematiky průvodů se rozhodně neobejdeme bez analýzy lingvistických, etymologických a sociologických anotací pojmu. Jaké jsou tedy jejich kořeny?

V *Ottově slovníku naučném* slovo průvod jako heslo zastoupeno není, najdeme zde pouze odkaz na kondukt pohřební a obšírný výklad tohoto pojmu jako slavnostního vojenského pohřbu. Ve *Slovníku jazyka českého* Fr. Trávníčka z r. 1952 je pak pojem průvod vysvětlován v souvislosti s významem (do)provoditi a znamená jak družinu doprovázející význačnou osobu, či stráž vedoucí provinilce, eskortu a doprovod, tak proud manifestantů, lidí jdoucích na slavnost.

V Machkově *Etymologickém slovníku jazyka českého* z r. 1968 vysvětlení podstaty slova nenajdeme, podobně je tomu i v *Sociologickém slovníku* z roku 1970. Zde však jisté souvislosti dává tušit heslo dav, definované jako dočasné prostorové seskupení lidí reagujících na společný podnět, přičemž chování jedince v davu má svá jistá specifika, jejichž podstata se v různých dobách a u různých autorů vysvětluje rozdílně. Nejdůsledněji je pojem průvod vysvětlován ve čtyřdílném *Slovníku spisovného jazyka českého* vydaného v Praze r. 1971, kdy se průvodem především rozumí uspořádaný zástup lidí jdoucích za nějakým společným cílem nebo doprovázejícím někoho, mluví se o průvodu májovém, manifestačním, svatebním, alegorickém, pochodňovém.

Vysvětlení zde nachází i slovo procesí znamenající především slavnostní prosebný průvod věřících, jako je procesí poutníků s korouhvemi na Svatou horu a procesí o Božím Těle. Vysvětlováno je zde i slovo kondukt, jež v knižním užívání znamená pohřební průvod.

Uvedenou slovníkovou definici průvodů lze podle mého názoru akceptovat i na rozebírání problematiky z etnografických aspektů s tím rozdílem, že lze detailněji analyzovat zacílenost průvodů, které se dosahuje především:

a) osobní účastí
b) organizací

c) adekvátním chováním
d) jistými dalšími formálními znaky.

Rozebíráme-li vytyčená kriteria blíže, nacházíme v různých typech průvodů až protikladnou diferencovanost. Osobní účast může být např. zcela určena dobrovolností (účast v průvodě pociťovaném jako podívaná), jindy vychází z tradiční normy, která může obsahovat i oficiální pozvání do průvodu (účast mládenců a družiček ve svatebních průvodech), anebo mohla být vynucovaná (účast v prvomájových průvodech a průvodech k VŘSR).

Podobně mnohotvaré byly též formy organizování průvodů. Vedle uměle organizovaných průvodů (politické manifestační průvody, státní pohřby), kde vše od začátku do konce přesně organizují určení institucionální pořadatelé, existují též průvody spontánně organizované, řízené pouze vlastními účastníky. To je případ různých masopustních, velikonočních a vánočních obchůzek. Např. obchůzky s jarním stromkem na moravských Kopanicích, obchůzky čertů na jižním Valašsku a vlastně též převážná většina pohřebních průvodů. Uspořádání pohřebních průvodů mohou však někdy ovlivnit i formální organizace, což se stává např. v případě státních pohřbů a při vystrojování průvodů, kdy byl zemřelý členem některé agilní společenské organizace, nejaktivněji se pohřebních průvodů zúčastňují hasičské spolky. Jistým mezitvarem mezi spontánně a institucionárně řízenými průvody jsou průvody, kdy jejich organizování zajišťují osoby, jejichž funkce a role vyrůstají z obyčejové tradice. Tak např. o seřazení svatebního průvodu se staral starý svat, obchůzku chlapců s řehtačkami zabezpečoval nejstarší z nich zvaný pán, masopustní průvody muž nesoucí právo.

Seskupení lidí v průvodu a jeho tematické zacílení s sebou samozřejmě neslo i adekvátní normy chování a to podle druhu průvodů až bizarně romantické. Např. zatímco v masopustních průvodech lidé tančili, provozovali různé taškařice a tolerovala se i jistá vulgárnost a opilství, v pohřebních průvodech se vyžadovala důstojnost a projevy smutku, ve svatebních se často zpívalo a projevy veselí byly chováním zcela adekvátním. Chlapci při velikonočních obchůzkách s řehtačkami se často modlili, děvčata při vynášení jarního stromku a smrti zase recitovala a zpívala.

Tematické zacílenosti průvodu se dosahovalo i doprovodnými formálními znaky, jakými bylo oblečení, rekvizity a zvukový doprovod.

Jedním z nejnápadnějších formálních znaků býval oděv účastníků průvodů. Pohřební průvody se vyznačují užitím oděvu smutečních barev, do svatebních průvodů oblékají děvčata dlouhé šaty bílých a pastelových barev, v masopustních průvodech se objevují rozmarné kostýmy a masky, při obchůzkách s řehtačkami mají chlapci praktické všední oblečení, při obchůzce s létečkem a vynášení Mařeny jsou ve Veletinách všechna děvčata oblečena v krojích. Oděv nezřídka vyjadřoval i specifické role účastníků průvodu. Ve svatebních průvodech byli odlišně oblečeni ženich s nevěstou a čelní svatební funkcionáři, v případech pohřbů svobodných lidí jejich vrstevníci, kteří se často oblékali do krojů a běžné je též užití uniforem v případě, byl-li zemřelý členem některé profesní skupiny uniformu používající. Příkladů, kdy oděv vyjadřoval specifické role je hodně, při jízdě králů bývají král a jeho pobočníci převlečeni do ženského kroje, v božítělovém procesí muži nesoucí baldachýn byli oděni do mentýků, které se jinak nosily v zimě.

Podobně jako oblečení, jistou symboliku v průvodech měly i rekvizity. Ve svatebních průvodech se nosíval koláč vyjadřující majetnost a mnohdy též mravní zachovalost nevěsty, voničky označovaly svatební hosty, hole v rukou družbů vyjadřovaly jejich výsady a povinnosti. V pohřebních průvodech se nosil kříž a pohřební věnce, rakev se nesla na márech, vezla na voze anebo v pohřební bryčce či autě. Při pohřbu svobodného mládence neslo jedno z děvčat zlomenou svíci jako symbol ukončeného života. V procesích se kromě křížku nosily i korouhve a baldachýn a někdy i cechovní podstavníky. Rekvizitou ve velikonočních obchůzkách děvčat býval jarní stromek a figurína smrti, chlapci vynášeli mužskou figurinu – Marka a funkčními nástroji jejich velikonočních obchůzek, jejichž zvuk nahrazoval kostelní zvonění, byly různé druhy řehtaček. S rekvizitou se setkáváme též v masopustních a hodových průvodech v podobě roztodivných práv, jež byly často různé od vesnice k vesnici. Např. v Nezdenicích na Uherskobrodsku mělo masopustní právo podobu dřevěné ruky, v nedaleké Komni mělo lopatkovitý tvar – na dřevěné vařečce byl omotán kousek červeného šátku s našitými korálkami a věnečkem z bílých kvítků a rozmarýnu, v Krhově a Bzové bylo masopustním právem jablko se zabodnutou větvičkou krušpánku, v Záhorovicích rozmarýnový věneček nosený na tureckém šátku. V hodových průvodech ve Strání v poslední době stárek a mládek jedou na koni, na koních jezdí také celá královská družina při jízdách králů.

Rozmanitosti najdeme i ve zvukovém doprovodu průvodů. Prosté na zvukové efekty je vynášení smrti a obchůzka s jarním stromkem, kde se uplatňuje pouze recitace. Hlavním zvukem obchůzek chlapců s řehtačkami byl právě lomoz těchto nástrojů, i když se chlapci na některých místech obchůzky i modlili. Jednoduché zvukové aranžmá odviselo od skutečnosti, že se jednalo o obchůzky dětské. Velké reprezentační svatební, hodové, dožínkové a pohřební průvody a různá procesí využívaly pro své vyznění především dechovou hudbu, prokládány byly však též zpěvem. Písňový repertoár samozřejmě závisel na zaměření průvodu. Při svatbě se navíc střílelo, při pohřebních průvodech a procesích zvonilo.

Mezi průvody mají své zvláštní postavení zejména průvody pohřební, a to jak z hlediska jejich vnější podoby, tak ze skutečnosti, že ze všech průvodů právě ony nejvíce prolínají lidské bytí.

Skon člověka, konečný okamžik života každého lidského jedince, se dotkl jak nejbližší rodiny, tak širšího společenství a samozřejmě vždy bylo na tuto skutečnost adekvátně reagováno. Jinak tomu však bylo v anonymním, odosobněném prostředí velkých měst, jinak v prostředí sousedského soužití malých měst a vesnic. Protože v menších společenstvích bývaly mezilidské vztahy užší i četnější, výraznější byly i projevy společenské účasti v rámci vystrojování pohřebních průvodů. Pohřební průvody byly posledním manifestačním vyjádřením existence konkrétního člověka a proto do jejich struktury proniklo mnoho sociálních a ceremoniálních prvků. Ještě do nedávna, nebránily-li tomu vyjímečné okolnosti, býval pohřební průvod vystrojován každému zemřelému. Situace se poněkud změnila výstavbou tzv. domů smutku a rozšířením kremačních pohřbů. V náboženském prostředí se však pohřby žehem zásadním způsobem neprosadily a ani domy smutku nejsou v každé obci a tak pohřební průvod bývá dosud k vidění v řadě vesnic. Příležitostně se mohou vidět také výpravné pohřby státních a církevních činitelů.

Pohřeb jako veřejná záležitost musel mít jistou organizaci. Ta se v případě běžných pohřbů dodržovala především prostřednictvím tradice, v případě pohřbů význačných osob prostřednictvím závazného protokolu. Ve vesnickém prostředí je poměrně neměnné řazení průvodu. V čele průvodu se nosí křížek, další řazení je v posloupnosti: muži, dechová hudba, zpěváci, kněz či kněží s ministranty, nesená či vezená rakev s nebožtíkem, pozůstalá rodina, ženy. Velikost, výpravnost a ceremoniálnost průvodů v mnohém odvisejí od věku, stavu a profesionálního statutu zemřelého. V prostředí malých měst a vesnic mívali výpravné pohřby především dospělí svobodní mládenci. Oproti běžnému pohřbu v průvodě kráčely dívka v černém oděvu a mládencova milá se zlomenou svící jako symboly smrti a konce milostného vztahu.

V pohřebních průvodech se manifestovala i příslušnost zemřelého k cechu, později příslušnost k některé organizaci. Cechovní spolky prostíraly svému zemřelému pod rakev své pokrofy, podnes svého zemřelého člena doprovázejí v uniformách hasiči a horníci, nezřídka i vojáci. V případě zemřelých muzikantů nad hroby hrávají jejich kamarádi, folklórním osobnostem se vzdává smuteční hold i kolektivní účastí souborů a jedinců v kroji, tak tomu bylo např. při pohřbu horňáckého primáše Jaromíra Miškeříka z Velké nad Veličkou v roce 1993.

Pro ilustraci konkrétní podoby pohřebních průvodů v minulosti a současnosti uvádím popis pohřbu mládence ze Strání v r. 1990 a popis pohřebních průvodů před druhou světovou válkou z moravských Kopanic z rukopisu písmáka Josefa Lebánka z Vápenic.

POHŘEB MLÁDENCE MARTINA GREBÍKA ZE STRÁNÍ

Martin Grebík zemřel tragicky při autonehodě ve věku 22 let. V den pohřbu bylo jeho tělo převezeno z nemocnice v okresním městě do rodného domku. Tělo v rakvi bez víka bylo umístěno v podvratí domu, kam zhruba dvě hodiny před pohřbem se začali scházet rodinní příslušníci. Sousedé a ostatní obyvatelé Strání začali ve větší míře přicházet zhruba půl hodiny před stanovenou dobou pohřbu. Nebožtík byl oblečen v civilním tmavém oděvu, rakev spočívala na dvou židlích, víko bylo opřeno o stěnu, u nohou nebožtíka stála na podstavci nádobka se svěcenou vodou, vedle ní ležela smrková větvička.

Někteří z příchozích zůstávali stát již před domem, většina však přicházela do podvratí osobně se s nebožtíkem rozloučit. Ženy většinou namočily větvičku do svěcené vody a nebožtíka pokropily, muži a mládenci mu zpravidla podali ruku. Jedna z přítomných žen na něj položila i svatý obrázek, kterých bylo v rakvi již několik. Blízká rodina zůstávala stát v podvratí, ostatní když obešli rakev, odcházeli postavit se před dům. U hlavy zemřelého stáli rodiče a sourozenci.

S nebožtíkem se přišli rozloučit i jeho spolužáci, chlapci, kteří ho měli nést, byli oblečeni v kroji, děvčata tzv. „po pansky“. Jedno děvče z rodiny bylo oblečeno v kroji nevěstinském, mládencova milá měla dlouhé světlé šaty a bílý kabátek. Krojovaným mládencům jedno z děvčat připjalo na vesty rozmarýnové kytičky, stejné jako se užívají při svatbě.

Před domem stály máry, na kterých ležel bílý pokrov, bílá byla i nebožtíkova rakev.

Před dům zemřelého se dostavili i muzikanti a malou chvíli před stanovenou

hodinou pohřbu začali hrát první pohřební skladbu. To bylo znamení pro jednoho muže z rodiny, který na rakev nasadil víko a zatloukl jej hřebíky. Duté údery kladiva, pláč a bolest nejbližších pozůstalých vystupňovaly. Pro zatlučenou rakev přišli krojovaní mládenci a položili ji na máry. Průvod se seřadil v pořadí: ministrant s křížkem, na kterém byla uvázaná bílá stuha, muži, muzikanti, pár ve svatebním kroji, vrstevníci zemřelého, jeho milá se zlomenou svící, krojovaní mládenci nesoucí nebožtíka, pozůstalí, ženy. Průvod čítal hodně přes pět set účastníků, žen o poznání více.

Průvod se vydal na cestu do kostela, dechovka hrála smuteční pochody, sugestivně působil jednotný krok mužů.

Před kostelem muzikanti poodešli stranou, aby celý průvod mohl za jejich doprovodu vejít do kostela, kde pak proběhla mše za zemřelého. V průběhu mše se farář vyjádřil ke skonu nebožtíka, zpěvačky na kůru zazpívaly píseň „Mládenče, tobě je blaze, žes tento svět opustil".

Po skončení mše se průvod znovu seřadil, v tomto případě však před rakví kráčel i farář s ministranty. Za vyzvánění zvonů a hraní smutečního pochodu se průvod vydal na hřbitov. Tam se průvod rozestoupil, lidé se z nedostatku místa rozešli do všech stran mezi hroby, muzikanti zůstali stát uprostřed hřbitova. Mládenci sňali rakev z márů, aby se s ní mohli proplést mezi spletí hrobů a položili ji na břevna a provazy nad vykopaným hrobem. Ten byl vyložen bílým saténem s našitými kytičkami.

Farář vykropil hrob, zpěvačky zazpívaly píseň o loučení se světem, pohřební řečník pronesl na stejné téma květnatou řeč. Na závěr promluv farář nabral na lopatku hlínu a vhodil ji do hrobu. Zatímco odcházel, muzika znovu začala hrát smuteční píseň, přítomní v řadě přicházeli ke hrobu a po vhození hlíny někteří kondolovali pozůstalým.

Hřbitov se pomalu vylidňoval.

POHŘEBNÍ PRŮVODY NA MORAVSKÝCH KOPANICÍCH DLE PÍSMÁKA JOSEFA LEBÁNKA

Nebožtík se pochovává až na třetí den, takže dvě noci je doma ve stavení... U svobodných se dělají první večer věnce a kytice... Ženatým se věnce nedělaly. Druhý den večer se jen zpívalo a to až do půl noci. Po zpěvu se všichni pomodlili růženec a nebožtíka uložili do truhly, pokropili svěcenou vodou a položili na něj víko... Ráno se scházela rodina, sousedé a známí. Všichni přítomní a domácí se s nebožtíkem rozloučili a venku u stavení čekal forman s koňmi. To se volal takový „koňár", který měl pěkné koně a pěkný vůz. V zimě se vezl nebožtík z Kopanic do Hrozenka na saních a v létě na voze. Formani posloužili velmi rádi a za formanku nechtěli žádný plat. Odvézt nebožtíka na hřbitov považovali za čest. Když byl nebožtík prohlédnut určeným dohlížitelem, který vystavil zvláštní potvrzení, rakev se zatloukla hřebíkama. Rakev uchopili dva silní muži a nesli ji ven na dvůr. Když rakev vynášeli, třikrát s ní ťukli o každý práh, přes který šli. To se nebožtík loučil se svým domem... Někdo šel oznámit zvoníkovi, že průvod vychází. Zvoník začal zvonit a pohřeb se ubíral k Hrozenku. Napřed jel forman s rakví, za vozem šla rodina a další. Celou cestu do Hrozenka šli muži prostovlasí a to za každého počasí. Jedna starší žena předříkávala růženec a ostatní se modlili. Když

přijeli na Hrozenkov, forman zastavil, dva další muži šli pro máry, přeložili na ní rakev a na víko přibili věnce a kytice. Přítomní utvořili čtyřstup a šest mužů neslo rakev na márách až ke kostelu. Za rakví se všichni modlili, muzika na pohřbech nehrávala. U kostela se máry s rakví postavily na zem a čekalo se až přijde kněz. Chudobnému člověku pohřeb sloužil jeden kněz, bohatším dva a také bylo více ministrantů. Zpěvačky bývaly čtyři a ty zpívaly u kostela, v kostele a cestou na hřbitov. Písničky bývaly různé pro každý stav, ženaté, svobodné a pro malé děti.

U kostela zpěvačky zpívaly písně „Všichni musíme zemříti" a „Když milý Pán Ježíš na nebe vstupoval". Mnoho a mnoho písniček se vyzpívalo jak doma, tak cestou do kostela, pak v kostele, cestou z kostela na hřbitov i na hřbitově...

Kněží vykonali menší obřady u kostela a pak byla rakev postavena do kostela mezi tři oltáře. U slavného pohřbu byla mše svatá „s hodinkama". To znamenalo mnoho modlení, rozžaly se všechny svíce a zpívaly se písně o zemřelých. Po skončení všech obřadů kněz ve své promluvě z větší části popsal život nebožtíka. Pak se všichni vyhrnuli ven a průvod se znovu seřadil. První kráčeli školáci, pak muži, zpěvačky, kněží s ministrantama a nosiči s márami s nebožtíkem. Za rakví šla rodina a nakonec ostatní. Cestou z kostela na hřbitov zpěvačky zpívaly a za rakví se lidé modlili růženec.

Na hřbitově už měl hrobník připraveno vše potřebné. Dva nosiči sňali rakev z már a položili ji na dvě polena příčně položená přes jámu, přes kterou byly nataženy i dva provazy. Čtyři muži se provazů chopili a rakev spustili do hrobu... (Volně zpracováno podle rukopisu J. Lebánka Paměti. Uloženo v Muzeu J. A. Komenského v Uh. Brodě, I. č. Ná-A-3157).

Z popisů vyplývá, že společenská a ceremoniální stránka průvodu byla vždy velmi významná a že pohřební průvody jsou sociálním jevem osobité podstaty.

ZU DEN BEGRIFFEN UMZUG UND LEICHENZUG, IHRE GRUNDLEGENDEN SOZIALEN UND ZEREMONIELLEN MERKMALE

Zusammenfassung

Der Beitrag behandelt die bisherige lexikale Definition der Begriffe Umzug und Leichenzug, wobei er zwecks Untersuchung der Problematik unter ethnographischen Aspekten eine präzisere Analyse der sog. Zielsetzung der Begriffe empfiehlt, die vor allem durch persönliche Teilnahme, Organisation, adäquates Verhalten der Umzugsteilnehmer, durch gewisse weitere formale Merkmale erreicht wird.

Die persönliche Beteiligung wird vielfach durch Freiwilligkeit bestimmt, sonst wiederum nimmt sie ihren Ausgang von einer traditionsgebundenen Norm und konnte auch indirekt erzwungen werden. Ähnlich vielgestaltig sind auch die Formen der Organisierung der Umzüge, neben künstlich organisierten Umzügen existieren spontan organisierte und von „aus der Tradition hervorgegangenen" Veranstaltern organisierte Umzüge.

Von den übrigen formalen Merkmalen wird die thematische Zielsetzung vor allem durch Kleidung, Requisiten und Musikbegleitung beeinflusst.

Eine Sonderstellung unter den Umzügen nehmen die Leichenzüge ein, deren eigenständige Form der Beitrag anhand von Beschreibungen von Begräbnissen aus Stráni und Kopanice in Mähren analysiert.

THE TERMS „PROCESSION“ AND „FUNERAL PROCESSION“ – THEIR ELEMENTARY SOCIAL AND CEREMONIAL FEATURES

Abstract

The article deals with the dictionary description of the terms “procession “ nad “funeral procession “ which have ocurred up to the present time . In the course of the research of these problems from the ethnographical point of view the author recommends to analyse more precisely the so - called intentional quality of the processions which is reached , above all , by the personal participation and organization , by the adequate behaviour of the participants and by other formal features. The personal participation is often determined by voluntariness , but sometimes is also based on traditional forms and can be ensured by force . The forms of organizing the procession have a similar polymorphic character; besides the intentionally organized processions one can also find spontanous processions and the processions organized by the people grown out of the tradition. The thematic intention of processions was also influenced by clothes, various requisites and musical accompaniment. The formal processions have a specific position among all the processions; their specific position is analysed by the desriptions of funerals from the village Stráni and from the Moravian part of Kopanice.

DĚTSKÉ PRŮVODY A OBCHŮZKY JARNÍHO CYKLU

Zdenka Jelínková, Brno

Účast dětí na zvycích a obyčejích výročního kalendářního cyklu byla vždy výraznou složkou vesnického života. Podobně jako zvyky a obyčeje dospělých a obřady s nimi spojené, souvisely i dětské projevy s jednotlivými ročními obdobími a s vegetačními změnami, které se k nim vázaly. U dětských zvyků a obyčejů šlo vesměs o útvary synkretické, slučující prvky pohybové, taneční, zpěvní, hudební, slovesné, dramatické a úkony magické a obřadně motivované. Po stránce výrazové jsou velmi pestré a uplatňují se v nich téměř všechny dětem a mládeži blízké projevy: slovesný folklór (říkadla, vinše, prozaicky pronesená přání, žádosti, sdělení, pokřiky a zvolání, oslovení i poděkování), písně a popěvky, projevy pohybové, taneční, gymnastické, hry, pohyby mimické, napodobivé, dramaticky podbarvené a hudební. Avšak nejen výrazové prostředky, ale i jejich forma bývá různá a pestrá.

K nejtypičtějším formám dětského zvykoslovného projevu patří dětské o b c h ů z k y koledního rázu a p r ů v o d y . Souvisí především s dětskými zvyky a obyčeji, vázanými ponejvíce na přelomová údobí - období zimního slunovratu (průvody a obchůzky předvánočních postav a masek, jak je známe např. z Javorníka na Horňácku nebo z jižního Valašska) nebo z období zahájení polních prací kolem prvního jarního úplňku a období kolem letního slunovratu.

Z hlediska formy k nim přičítáme všechny jevy, při nichž

a) děti nebo mládež procházejí vesnicí v organizovaném průvodu (ve dvojicích, trojicích atd.) za sebou nebo v jiném organizovaném pravidelném seskupení (např. v Boršicích u Blatnice postupující dívky při královském průvodu ve čtvercovém útvaru s královnou uvnitř). Někdy se to děje v houfu, ve volné skupině, jindy opět v kruhovém uspořádání kolem královny. Zhusta kráčejí účastnice (výjmečně i chlapci) v pravidelné formaci nebo v houfu za příslušným symbolem – rekvizitou, nesným v čele průvodu. Chůzi doprovázejí skandovaným přednesem nebo zpěvem příslušné písně nebo popěvku, který má stejně jako píseň převážně vztah k obyčeji, rekvizitě a symbolu v čele průvodu nebo k období, ve kterém se tento obyčej koná.
b) Děti koledují jednotlivě, společně nebo v menších skupinách po dvou, po třech

u jednotlivých domů. Za koledu jsou odměňovány. Průvodu používají pouze v uvolněné formě a bez slovního nebo zpěvního doprovodu k přemístění od jednoho domu k druhému.

c) Třetí formou je spojení obojího: formy průvodu se zpěvem nebo skandovaným odříkáváním příslušného textu a formou koledního výstupu u vyvoleného domu.

Obdobím nejvíce bohatým na zvykoslovné jevy, na různé obřadní úkony, obchůzky a průvody dětí a mládeže včetně koledních zastávek u jednotlivých domů, kolem kterého se těchto jevů soustředilo nejvíce, jsou velikonoce a letnice, v některých případech (Čechy) i období kolem svátku sv. Jana Nepomuckého (16. května) .

Tématicky lze obchůzky a průvody jarního období rozdělit takto:

1. Vynášení, topení, pálení, kamenování nebo věšení smrti na Smrtnou neděli.
2. Přinášení *„nového léta“* a obchůzka s létečkem, májíčkem, borkem, zvaná někde *„chození po královničce“* na Smrtnou neděli (někde na Květnou neděli).
3. Obchůzka královniček, králek, králenek, grálek, králůvek apod. na letnice (o svatodušním pondělí), spojená někde se slavností *„vybírání“* a *„čistění studní“*.
4. Květinová nebo věnečková slavnost dívek s procházením pod ověnčenou obručí na sv. Jana Nepomuckého. Spojuje v sobě původní prvky jarních slavností předkřesťanského původu s prvky církevních oslav u příležitosti svátku některých svatých. Z tohoto přehledu vyjímám průvody a obchůzky chlapců na sv. Blažeje a sv. Řehoře a letnicovou slavnost pasáků, které směřují jinam, nežli dívčí průvody a obchůzky velikonoční a letnicové.

Vynášení a topení atd. smrti a přinášení létečka patří k těm nejvíce doloženým a rozšířeným obyčejům v našich zemích. Nejstarší zprávy a prameny nejrůznějšího druhu je uvádějí od poloviny 14. století (přesně od r. 1366, od vydání zákazu jejich konání pražským synodem). A téměř v každém dalším století až do konce 19. stol. se objevují zprávy a jeho popisy včetně citace písně, která se zpívá až dodnes. Rovněž popis průběhu obyčeje zůstává v podstatě stejný. Změnil se pouze věk dívek, které zvyk prováděly. Místo původně dospělých nebo dospívajících dívek se ujímaly postupně jeho realizace školačky.[1]

Důležitou a nezbytnou součástí jarních obchůzek a průvodů je obřadní rekvizita – symbol celého obřadu, nesený v čele průvodu. Má buď kladný nebo záporný význam – symbolizuje dobro nebo zlo. (Srovnejme figurínu smrti, smrťáka, moreny,Mařeny Mařáka, Marka atd. proti figuríně z letnicové obchůzky zvané *„panna královna“* nebo okrášlený zelený stromek při velikonočních i letničních obchůzkách a průvodech). S jednotlivými rekvizitami – symboly bývají spojeny četné další úkony. U negativního symbolu, jako je figurína smrti, smrťáka, Mařeny atp. je to jejich ničení házením do vody, roztrháním došku, pálením, kamenováním, věšením na stromy ap. Jindy však je to obchůzka polí, chození a běhání s figurínou po poli, louce (např. Kašava se smrtkou nebo Javorník na Horňácku s *„pannú královnú“*) . Kolem figuríny smrti, zabodnuté i s holí do země, někdy před jejím spálením nebo vhozením do tekoucí vody, děvčata tančila, točila se a poskakovala podle nějakého známého veselého popěvku (Kašava).

Podobně následoval tanec dívek kolem májíčku, zapíchnutého do země po obchůzce se stromkem – májíčkem (severní Valašsko v okolí Rožnova). Děvčata se

držela za ruce v kole a za zpěvu písně se otáčela dokola. Jindy po utopení nebo spálení smrti tančila s májíčkem v rukou dívka v čele průvodu po celou cestu zpět do vsi. Děvčata v průvodu (vlastně v jakémsi jarním chorovodu) pak při tom zpívala:

„Neseme,neseme májíček,
uťal ho, uťal ho Janíček...“

(severní Valašsko v okolí Rožnova)[2].

V této souvislosti je nutno se zmínit o jarních průvodech ke studánkám,. především na české straně Vysočiny a na dalších místech Čech, kde po vycídění studánek a jejich ověnčení někdy následoval rovněž tanec dívek v kolečku kolem studánky. Jindy – konala-li tento akt dospívající a nebo dospělá mládež, následoval tanec po návratu do vsi v hostinci na *„studánkové“* muzice.[3] Na Moravě ve Vedrovicích na Moravskokrumlovsku, kde děvčata spojovala slavnost a uctívání studní s královničkami, se změnil tanec ve vážné obřadní obcházení kolem studny za doprovodu nábožné písně.[4]

Jednotlivé obchůzky a průvody z období velikonoc (vynášení smrti a obchůzka nebo průvod s májíčkem) se konaly odděleně, každá zvlášť – jedna na neděli Smrtnou, druhá na Květnou. Jindy se oba zvyky soustředily na jeden den – na naděli Smrtnou. V Chromči na Zábřežsku na severní Moravě se např. spojovalo vynášení smrti a smrťáka v jeden celek se slavností májek. Děvčata s máječky v rukou doprovázela v průvodu dívku, nesoucí na holi figurínu smrti. Zpívali při tom: *„Smrtná neděle, ptám sa já tebe“*... Po spálení došků z odstrojené smrti a smrťáka, přineseného chlapci, se máječky vracely do vsi za zpěvu: *„Už sme tu smrť vynesly, nové leto přinesly...“* V dědině pak u některého domu měly postaven velký máj, kolem kterého tančily. S májíčky v rukou obcházely kolem něj zpívajíce žertovná improvizovaná přání, adresovaná jednotlivým sousedům ve vsi. Popěvek začíná slovy: *„Dé Pámbu šťesti...“*[5]

Vynášení smrti a přinášení a chození s létečkem – májíčkem – borkem, patří na území Moravy, Slezska i Čech k nejfrekventovanějším obchůzkovým a koledním zvykům. Jsou k nim zaznamenány desítky, ba stovky textů písní, které se řadí do několika okruhů.[6] Srovnáním jednotlivých záznamů zjišťujeme, že zhusta dochází ke křížení a mísení jednotlivých základních textů a to jak u každého zvyku samostatně, tak i navzájem mezi oběma zvyky.[7]

Avšak ke křížení písňových druhů i jednotlivých textů dochází i mezi letničovými královničkami a předvelikonoční obchůzkou se stromkem – borkem, májíčkem, májkem nebo v plátně obaleným, opentleným a ověnčeným borovým koštětem (Josefov) na Smrtnou neděli. Tak již v Bartošových *Našich dětech* se dočítáme, že v Kunovicích u Uherského Hradiště chodí děvčata s májkem *„po královničce“* a přitom *„říkají nebo zpívají starobylé texty“*. Název *„chození po královničce“* nebo po *„královničkách“* se vázal k dopolední (řidčeji odpolední – Vlčnov) obchůzce dětí s májkem – borkem – stromkem na Smrtnou neděli na Uherskohradišťsku, Uherskobrodsku a Uherskoostrožsku.[8] U jednotlivých stavení se zpívala králenská píseň. V Ostrožské Nové Vsi to byla píseň *„Vyletěl sokol na zelený bor“*, ve Vlčnově, ve Veletinách, Hradčovicích aj. *„Královnička, královna“*. Podobně tomu bylo i na Napajedelsku a v okolí Otrokovic, Malenovic u Zlína. V Prakšicích u Uherského Brodu tuto obchůzku s ozdobenými borovými stromečky – májky prováděly jednotlivě dívky školačky, nazývané královničky – májkovice.

Obyčej doprovázely u dveří chalup nábožnou písní – legendou *„Stála Panenka Maria jako růžička červená."* Podobně v Drslavicích, kde za doprovodu stejné písně chodily královničky - májkovnice po domech ve skupinách po dvou, po třech i více.[9]

Cyklus jarních obchůzek a průvodů mládeže nebo dětí vrcholil na letnice (o svatodušním pondělí) vlastními královničkami.[10] Jejich protějškem jsou *„královské"* obchůzky a objížďky chlapců a pastevecké hry na krále. Královničky patřily rovněž k jednomu z nejrozšířenějších zvyků. Jsou hojně doloženy z území Čech, Moravy i Slezska a ještě v 19. století se pravidelně prováděly. Z území Čech je zaznamenává ještě koncem 80. let minulého století Krolmus, který se zmiňuje o *„vyvádění králky"* a *„chození s králem a králkou"*. Podobně před ním je zaznamenal K. J. Erben a na Moravě František Sušil. Celá řada záznamů je uložena v publikacích vlastivědného a regionálního rázu[11]. Nejdůležitější literaturu a prameny k tomuto tématu shrnuje Čeněk Zíbrt v díle *„Veselé chvíle v životě lidu českého"*, sv. IV. *„Králové a královničky"*, Praha 1910. Četné zprávy a záznamy královniček, i velikonočního chození po královničce na Smrtnou neděli na Slovácku pocházejí až ze století 20.[12] Žádný ze záznamů a zpráv však nepřesahuje počátek 19. století. Přesto však královničky podobně jako obchůzky a objížďky králů a hry na krále a královny patří ke starobylým letnicovým obyčejům, hrám a slavnostem, jejichž kořeny sahají do předkřesťanského období a ve kterých se spojují starobylé věrské představy s křesťanskými prvky. Jsou obchůzkového nebo průvodového typu a jsou spojeny se starobylými zpěvy, popřípadě tanci nebo (řídčeji) i dramatickými výjevy a s gesty obřadního rázu. Královničky patří do trojice jarních obchůzek a obřadů, spojených se zemědělským rokem..

Zatímco velikonoce, obřady a zvyky s nimi spojené, byly v úzké spojitosti se zahájením zemědělských prací, na prahu zemědělského a pastýřského roku, slavnost králek, prováděná o svatodušním pondělí (na letnice), měla více funkcí: jednak prosperitní, magickou a kultovní vztahující se k zajištění vegetace, pastvin, dobytka a dostatku zdravé a čisté vody, jednak se vázala – podobně jako chlapecké honění krále – k období dospělosti a ke vstupu mládeže do řad dospělých.[13)]

Co do formy, způsobu provádění a většinou i textu a nápěvu základní králenské písně měly královničky mnoho společných znaků, ale i řadu regionálních zvláštností. Tak v některých regionech zůstaly uchovány starší formy včetně doprovodné písně (Slovácko). Jinde lze pozorovat obohacení o novější hudební i taneční prvky[14)], včetně uvolnění a rozšíření původní formy.

Ve struktuře lidových obyčejů, obřadů a slavností pak královničky, jako jeden z druhů obchůzkových jevů, tvořily významnou složku.

Nejvíce záznamů a zpráv o královničkách je z Moravy. Objevovaly se tu v několikeré podobě realizace, jak co do volby výrazových prostředků, tak i co do celkové formy, útvaru a rozestavení jednotlivých aktérů při vykonávání obřadu.

Snad největší pestrost lze po této stránce pozorovat u královniček na Slovácku, kde jsou zastoupeny všechny základní formy královniček, snad pouze s výjimkou formy taneční suity. Tak možno zde hovořit o formě:

a) Čistě průvodové (dívky procházející v určitém lokálně podmíněném uspořádání – útvaru, s příslušnými králenskými atributy a za doprovodu králenské písně nebo více písní vesnicí od jednoho konce k druhému. Královnou je jedna z nich.

Všechny dívky jsou ve slavnostním obřadním oblečení.) Někdy končí v posledním stavení, kde na ně čekají chlapci (Suchov), jindy jdou za ves ke kapličce, kde končí modlitbou (Boršice).

b) Průvodová forma s následným obcházením pole a běháním po poli a lukách v čele s figurínou, představující *„pannu královnu“*, oblečenou do nevěstinského kroje s *„drúžením“* na hlavě (opravdovým nebo imitací z květin, trav a listů) za doprovodu jednoduchého popěvku nebo skandovaně odříkávaného recitativu. Někdy se zpívá popěvek jako při vynášení smrti a přinášení létečka: *„Královna (smrť) ze vsi nové léto do vsi“* nebo se zpívají písně s přírodní tematikou (Javorník).

c) Průvodová forma s procházením vesnice od jednoho konce ke druhému. Zakončeno tancem kolem májky s mládenci. Královnu představuje březový stromek, oblečený do dívčího kroje a nesený na nosítkách ze čtyř ratolestí břízy a z velkého tureckého šátku. Na konci na loučce čekají chlapci a gajdoš s houslistou. Dívky královnu odstrojí, nosítka rozváží a ze všech větví nosítek i stromku – královny postaví uprostřed jehlan – *„májek“* , kolem kterého pak mládež tančí. Při nesení královny na nosítkách zpívají „starobylé písně“, patrně králenské písně, obvyklé v kraji hanáckých Slováků (Věteřov).

d) Forma prosté obchůzky od domu k domu. U dveří domu průvod zastaví. Královnička, jdoucí buď v čele nebo uprostřed formace, pokud byla zakryta lipovými haluzemi, se odkryje a její průvodkyně zazpívají královskou píseň (královna nezpívá). Ukončí často veselým popěvkem, v němž královničky žádají od hospodyně odměnu (Blatnička). Jindy královnička, jdoucí mezi svými družkami, vystoupí před žúdrem domu s dvěma pobočnicemi dopředu, zatím co ostatní zpívají. Dále jako v Blatničce (Veletiny). Podobně i v Křepicích u hanáckých Slováků, ale s jinou písní, blížící se již Brněnsku (*„Naša královna bosa chodí“*). Formu prosté kolední obchůzky mají i královničky z Velkých Pavlovic (píseň *„Králověnka, královna“*). Stejně i v Lanžhotě a Tvrdonicích (*„Královničko, královno“*). Zde však chodí královna pod baldachýnem – tureckým „malovaným“ šátkem, upevněným na čtyřech hůlkách, ozdobených nahoře kyticemi. Královnička má na hlavě „krámský“ – umělý věnec. Obměnou této formy je obchůzka s dvěma hlavními postavami: králem s královnou. Jsou to dvě dívky jdoucí vedle sebe a odlišují se od sebe některými krojovými doplňky. (Žerotice – *„Stála Panenka Maria“*; Želetice – píseň k svaté Královně – *„Stála panenka pokorná“* nebo starší píseň *„Královnička, královna“*).

e) Forma obchůzky, spojené s tanečním projevem samotné královny. Průvod dívek vede královnu pod baldachýnem z červeného tureckého šátku, který drží za rožky nad hlavou královny čtyři dívky. Ostatní děvčata pak jdou ve dvojicích s májkami v rukou, všechna *„pod věnci“*. Před domem zpívala královskou píseň, při které se královna sama točila na místě (Mařatice).

f) Forma obchůzky s králem a královnou a s tancem královského páru u domu, vystřídaným tancem všech dvojic. (Tanec: volné otáčení dvojic na místě v bočném postavení, pravými a levými boky u sebe, držení v objetí). Královna se cestou skrývá v *„búdě“* ze čtyř plachet upevněných na čtyřech tyčích (dříve prý to bývala nevěstinská plachta). Nahoře na každé straně byly přes plachty přehozeny cípy tureckých šátků. Král jde cestou před takto upravenou *„búdou“*.

Před nimi jdou dvojice děvčat. (Pořadí je tedy opačné, nežli obvykle.) Před každým domem začíná královský pár výstup malou dramatickou scénou s dialogem krále a královny. Král královnu vyvolává ven. Královna vystoupí před „*búdu*" a za zpěvu písně, ve které se proplétá králenská tématika s tématikou milostnou a vojenskou, tančí nejprve sólově králenský pár (pomalé otáčení v držení jako u kyjovské skočné, ale volným kolébavým krokem). První píseň se opakuje a nyní tančí všechny dvojice dívek. Podobně na druhou píseň (Nětčice u Kyjova). Podobně se tančily královničky na Kyjovsku i v dalších obcích (Sobůlky, Bukovany, Milotice).[15]

g) Forma blíže tanečně neidentifikovatelná, složená hudebně ze dvou písní 2/4 taktu, blížicích se charakterem písním z královniček na Brněnsku „*Tancovala tenká s tenkú*" a „*Do zahrádky skočila, do marijánku*" (Násedlovice). Jde zřejmě o formu malé taneční suity složené ze dvou různých tanců – každý se tančí na jednu píseň.

h) K připojenému přehledu záznamů druhů a forem slováckých královniček nutno dodat, že do Vnorov pronikly vlivem místního duchovního i královničky ořechovské, formy velké taneční suity, podle záznamu Lucie Bakešové. Nacvičily je katolické dívky za spolupráce místního kostelníka Gazárka. V některých tancích se objevily odchylky od původní předlohy. Král a královna měly místo obvyklého „*drúžení*" uměle zhotovené pozlacené korunky. Ostatní dívky byly „*zadrúžené*". Takto předváděly celou královskou taneční suitu při různých příležitostech i mimo vlastní obec.[16]

Ořechovské královničky se vlivem školy tančily i v jiných obcích na Slovácku. Např. ve Starém Městě v dívčím tanečním kroužku, rovněž ve slavnostních staroměstských krojích, v 50. letech pod vedením místní učitelky.

Z uvedených charakteristik slováckých královniček vyplývá několik poznatků. Na Slovácku byly zastoupeny všechny druhy a formy královniček od jednoduché formy průvodové po formu kolední obchůzky prosté, pouze se zpěvním doprovodem nebo spojené s tancem (samotné královny, celého královského páru nebo střídavě s tancem královské dvojice a dvojic královniček po dobu celého královského výstupu). Tato taneční forma může být ještě rozšířena o dramatický dialog krále a královny na počátku celého královského výjevu u každého domu. Výjimečně byla zaznamenána forma malé taneční suity. Forma velké taneční suity se uchytila v několika lokalitách pouze přeneseně (Vnorovy). Nejrozšířenější je kolední forma zpěvní obchůzky. K ní přeneseně řadíme i velikonoční obchůzku se stromkem – májkem – borkem – metlou, koledního rázu za doprovodu králenské písně, zvanou „*chození po královničce*" nebo také „*královnička*", „*královničky*".

V přehledu jsme se dotkli i představitelek hlavních aktérů – „*krále*" a „*královny*", popřípadě symbolů, které královnu představovaly v přenesené formě. Pouze na Slovácku jsou zastoupeny všechny typy královny, zaregistrované na našem území od figuríny královny, oblečené do svatebního kroje (Javorník) přes neobvyklý, ale velmi starobylý a vzácný symbol královny – májky ustrojené do slavnostního kroje a nesený obřadně na nosítkách, která se v závěru stala májkou – stromem, kolem kterého mládež obojího pohlaví za hry muziky tančila (Věteřov).[17] A konečně královnu představovala „*zadrúžená*" dívka, oblečená jako nevěsta nebo družička, často ještě s dalšími krojovými doplňky obřadního nebo

symbolického významu: růže ve vlasech, stuha nebo šerpa přes ramena, šátky ap. V některých případech jsou král i královna krojově od sebe poněkud odlišeni.

Ke královským atributům konečně patří ozdobená májka – májíček, zelené – obvykle lipové ratolesti v rukou jednotlivých královniček, jimiž za chůze a zpěvu mávají nebo jimi a případně ještě větší lipovou haluzí nadkrývají královnu jako baldachýnem a teprve u domu ji odhalí (Blatnička). Někdy nesou v rukou ozdobené májíčky všechny královničky (Mařatice). Na Suchově, kde královničky představují již velká děvčata, která účastí v královské obchůzce získávají právo chodit k muzikám, se ratolest, nesená v čele průvodu a ozdobená červenými stuhami z „drůžení", darovanými královnou, staví do síně v posledním domě na konci vesnice. Tam čeká již stárek s chlapci a ten sejme stužky z ratolesti – májky. Královna je musí večer u muziky vyplatit a stárek s ní zato zatančí. Tento prvek svědčí o ohlasu dospělostních obřadů mládeže v králkách, souvisejících se vstupem mládeže do řad dospělé chasy.[18]

Pokud jde o věk královniček, jak vyplývá z jednotlivých popisů, královničky představují děvčata různého věku. Nejčastěji to bývaly školačky 10–12leté nebo alespoň královna, které už mohly nosit velké *„drůžení"* jako dospělá družička nebo nevěsta. Menší měly pouze jednoduché věnečky s pentlemi. *„Ocas"* průvodu tvořily školačky mladší, oblečené méně slavnostně a někdy i děti předškolního věku. Tato skupina dětí obvykle vybírala dary – vajíčka atp. (Veletiny). Někdy bývala ve velkém *„drůžení"* pouze královna, jindy byly stejně *„zadrůženy"* i dvě její pobočnice, stojící po jejím boku (Veletiny). Ve výjimečných případech se setkáváme s věkem vyšším (14–16 let), jako je tomu u Bartošova záznamu královniček ze Suchova z osmdesátých let minulého století. Srovnáme-li i Krolmusovu poznámku o tančící mládeži o letnicích nebo Vrbasův popis nesení královničky ve Věteřově u Ždánic, ukončené taneční zábavou mládeže zjišťujeme, že věk královniček a konečně i dívek vynášejících smrt a chodících s létečkem byl skutečně v minulosti vyšší. Šlo skutečně o dívky dospívající. Teprve postupně se věk královniček a stejně i věk dívek vynášejících smrtolku a přinášejících létečko, snižoval, když obyčej začal ztrácet obecnou závaznost a další vazby a začal se přenášet z dospívajících dívek na děti – školní mládež. Podobně je tomu i u některých her *„Na královnu"*[19] nebo na *„Jede, jede Jan – pán"* (vlastně hra na vybírání a unášení nevěsty), které patří nyní do repertoáru dětí, ale které ještě donedávna byly součástí např. jarních chorovodů dívek na východním Slovensku (*„Hoja ďuňda"*, *„Na královnu"*). Tento jev svědčí o poklesu závaznosti obyčeje a o ztrátě jeho funkce. Současně je dokladem o přeměně původně vážného obřadu v sociálně motivovanou kolední obchůzku nebo v dětskou zábavu a hru.[20]

POZNÁMKY

[1] Srov. **Čeněk Zíbrt**, *Veselé chvile v životě lidu českého*, sv. III. Smrt nesem ze vsi... Pomlázka se čepejří, Praha 1910, s. 42 n.

[2] Srov. rkp. záznamy **Z. Jelínkové** z Rožnovska v archivu ÚEF ČAV v Brně. Též **Josef Tomeš**, *Masopustní, jarní a letní obyčeje na Moravském Valašsku*. Příloha Národopisných aktualit, sv. 2, ÚLU, Strážnice 1972.

[3] Srov. **Jaroslav Mančal**, *Vylévání studní. Zálesí*. Vlastivědný sborník pro mládež okresu humpoleckého IV, 1922–23, s. 133 n. Též **Josef Zemánek**, *Chrudimsko a Nasavrcko III*, Chrudim 1912,

s. 499. Též **Josef Karel**, *Čištění studánek*. Od Trstenické stezky V., 1925–26, č. 9–10, s. 140 n. Srov. též **Antonín Václavík**, *Výroční obyčeje a lidové umění*, Praha 1959, s. 164: *„Na Českomoravské Vysočině se místy dochoval dříve všude rozšířený letnicový obyčej „cúdění" studní náležející... k obyčeji královniček."*

O významu vody a stromu v lidové obřadnosti jarního období pojednává tamtéž v kap. VIII. Voda, oheň a strom v lidové obřadnosti. V této souvislosti uvádí dva příklady využití zelených ratolestí a stromu v královničkách: *„Strom měl své místo při dívčí slavnosti „chození s královnú". Posud vzpomínají na Horňácku (na Suchově – Z. J.), jak bývala v čele letničního průvodu královniček nošena „hrubá" lipová haluz, připodobněná stromu a ozdobena červenými stuhami..."* Další příklad uvádí následovně z Věteřova v oblasti hanáckých Slováků podle Jakuba Vrbase. Jde o jediný příklad mezi našimi druhy královniček z českých zemí, kdy královnu představuje do kroje oblečená zelená břízka (břízka – královna). Děvčata ji nesla na nosítkách. *„Účastnice královského průvodu mívaly v ruce vrbové větve, jimiž mávaly a zpívaly přitom: „Vrby se nám zelenajú, drobným listem prokvétajú, veselme se!"* – doplňuje Václavík zřejmě podle vlastního doplňovacího výzkumu tamtéž.

[4] Svědčí o tom hned dva doklady. První zaznamenal **František Sušil**, *Moravské národní písně*, Praha 1941 (I. vydání Brno, 1860). Mezi jednotlivými záznamy králek z Moravy i Slezska uvádí na s. 688 záznam z Moravskokrumlovska, ve kterém se spojují královničky s obcházením studní: *„Někde, n. p. u Krumlova ve Vedrovicích, chodívaly králky po dvě neděle; jednu neděli chodily čtyry, druhou neděli dvě, pokaždé mnoha děvami provázeny, rusadelnou slavnost s královskou spojujíce. Ty čtyry chodí totiž okolo studně, jsouce oblečeny obě bílo a dvě červeno. Když třikrát kolem studně obcházejí, drží děvy jiné nad nimi větve ponejvíce z vrb, zpívajíce nyní ovšem píseň svatokřesťanskou, jenž ale druhdy jistě jinaká byla."* Sušil pak pod č. 2275 tuto píseň přetiskuje *(Svatý Michale, archanděle, spomeň na nás! Kyrie elejson.* atd.). V závěru pak Sušil dokončuje popis této velice závažné formy královniček: *„To u studně jedné odpravivše, jdou k druhé, až veškery studně v osadě obejdou. Na neděli druhou teprve králky chodí a sice dvě toliko jsou ustrojeny, jedna červeně (král) a jedna bíle (králka)"*. Tentýž zvyk, ale s časovým posunem více jak o půl století přetiskuje Vilém Horák ve Vlastivědě moravské, okres moravskokrumlovský, Brno 1913, s. 59:

„Po žních chodili král s králkou v hedvábných šátcích a v úplně bílém obleku a s věnci na hlavách, zpívajíce a křížkem se otáčejíce (dvě dívky)". (Text doprovodné písně je rovněž náboženský, ale jde o legendu o zvěstování: *Stála panenka pokorná, jako růžička červená, přiletěl k ní anděl Páně, dal pozdravení té panně...*) Slavnost studní vymizela a zůstala pouze královská obchůzka s jednoduchým tancem královského páru (zátočky za lokty – „křížem"). Sušilovy zprávy o našich královničkách a jeho popisy (rámcové), včetně porovnání jednotlivých královských textů jsou vlastně našimi nejstaršími a nejširšími zprávami o královničkách.

[5] Srov. **František Bartoš**, *Naše děti*, vyd. III., Praha 1949 (I. vyd. 1888, II. rozšířené vyd. 1898), s. 327.

[6] Setkáváme se s nimi ve všech sbírkách dětského folklóru, v písňových sbírkách, v regionálních monografiích a vlastivědách atp. Dělí se podle stáří i podle obsahu do několika skupin. Vedle původních starých textů, jejichž bližší nebo vzdálenější varianty lze nalézt ve všech krajích, kde se zvyk vynášení smrti a přinášení létečka udržel, druhým tématickým okruhem jsou písně posvátné, legendy a písně náboženského obsahu, které vytlačovaly písně původní. V některých případech se zpívají obojí texty vedle sebe paralelně.

[7] Srov. tamtéž jako v pozn. 6. Viz též četné studie Pavla Popelky, Jana Pavelčíka, Zdeny Jelínkové atp. (viz přehled literatury).

[8] Srov. **Zdenka Jelínková**, *Říkadla, hry a tance dětí z Dolňácka*, OKS, Uherské Hradiště 1967, s. 94, 96, 97, a 98. Zde i další literatura. Viz též Moravské Slovensko II., s. 771.

[9] Srov. rkp. záznamy Zdenky Jelínkové v archivu ÚEF ČAV v Brně.

[10] Srov. oba prameny jako v pozn. 8.U Z. Jelínkové s. 103 (královničky z Veletin), v Mor. Slovensku II, s. 778 (rovněž z Veletin). Viz též **Lubor Niederle**, *Královničky ve Veletinách*, Národopisný věstník 1916, s. 101.

[11] Nejstarší zpráva o slavení letnic tancem a uctíváním studánek, obsažená v Kosmově kronice, poznamenává, že kníže Břetislav zakázal v 11. století pohanské zvyky, jakými bylo *„přinášení darů studánkám a dávání oběti zlým duchům"*. Kritika bujného slavení svatodušních svátků je i v Postile Petra Chelčického z 15. století, který nelibě nesl oblékání se v drahá roucha, nadměrné jídlo a pití a *„k zvuku píšťal a húsli aby jse radovali, skáčice v tancích... jako pohané..."* slavice letnice *„v hodování a u vinapitích, v hlasích líbých písní, píšťal, housli, plesání, v tancích a v milostech stydkých"*. Srov.

též **Čeněk Zíbrt**, *Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prostonárodní*, Praha 1889, s. 115–116. Podobné zprávy se objevují i v dalších stoletích. Ovšem žádná nepopisuje blíže královničky tak, jak se dochovaly do 19. století. Po Sušilovi je to též **Václav Krolmus** (*Staročeské pověsti, zpěvy, slavnosti, hry, obyčeje a nápěvy*, Praha 1889, s. 920), který alespoň zčásti popis královniček konkretizuje: *„Choditi totiž o svatodušních hodech hoši a děvčata, zvolivše si krále a královnu, zpívajíce, se zvláštními obřady po vsi. Odtud bylo také staročeské úslovi „králku vyvésti...", že má původ svůj v tomto chození s králem a králkou"*. (Přecitovává Č. Zíbrt ve Staročeských pověstech, s. 116.)

[12] Na Slovácku byly postupně zapsány královničky ve všech částech (Dolňácko uherskobrodské, hradišťské, ostrožské, kyjovské, Napajedelsko, Zlínsko, Horňácko, kraj hanáckých Slováků a Podluží). Je mezi nimi několik místně podbarvených variant jak textových, tak co do celé organizace a provedení. První, kdo na královničky – i slovácké – upozornil, byl **František Sušil** ve své písňové sbírce *Moravské národní písně* z roku 1860 (tytéž materiály, i další, jsou v jeho rkp. pozůstalosti v archivu v Brně). V Sušilově sbírce jsou královničky vřazeny do X. oddílu, Písně obřadné a pořadné, s. 838. Králky. O slováckých královničkách z Hradišťska je pouze zmínka v úvodním slovu ke královničkám, obsahující některé důležité údaje: *„Někde, n. p. u Hradiště... jedna toliko královna chodí, a sice vodína pod šátkem jako pod baldachýnem, okrášlená jánkou, t. j. vínkem ze skleněných perel na hlavě; tři královničky (ne dvě ?) ji provázejí, hlavu kvítím ozdobenou majíce, z nichž jedna nese košík na dary a druhá májek, výdumy, barevnými pentlemi a pozlátkem ověšeny..."* Další zprávy o slováckých královničkách s jejich stručnými charakteristikami jsou od **F. Bartoše**. Srov. *Naše děti*, Praha 1949, vyd. III. (vyd. I. Brno 1888, II. Praha 1898). Ke srovnání používáme vydání III. (Zde uvádí především Bartoš na s. 318 chození děvčat s májkem po královničce na Smrtnou neděli z Kunovic u Uherského Hradiště. V oddílu Letnice (od s. 339 zaznamenává mezi příklady královniček z Moravy i královničky slovácké, některé s podrobnějším popisem a s citací textů písní: s. 340 – Podluží, s. 341 – Boršice na Strážnicku a Blatnička, s. 342 – Javorník). (Bližší údaje viz v přehledu záznamů královniček ze Slovácka). Bartoš v některých případech přecitovává v určité obměně své údaje i v jiných publikacích. Tak v *Lidu a národu II*, Velké Meziříčí 1885, III. Podluží a Podlužáci na s. 34–35 je otištěno stejné znění jako v *Našich dětech* (z Lanžhota podle pozn. v Bartošově pozůstalosti). Na s. 35–36 pak uvádí poněkud rozdílné znění doprovodné písně z Tvrdonic. V oddílu IV. Moravští Kopaničáři (řadí sem i Horňáky) je stručná charakteristika velmi starobylých forem královniček ze Suchova a z Javorníka: s. 149: *„Na letnice v pondělí odpoledne chodí v Javorníku děvčátka „s králkou". Obcházejí s pannou na hůlce po poli a zpívají zvláštní písně národní, i jinde na Moravě známé. Na Súchově chodívají dospělé dívky; královnou je jest jedna z nich. Jdou prospěvujíce dědinou, před královnou nesouce velikou haluz lipovou červenými pentlemi ozdobenou."* Pro zajímavost si srovnejme, jak zněly Bartošovy záznamy ve zhuštěné heslovité podobě v jeho lístkovém hesláři, uloženém v Bartošově pozůstalosti va Státním archivu v Brně, sign. G 33/K 5, obálka č. 1249/3: Súchov. Královničky. *Velké dívky chodí s královnú, královna uprostřed, zvláště přistrojená věnci, nesou velikou haluz lipovou hore dědinou, na konci postaví haluz do domu v síni proti dveřím. Stárek sebere pentličky s té haluze a dá je královně až zaplatí dva mázy piva. Stárek vezme královnu do tance.* Pokud jde o záznam královniček ze Suchova, oba se navzájem doplňují a podávají svědectví o jedinečné formě, která zřetelně odráží obraz dospělostních obřadů přibližně z počátku osmdesátých let minulého století. Další nepříliš početné záznamy královniček ze Slovácka jsou až z 20. století. Dotkneme se jich až v souhrnném přehledu slováckých královniček.

[13] Srov. **Antonín Václavík**, *Výroční obyčeje a lidové umění*, Praha 1959.

[14] Takto bohatě rozvinuté např. o písně a tance z běžného tanečního repertoáru jsou kozárovské královničky z Tišnovska. Srov. **Zdenka Jelinková**, *Královničky z Tišnovska a Velkobitešska*. OKS Brno-venkov, 1988.

[15] Popis králek z Nětčic u Kyjova včetně popisu zvyku na Smrtnou neděli viz v Bartošově pozůstalosti G 33/K 3, fol. 976 s datem 6. 2. 1887. Další záznam královniček ze severozápadního Kyjovska z roku 1915 z obcí Bukovan a Sobůlek z pera Josefa Klvani otiskl Ludvík Kunz v Malovaném kraji, roč. XVIII, 1982, č. 2, s. 15. Jiná Klvaňova verze královniček z Kyjovska ze stejných obcí je otištěna v Moravském Slovensku II, 1922, s. 778–9.

Popis královniček z Nětčic z pera Josefy Měsíčkové vyšel v Zahradě Moravy, roč. II, 1925, č. 9, s. 140–142. Tím ovšem ještě nekončí dokumentace nětčických starobylých a pěvecky nevšedních královniček. Nutno ještě uvést podrobný popis Mirka Majera z Nětčic podle maminky, která je v mládí tančívala, z r. 1950. (Nápěvy napsal Ladislav Setinský 1951 – uloženo v archívu ÚEF – ČAV v Brně.)

Další a doposud poslední popis nětčických královniček je z pera Adély Adamové z 16. 8. 1955. (Uložen tamtéž.)

Nětčické i ostatní popsané královničky z Kyjovska se liší od ostatních slováckých královniček písní, uspořádáním i pěvecko-tanečně dramatickým provedením.

16) V této podobě jsem viděla tančit královničky v Zahradě strážnického parku 15. srpna 1933 o slavnostech třístého trvání strážnického gymnázia. Až v šedesátých letech jsem navštívila při výzkumu ve Vnorovech rodinu kostelníka Gazárka, který s dcerami pod vedením zesnulého již faráře Studničky královničky nacvičoval. Při záznamu pozval všechny své čtyři dávno již provdané dcery, které mi dokonale královničky předvedly.

17) O věteřovské břize – královně jako o velmi významném jevu v souvislosti s jarními a letnicovými obřady, se zmiňuje A. Václavík v cit. díle v kap. VIII. Voda, oheň a strom v lidové obřadnosti na s. 142. V této souvislosti se zmiňuje i o svazku vrbových prutů, obalených v plátně a ozdobenými stužkami, nahoře pak zlacenou makovicí s věnečkem z rostlých květin kolem, jak se doposud nosí v Josefově na Podluží na Smrtnou neděli dopoledne při dívčí obchůzce se čtyřmi věkovými stupni dívek od předškoláček až po „stárky", za doprovodu písně s částí králenského textu (viz chození po královničce na Uherskohradišťsku a Uherskobrodsku). Tato „metla", jak ji v Josefově na Podluží nazývají, je vlastně obdobou májky – stromu. Srov. vynikající práci **Jiřiny Langhammerové**, *Zvykoslovné předměty.* Technologie lidové výroby 4, ÚLUV, Praha 1979. I. Předměty ze stromů a ratolestí B. Ratolesti, s. 38 – Obřadní svazky a s. 39 – Koště.

18) Viz cit. dílo Antonína Václavíka, kap. VII. Ohlasy dospělostních obřadů v jarních obyčejích, s. 108 n.

19) Srov. **Zdenka Jelínková**, *Říkadla, hry a tance dětí z Dolňácka.* OKS, Uherské Hradiště 1967. s. 78 Jede, jede Jan pán... z Hradčovic ze záznamu Al. Doufalíka. Je to vlastně hra na nevěstu, pro kterou jedou namlouvači a jejíž svatbu matka oddaluje poukazem na to, že nemá ještě „*košulu, šorec, fěrtůšek, rukávce, kordulu, šátek a boty*". Když je výbava hotova, ještě se děvčata s nevěstou zpěvně vymlouvají, že „*Mama šla na mšu, klúče sebrala, to předrahé rúcho do truhly zamkla. Jedno dubové, druhé hrabové a to třeti na každém tom složené*". Při vypočítávání součástí oděvu si vzpomeneme na Chození s pannú královnú z Javorníka, která „*sa hněvá, že rubáča nemá... (fěrtocha, kordule atd.)*". Podobné svatební texty nebo reminiscence najdeme i jinde. Dívčí hra na královnu, jak ji zaznamenal Fr. Sušil v Radějově u Strážnice (zpívá se při ní: *Hoja, hoja, hoja, poslala nás královna, hoja, hoja, hoja!*) je téměř shodná s *Hoja ďunďou* (dvě řady proti sobě stojící se zpěvně střídavě domlouvají s mírným pohybem o povolení přejíti mosty, za které jim královna slibuje „černojoké děvčátko"). Jde o starobylou hru chorovodového rázu, která byla donedávna předváděna a tančena na loukách v předvelikonočním a u kostela ve velikonočním období na východním Slovensku dospělými dívkami a mladými ženami do jednoho roku po svatbě. Vždy se v nich objevoval m. j. i motiv milostný.

20) Ostatní královničky z území Slovácka – především z oblasti hanáckých Slováků nebyly doposud publikovány, s výjimkou královniček z Mařatic z pera J. Staňka. Jde o rkp. záznamy různých autorů. Jejich přehled bude s patřičnými údaji zařazen do celkového přehledu královniček a králenských písní ze Slovácka.

PRAMENY A LITERATURA

I. Prameny

Archiv Slováckého muzea v Uherském Hradišti, Obrátilova pozůstalost, sign. E V/9/21
Archiv Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČAV, Brno
Státní archiv, Brno, Bartošova pozůstalost, sign. G 33/K3 – K 11
Sušilova pozůstalost, tamtéž, sign. G 10/599
Vlastní rukopisné sbírky tanců, her, říkadel, písní a popěvků

II. LITERATURA

Bakeš, Fr. Xav.: *Královničky. Staré národní tance obřadné se zpěvy.* Sebral po lidu a podle Sušila sestavil i pro piano upravil Fr. Xav. Bakeš. Praha 1889
Bakešová, Lucie: *Královničky.* Obzor 12, 1889, s. 180–183

Bakešová, Lucie: *Královničky.* Kalendář paní a dívek českých na rok 1891, s. 76–82
Bakešová, Lucie: *Návod ku národnímu a obřadnímu tanci „Královničky".* Sestavila a napsala Lucie Bakešová. Klavírní průvod ku „Královničkám" sestavil Frant. Xav. Bakeš. V Praze, nedat. (1889).
Bakešová, Lucie: *Zvykoslovná úvaha o Moraně,* ČVSMO r. XX, 1903, s. 95 n.
Bartoš, František: *Lid a národ II.* Velké Meziříčí 1885
Bartoš, František: *Naše děti.* 1888, II. vyd. Praha 1898, III. vyd. Praha – Vyšehrad 1949, s. 317 n. (chození s májkem „po královničce" na Smrtnou neděli), s. 339 n. (Letnice).
Frolcová, Věra: *Pokus o klasifikaci folklóru obřadních obchůzek.* In. Obřadní obchůzky. Slovácké muzeum v Uherském Hradišti 1988, s. 59 n.
Frolec, Václav – Pavelčík, Antonín – Zemek, Metoděj a kol.: *Jízda králů. Lidový obřad, hra, slavnost.* TEPS Praha 1990
Havelková, Vlasta: *Královničky.* ČVSMO, r. VI., 1889, s. 12–14
Havelková, Vlasta: *Po stopách bohopocty původní, hlavně slunce, měsíce, ohně a blesku.* ČVSMO, r. 20, 1903, s. 41–78
Húsek, Jan: *Hranice mezi zemí Moravskoslezskou a Slovenskem.* Praha 1932
Jelínková, Zdenka: *Dětské hry a říkadla z Horňácka.* Praha 1954
Jelínková, Zdenka: *Královničky na Hané. Jejich formy a tradování.* In. Lidová kultura na Hané. Sborník příspěvků z II. odborné konference 24.–26. 11. 1992. Olomouc 1993, s. 42–59
Jelínková, Zdenka: *Královničky z Tišnovska a Velkobítešska.* OKS Brno-venkov. Brno 1988
Jelínková, Zdenka: *Říkadla, hry a tance děti z Dolňácka.* ODO Uherské Hradiště 1954
Jelínková, Zdenka: *Děti a jaro.* (Chození po smrtnici v Josefově.) Malovaný kraj 19, 1983, č. 2, s. 12–14
Jelínková, Zdenka: *Tanec.* (Kap. o horňáckých tancích a dětských hrách.) In: Horňácko, Brno 1966, s. 431–461 a 528–531.
Jelínková, Zdenka, Košíková, Ladislava, Polášková, Jana: *Tance z Uherskohradišťska. Staré Město, Mařatice.* MKS – S. K. Neumanna 4, Brno 1989, s. 157. Královničky z Mařatic
Karel, Josef: *Čistění studánek.* Od Trstenické stezky 5, 1925–1926, č. 9–14, 140 n.
Klvaňa, Josef: Královničky na Kyjovsku. In: Moravské Slovensko II., 1922, s. 778–779
Krch, Hynek: *O ctění studánek, kamenů, stromů.* ČVSMO, IV, 1887, s. 31–32
Kunz, Ludvík: *Královničky a Josef Klvaňa,* Malovaný kraj, roč. 18., 1982, č. 3, s. 15 (Komentovaný přetisk Klvaňova popisu královniček z Kyjovska podle rkp. z r. 1915 z Klvaňovy pozůstalosti. Srov. s Královničkami z Kyjovska v Mor. Slovensku II.
Krolmus, Václav: *Staročeské pověsti, zpěvy, slavnosti, hry, obyčeje a nápěvy.* III. Praha 1851
Kružík, Jan: Dětské hry, říkadla a tance z Podluží. OKS Břeclav 1976, s. 61 – Královničky z Tvrdonic
Lamprecht, Arnošt a kol. pracovníků Ústavu pro jazyk český ČSAV v Brně a v Praze: *České nářeční texty.* (Popis jarního květinového průvodu dívek na sv. Jana Nepomuckého v Dolanech na Náchodsku.) Vyd. STPN Praha, 19..
Langhammerová, Jiřina: *Zvykoslovné předměty.* Technologie lidové výroby 4. ÚLUV Praha 1979
Mančal, Jaroslav: *Vybírání studní. Zálesí.* Vlastivědný sborník pro mládež okresu humpoleckého IV., 1922–1923, s. 133 n.
Marek, Jan: *Královničky.* Lidové noviny, 30. 5. 1925. (Z Blatničky.)
Měsíčková, Josefa: *Drobné zprávy ze Vnorov. Zpráva o pořádání královniček.* Naše omladina I., 1912, s. 286
Měsíčková, Josefa: *Královničky na slavnosti svátku matek.* Lázeňský zpravodaj, roč. 8, Luhačovice 1935, č. 14, s. 5. (Vystoupení dětí ze Šumic.)
Měsíčková, Josefa: *Královničky v Nětčicích u Kyjova.* Zahrada Moravy II., 1925, č. 9, s. 140–142.
Niederle, Lubor: Královničky ve Veletinách. Národopisný věstník 1918, s. 101
Pavelčík, Jan: *Jízda králů.* Malovaný kraj 9, 1973, č. 4, s. 11.
Pavelčík, Jan: *Královničky z Veletin.* Malovaný kraj 7, 1971, č. 4, s. 10 n.
Pavelčík, Jan: *Mařák.* Malovaný kraj 9, 1974, č. 2, s. 14.
Pavelčík, Jan: *Mařena a Marek.* Malovaný kraj 7, 1971, č. 3, s. 10 n.
Pavelčík, Jan: *Pohřeb na stromě.* Malovaný kraj 9, 1974, č. 2, s. 13 n.
Pavelčík, Jan: *Z tvorby Josefa Hofera.* Malovaný kraj 8, 1972, č. 3, s. 9. (Smrtná neděle z Kopanic).
Pátek, Emil: *Heršpice u Slavkova.* Slavkov u Brna, 1928.
Ponec, V. S.: *Hra na království o sv. Duše v okolí Hradce Králové.* ČL II, 1893, s. 117–118.

Popelka, Pavel: *Současný stav dětských jarnich obyčejů a jejich místo v životě vesnice na Uherskobrodsku.* In: Dítě a tradice lidové kultury. BLOK Brno 1980, s. 100 n.
Popelka, Pavel: *Vynášeni Mařeny a obchůzka s jarnim stromkem.* Malovaný kraj 15, 1979, č. 2, s. 20 n.
Sulitka, Andrej: *Výsledky dotaznikovej akcie SMS z roku 1926 a súčasný stav výročných obyčajov na Frýdecku a Těšinsku.* In: Výroční obyčeje a současný stav a proměny. BLOK Brno 1982, s. 280 n.
Sušil, František: *Moravské národni písně s nápěvy do textu vřaděnými.* Sebral a vydal František Sušil. Třetí vydáni. Praha 1941. Oddil X. Písně obřadné a pořadné. S. 682, 838. Královničky.
Šotková, Blažena: *Na moravském Slovácku o letnicich.* Lidová demokracie.
Tarcalová, Ludmila: *Současný stav výročnich obyčejů v okrese Uherské Hradiště.* In: Výroční obyčeje, současný stav a proměny. BLOK Brno 1982, s. 212 n.
Tomeš, Josef: *Letnice.* In: Horňácko. BLOK Brno 1966, s. 300.
Tomeš, Josef: *Masopustni, jarni a letni obyčeje na Moravském Valašsku.* Příloha čas. Národopisné aktuality, sv. 2, ÚLU Strážnice 1972.
Václavík, Antonín: *Výroční obyčeje a lidové umění.* Praha 1959.
Válka, Miroslav: *Současný stav výročnich obyčejů v obcich na severnich svazich Chřibů.* In: Výroční obyčeje, současný stav a proměny. BLOK Brno 1982, s. 202 n.
Vlastivěda moravská. *Okres Moravsko-krumlovský.* Napsal Vilém Hanák. Brno 1913, s. 59. (Obchůzka královniček po žních.)
Vozár, Vincenc: *Sobůlky.* 1949.
Vrbas, Jakub: *Ždánsko.* Ždánice 1930.
Wanklová, Madlenka: *Lidové poznámky z okolí Lipnika.* ČVSMO 18, 1901, s. 130 (Hra na hřich).
Zemánek, Josef: *Chrudimsko a Nasavrcko III.* Chrudim 1912, s. 499.
Zíbrt, Čeněk: *Jihočeské slavnosti, hry a zábavy o letnicich.* Český lid 8, 1899, s. 289–291.
Zíbrt, Čeněk: *Jizda králů o letnicich v zemich československých.* Český lid 2, 1893, s. 105–129.
Zíbrt, Čeněk: *Seznam pověr a zvyklosti pohanských v VIII. věku.* Praha 1894.
Zíbrt, Čeněk: *Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prostonárodni.* Praha 1889.
Zíbrt, Čeněk: *Střelba ke ptáku o letnicich.* Český lid 26, 1926, s. 367–368.
Zíbrt, Čeněk: *Smrt nesem ze vsi. Pomlázka se čepejři. Veselé chvile v životě lidu českého.* Sv. III, Praha 1910.
Zíbrt, Čeněk: *Králové a královničky. Veselé chvile v životě lidu českého,* sv. IV, Praha 1910.
Zíbrt, Čeněk: *Veselé chvile v životě lidu českého.* Praha 1950 (nové vydání všech svazků).
Zíbrt, Čeněk: *Vynášeni smrti a jeho výklady.* Český lid II, 1893, s. 6–10.

PŘÍLOHA

Přehled forem a znění slováckých královniček.

A. Chození po královničce se stromkem na Smrtnou neděli.

1. **Uherskobrodsko**
   Obec: Prakšice.
   Název: královničky – májkovnice.
   Doba konání: Smrtná neděle dopoledne.
   Forma: Obchůzka jednotlivých dívek po domech s ozdobeným stromkem – borkem – májíčkem za zpěvu písně. Obdarování.
   Účast: školačky dříve 12-14 let, později 8-12 let.
   Píseň: Stála panenka Maria (12 slok)
   Pramen: rkp. sbírka tanců a her z Uherskobrodska Z. Jelínkové.

2. **Uherskobrodsko**
   Obec: Vlčnov.
   Název: chodit po královničce (po královničkách); královničky.
   Doba: Smrtná neděle dopoledne nebo po požehnání.
   Forma: Obchůzka dívek po jedné, po dvou po domech s ozdobeným stromečkem-borkem-májíčkem

(odtud i chodit s borkem nebo májíčkem) za zpěvu písně; obdarování. Někdy chodí i skupina dívek.

Účast: školačky.

Píseň: Královnička, královna (4-5 slok) nebo některá z dalších písní:

Mé milé léto,

Smrť sme zanésly, máj sme donésly,

Smrtná neděla,

Stála Panenka Maria.

Poznámka: Ve Vlčnově se děvčátkům, nosícím na Smrtnou neděli stromek, říkalo **královničky**. Pojmenování souvisí zřejmě s jednou z písní (Královnička, královna), která se zpívá i při obchůzce královniček na Svatý Duch.

Prameny: Zdenka Jelínková, Říkadla, hry a tance dětí z Dolňácka, s. 97; Pavel Popelka, Současný stav dětských jarních obyčejů a jejich místo v životě vesnice na Uherskobrodsku, s. 100 n. (Údaj o chození po královničce ve Vlčnově na s. 102): Týž, vynášení Mařeny a obchůzka s jarním stromkem. Malovaný kraj, XV., 1979, s. 20 n: Moravské Slovensko II, s. 774.

3. **Uherskohradišťsko**

Obec: Babice, Vážany, Zlechov, Slavkov, Derfle.

Název: chodit po královničce, chodit s májkem.

Doba: Smrtná neděle dopoledne.

Forma: Obchůzka jednotlivě i ve dvojicích nebo skupince 4-5 dívek za zpěvu písně. Obdarování.

Účast: blíže neurčeno.

Píseň: Stála Panenka Maria (Babice, Vážany, Zlechov),

Poděkujme Kristu Pánu (Slavkov),

Mé milé léto (Derfle, Slavkov).

Poznámka k provedení: Stromek, t. zv. **královnička**, ozdobený bílými vejci (výfuky), papírovými nebo slaměnými řetězy a obrázky nosí jednotlivá děvčata. Na ruce mají „koledníček" (za rožky svázaný šátek). Zpívají u dveří nebo v jizbě.

Prameny: Zdenka Jelínková, Říkadla, hry a tance dětí z Dolňácka, s. 94. Materiály zde otištěné, jsou z Obrátilovy pozůstalosti ve Slováckém muzeu v Uherském Hradišti.

4. **Uherskohradišťsko**

Obec: Kunovice.

Název: chodit s májkem (borkem) **po královničce**.

Doba Smrtná neděle dopoledne.

Forma: Obchůzka dívek s ozdobeným stromkem po domech se zpěvem. Obdarování.

Účast: „děvčata" – věk neurčen

Píseň: Říkají nabo zpívají starobylé texty.

Pramen: František Bartoš: Naše děti, III. vyd., s. 318.

5. **Uherskoostrožsko**

Obec: Ostrožská Nová Ves.

Název: královnička, chodit po královničce

Doba: Smrtná neděle dopoledne

Forma: Obchůzka jednotlivých dívek s borkem (stromkem) se zpěvem, někdy obcházejí menší skupiny („průvod dívek").

Účast: rok děvčat neuveden.

Píseň: Královnička, královna, Vyletěl sokol; též nekrálenská Mé milé léto.

Poznámka k provedení: Zpívá se před okny chalup nebo u dveří. Obdarování.

Pramen: Zdenka Jelínková, Říkadla, hra a tance dětí z Dolňácka, s. 97: Moravské Slovensko II, s. 770.

6. **Zlínsko**

Obec: Luka u Zlína.

Název: královnička.

Doba: Smrtná neděle dopoledne.
Forma: Obchůzka dívek jednotlivě s májkem za zpěvu písně.
Účast: dívky – věk neuveden.
Píseň: Královnička, královna (5 slok).
Pramen: Zdenka Jelínková, Říkadla, hra a tance dětí z Dolňácka, s. 96.
Poznámka: Přehled je dokladem o promíchávání textů královských s texty velikonočními, jmenovitě při obchůzce se stromkem nebo k přinášení májíčku – nového léta. Název „chodit po královničce", „královnička" atp. se zřejmě užíval jen v Pomoraví od Otrokovic, na Napajedelsku, Uherskohradišťsku, Uherskoostrožsku, ale také na Zlínsku směrem od Zlína ke Kvítkovicím a na Uherskobrodsku v Poolšaví. S královskými texty při chození se stromkem (metlou) se setkáváme i na horním Podluží – v Dolních Bojanovicích a zvláště v Josefově v chození se smrtnicí (plátnem obalenou a omašlenou metlou, zastávající funkci stromku) ve formě obchůzky po domech, s vybíráním darů, doprovázené obřadními písněmi, z nichž jedna je královského původu. Podobné příklady bychom nalezli ještě i jinde. Nikdy se však nespojují s názvem „chodit po královničce".

B. Průvody a obchůzky královniček, královének, králek o svatodušním pondělí

1. Hanácké Slovácko
Obec: Násedlovice.
Název: královničky.
Doba: Svatodušní pondělí.
Forma: Obchůzka se zpěvem a tancem. Obdarování.
Účast: počet dívek ani věk neuveden.
Písně: Tancovala tenká s tenkú (dvoudobý nápěv).
Do zahrádky skočila do maryjánku (dvoudobý nápěv).
Poznámka k provedení: Podrobnosti neuvedeny. Jde pravděpodobně o pěvecko-taneční formu, blížící se Brněnsku, tzv. malé taneční suity. Schází vstupní královská píseň. Obě zaznamenané písně jsou živějšího tempa a pojí se k tanci typu brněnských skočných.
Pramen: Sbírka lidových písní ze záznamu Františky Kyselkové, archív ÚEF-ČAV v Brně, sig. A 296-č-10 a, b.

2. Hanácké Slovácko
Obec: Velké Pavlovice
Název: královnička – královénka (i v množném čísle: královničky).
Doba: Svatodušní pondělí.
Forma: Obchůzka královniček – královének se zpěvem. Královénka odlišná krojem od ostatních pod baldachýnem jako ve Tvrdonicích.
Účast: školní děvčata – věk neuveden.
Píseň: Královénka, králová, král tebe volá. Propojena s dalšími texty: Jeden je bílý, druhý je červený a Dala maku, dala krup, dala zlatých hrušek. Kšó blechy ven, hore komínem.
Pramen: Zapsala učitelka Alena Cendelínová z Velkých Pavlovic. Rkp.

3. **Hanácké Slovácko**
Obec: Věteřov (Ždánsko).
Název: strojení královny.
Doba: Svatodušní pondělí.
Forma: Průvod vesnicí za zpěvu králenských písní. Královna – do slavnostních šatů oblečená bříza, nesená na nosítkách ze šátku a čtyřech májků. Ukončeno tancem mladé chasy na louce na konci vsi kolem odstrojené májky – královny a máje z baldachýnu za zvuků dud a houslí.
Písně: Neuvedeny, pouze „staré obřadní písně". Jde asi o základní králenskou píseň Královnička, královna – Vyletěl sokol.
Pramen: Jakub Vrbas, Ždánsko, s. 76.

4. **Hanácké Slovácko**
Obec: Želetice.
Název: Královničky.
Doba: Svatodušní pondělí.
Forma: Obchůzka se zpěvem.
Účast: neuveden počet dívek, ani věk.
Píseň: Královničko, královno, král na tě volá.
Pramen: Sbírka lidových písní ze záznamů Františky Kyselkové, archiv ÚEF-ČAV, Brno, sign. A 297, č. 41.

7. **Horňácko**
Obec: Javorník.
Název: chodit s pannú královnú; nosit pannu královnu.
Doba: Svatodušní pondělí.
Forma: Průvod vesnicí se slaměnou figurínou na holi v čele, oblečenou do kroje jako družice nebo nevěsta, na hlavě „huadění" skutečné nebo zhotovené z rostlých květin a travin. Dále pak se

procházejí dívky s figurínou – s pannú královnú – po polích a lukách, za doprovodu písní i odříkavaných říkanek.

Účast: čvčata 10–12 let stará, dříve starší.

Písně a popěvky: Naša panna královna, ona sa hněvá, že rubáča atd. nemá, dajte jí ho, dajte, nech sa nehněvá.

Dúbravěnko zelená a další a další písně s přírodní tématikou.

Poznámka k provedeni: Po projití vesnicí a pobíhání po polích a lukách se někdy figurína odstrojila a pak ji házely do vody podobně jako Morenu, se slovy: Královna ze vsi, nové leto do vsi!

Prameny: František Bartoš, Lid a národ II, s. 149; týž, Naše děti, III. vyd. s. 342 týž, pozůstalost v S A Brno, sign. G 33/K 5, obálka 1249/3; Jan Húsek, Hranice mezi zemí Moravskoslezskou a Slovenskem, s. 266; Zdenka Jelínková, Dětské hry a říkadla z Horňácka II, rkp.: Josef Tomeš, popis nošení královny-panny na svatodušní pondělí. Horňácko, s. 300.

8. Horňácko

Obec: Suchov.

Název: královničky.

Doba: Svatodušní pondělí.

Forma: Průvod vesnicí k poslednímu domu na konci vesnice za zpěvu královských písní (Královnička, královna). Královna-dívka nad 14 let – uprostřed v kruhu svých družek. Královna má velký věnec na hlavě (drůžení svatební), ostatní královničky jen kulaté věnečky. Vpředu před královnou nesou velkou lipovou haluz s červenými pantlemi od královny.

Účast: dívky ve věku 14–16 let.

Píseň: Královská – asi Královno milá atd. (viz Blatničku).

Poznámka k provedení: Dívky procházejí dědinou. V poslední chalupě postaví haluz do síně proti dveřím. Stárek sejme stuhy s májky. Královnička je večer u muziky vyplatí a zato tančí se stárkem (sedláckou).

Prameny: Frant. Bartoš. Lid a národ II, s. 143; týž, pozůstalost, sign. G 33/K 5, obálka č. 1249/3; Zdenka Jelínková, Dětské hry a říkadla z Horňácka II, rkp.; Ant. Václavík, Výroční obyčeje a lidové umění, s. 142.

9. Podluží

Obec: Lanžhot.

Název: královničky.

Doba: Svatodušní pondělí.

Forma: Obchůzka se zpěvem. Královna s věncem na hlavě pod baldachýnem, nesený čtyřmi dívkami. Za nimi průvod ostatních králek

Účast: větší i menší školačky. Postupně se k průvodu připojují i ostatní děcka.

Píseň: Královnička, královna (viz Tvrdonice)

Prameny: Jan Húsek, Hranice mezi zemí Moravskoslezskou a Slovenskem, s. 266; Frant. Bartoš, pozůstalost sign. G 33/K 5, obálka 1249 c.

10. Podluží

Obec: Tvrdonice

Název: královničky

Doba: Svatodušní pondělí.

Forma: Obchůzka po domech za zpěvu králenské písně. Zadrůžená královna (menší děvče) v rukou talíř s upleteným věnečkem, kráčí pod baldachýnem z tureckého šátku, neseným na holích s kytkami nahoře čtyřmi dívkami. Ostatní děvčata po dvou za nimi. U každého domu zazpívají královskou píseň. Obdarování.

Účast: větší i menší děvčata – školačky.

Píseň: Královnička, královna, tvůj král ťa volá (6 slok).

Nenechte nás dlúho stát (dovětek).

Súčky, súčky, súčky, na misečku múčky ... Nebo:

Hára, hára, hára, shořela nám fára.

Prameny: František Bartoš, Lid a národ II, s. 25; týž, Naše děti, III. vyd., s. 340; Jan Kružik, Dětské

hry, říkadla a tance z Podluží, s. 61; Moravské Slovensko II, s. 771; Bartošova pozůstalost, sign. G 33/ K 5, obálka 1249 c.

11. **Kyjovsko**

Obec: Nětčice u Kyjova.

Název: královničky.

Doba: Svatodušní pondělí.

Forma: Obchůzka královské družiny se zpěvem, tancem a vstupním dialogem krále a královny. Královna kráčí skryta v „búdě" – ze čtyř větví nahoře s kyticemi, obalenými plachtami, nahoře s přehozenými tureckými šátky. Král kráčí před „búdú", nesa májek v ruce. Před ním jsou dvojice dívek-králek. U domu se předvede královský obřad. Obdarování. Hostina.

Účast: dívky 8–13–15 leté.

Písně: Přinďa do krámu, s milým sem stála (5 slok).

Náš král jel do vojny (2 sloky).

Prameny: Zdenka Jelínková – Miroslav Majer – Ladislav Setinský, rkp. v archivu ÚEF ČAV v Brně (zaps. 1950-51).

Další záznamy buď z téže obce nebo z obcí okolních (jsou v podstatě shodné, až na některé textové varianty): Adéla Adamová – Nětčice (1953), postup stejný.

Písně: Přinďa do krámu (6 slok), var. Náš král jel na vojnu (2 sloky). Podobně prý i v Miloticích.

Jos. Klvaňa, Moravské Slovensko II, s. 778-9; obce: Bukovany a Sobůlky. Seskupení i průběh stejný jako v Nětčicích. Písně: Za humna vyšél (část textu jako v Nětčicích – 10 slok).

Viz též Ludvík Kunz, Královničky a Josef Klvaňa, Malovaný kraj, XVIII, 1982, s. 15. Frant. Bartoš – pozůstalost, sign. G 33/ K 3, fol. 976 – Králky z Nětčic u Kyjova. Dat. 6. 2. 1887; též Josefa Měsíčková, Královnička v Nětčicích u Kyjova, Zahrada Moravy II, 1925, s. 140-142.

Poznámka k tanečnímu projevu: V Nětčicích podle Jelinkové – Majera tančil nejprve královský pár, pak po něm všechny dvojice v držení jako při skočné, kolíbavým krokem (hanácká?). Podle Klvani, který popisuje královničky z Bukovan a Sobůlek, se dvojice při tanci drží za vnitřní ruce (dívka po pravici krále) a „přeměnně" se natáčejí střídavě jednou k sobě dovnitř, jednou od sebe (zevnitř). Tančí jen královský pár. Ostatní králky v půlkruhu kolem nich jim zpívají. Za průvodu jde král s králkou v „búdě".

12. **Uherskobrodsko**

Obec: Veletiny.

Název: královničky.

Doba: Svatodušní pondělí.

Forma: Obchůzka se zpěvem u každého domu. Houf nebo dvojstup děvčat v čele s dvěma zadrůženými královničkami (jedna velká, jedna malá).

Účast: 10–12 letá děvčata.

Píseň: Královnička, královna.

Panimámo krásná.

Poznámka k provedení: Před každým domem u dveří utvoří půlkruh, obě královničky postoupí dopředu (ukáží se). Družina zpívá píseň o královně. Obdarování hospodyni. Hostina. Pak zase průvodem bez zpěvu k dalšímu domu.

Prameny: Jan Pavelčík, Královničky z Veletin, Malovaný kraj VII, 1971, s. 10 n.; Pavel Popelka, Současný stav dětských jarních obyčejů a jejich místo v životě vesnice na Uherskobrodsku. Dítě a tradice lidové kultury, s. 100 n.; Lubor Niederle, Královničky ve Veletinách, Národopisný věstník 1918, s. 101; Moravské Slovensko II, s. 778; Zdenka Jelínková, Říkadla, hry a tance dětí z Dolňácka, s. 103. Táž, vlastní rkp. záznam zvyku.

13. **Uherskohradišťsko**

Obec: Mařatice.

Název: královničky.

Doba: Svatodušní pondělí.

Forma: Obchůzka děvčat za zpěvu obř. písně se zadrůženou královnou pod baldachýnem z turec.

šátku. (Čtyři děvčata jej drží nad královnou za rožky.) Ostatní děvčata kráčejí za nimi s májkami v rukou. (Všechny na hlavě věnečky z pampelišek.) Při zastávce u domu tanec králky pod baldachýnem (sama se otáčí za zpěvu ostatních královniček). Obdarování.

Účast: dívky 10-14 leté.

Píseň: Truhla zelená, zámkem kovaná ... Dále Královno milá (2 sloky).

Pramen: Zdenka Jelínková – Vlaďka Košíková – Jana Polášková, Tance z Uherskohradišťska I, Staré Město, Mařatice, s. 157. Zápis J. V. Staňka.

14. Uherskohradišťsko

„U Hradiště"

Doba: Svatodušní pondělí.

Forma: Obchůzka děvčat-králek se zadrúženou královnou a jejími pobočnicemi (dvěma) v čele. Někdy jsou pouze dvě: královna nese košík, pobočnice před ní májek. Někdy je královna vedena pod baldachýnem. Další podrobnosti ani písně neuvedeny

Pramen: František Sušil, Moravské národní písně, X. oddíl, č. skup. 838 králky.

Poznámka: Sušilův popis králek je vůbec první (z první poloviny 19. stol.). Podle Sušila byla někdy pouze králka, jindy králka a král včetně královské družiny. Sušil rovněž popisuje oblečení králek, jejich drúžení (Slovácko), baldachýn ze šátku, májíček a jeho výzdobu, i další rekvizity: koš, pokladničku.

15. Uherskoostrožsko-Veselsko

Obec: Blatnička.

Doba: Svatodušní pondělí.

Forma: Obchůzka zadrúžené královny, která kráčí sama nebo se dvěma družkami uvnitř kruhu děvčat. Děvčata královničku při průvodu od domu k domu nadkrývají lipovými haluzemi, pohybujíce jimi sem a tam. Jednu největší drží dívka za jejími zády nad ní. U domu ji odkryjí a zpívají královskou píseň. Forma obchůzky se zpěvem.. Obdarování. Hostina.

Účast: dívky-školačky. Královnička je větší.

Píseň: Královničko, královná, že ťa milý král volá (7 slok).

Poznámka k provedení: U každého domu se skupina zastaví, královna a dvě její pobočnice vstoupí do žudru nebo před dveře. Dívky zpívají. Po obdarování se vrátí králka a pobočnice do středu kruhu a jdou k dalšímu domu.

Prameny: František Bartoš, Naše děti, III. vyd., s. 341; Jan Marek, Královničky. Lidové Noviny, 30. 5. 1925; Zdenka Jelínková, rkp. záznam královniček z Blatničky 1970, 1971. Popsala a zazpívala Kateřina Kubicová, nar. 1905 se svým mužem Janem Kubicou, nar. 1897. Oba manželé každoročně vypravují a učí Blažejáky, Smrtku s létečkem a Královničky.

16. Uherskoostrožsko

Obec: Boršice.

Název: královničky

Doba: Svatodušní pondělí.

Forma: a) obchůzky od domu k domu se zpěvem královské písně. Královna kráčí pod baldachýnem z tureckého šátku na čtyřech lipových haluzích.

b) nebo obchůzka se zpěvem, ale královna jde uprostřed mezi dvěma dvojicemi dívek (přední a zadní dvojice). Dívky v každé dvojici drží v rukou před tělem lipové haluze, spojené do oblouku.

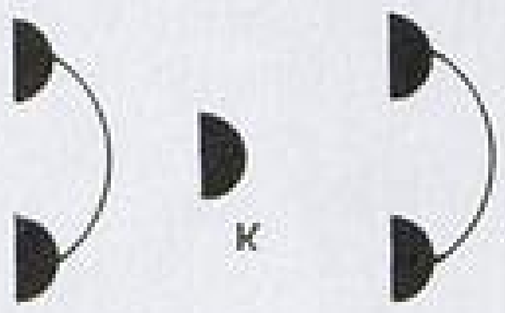

Ostatní dívky kráčejí ve dvojicích za nimi, nesouce v ruce májíčky.

Píseň: Královnička, královna, že ťa milý král volá (10 slok).

Poznámka k provedení: Královna při zastávce u domu nezpívá. Nosí košík na dary pro „chudobnú královnu".

Obměna provedení podle Františka Bartoše.

Zadrůžená děvčata vedou pod baldachýnem rovněž zadrůženou královnu. Procházejí za zpěvu písně vesnicí (zpívají prý nábožnou píseň) a ubírají se při tom průvodem ke kapli sv. Jana za vesnicí. Za baldachýnem jdou dvojice dívek s májíčky a věnečky v rukou. U kaple se pomodlí a pak do ní a před oltář a kolem oltáře poukládají věnečky a postaví májíčky.

Prameny: František Bartoš, Naše děti, III. vyd., s. 341;

Zdenka Jelínková, vlastní rkp. záznam královniček z Boršic z r. 1951. (Popsaná forma obchůzky po domech s královskou písní.)

Poznámka závěrem: Do soupisu doposud zjištěných slováckých královniček neuvádím vnorovské královničky, které jsou vlastně adaptovanými ořechovskými královničkami podle záznamu Lucie Bakešové.

KINDERUMZÜGE UND -UMGÄNGE DES FRÜHLINGSZYKLUS

Zusammenfassung

Die Kindergewohnheiten und -bräuche des Kalenderzyklus bildeten stets eine markante Komponente des Landlebens. Sie standen im Zusammenhang mit den einzelnen Jahreszeiten und den damit verbundenen Vegetationsveränderungen.

Zu den typischesten Formen der sittengeschichtlichen Bekundung der Kinder gehören die Kinderumzüge und- umgänge ähnlich dem Sternsingen. Am öftesten stehen sie mit der Umbruchsperiode der Wintersonnenwende, mit der Frühlingszeit und der Sommersonnenwende in Verbindung. Unter dem Gesichtspunkt der Form geht es auf öftesten entweder um Umzüge von Kindern, im allgemeinen mit dem Absingen irgendeines Textes und mit rituellen Requisiten oder Symbolen (Strohfigurinen, Minibäumchen usw.). Zu den Umgängen gehört auch die Beschenkung der Umzugsteilnehmer und ein gemeinsames Gastmahl.

Am reichsten an solchen Kinderumzügen und -umgängen sind Ostern und Pfingsten. Thematisch stehen diese Umzüge und Umgänge der Kinder in Verbindung mit folgenden rituellen und sittengeschichtlichen Gelegenheiten:

1. Mit dem Austragen und Ertränken, mit der Verbrennung, Steinigung oder dem Aufhängen einer Todesfigurine am Totensonntag (Sonntag Iudica);
2. Mit dem Herbeiholen des neuen Sommers und einen Umgang mit einem Minibäumchen, der in den Regionen von Napajedla, Zlín, Uherské Hradiště und Uherský Brod „královnička" heisst, und zwar am Totensonntag, ausnahmsweise am Palmsonntag;
3. Mit einem Umgang mit dem Minibäumchen am Pfingstmontag, manchmal in Verbindung mit einer Brunnenreinigung;
4. Mit einigen weiteren Frühjahrsblumenfesten der Mädchen (z. B. am Festtag des hl. Johann von Nepomuk).

Das Todaustragen, der Umgang mit dem Minibäumchen als Symbol des neuen Sommers, gehört auf dem Gebiet Mährens, Schlesiens und Böhmens zu den am häufigsten vertretenen und noch heute an vielen Orten lebendigen Bräuchen. In der Literatur und in den Quellen kann man sie tief in die Vergangenheit zurückverfolgen. Während im 19. und am Beginn des 20. Jahrhunderts diese Umgänge bereits nur eine Domäne der Kinder geworden waren, veranstalteten sie in der Vergangenheit die erwachsenen Jugendlichen. Bei den „královičky" in der Mährischen Slowakei, wo sich dieser Brauch viele altertümliche Züge bewahrte, lässt sich noch eine Bezichung zu dem mit der Aufnahme der Mädchen in die Reihen der erwachsenen Jugend verknüpften Beziehung aufspüren (Věteřov, Suchov).

Unter dem Aspekt der mit den einzelnen Phänomenen verbundenen rituellen Folklore ist das Vordringen des grundlegenden Liedes Královnička am Totensonntag in einigen Gegenden der Mährischen Slowakei nachgewiesen.

Der Umgang mit dem „královničky" in der Mährischen Slowakei war in der Vergangenheit dort

verbreitet und erhielt sich noch heute in allen grundlegenden Formen: in Form eines Umzugs, in einigen Fällen sogar (Věteřov, Suchov) in Verbindung mit einem Tanz in Form eines Umgangs in einigen Fällen bloss mit Gesang, in anderen auch mit tänzerischer Begleitung (Nětčice, Bukovany, Sobůlky, Mařatice). In der zur Mährischen Slowakei gehörenden Haná-Ebene wurde auch die Form einer kleinen Tanzsuite festgestellt, die aus zwei bis drei Tänzen besteht. Zum Umgang gehörten auch Festtagskleidung und entsprechende Requisiten.

THE CHILDERN'S PROCESSIONS AND WALKABOUTS OF THE SPRING CYCLE

Abstract

The children's habits and customs of the calendar cycle have always been the significat element of the country life. They were connected with seasons of the year and with the related changes of vegetation.

The most typical forms of children's manifestations of customs are the children's processions and walkabouts having the character of a carol. They are often attached to the boundary periods of the winter solstice and to the periods of spring and summer solstice. From the formal point of view there are the children's often with a certain symbol on the forehead. Another form is represented by walkabouts remininding of a carol with singing and ritual requisites or symbols (straw figures, may-poles etc.). The part of walkabouts is devoted to giving presents to carollers and to a common banquet. Easter and Whitsun are the feast which are the richest in children's ritual processions and walkabouts. The theme of processions and children's walkabouts is connected with the following ritual and custom occasions:

1. with carrying out, drowing, burning, stoning or hanging Death on Passion Sunday.
2. with bringing a new summer and with may-pole walkabouts called „little queen" in the regions of Napajedla, Zlín, Uherské Hradiště, Uherský Brod onPassion Sunday (as an exception on the Sunday a week before Easter).
3. with the walkabout of „little queens" on Whit Monday connected sometimes with cleaning wells.
4. with some other spring flower festivals of girls (on the Day of St. Jan Nepomucký).

The carrying out of Death, the walkabout with the tree symbolizing a new summer and little queens have a very rich representation in the territory of Moravia, Silesia and Bohemia, and in many places still belong to the live custom tradition. Unsing special literature and documentary sources one can analyse them in the depth of the past. White in the 19th century and at the beginning of the 20th century they became the domain of children, in the past the active participants were young adults. The „little queens" in Moravian Slovakia, the custom which has kept many ancient features, may demonstrate the relation to the festival of girls connected with the acceptance among grown-ups (Věteřov, Suchov).

From the point of view of the ritual folklore associated with separate phenomena the penetration of the elementary song „The little Queen, Queen – The Falcon Flew" into the process of parts of Moravian Slovakia on Passion Sunday.

The little queens form Moravian Slovakia, the custom spread all their elementary forms: in the procession connected in some cases (Věteřov, Suchov) with dancing, in walkabouts accompanied in some places only by singing, in others also with dancing (Netčice, Bukovany, Sobůlky, Mařatice). In the part of Moravian Slovakia which is traditionally regarded as Haná the form of a little dance suite was found which consisted of two or three dances. The ritual dress and requisites belonged to „ little queens".

JARNÉ OBCHÔDZKY ZO ZÁPISOV ANDREJA HALAŠU

Viera Sedláková, Matica slovenská, Martin

Príspevok venujem Andrejovi Halašovi (1852-1913) ako prejav úcty a obdivu k jeho zberateľskej práci.

Pri výskumoch etnografických javov sa obyčajne zameriavame na tie, ktoré v nejakej podobe pretrvali do súčasnosti, alebo rôznymi dotazníkovými metódami môžeme ich sledovať niekoľko desaťročí. Publikované príspevky sú nám tiež dôležitým zdrojom informácií, ale musíme konštatovať, že nie ešte všetky sú nám dostupné a zverejnené, najmä pokiaľ ide o zachytenie javov ľudovej kultúry zo strašieho obdobia.

Posledných desať rokov sme venovali pozornosť spracovávaniu piesňovej zbierky Andreja Halašu.

Andrej Halaša patrí k tým zberateľom, ktorý najmä posledné desaťročia svojho života venoval ľudovej kultúre. Vychádzal z myšlienok a smerovaní Muzeálnej slovenskej spoločnosti (1893) a nemalou mierou prispel aj na zabezpečenie účasti Slovenska na Národopisnej výstave československej v Prahe (1895).

Andrej Halaša je známy svojou piesňovou zbierkou, v ktorej je zastúpené takmer celé Slovensko. Pri týchto výskumoch si nevšímal len slovenskú ľudovú pieseň. V jeho pozostalosti sa nachádzajú desiatky zápisníkov, v ktorých si zapísal aj iné javy tradičnej kultúry, najmä však údaje k ľudovým stavbám, odevu, výročným a rodinným obyčajom a pod.

Nás budú zaujímať tie zápisy, ktoré sa viažu k jarnému obchôdzkovému cyklu a síce vynášanie Moreny, symbolu smrti, či zimy z dediny a prinášanie leta. Tento okruh záujmu u samotného zberateľa bol dosť častý. Zaujímal ho nielen z hľadiska opisu obradu ale aj piesňového zápisu. Bližšie by sme mohli tieto zápisy ohraničiť poslednými rokmi 19. a začiatkom 20. storočia. Poskytujú nám viacero zaujímavých informácií ku konaniu a existencii tohto obradu. Sú z obdobia, z ktorého máme menej údajov a na ktoré nadväzujú výskumy z 20. storočia.

Záznamy A. Halašu, na ktorých chceme tento jav dokumentovať, pochádzajú z týchto regiónov: Orava, Trenčín, Liptov, Spiš a Abou a jeden zaujímavý zápis z Kestúca, z dnešného Maďarska. Piesňové zápisy pochádzajú z tých istých regiónov, rozšírené o Turiec a Zvolen, len lokalitami sú regióny viac zastúpené.

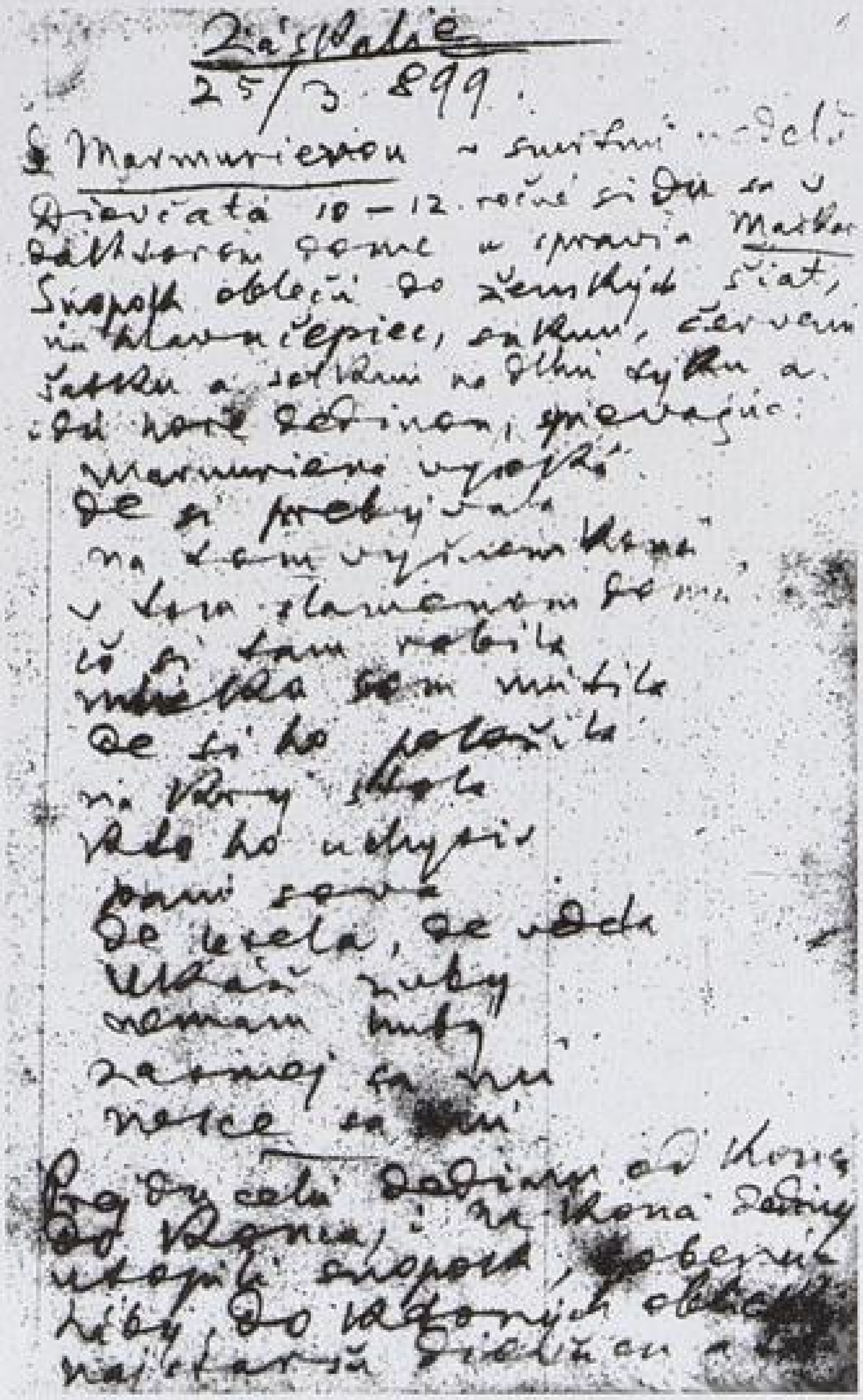

1. Z rukopisných záznamov A. Halašu. Matica slovenská, Martin. Repro: Dana Vojtková

O konaní obchôdzky svedčí aj krátky záznam pri samotných piesňach, ktoré označoval zberateľ ako „myth.“.

Podstatou obradu bolo symbolické vynesenie zimy, vynesenie všetkého zlého a prinesenie šťastia a nového života. Toto želanie bolo zdôraznené v piesni, vinšom alebo častejšie iba piesňou. Obrad prešiel v jednotlivých oblastiach Slovenska diferencovaným vývojom ako tomu nasvedčujú Halašove zápisy, ktoré predstavujú pomerne širokú variačnú paletu. I keď musíme konštatovať a brať do úvahy, podľa dnešných poznatkov, že už samotné záznamy nie vždy obsahujú zachytenie celého obradu, najmä, keď vychádzame z toho, že obrad pozostával z dvoch rovnocenných častí: vynášanie Moreny obyčajne na Smrtnú nedeľu a prinášanie leta na Kvetnú nedeľu.

K dispozícii máme jeden podrobný popis tejto obchôdzky z Oravy zo Záskalia

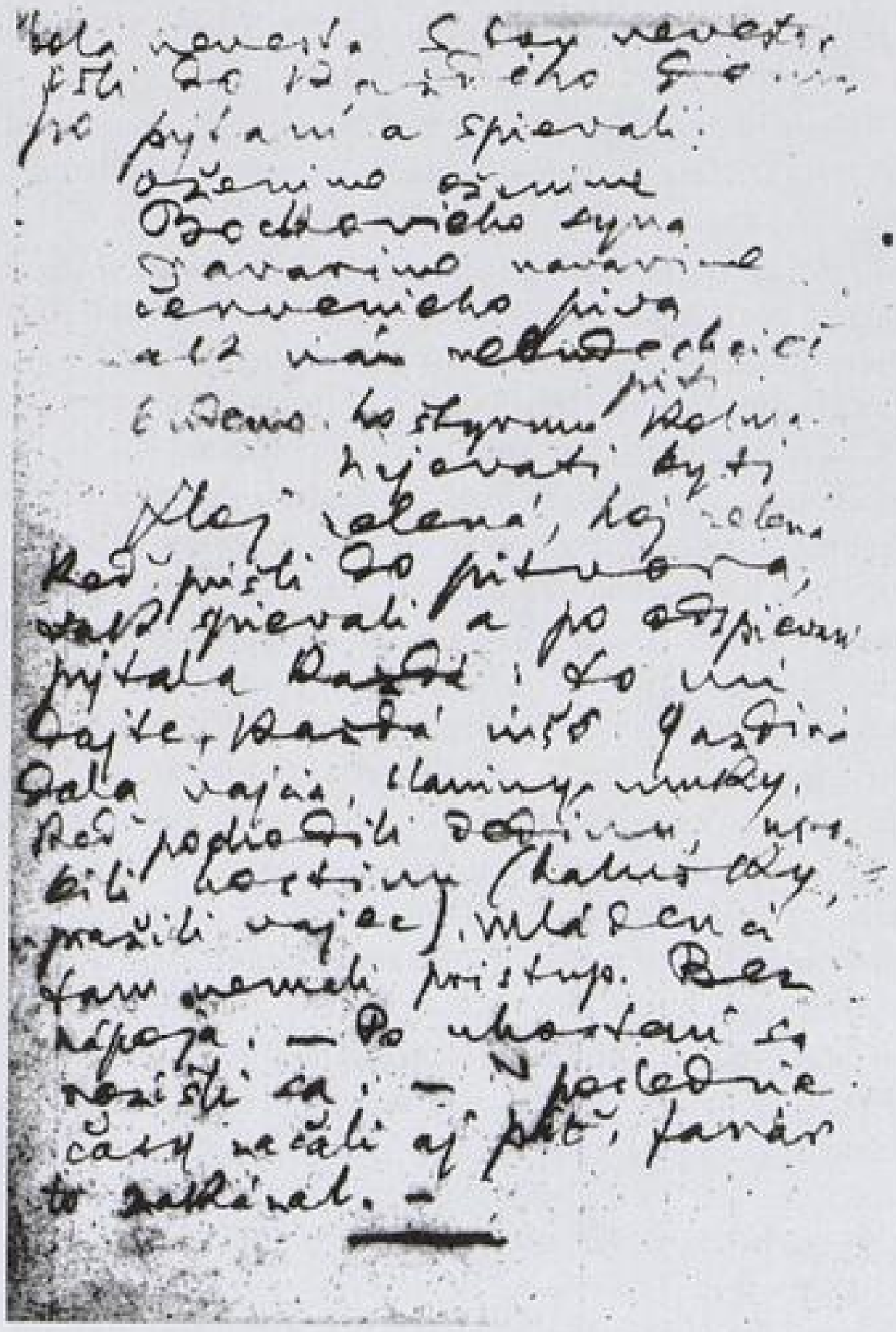

2. *Z rukopisných záznamov A. Halašu. Matica slovenská, Martin. Repro: Dana Vojtková.*

(dnes je súčasť Dolného Kubína) z roku 1899. Zapísal ho A. Halaša vo svojom rodisku, v ktorom dobre poznal život a ľudovú kultúru. (Text v obrazovej prílohe.)

Počas svojho vývoja v jednotlivých lokalitách obrad sa nekonal vždy v ten istý deň. Obyčajne sa konal na Smrtnú nedeľu, nazývali ju aj Čiernou nedeľou. V Dechtároch sa konal tento obrad pred Smrtnou nedeľou. Obchôdzky sa zúčastňovali rôzne vekové kategórie dievčat. V Záskalí a Malatinej to boli 10–12 ročné dievčatá. V Liptovskej Osade sa jej zúčastňovali 13 a 14 ročné dievčatá, inde aj staršie.

Na prípravu celej obchôdzky sa stretli v niektorom dome, najčastejšie tam, kde sa konali priadky (Malatiná, Žaškov) a pripravili si „maškaru“ (Záskalie), „babu“ (Spiš) a v Žaškove ju volali „nevestou“. V piesni ju najčastejšie oslovovali Marmuriena, Muriena, v Dechtároch chodili s Murienicou a v Kestúci ju nazývali „čierňava“ a v piesni ju volali aj Kyselica. Vo Vereši (dnes Červeňany) chodili na

Smrtnú nedeľu po dedine s „kyseľou“, ako to aj spievali v piesni: Ta vo', kysel, ta vo', na vysokô bralô ...

Pri obchôdzke dievčatá po dedine spievali rôzne modality piesne Morena, Morena, ... poznáme ju z materiálu v jej menej alebo viac rozvinutých formách (kde bola, čo robila, za koho umrela a pod.).

Figurínu si zhotovili zo snopky slamy, v tvare kríža upevnili, navliekli jednotlivé súčasti kroja alebo šiat. Bola rôzne upravená. Najkompletnejšie bola „oblečená“ v Kestúci. Dali jej čepiec, rukávce, brusliak, sukne a fertušky. V Myslave (Abou) chodili dievčatá so „smrtkou“ a obliekli ju do starých šiat. Na Liptove v Lúčkach a Liskovej okrem ženskej figuríny oblečenej do bielych šiat, obliekli aj chlapa a volali ho „hamrlaj“. V Švošove ženskú postavu obliekli do mužskej košele, brusliaku a priviazali dve šatky. Na Liptove nosili aj Dedka, ako to vyplýva i z piesne: Oj, Dedko náš, dedko ..., ktorú pri obchôdzke spievali. So zaujímavou variantou sme sa stretli zo zápisov V. Čobrdu zo Smrečian. V piesni sa spieva o kráľovnej s refrénom: „hoja, ďunďa, hoja“. Pravdepodobne chodili aj s dedkom, podľa začiatku druhej strofy Marmuriena, dedko, pojedli nám všetko. S ojedinelou variantou sme sa stretli pri piesňach z Podkonic, ktorej začiatok bol O Jaheve, smrť nesieme ... V Lučivnej chodili s Marmurienou a spievali nábožné piesne.

Pri obchôdzke prešli dievčatá celú dedinu a na konci dediny vyzliekli časti kroja (odevu) z figuríny a zahodili ju do vody, utopili, v Stráňave ju roztrhali a na Spiši (Poľanovce) šaty z baby roztrhali a podpálili. V Gombáši (dnes Hubová) to miesto, kde figurínu hodili do vody sa volalo Turnisko.

Potom do šiat obliekli najstaršie prítomné dievča a nazývali ju „nevestou“ (Záskalie), v Istebnom „kráľovnou“. Na spiatočnej ceste išli s ňou do každého domu po „pýtaní“ alebo „žebraní“ a spievali. Pri spievaní si každá z účastníčok niečo iné žiadala piesňou: soli, masla, múky, vajec. V piesňach z Tižinej, Bytčice a Dolného Hričova žiadali vajíčka. V Záskalí im gazdiná dala vajíčka, slaniny a múky. Na Liptove (Dechtároch) vyberali mlieko, vajcia, slaninu a peniaze. V Trenčíne si peniaze a vajíčka podelili a pripravili si z nich kraslice. V Trenčíne sa konala prvá časť obchôdzky na Čiernu nedeľu a na Kvetnú nedeľu si spravili máj (na ratolesť z rakyty si navešali stužky a chodili popod obloky spievajúc). V Lúčkach spievali okrem známych príležitostných obradných piesní aj žartovné piesne o mládencoch. V iných variantoch oslovovali žartovnou formou domácich. V zápise o obchôdzke zo Strečna je zachytená len druhá časť obchôdzky a to chodenie s májom. Na čečinu navešali stužiek a išli z domu do domu asi 8 ročné dievčatá a vyberali na školské potreby.

Niekde sa táto časť obchôdzky konala poobede, inde večer (Teplička).

Na trenčianskom, tužinskom a kestúckom zápise zreteľne vidíme aj druhú časť tohto obradu – chodenie s letkom, májom alebo nosenie venca na Kvetnú nedeľu. Existencia len druhej časti je doložená v Černovej a v Strečne.

Aj keď variabilita piesňových zápisov je veľká, najmä po textovej stránke, predsa niektoré detaily môžeme z ďalších záznamov doplniť. Okrem začiatočných a často sa vyskytujúcich a opakujúcich častí vo variante z Lúčok je obsiahnuté aj želanie, prianie hospodárskeho úspechu a zdôraznenie prinesenia mája, začínajúceho sa nového života.

Z Černovej sa zo zápisu o obchôdzke zachovala len druhá časť: prinesenie leta

s vinšom hospodárovi a s druhou časťou: Nesieme vám novô letko, zelený háj. Príchod jari a každoročne obnovujúceho sa života je často vyjadrená refrénom: hoj, zelená, hoj, zelená (Záskalie), po máj, po máj (Lúčky) a pod. V Myslave piesňou poďakovali, keď dostali výslužku a keď nie kričali: „bodaj vám kury čepce vydžubali". Okrem známej časti príležitostnej piesne sa zachoval zápis z Dolného Hričova legendárnej piesne viažucej sa k veľkonočnému obdobiu o ukrižovaní Krista Podzekujme panu Bohu.

Po obchôdzke dievčat po celej dedine si urobili hostinu. Obyčajne sa zišli tam, kde sa pripravovali na obchôdzku, na Liptove a Orave varili v priadkovom dome. Pripravovali a varili šúľky v Družebnú nedeľu (ako ju volali) pred Veľkou nocou. V Mengušovciach pri príprave šúľkov zdôrazňovali prianie dobrej úrody a hrubých klasov. V Stráňave po obchôdzke išli k richtárovi a tam si navarili večeru z toho, čo každá doniesla.

Už v tomto období sa stretávame s niekoľkými zákazmi, pre ktoré sa obchôdzka prestávala konať (Lisková). Častý dôvod zákazu bolo používanie alkoholu (Záskalie).

Chlapci sa obchôdzky nezúčastňovali.

FRÜHJAHRSUMZÜGE AUS DEN AUFZEICHNUNGEN VON ANDREJ HALAŠA

Zusammenfassung

Bei der Bearbeitung des Nachlasses von Andres Halaša (1852–1913) stiessen wir auf handschriftliche Notizbücher, in denen der Samler verschiedene Erscheinungen der Volkskultur eintrug. Die Aufzeichnungen stammem aus den letzten Jahren des 19. und dem Beginn des 20. Jahrhunderts. Von ihnen behandelten wir den Frühjahrsumzugszyklus des Todaustragens und Sommerherbeiholens.

Die Aufzeichnungen stammen aus mehreren Regionen der Slowakei und stellen eine verhältnismässig breite Variationspalette dar, worauf wir im Beitrag je nach den einzelnen Teilen hinweisen.

THE SPRING WALKABOUTS FROM ANDREJ HALAŠA'S NOTES

Abstract

Working on the hereditements of Andrej Halaša (1852–1913) the author of the study came across the manuscropt notebook in which the collector recorded different phenomena of folk culture. The notes come back to the last years of the 19th century and to the beginning of the 20th century. The author stressed the spring walkabout cycle of the carrying out of Morana (the symbol of winter and death) and the beginning of summer.

The notes coming from several regions of Slovakia represent a relatively wide palette of variations each of the article takes into account.

PRVOMÁJOVÉ SPRIEVODY V BRATISLAVE

Zuzana Beňušková, Ústav etnológie SAV, Bratislava

V novodobej histórii našich národov pojem sprievod primárne evokoval predstavu prvomájového sprievodu. Bol to dominantný prvok osláv Sviatku práce, ktorého sa zúčastňovala väčšina ekonomicky aktívnych občanov, študentov, žiakov, ba i detí predškolského veku. Prvomájové sprievody v Československu i ostatných štátoch bývalého východného bloku nadobudli v 2. polovici 20. storočia charakter, ktorý nemá v histórii obdobu, a už pre súčasnú najmladšiu generáciu bude len ťažko predstaviteľný.

Nad vývinom štátnych sviatkov v Bratislave v 20. storočí, s osobitou analýzou prvomájových osláv, o zmenách ich významov a podôb sa už zamýšľali v širšom etnokultúrnom kontexte V. Feglová a P, Salner[1]. Sprievod bol však len jednou z foriem týchto osláv, mal svoju osobitú genézu a v konečnej podobe celý rad rôznorodých komponentov, ktoré zabezpečovali jeho fungovanie a dávali mu unifikovaný charakter.

Prvé prvomájové oslavy mali podobu mítingov na otvorených priestranstvách, bez organizovaného sprievodu. Prvú oslavu zorganizoval v Bratislave robotnícky Spolok NAPRED ilegálne na okraji mesta, na Železnej studničke v roku 1890. Neskôr sa konala v Petržalke-Ovsišti a od roku. 1897 v centre mesta na Rybnom námestí, na Jakubovom námestí alebo na tzv. Firšnáli (neskôr Gottwaldovom a dnešnom námestí Slobody). Účastníci manifestácií tu vyslovovali svoje požiadavky – osemhodinový pracovný čas, všeobecné hlasovacie právo, rovnosť pre všetkých, ustanovenie 1. mája za deň pracovného voľna. V čase 1. svetovej vojny sa namiesto sprievodov konali prvomájové mítingy v Robotníckom dome na Dunajskej ulici.

V medzivojnovom období sa postupne zo sviatku robotníkov a ľavicových strán stal štátom uznávaný sviatok. Možno tu pozorovať mechanizmus fungujúci i pri iných sviatkoch a obradoch, ktorého podstata tkvie v tom, že organizátor podujatia má možnosť dávať mu nový obsah a ideologickú náplň. S týmto zámerom sa prvomájových osláv v tridsiatych rokoch chopili najmä fašistické strany v Nemecku i Rakúsku, na čo reagovali v roku 1939 noviny Slovenský denník: *Je ovšem pravda, že čisto socialistické kúzlo 1. mája vyprchalo už dávno na celom svete a menovite tohto roku netreba robiť veľkej parády v zmysle čisto stranickom, alebo*

triednom. Politická sláva patrí minulosti a neobnovia ju v novej sile a forme ani v Nemecku a Rakúsku. My máme svoj celoštátny a celoprírodný sviatok 1. mája[2].

V roku 1938 bol bratislavský 1. máj hodnotený ako mohutná manifestácia občianstva hlavného mesta za mier a bezpečnosť Československej republiky. Sprievodu smerujúceho z nám. Slobody pred Slovenské národné divadlo a osláv sa zúčastnilo okolo 20 000 obyvateľov. Na organizácii sa podieľali Rada mesta, Osvetový zväz, legionárske organizácie, všetky koaličné strany, sociálnodemokratické strany vrátane nemeckej, maďarskej a židovskej, komunistická strana a krajinská odborová rada. Osobité mítingy mali aj politické stany, vrátane Slovenskej ľudovej strany.

Inou taktikou bolo odvedenie pozornosti od sviatku zdôrazňovaním výročia iných významných udalostí, napr. tragickej smrti generála Štefánika (4. mája), oslavy šesťdesiatin ministerského predsedu M Hodžu (1. máj 1938) alebo výročia Mikulášskej rezolúcie, ktorá nadobúdala osobitý význam najmä v dobe rozmáhajúceho sa nacizmu. Koniec tridsiatych rokov sa v prvomájových oslavách prejavil ako obdobie kedy ustúpil význam konfrontácie vnútorných politických subjektov a do popredia vystúpila hrozba rozpínajucého sa Nemecka. Dokumentuje to aj incident z bratislavských ulíc z roku 1938: *V malej sále bratislavskej Reduty nemecký konzul usporiadal pre rišsko-nemeckých príslušníkov májovú slávnosť. Prístup mali len nemecki štátni príslušnici na cestovný pas. Miestnosť bola dekorovaná rišskonemeckými vlajkami. Ľudia vychádzajúci z kina uvideli v okne dve zástavy s hákovým krížom. Pred Redutou sa vytvorila skupina 30-40 osôb, ktorá hlučne kritizovala umiestenie rišsko-nemeckých vlajok. Čoskoro vzrástla na 100-200 osôb, bola hneď policiou rozohnaná*[3].

Priebeh prvomájových osláv na sklonku tridsiatych rokov však nebol pre medzivojnové obdobie typický. Charakteristické boli prvomájové sprievody a mítingy organizované sociálnou demokraciou, neskôr aj Komunistickou stranou, založené na triednej podstate robotnictva bez ohľadu na národnostnú príslušnosť: *Sociálni demokrati sa reprezentovali slušne, bolo ich mnoho, niesli aj štátnu vlajku, nápisy s heslami primerané ich programu. Naproti tomu sprievod komunistov bol úbohý, nápisy a heslá všetko už uskutočnené, kričalo se prevážne maďarsky, nemecky, čo je rozhodne príznačné. Ale čo chýbalo na počte, to sa dostávalo na kriku, ale bez účinku, lebo sprievod išiel prázdnymi ulicami, tovaryši manifestovali len medzi sebou pre svoju domácu potrebu a aj to pod dozorom policie. Prvý máj ukázal rozhodný úpadok komunistov v Bratislave*[4].

Robotníci sa schádzali na zhromaždištiach v blízkosti najväčších fabrík Apolky, Klingerky, Dynamitky, tiež v Petržalke, odkiaľ so zástavami za doprovodu hudby kráčali na Firšnál a odtiaľ v jednom sprievode na Rybné námestie. Robotníci sa zoskupovali aj podľa odborových skupín a podľa stranickej príslušnosti. Niesli zástavy a transparenty, na priebeh manifestácie dohliadala polícia. Napr. v roku 1929 bol sprievod povolený len s podmienkou, že sa ho nesmie zúčastniť mládež.

V rokoch 1939–45 prvomájové sprievody Ministerstvo vnútra zakázalo. Skupiny robotníkov sa schádzali na rôznych miestach, najmä v prírode a mimo mesta.

Po druhej svetovej vojne, v roku 1945 sa manifestujúci zišli na námestí Slobody, odkiaľ sa v sprievode presúvali po uliciach mesta na Hviezdoslavovo námestie. Tu bol legálny míting organizovaný odborárskymi, mestskými a stranickými orga-

nizáciami, počas ktorého z balkóna budovy SND predniesol hlavnú reč predseda vlády Zdeněk Fierlinger.

V roku 1948 konal sa manifestačný sprievod mestom, ktorého sa zúčastnilo okolo 150 000 obyvateľov. Začala sa éra veľkolepých prvomájových sprievodov. Účasť v sprievode bola u časti obyvateľstva vyjadrením sympatií k povojnovým budovateľským úspechom a u iných skupín obyvateľstva povinnosťou. Neúčasť v prvomájovej manifestácii bola považovaná za prejav nelojálnosti k vláde a komunistickej strane.

K istému uvoľneniu došlo v rokoch 1967–1968, kedy priebeh prvomájového sprievodu nebol do detailov naprogramovaný, ľudia odmietali nosiť transparenty s prokomunistickými heslami a portréty komunistických vodcov. V uliciach Bratislavy sa objavili portréty Štefánika, Masaryka, ale aj Ľ. Štúra, slovenské zástavy a slovenský znak. Tvorivosť ľudí sa uplatnila aj pri tvorbe nekonvenčných hesiel, v ktorých ľudia reagovali na prebiehajúce zmeny v spoločnosti; Napr. heslá: *S Dubčekom federácia, žiadna machinácia. SFSR – Slovenská federativna socialistická republika*. Sprievod spestrovali alegorické vozy, ktorých posádka komunikovala s divákmi lemujúcimi trasu sprievodu napr. hádzaním cukríkov, rozdávaním propagačných materiálov, vtipných námetov. V dennej tlači namiesto pompéznych pozvánok do sprievodu boli pred 1. májom spomenuté len praktické organizačné pokyny o zmenách v doprave a pod.

Bratislavský Večerník hodnotil priebeh manifestácie nasledovne: *Azda najkrajšia na celom sprievode a manifestácii bola úplne dobrovoľná účasť – aspoň tak nám tvrdili niektorí funkcionári zo závodov. Preč sú už časy, keď na oslavy sa muselo komandovať a za neúčasť sa strhávali prémie, písala absencia*[5].

V roku 1971 však bolo toto obdobie v tých istých novinách značne prehodnotené: *Slabé dubčekovské vedenie nevyhlásilo prvomájové heslá, vraj aby sa nič nepredpisovalo, aby boli heslá spontánne, aby si ich ľudia dali sami. Popri leninských sa objavili aj heslá protisocialistické a protisovietske*[6].

Po augustových udalostiach sa prvomájové sprievody znovu skonsolidovali podľa predstáv strany a vlády až v roku 1971. Tvorivé nasadenie pracovných a mládežnických kolektívov prejavujúce sa nápaditými rekvizitami, alegorickými vozmi, predvádzaním záujmovej činnosti charakteristické ešte pre 70. roky však postupne vyprchalo a prvomájový sprievod sa stával flegmatickým pochodom ľudí, ktorí na tribúnu ani nepozreli a keď, tak skôr zo zvedavosti, než so zámerom pozdraviť reprezentantov politického a spoločenského života.

Účasť v prvomájovom sprievode bola propagandisticky zneužívaná, interpretovaná ako jednoznačný výraz podpory politike komunistickej strany: *Napriek chladnému a daždivému počasiu demonštrovali tisícky občanov svoju vysokú politickú a morálnu uvedomelosť ... heslami a transparentami vyjadrovali oddanosť strane, socialistickému zriadeniu v štáte a vôľu podieľať sa na ďalších úspechoch budovania našej socialistickej spoločnosti*[7].

Motívy účasti na prvomájovej manifestácii obyvateľov miest boli však rôznorodé. Účasť v sprievode bola napríklad kritériom hodnotenia súťažiacich kolektívov – Brigád socialistickej práce: *Veľmi symbolicky a zaujímavo predstavil v prvomájovom sprievode svojich zamestnancov náš najväčší podnik Slovnaft.*

1. máj 1986. Foto: Jozef Mýtny.

V usporiadaní brigád socialistickej práce trefne vystihol myšlienku „Spoločne na pracovisku, spoločne v prvomájovom sprievode“ ...[8]

Jedným z motívov účasti v sprievode bol strach z možných sankcií za neúčasť, na ktorý narážali politické vtipy:

– Na západe idú do prvomájového sprievodu ti, ktorí sa neboja, u nás ti, ktorí sa boja.

– Vtedy pôjdeme dobrovoľne do sprievodu, keď bude pokračovať až na Mariahilferstraße.

Vysvetľovať účasť v sprievode iba strachom by však bolo rovnakým zjednodušovaním ako zdôvodňovanie oddanosťou k strane. Sprievod bol spoločenským podujatím, divadlom, s jarmočnou až karnevalovou atmosférou, v ktorom sa stretávali známi. Spolupracovníci, sprevádzaní často svojimi ratolesťami, ktoré sa na neobvyklý deň tešili, sa počas čakania priateľsky porozprávali a po sprievode často pokračovali v debatách v pohostinských zariadeniach. Účasť v prvomájovom sprievode bola zároveň vnímaná ako tradícia a nad jej ideologickým zneužívaním sa málokto pozastavoval, ľudia si na to zvykli.

Prípravy na prvomájové oslavy mali niekoľko úrovní: občania odpracovávali brigádnické hodiny na úprave mesta, podniky priebežne bilancovali plnenia pracovných plánov, o čom informovali masmédiá počas prvomájového sprievodu,

1. máj 1986. Foto: Jozef Mýtny.

reklamný podnik ERPO pripravoval na výzdobu mesta transparenty. Na obchodoch, električkách, budovách viseli plagáty s nápisom 1. a 9. máj, deti v školách si pripravovali mávadlá. na okná lepili holubice mieru, v predvečer prvého mája začala vlajková výzdoba mesta – na oficiálnych budovách i súkromných bytoch. Budovala sa tribúna potiahnutá červeným plátnom, vyzdobená nápisom „Proletári všetkých krajín, spojte sa“ a portrétmi Marxa, Engelsa, Lenina a Gottwalda. Pri príležitosti Sviatku práce boli na Bratislavskom hrade udelené vybraným pracovníkom štátne vyznamenania za pracovné výsledky. Bratislavu navštevovali delegácie zo spriatelených štátov, primátor mesta dostával pozdravy z družobných miest.

1. mája ráno od šiestej hodiny pochodovali po meste dychové hudby a robili občanom mesta slávnostný budíček. Od 7. hodiny sa ľudia zhromažďovali na stanoviskách, hoci slávnostné otvorenie sprievodu začínalo až o 9. hodine. Autá privážali transparenty a rekvizity – zástavy mávadlá, obrazy, podnikové emblémy, ktoré boli pre tento účel po celý rok uschované v depozitoch. Heslá na transparentoch boli v súlade s deklarovanými celospoločenskými cieľmi, napr.: *Pod vedením KSČ kráčame do brán komunizmu. So splnenými úlohami k voľbám. Odovzdáme 2981 bytov a 49 učebni. Nový závod BEZky posilni RVHP zväzky. Pod vedením KSČ žije sa nám najkrajšie. Odovzdáme 40 000 litrov mlieka navyše plánu. To sme my iskry – smelé a nadšené deti.*

Sprievod začal vpochodovaním čela sprievodu pred tribúnu. Tu zastal, nasledovala hymna ČSSR, prejav čelného funkcionára KSS, prerušovaný skandovaním *Nech žije KSČ*, ktoré zabezpečovali poslucháči politickej školy. Po tónoch Internacionály sa sprievod opäť pohol a bratislavskí pracujúci a študenti defilovali pred tribúnou aj štyri hodiny, pričom z ampliónov im do kroku hrali budovateľské piesne.

Zoraďovanie a poradie účastníkov sa dialo podľa príslušnosti inštitúcií k mestskému obvodu. Pred prvým májom bol vypracovaný nákres, zverejnený vo Večerníku, aj na pracoviskách, na ktorom boli znázornené zhromaždiská, trasa sprievodu, rozptylové smery sprievodu po prechode okolo tribúny a umiestnenie vozidiel na odvoz transparentov. Sprievody sa konali prevažne v centre mesta, na námestí SNP, no z dôvodu ochromenia mestskej dopravy boli od roku 1975 presmerované na Malinovského ulicu, v roku 1979 na Vajnorskú ulicu a od roku 1985 sa vrátili opäť na Nám. SNP.

Na čele sprievodu zvykli kráčať pionieri, ktorí predstavovali symbol socialistickej budúcnosti. Účasť v čele sprievodu bola poctou pre vybrané školy: *Našej škole sa dostalo cti, že 120 pionierov pochodovalo rozjasaným mestom na čele sprievodu*[9]. Nielen pre školu, ale aj pre žiakov bola účasť v čele sprievodu odmenou: *Vybrali sme 93 najlepších pionierov a zväzákov – hovorí riaditeľ ZDŠ na Českej ulici – každý si musel svoje miesto zaslúžiť prospechom chovaním a dobrou prácou v pionierskom oddiele alebo zväzáckej organizácii. Je pre nás cťou, že po lanskej pochvale aj tohto roku vybral na čelo sprievodu Mestský výbor KSS práve žiakov našej školy*[10].
Vybraní pionieri pochod v organizovaných symbolických útvaroch nacvičovali niekoľko týždňov vopred. Za čelom sprievodu kráčali pracovníci inštitúcií z 1. až 4. (neskôr piateho) obvodu, záver tvorili športovci a vysokoškoláci. Existovali však i výnimky. Napríklad študenti Filozofickej fakulty UK museli každoročne pochodovať spolu s pracovníkmi z družobného závodu Kablo, hoci iné podoby tejto družby im neboli známe. Dobový spôsob uvažovania straníckych funkcionárov o zaslúžilosti poradia v sprievode ilustruje myšlienka, ktorá vzkrsla v roku 1971, že poradie účasti v sprievode by malo odrážať aktívnosť straníckych obvodov, ktoré týmto spôsobom *Majú plné právo a možnosť ukázať svoje politické schopnosti ... aj takouto formou chceme zdôrazniť a posilniť ich význam a autoritu ... V budúcnosti však chceme, aby ako prvý išiel ten obvod, ktorý za uplynulé obdobie vykáže najlepšie výsledky*[11]. Podobu sprievodu v roku 1964 sa pokúsili redaktori Večerníka vyjadriť aj kvantitatívne: *100 000 ľudí manifestovalo, ďalších 50 000 lemovalo chodníky a 20 000 bolo priamo na nám. SNP. Niesli 2560 zástav, vyše 500 transparentov, 50 hudieb, 40 krojovaných skupín*[12].

Priamy prenos z bratislavského prvomájového sprievodu vysielala televízia i rozhlas, striedavo s prenosom z Banskej Bystrice a Košíc. Reportéri si pred kameru pozývali popredných športovcov, hercov, čerstvých nositeľov pracovných ocenení a zástupcov úspešných podnikov, s ktorými robili krátke interview na tému Sviatok práce a takto spestrovali zábery na manifestujúcich. Komentáre boli doplnené poéziou oslavujúcou politiku štátu. Prvomájový sprievod bol vďačnou témou básnikov, niektoré piesne a básne o prvom máji boli všeobecne známe zo školských učebníc.

Prvomájové sprievody sa od polovice 80. rokov, v čase politického uvoľnenia nezaobišli bez incidentov, tie sa však nezverejňovali. Napr. v roku 1987 tvorca a nositeľ hesla *Chceme mier, vyššie platy a zodpovednejšiu vládu* bol zatknutý skôr než sa dostal do sprievodu a stranícke vedenie podniku, v ktorom bol zamestnaný, strávilo celý nasledujúci víkend na ŠTB. Na 100. výročie osláv 1. mája a zároveň v poslednom pompéznom sprievode v roku 1989 jeden z manifestujúcich hodil na tribúnu vajcia. Pri prvých slobodných voľbách bol za tento smelý čin delegovaný transformovanou KSS do parlamentu SNR.

Oslava sviatku práce po roku 1989 zatiaľ nenadobudla vykryštalizovanú podobu. V prvom porevolučnom roku bola tendencia nahradiť názov sviatku rozličnými prívlastkami, názov Sviatok práce bol v hodnotovom chaose považovaný za totalitný priežitok. Na Hviezdoslavovom námestí zabezpečovala kultúrny program rakúska firma, študenti na nákladnom aute znázorňovali tribúnu s jej bývalým osadenstvom, sympatizanti KSS sa stretli na mítingu na okraji mesta. Aj v nasledujúcich rokoch sa prvomájové oslavy vrátili k pôvodnej podobe – mítingom ľavicových strán a kultúrnych podujatí pod holým nebom. Komunálni poslanci, ktorí mohli prispieť k hľadaniu novej tváre sviatku 1. mája v Bratislave, jeho tradíciu podcenili.

Parlament Slovenskej republiky v roku 1993 zaradil 1. máj – ako Sviatok práce, medzi štátne sviatky a dni pracovného voľna.

POZNÁMKY

[1] **Feglová, V. – Salner, P.**: *Die ethnokulturelle Entwicklung in Bratislava im 20. Jahrhundert* (Am Beispiel der Staatsfeiertages). Prednesené na konferencii Etnokultúrne procesy v strednej Európe v 20. storočí. Zadané do tlače.

[2] Slovenský denník, 1939, roč. XVII, č. 100, s.1.

[3] Slovenský denník, 1938, roč. XVI, č. 102, s. 5.

[4] Slovenský denník, 1934, roč. XII, č. 82, 2. máj, s. 4.

[5] Večerník, 2. máj 1968, s. 2.

[6] Večerník, 3. máj 1971, s. 1.

[7] Večerník, 3. máj 1971, s. 4.

[8] Večerník, 3. máj 1971, s. 4.

[9] Školská kronika ZDŠ Vazovova, rok 1970.

[10] Večerník, 29. apríl 1967, s. 16.

[11] Večerník, 1. máj 1971, s. 1.

[12] Večerník, 2. máj 1964, s. 2.

DIE UMZÜGE AM ERSTEN MAI IN BRATISLAVA

Zusammenfassung

Der Umzug am Ersten Mai entwickelte sich in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts in den Ländern des ehemaligen Ostblocks zu einem dominierenden Element der Feiern des Tages der Arbeit. Die Geschichte der Maiumzüge in Bratislava (Pressburg) reicht an die Wende des 19. und 20. Jahrhunderts zurück. Bei den Umzügen kamen die Arbeiter zu Meetings der sozialistischen Parteien zusammen und verwiesen durch gemeinsame Begehung der Gassen auf ihre Forderungen. Am Ende der dreißiger Jahre des 20. Jahrhunderts wurde nach der Feiertag der Arbeiter und Linksparteien ein staatlich anerkannter Feiertag und die Festumzüge und Meetins richteten sich gegen den expansiven deutschen Nationalso-

zialismus. Während des Slowakischen Staates waren die Umzüge am Ersten Mai verboten. Nach dem Jahre 1948 setzte die Ära der pompösen Maiumzüge ein. Die Beteiligung am Maiumzug wurde propagandistisch missbraucht, die Nichtbeteiligung als Bekundung von Illoyalität gegenüber der Regierung und der komunistischen Partei angesehen. Die Interpretation der Teilnahme am Umzug nur aus Angst wäre aber ebenso eine Vereinfachung wie die Begründung mit Ergebenheit gegenüber der Partei. Der Umzug war ein gesellschaftliches Ereignis, ein Theater, mit jahrmarkts-, geradezu karnevalähnlicher Atmosphäre, wo sich Bekannte trafen. Der Umzug wurde zugleich als Tradition aufgefasst und kaum jemand beanstandete sein ideologisch Missbrauch. Vorbereitungen und Verlauf des Umzugs hatten während der 41 jahre eine fast unveränderte Form, eine gewisse Lockerung trat nur um das Jahr 1968 ein. Seit dem Jahre 1990 sind in Bratislava die Maiumzüge nicht mehr Bestandteil der Feiern des Tages der Arbeit.

MAY DAY PROCESSIONS IN BRATISLAVA

Abstract

In the second half of the 20th century the May Day procession became the dominant element of the Labour Day celebrations. The history of the May Day processions in Bratislava goes back to the break of the 19th and 20th centuries. The workers participated in the processions coming to the meetings of socialist parties: they manifested their demands. At the end of 1930's, the workers and the left-wing parties' holiday was gradually becomig the holiday officially recognized by the state; the festive processions and meetings were oriented against the expanding German national socialism. In the period of the Slovak State the May Day processions were banned. After 1948 a new period of the grandiose May Day processions started. The participation in the May Day procession was abused by the official propaganda; the non-participation was considered the demonstration of disloyalty to the government and to the Communist Party. From another point of view it would be the simplification to explain the participation in the procession only as a result of man's fear as well as a result of his devotion to the ruling party. The procession was a social event, a theatre with the fair and carnival atmosphere where friends and colleagues met. The May Day procession was also understood as a tradition and only few people objected to its ideological abuse. The preparations and the course of the procession have had almost the same form for 41 years. A certain permissiveness could be regarded only around 1968. Since 1990 the May Day processions in Bratislava have not been part of the May Day celebrations.

PRŮVODY SPOJENÉ S TANEČNÍ ZÁBAVOU ZVANOU „VĚNEČEK“ NA HLINECKU[1]

Ilona Vojancová, Soubor lidových staveb Vysočina, Hlinsko v Čechách

Konání tanečních zábav nazývaných podle toho, kdo byl jejich pořadatelem Věneček nebo Kytka, máme doložené ve všech zmíněných osadách od minulého století. Pravidelně se konaly do počátku 40. let 20. století, dále v 50. a 60. letech nepravidelně, až ustaly docela. K oživení této tradice dochází v některých osadách v posledních desetiletích (Rváčov, Všeradov, Dřevíkov). Častěji se konaly zábavy zvané Věnečky, jejichž organizátory byla svobodná děvčata a také jejich tradice nyní ožívá. Kytky pořádali svobodní mládenci a jejich průběh byl obdobou Věnečků. Ve všech zmíněných osadách informátoři uváděli, že termín konání těchto zábav nebyl pevný. Obvykle probíhaly na přelomu měsíce května a června. Nikdy však nebyly spojovány se zábavou při kácení máje. Průběh průvodu, který taneční zábavě předcházel a taneční zábavy samotné popíšu na příkladu Věnečku.

Svobodná děvčata, která začínala chodit k muzikám, si ze svého středu vybrala jednu dívku za hlavní družičku. V den konání Věnečku se družičky, kromě té hlavní, sešly v hospodě s muzikanty a odtud v průvodu šly společně pro hlavní družičku. V jejím domě je čekalo malé pohoštění, po kterém průvod v čele s hlavní družičkou kráčel vesnicí k domu hlavního mládence. Za hlavního mládence byl vybírán svobodný mladý muž s přirozenou autoritou ve vesnickém kolektivu. Hlavní mládenec byl jediným mužem, který se průvodu aktivně účastnil. Kráčel v čele společně s hlavní družičkou, za nimi šly dívky seřazené po dvojicích a průvod uzavírali muzikanti. Družičky na sobě měly obvykle dlouhé bílé nebo růžové šaty. Na nich měly připnuty kytičky, stále častěji z umělých květin. Obvykle měla každá družička v rukou malý věneček z chvojí a květin (Všeradov, Dřevíkov, Sv. Hamry). Hlavní družička nesla velký věnec, který dívky společně uvily z chvojí a květů. Na šatech měla připnutou kytičku z myrty nebo rozmarýny, stejně jako hlavní mládenec. Ten byl oblečený v tmavých šatech. V průvodu nesl kytici, kterou v hospodě předal družičce. Průvodu přihlíželi obyvatelé vesnice, ale nedocházelo mezi nimi a účastníky průvodu k žádným kontaktům. Průvod měl důstojný ráz, jeho účastníci si byli vědomi výjimečnosti chvíle. Tímto způsobem se totiž vesnici představovali mladí lidé, kteří dosáhli věku, kdy se mohli účastnit tanečních zábav. Takto došel průvod zpátky k hospodě, kde hlavní družička měla

1. Hlavní družička s věncem a průvodem dívek. Rváčov po roce 1945. Repro: L. Plašil, Hlinsko.

2. Hlavní družička s mládencem a průvodem. Rváčov po roce 1945. Repro: L. Plašil, Hlinsko.

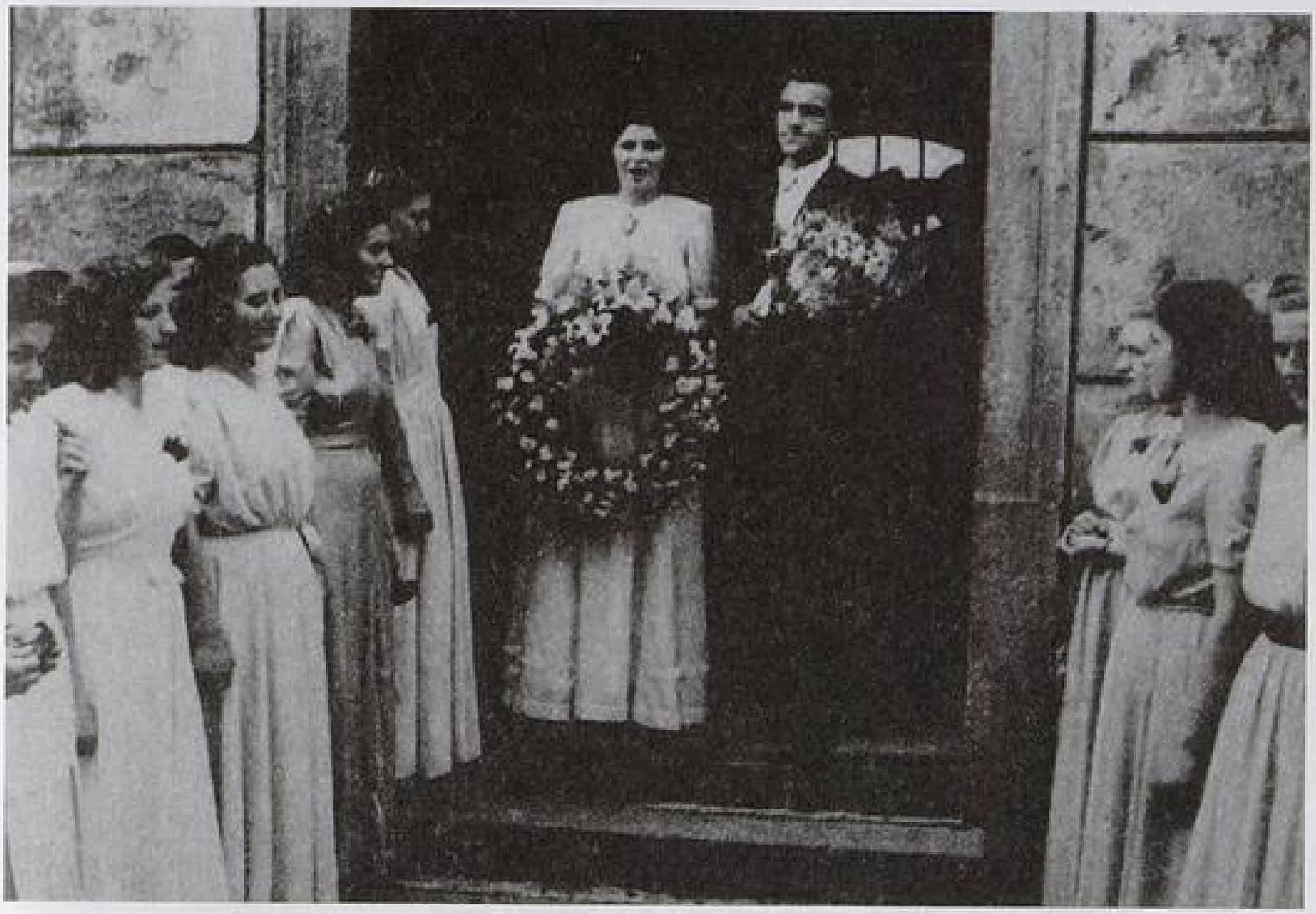

3. Hlavni družička s mládencem před hospodou. Rváčov po roce 1945. Repro: L. Plašil, Hlinsko.

4. Hlavni družička s průvodem. Všeradov – 60. léta. Repro: L. Plašil, Hlinsko.

říkání, ve kterém zdůraznila *„....proto sme věneček vily, bysme v tomto čase slavily panenství naše...“*. (Rváčov) Věnec potom podala mládenci, který jej zavěsil na hospodu. Dvojice hlavního mládence a družičky uvedla celý průvod do sálu hospody, za nimi vešli mládenci a všichni ostatní. Při Věnečku měla děvčata právo volit si sama tanečníky, až do chvíle, kdy se tohoto práva vzdala. Předtím ovšem družičky předaly malé věnečky svým chlapcům. Tím byl mnohý vztah před zraky ostatních zveřejněn. Podle vzpomínek pamětníků se však tato situace často neobešla bez rvačky mezi soky v lásce. Stejně tak prý často končily Věnečky všeobecnou rvačkou, když se velkého věnce chtěli zmocnit přespolní mládenci. Průběh průvodu a taneční zábavy Kytky, kterou pořádali svobodní mládenci, byl obdobný. Jedinou dívkou, která se účastnila průvodu, byla hlavní družička. Mládenci nesli kytice upevněné na tyčkách a v hospodě muzikantům platili za sóla. Přespolní mohli tančit jen když jim to místní dovolili.

Tyto zábavy probíhaly ve sledovaném období (19. stol. až 60. l. našeho století) ve všech zmíněných osadách stejně. Téměř stejný průběh mají i obnovované Věnečky dnes. Vnější znaky jsou téměř shodné. V oblečení dívek převládá bílá barva – barva čistoty a nevinnosti. Hlavním atributem průvodu je zelený věnec – symbol panenství a čistoty. V minulosti, podle vzpomínek pamětníků, byly Věnečky a Kytky chápány jako oslava svobodného stavu, dívčí poctivosti a mládenecké statečnosti. Dnes se konají pro pobavení a jejich příprava již není výlučnou záležitostí mládeže. Hlavním organizátorem je v uvedených osadách sbor hasičů. Tyto taneční zábavy se nepřipravují spontánně, ale ze snahy několika jedinců oživit původní společenský život na vesnici.

POZNÁMKY

[1] Ve svém příspěvku bych ráda věnovala pozornost průvodům, které předcházely tanečním zábavám mládeže. Výzkum jsem provedla v osadách obce Vysočina, v jejichž středu leží expozice lidového stavitelství na Veselém Kopci. Obec Vysočina vznikla v roce 1954 sloučením původních osad Dřevíkov, Možděnice, Svobodné Hamry, Rváčov, Svatý Mikuláš a Petrkov. Jednotlivé osady jsou od sebe vzdáleny do sedmi kilometrů, založeny byly v 15. století. Během posledních třiceti let se charakter jejich osídlení změnil, i společenský život obyvatel těchto osad se začal ubírat různými cestami. Nejvíce lidí nyní žije v osadách Rváčov, Svobodné Hamry, Dřevíkov a Možděnice. Osady Petrkov a Svatý Mikuláš se proměnily v převážně rekreační místa. Nejméně lidí v produktivním věku žije ve Svobodných Hamrech. Za posledních 30 let také došlo k velkému úbytku obyvatel přestěhováním do měst. To vše se odrazilo i na společenském životě. Do 40. let našeho století se ve všech osadách konaly stejné obyčeje kalendářního cyklu, v současnosti se některé obyčeje konají již jen ve Rváčově, Svobodných Hamrech a Dřevíkově. Do svého výzkumu jsem zahrnula i obec Všeradov, která sice není sloučena do obce Vysočina, ale uzavírá pomyslný kruh sídelních celků kolem Veselého Kopce.

UMZÜGE IN VERBINDUNG MIT DER ALS „VĚNEČEK“ BEZEICHNETEN TANZUNTERHALTUNG IN DER REGION VON HLINSKO

Zusammenfassung

Der Beitrag behandelt die Umzüge, die mit den von der Jugend in den Frühlingsmonaten veranstalteten Tanzunterhaltungen Hand in Hand gingen, die Untersuchung verlief in sieben Siedlungen, die Freilichtexposition von Bauernarchitektur in der Lokalität Veselý Kopec bei Hlinsko (Bez. Chrudim) umgeben. Die Tanzunterhaltungen in Verbindung mit den Umzügen fanden in diesen Siedlungen vom

19. Jahrhundert bis zu den vierziger Jahren des 20. Jahrhunderts regelmässig, seit den sechziger Jahren des 20. Jahrhunderts unregelmässig statt. Je nach dem, wer die Tanzunterhaltungen veranstaltete, war die Zusammensetzung des Umzugs unterschiedlich. Sofern ledige Mädchen die Unterhaltung veranstalteten, bestand der Umzug nur aus Mädchen. Einziger Mann im Umzug war ein Junggeselle als Mittelpunkt. Sofern ledige Burschen die Unterhaltung veranstalteten, hatte der Umzug eine umgekehrte Zusammensetzung. Diese Umzüge und Unterhaltungen feierten in der Vergangenheit den Ledigenstand, die Ehrbarkeit der Mädchen und die Tapferkeit der Burschen. Sie verfolgten auch das Ziel, dem ländlichen Kollektiv die Jugendlichen vorzustellen, die zum erstenmal zur Musik gingen. Gegenwärtig wandeln sich die Funktionen: Umzug und Unterhaltung werden deshalb veranstaltet, um den Leuten Gelegenheit zur Unterhaltung zu bieten.

THE PROCESSIONS ASSOCIATED WITH THE DANCING PARTY CALLED „FLOWER" IN THE REGION OF HLINSKO

Abstract

The study analyzes the processions which accompanied the dancing parties organized by young people in spring months. The research took place in 7 villages surrounding the open-air exhibition of folk architecture in Veselý Kopec near Hlinsko. The dancing parties connected with processions have been held in these villages from the 19th century up to 1940's; since 1960's they have been taking place irregularly. The composition of the procession depended on the organizer of the dancing party. If the party was organized by unmarried girls, the procession consisted of girls. The only man in the procession was the leader. If the party was organized by single boys, the procession had the reversed composition. In the past the processions and the parties represented the celebration of the status of the single, of maids' chastity and boys' courage. They were also aimed at the introducing of the young people, who came to the dancing party for the first time, to the village community. Nowadays the functions are changing: the processions are organized for people's entertainment.

MIKULÁŠSKÉ OBCHŮZKY V HORNÍ LIDČI

Zuzana Marhoulová, Muzeum Luhačovického Zálesí, Luhačovice

V posledních letech obnovili pracovníci Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně národopisný výzkum fašanků v oblasti Valašska a luhačovického Zálesí. Při této příležitosti v Horní Lidči narazili na mikulášské obchůzky. Tato valašská obec leží na moravsko-slovenském pomezí, v jižní části okresu Vsetín.

Průběh obchůzky je bujný, veselý, místy až nevázaný, ale má svá pevná pravidla. Konají se v sobotu před 6. prosincem, svátkem sv. Mikuláše. Počet masek a jejich názvy je stabilní, oblečení doznává jen nepatrných obměn. Dodržuje se také vytyčená trasa po vesnici.

K jediné, dosti podstatné změně došlo v r. 1990 – od této doby se obchůzka koná dva dny (pátek 11–19 hod., sobota 7–17 hod.), maskovaný průvod nestačí za jeden den obejít celou obec.

Příprava na mikulášskou obchůzku začíná měsíc předem. Pořadatelem není žádná oficiální organizace nebo spolek, celá akce je výhradně záležitostí mužů z obce. Obsazení průvodu se mění každý rok, po skončení se vždy domluví, kdo půjde příště. Být aktérem mikulášské obchůzky je a vždy bude čest – na většinu mužů se ani nedostane. Někteří chlapci jezdí kvůli této akci i z vojny, ostatní si berou dovolenou.

Sedm mužů na sebe bere podobu Mikuláše, koníka, smrtky, čertů a kvašáků (nosičů), jež jsou vždy dva. Kostýmy si účastníci obstarají sami, nosí se rok co rok, některé se dědí z generace na generaci.

MIKULÁŠ má bílou plátěnou košili a sukni, ornát půjčený z kostela, na obličeji červenou masku s otvory pro oči a ústa, která jsou lemována bílou vatou a ukončena dlouhým vousem z téhož materiálu. Na hlavě je biskupská čepice z bílého papíru se zlatým křížem uprostřed, v ruce drží dlouhou berlu z dřevěného samorostu, na nohou má vysoké černé boty.

KONÍK obléká černý soukenný kabát do pasu, na něm nárameníky s třásněmi, na prsou a ramenou je ověšený různými metály, v pase má upevněný kruh, na kterém je nasazená červená vlněná sukně se čtyřmi vodorovnými sametovými proužky, na nohou černé punčochy a vysoké černé boty. V pase jsou upevněny 4 kravské zvonce s různobarevnými mašlemi a dřevěnou hlavičkou koně s hřívou, obličej je

1. Čert, Kvašák, Konik.

2. Konik pije alkohol brčkem.

3. Mikulášská obchůzka v Horní Lidči – rok 1992. Čert a smrtka.

4. Mikulášská obchůzka v Horní Lidči – 1991. Konik, Mikuláš, kvašák a čert.

zakrytý červenou maskou. Obočí, oči a ústa jsou zvýrazněna černou barvou, zbytek hlavy je kryt černou látkou a červenou čepicí (tzv. lodičkou) s bílým husím perem, v ruce drží šavli.

SMRTKA je celá bílá – košile, kalhoty, na zádech má přivázanou ošatku a přes ni přehozené prostěradlo. Bílá maska a dětská plena zakrývají celou hlavu, v ruce drží dřevěnou kosu s vypáleným nápisem: *Bereme staré klevetnice*; na zadní straně kosy jsou data konání obchůzek.

Masky *ČERTŮ* patří mezi nejnáročnější. Muži jsou celý den navlečeni v kožešině, která je na těle přivázaná, oči, ústa a jazyk jsou z červeného filcu, na hlavě jsou nasazené dva rohy, v ruce drží krátké palice s bičem, v pase mají uvázané kravské zvonce různých velikostí, ocas spletený z provazů. Tyto kostýmy patří mezi nejstarší. Informátoři uvedli, že v nich chodil už jejich děda.

Kabáty *KVAŠÁKŮ*-nosičů jsou z ovčí kožešiny, kalhoty z pytloviny, na které jsou uvázané puntíkované šátky, na obličeji mají masky s výraznými dlouhými červenými nosy, na hlavě zelené klobouky s červenou mašlí a bílým pérem. Z pod klobouků visí dlouhé světlé vlasy, v ruce drží samorostové čagany.

Rozdělování masek se děje podle zkušeností, jak se kdo cítí, např. Smrtka musí být nejrychlejší. Velmi složitá je příprava. Sám průběh připomíná obřad. Při strojení a maskování pomáhají starší muži, na jednotlivé masky jsou specialisté.

V kostýmu je maska vlastně uvězněná, nemůže se z něj bez pomoci dostat. Všichni

5. Smrtka

6. Čert

mají masky „škrabošky“, zalepené a vypodložené nosy, aby si je neodřeli, stejně tak ramena a krk.

Aktéři se shromažďují v požární zbrojnici asi dvě hodiny před začátkem průvodu. Nezbytným doplňkem bývá guláš, pivo, slivovice, borovička.

Účastníci průvodu chodí dům od domu, žádný nevynechají. Kdyby někoho opomněli, byla by to urážka, lidé by se cítili dotčeni, protože návštěva v domě je pro ně čest. Celá vesnice se tak stává aktivním účastníkem této obchůzky. (Přesto jsme si ale povšimli, že jeden dům vynechali. Na náš dotaz odpověděli, že jeho obyvatelé jsou bezdětní a sami jim naznačili, že o návštěvu nemají zájem.) Masky se zastaví před domem, popřípadě vejdou do předsíně, nařežou dětem a rozdají dárky. Obdarováni bývají penězi (10–20 Kč), někde dostanou alkohol, obvykle si na něj nosí nádobu. Peníze používají na výdaje spojené s obchůzkou, ty ale často náklady nepokryjí. Cukroví rozdávají nejen po domech, ale i dětem, které potkají. V dřívějších dobách – před založením JZD – se vybíral oves pro koníka.

Maska na obličeji a nošení kostýmu je únavné. Pokud k tomu připočteme celý den chůze, honění dětí a konzumaci alkoholu, velmi přijde vhod i možnost odmaskování, které se tradičně odehrává v rodině Povalačových. Zde dostanou občerstvení. Oběd mají pravidelně objednaný v nádražní restauraci. Obsazení účinkujících se mění v průběhu těchto dvou dnů, akce je fyzicky i psychicky náročná.

V průběhu obchůzky mlátí maskovaní nemaskované. Ti, kteří jdou druhý den za

7. Mikulášská obchůzka v Horni Lidči – rok 1992. Mikuláš, kvašák, čert a konik.

8. Mikulášská obchůzka v Horni Lidči – rok 1992. Zleva: Kvašák, konik, Mikuláš, kvašák, čert.

9. Čert, Mikuláš, čert, konik, smrtka, kvašáci..

masku, jim to potom vracejí, často nevybíravým způsobem, provokují se navzájem. Symbolicky bijí i děti, které průvod doprovázejí s neličenou radostí a pokřikováním. Ale nejen mládež, i dospělí, bývalí rodáci i ze vzdálenějších míst, chodí s maskami po celé Lidči.

Při výprasku domlouvají čerti omladině: *„Radši si to odbyď ráno, večér by to bylo horší"*. Přihlížející napomínají masky k důstojnějšímu chování: *„Co střečkujete, masky nelécú!"* Průměrný věk účinkujících je kolem 23 let, loni měl nejmladší 18, nejstarší 30 roků.

Postupně ztrácí průvod svůj uspořádaný ráz. Stává se, že část účinkujících je již v dalším domě, zbytek ještě setrvává vzadu. Kontakt s diváky je přímý, bezprostřední, někdy až velmi živý (vracejí se staré dluhy, projevují se dávná nepřátelství).

V celkovém pojetí mikulášské obchůzky nedošlo v průběhu let k žádným změnám v tradičním pojetí.

V Horní Lidči se lidové zvyky udržují v nebývalém rozsahu a jedním z nich je i mikulášská obchůzka. Všechny tyto akce jsou záležitostí celé obce. Ale i zde je za vším jedna osobnost – Jaroš Skřipka. Dříve se oblékání i příprava mikulášské obchůzky odehrávaly u něj. Jako maska, se vzhledem ke svému věku, mikulášské obchůzky již nezúčastňuje. Je názorným dokladem toho, že v obci je takový organizátor nutný.

DIE NIKOLAUS–UMZÜGE IN HORNÍ LIDEČ

Zusammenfassung

Die ethnographische Erforschung der Nikolaus–Umzüge in Horní Lideč, Bez. Vsetín, einem volkskundlichen Gebiet der Walachei, erfolgte in der Jahren 1991 und 1992, wobei eine Photodokumentation und eine Videoaufzeichnung angefertigt wurden. Der Beitrag behandelt den Verlauf des Umzugs, beschreibt die Kleidung der Masken und ihr Verhalten. Dieser Brauch wird unter Beteiligung der ganzen Gemeinde alljährlich am Samstag vor dem 6. Dezember geübt. Die Zahl der Masken ist stabilisiert: Nikolaus, Pferd, Tod, 2 Teufel, 2 Träger. Die Kleidung wird von einer auf die andere Generation vererbt und erfuhr nur unwesentlichen Veränderungen. Die Umzugsteilnehmer gehen von Haus zu Haus; wenn sie jemanden außer acht lassen würden, bedeutet dies eine Beleidigung. Das ganze Dorf wird so zum aktiven Teilnehmer an diesem Brauch. Die Masken verteilen Geschenke und züchtigen symbolisch die Kinder. In den einzelnen Haushalten werden sie gewöhnlich mit Geld und Alkohol beschenkt. Die Umzüge sind überwiegend ausgelassen, fröhlich, stellenweise geradezu undiszipliniert, verlieren im Laufe des Tages ihren geregelten Charakter. Direkter Akteur beim Nikolaus–Umzug zu sein, war und ist noch heute stets eine große Ehre.

THE WALKABOUTS ON ST. NICHOLAS' DAY IN HORNÍ LIDEČ

Abstract

The ethographical research of walkabouts on St. Nicholas' Day in Horní Lideč, district Vsetín, in the ethographical region of Moravian Wallachia, was realised in 1991 and 1992. It also covered photo- and video-documentation. The study deals with the coure of the walkabout, depicts the mascaras and their behaviour. The custom, which nearly all the population of the village participates in, repeats on every Saturday before the 6th December. The number of maskars is constant: St. Nicholas, the Little Horse, Death, two Devils, two Bearers. The clothes are transmitted from one generation to another and show only few changes. The participants of the processions walk from one house to another; if they omitted somebody, it would be considered an offence. So the whole village community became the active paticipant of the custom. The mascaras give presents and pretend to bead the children. They themselves are given money and hard drinks in all households. The walkabouts are usually unrestrained, merry, often too loose; during the day they lose their organized character. The participation in the procession on St. Nicholas's Day has always been regarded as a great honour.

SPOLEČENSKÉ ASPEKTY V PROCESÍ

Irena Ochrymčuková, Okresní muzeum, Brno-venkov

Tišnovsko je severozápadní cíp velmi nesourodého okresu Brno-venkov. Dotýkají se zde i farnosti okresů jiných, např. Újezd u Černé Hory, Lomnice – okr. Blansko, Dolní Loučky – okr. Žďár nad Sázavou. V případě organizování procesí se prolínají v působnosti fary Tišnov, Deblín, Drásov, Čebín, Kuřim, Veverská Bitýška, v minulosti i Lažánky a Svatoslav. V současné době se autobusových zájezdů zúčastňují také věřící z jiných farností než Tišnov, pokud se přihlásí. Ve výzkumu je kladen důraz na společenskou stránku konání procesí.[1]

Nejnavštěvovanější místa jsou mariánská, do vzdálenosti asi 25 km od Tišnova: Vranov, Křtiny, Sloup, pokud nepočítáme průvody o Božím Těle, k léčivým studánkám, (Mezihoří, Spáleniska nad Nelepčem, Tři Kříže u Chudčic, Bozinka u Doubravníka) a místní průvody.[2]

Vzdálenější místa byla navštěvována častěji až autobusovými zájezdy po 2. svět. válce: Kalvárie u Jevíčka, Obyčtov, Zelená Hora u Žďáru, Žarošice, Svatá Hora u Heřmanova, Hostýn, Velehrad, Lomec u Vodňan, Svatý Kopeček u Mikulova, Svatý Kopeček u Olomouce, Svatá Hora u Smolotel, Králíky aj.

Zahraniční poutní místa, jako Varta, Maria Zell, Vambeřice jsou navštěvována nejřidčeji, v závislosti na iniciativě cestovních kanceláří.

Za příklad nejčastějšího procesí zvolme průvody na Vranov nebo do Křtin, kde můžeme popsat průběh, trasu a dopravu. Trasa vedla z Tišnova pěšky na Drásov, Lipůvku, Šebrov, Vranov. V případě smíšeného vlakového a pěšího způsobu dopravy se mohlo jet do České vlakem a pokračovat pěšky na Vranov, i neorganizovaně, po skupinách nebo chodily rodinné výpravy. V období Rakouska-Uherska se chodilo zejména pěšky, výjimečně do vzdálenějších míst vlakem, za 1. republiky také, za 2. světové války individuálně vlakem, po válce se přidaly autobusové zájezdy.

Přípravy na pouť probíhaly důkladně. Asi týden před akcí se domluvila organizace, družičky pod vedením žen strojily sošku Panny Marie, zajistila se hudba (to byla věc vedoucího procesí), chystaly se šaty...[3]

V průvodu šli nejprve ministranti s křížkem, pak družičky nesoucí na nosítkách sošku Panny Marie (obvykle bývalo asi 10 dívek ve věku 10–16 let, šest neslo

nosítka, menší čtyři nesly pentle), následovali chlapci s korouhvemi, pak kněz, pokud šel, jindy čekal na průvod v místě cíle, kam dojel autem; někdy šel kaplan, vždy vedoucí průvodu, muži, muzikanti a zpěváci, ženy. V novější době je pořadí promícháno, někdy jdou muži poslední. Zde je patrný vývoj i ve formě. V současnosti se při autobusovém zájezdu bere s sebou pouze křížek. Muzikantům se platilo, někdy z peněz z kostelních příspěvků nebo se vybíralo přímo v procesí, většinou menší částky, někdy hráli i zadarmo. Průvod se při průchodu obcemi zformoval do úhledného útvaru, všichni se upravili. Družičky se chopily nosítek, která jim na volné cestě pomáhali nést chlapci, hudba doprovázela zpěv. Boží muky míjené po cestě, křížky a kapličky se zdravily modlitbou, výjimečně zastavením.

Na pouť chodilo více žen středního věku, za 1. republiky také dost mužů, děti asi od deseti let, aby vydržely jít, stejně tak ženy pokročilejšího věku spoléhaly na svou kondici. Mladé ženy nechodily, pokud měly malé děti. Páry snoubenců si chodily vyprosit požehnání, zúčastňovala se svobodná děvčata, chlapci. Sociální stav a majetnost nehrály celkem roli, byť bohatší měli výhodu, že mohli nechat v hospodářství čeleď. Z méně majetných rodin musel zůstat doma aspoň jeden.

Početnost se v časovém průběhu postupně snižuje. Za 1. republiky šel do organizovaného procesí z každého šestého domu někdo, nyní z Tišnovska jedou jeden nebo dva autobusy (na 15 000 obyv.), obsazené většinou staršími ženami.

Zařazení do průvodu a odpojení z něho je založeno na domluvě. Celá akce je vyhlášena v kostele, stejně tak odchod je od kostela. Nyní se používají písemné přihlášky a vybírá se záloha.

Vedoucí průvodu, zvaný obecně „celfótr", „nadkřikovač", „předříkávač" měl mnoho úkolů. Zajišťoval pořádek v průvodu, dodržování časového rozvrhu a režimu dne, zajišťoval noclehy novým účastníkům, družičkám a hudbě, dohlížel na kázeň při průvodu. Nejatraktivnějším úkolem vedoucího bylo však a je dosud předzpěvování písní a předříkávání modliteb po cestě, což činilo z jeho bezplatné funkce nanejvýš čestnou, zvyšující prestiž celého procesí i farnosti a vyžadující přípravu. Je nutno vyhledat ve zpěvnících vhodné mariánské písně, vzít v úvahu funkce písní jako loučící, vítací, oslavné, návratné, zaměřené přesně na určité poutní místo. Krajový repertoár se čerpá tak, aby se písně pokud možno neopakovaly a lišily se při cestě tam a zpět.Poutníci se snaží, aby jejich zpěv byl co nejpůsobivější. „Vůdce" bývá velmi dobrý zpěvák, je u ostatních vážen a má autoritu. Výjimečně se zabývají organizační a duchovní stránkou příprav dvě osoby, ještě výjimečněji ženy. Na vedoucím bylo také, aby zabezpečil ošetření možných zranění po cestě – hlavně nohou, ošetření starých lidí, které bylo někdy nutno nechat u někoho po cestě. Také odhadl hodinu návratu, kdy mohly jet naproti vozy pro unavené poutníky. Někdy procesí provázely vozy s potravinami a potřebami.

Odchod z Tišnova se konal po pobožnosti v 5–6 hodin ráno. Vranov danou trasou býval dosažen po 10. hodině. Zastávky byly obvykle na stejných místech nebo v hospodách za polovinou cesty. Když se pokračovalo do Křtin, na Vranově se jedlo, pozdravila se Panna Maria Vranovská a pokračovalo se v cestě. Do Křtin se dorazilo v 16 hodin. Před poutním místem se celé procesí náležitě upravilo

a vyslalo „posla“ se zprávou, kde se poutníci právě nacházejí. Následovalo uvítání místním duchovním správcem a ministranty s korouhvemi za zvuku zvonů, někdy i vytrubování fanfár. Po mši bylo uděleno požehnání výpravě.

Účastníci procesí se rozcházeli k ubytování ke známým, jednotlivě nebo po skupinkách. Podmínky noclehu byly různé. Někdy to byla postel, častěji vyklizená místnost se slámou, obvykle za mírný poplatek. Spávalo se někdy dokonce i v kostele na lavicích nebo na kůrech. Každý poutník měl své zásoby. V „servítu“ – uzlu bylo uloženo ovoce, chléb, buchty, pití, ba i „zásmažky“ v hrnci. Dalo se ovšem koupit občerstvení cestou nebo na místě – káva, polévka, pivo. Pokud se nocovalo ve stodole ve větším kolektivu, často docházelo k různým „neplechám“. Děti si vynahrazovaly celodenní námahu a soustředěnost (vzpomeňme na historky o házení shnilých hrušek po děvčatech apod.).

Po ubytování se poutníci zúčastňovali večerní pobožnosti a světelného průvodu.

Ráno probíhala zpověď uvnitř kostela. Duchovní se střídali, aby zvládli nápor věřících. Po mši bylo volno na jídlo a nákup upomínkových předmětů. Odpoledne se konalo požehnání a příprava na odchod domů. Ve Křtinách byl odchod dříve. Při vstupu do kostela se poutníci na každém schodu modlili, při opouštění kostela se couvalo apod.

Zpáteční cesta se lišila tím, že si ji účastníci zkracovali po lesních cestách. Průvod se před vstupem do Tišnova zformoval u křížku pod Trncem. Vpodvečer nebo večer přišli procesí uvítat dospělí s dětmi a kněz. Přidali se k průvodu, muzikanti přibrali další a šli do kostela, následovala mše, požehnání a rozchod. Děti, které vyhlížely poutníky, jak přicházejí, dostávaly od nich bonbony.

Oděv pro účastníky procesí byl volen sváteční. Družičky měly zpravidla bílé šaty od prvního přijímání. Když se putovalo dále, nesly si ženy svrchní sváteční oděv v uzlu na zádech a obuv na cestu byla co nejpohodlnější. Bosky se již nechodilo, jen snad chvílemi nebo jako výraz tradice procesí. Z oblasti kolem Bystřice nad Pernštejnem, kde se lidový oděv udržel poněkud déle než na Tišnovsku, si pamatují informátoři ještě za 1. republiky krojovaná procesí, později jako výjimečnou příležitost.

Atrakce na poutních místech byly lokálně odlišné. V průměru je možno jmenovat zboží s náboženskou tematikou (růžence, svícny, umělé květiny, modlitební knížky, ozdoby křížů a korouhví, obrázky, obrazy a relikvie), dále běžnější zboží na památku (látky, oblečení, šátky, hrníčky, prstýnky, ozdoby pro děti, talířky, dýmky). Prodávaly se také potraviny a občerstvení (ovoce, zelenina, perník, srdce z perníku, čokoláda, sladkosti, polévka, káva, kyselé okurky, bonbony). Na poutním místě se nalézaly i atrakce vyloženě světské a zábavné (kolotoče, houpačky, zápasy, cirkusová čísla, střelnice).

Velmi zajímavé je i zařazení poutních průvodů časově mezi zemědělské práce a jejich ustálení od pouti do Sloupu na „Květný“ pátek po Vranov koncem září. Při určování termínů – po setí, sázení brambor, před senami, po žních, před sklizní brambor apod. vidíme jasně blízkou spjatost rolnického života se slavnostními příležitostmi a zároveň taktickou obratnost, kterou projevovala v některých případech katolická církev, byť v našem časovém horizontu jde již o věc zažitou po celé generace.

27. 7. 1941. Rozinka z Doubravnika.

Motivací pro účast na pouti bylo mnoho: uctění svatého místa, svátku, prosba za celou rodinu, za jedince, duchovní útěcha v těžkých zkouškách nebo podmínkách, vzdor vůči režimu, léčivé účinky, prosba o počasí, úrodu. Svou roli hrály i společenské důvody – pocit sounáležitosti, domluva s partnerem, vrstevníky, zvědavost, ustálený zvyk, hrdost na absolvované vzdálenosti, nepohodlí. Výraznými dojmy z pouti bylo modlení, zpívání, hudba, chůze, ale i vítaná změna stereotypu. Jako perličku lze uvést, že legionář si za svou odměnu koupil oblek a jeho manželka si zajela na pouť. Poutní cestu podnikaly i snoubenecké páry, mladí lidé se při cestě mnohdy seznámili, vznikala přátelství.

V tomto časovém společenství se dostali do styku příbuzní, přátelé a známí z jedné nebo více blízkých lokalit s obyvateli míst vzdálenějších. Působivá byla setkání s duchovními, s účastníky jiných procesí, s rodinami poskytujícími nocleh, s hospodskými, s prodejci stánkového zboží. Způsob kontaktů byl poměrně bezpečný, mladí a děti byli v dohledu a ochraně dospělých. To vše přispělo kromě duchovního obohacení a naplnění záměrů k získávání zkušeností, rozšiřování obzoru a nabývání nových okruhů známých. Objevuje se pocit semknutí kolektivu, patriotismus, reprezentování regionu, zvýšení sebevědomí jedince. Také celková atmosféra výpravy, prestiž před vrstevníky, propagace akce, hodnocení mezi účastníky a ostatními, působení sociální kontroly – to jsou aspekty dodnes důležité ve vesnickém a maloměstském prostředí.

Časový vývoj a plynulost procesních průvodů byly narušeny několika mocenskými zásahy. Zatímco od konce 19. stol. přes 1. republiku byl vývoj pravidelný

8. 10. 1977. Vranov.

s přirozeným progresem průběhu (organizované poutní vlaky např. od správy sv. Tomáše v Brně), pak II. svět. válka znamenala přerušení ve společném konání, kdy se věřící zúčastňovali poutních bohoslužeb individuálně nebo s rodinou. Při protináboženském tlaku v 50. letech autobusy na pouť organizoval civilní jednotlivec formou vlastivědných zájezdů spojených s návštěvou poutních památek, aby chránil farní úřad. Potíže měla i ČSAD při uvolňování vozidel a řidičů. Rok 1968 byl informátory hodnocen jako krátké časové období s částečným uvolněním, bez výrazných změn. V 70. a 80. letech nastalo pokračování oběma stranám známé hry. Jezdilo se i do socialistického zahraničí – např. Polska. Tlak se zvyšoval, když akce kolidovala se socialistickými svátky. Současný stav na Tišnovsku po roce 1989 je charakterizován aktivitou Katolické vzdělávací jednoty, cestovních kanceláří a větším počtem zahraničních zájezdů. Těžiště však nadále spočívá v poutích po zemích českých (rok 1992 – 8 zájezdů s rozvozem do okolních vesnic od Drásova po Kaly). Časté jsou rodinné výlety osobním autem do poutních míst.[4]

Přes nepřízeň poměrů a přes masovou kulturu úporně šířenou sdělovacími prostředky se díky síle tradice pouti konaly. Tyto slavnostní průvody zaujímají nesporně své místo mezi ostatními. Lze se zamýšlet nad jejich dalším vývojem v časové, obsahové a formální rovině.

Léto 1990. Rozinka z Doubravnika.

POZNÁMKY

[1] Metody výzkumu a jeho postup: orientační předvýzkum – zahájení spolupráce s duchovními a význačnými osobnostmi této problematiky v daném regionu.
Terénní výzkum – 12 lokalit, v nich vytypované osobnosti, podle připraveného dotazníku. Věk informátorů se pohyboval kolem 70 let, žen bylo dotazováno 8, mužů 7, přičemž jejich znalosti zasahovaly i sousední místa nebo jejich rodiště.
Časový záběr předmětu výzkumu:
– zprostředkovaně období první světové války a Rakouska-Uherska
– 1. čs. republika, 2. svět. válka
– do 1968
– do současnosti – 1992
Údaje jsou zachyceny na výřezu z mapy okres Brno-venkov, Jihomoravský kraj, 1987, měřítko 1 : 100 000.
Prameny: rodinná kronika Františky Kleinové, žijící 1882–1971, Vohančice
Cesta, tisk ŘK duchovní správy, Tišnov, III – 1992 – 1
Tioka, Jindřich: Moravský poutník
V zaměření výzkumu je kladen důraz na společenskou stránku konání procesí. Je odhlédnuto od religiozity akce, také od konkrétního repertoáru písní, což by byla další rovina při pokračování výzkumu.
[2] Podle charakteru terénu se někde dá předpokládat, že katolická církev navázala na předchozí tradice.
[3] Výchozí čas při popisu procesí je období 1. republiky, se zaznamenáním vývojových změn.
[4] V kterékoliv z totalitních společností byly podobné kolektivní akce potlačovány, měnily se formy, ale obsah zůstal. Dokonce při návštěvách kostela se volilo třeba vzdálenější místo; na druhé straně vzdor se projevoval i u mládeže. V období první republiky zaznamenáváme zápas autorit (škola, sport, rodiče, církev), které působily na děti a mládež.

DOTAZNÍK

Volné použití okruhů otázek, údaje zapsány u informátora.

1. Poutní místa – rozdělení podle vzdálenosti a navštěvovanosti. Motivace.
2. Jakou trasou, způsobem dopravy, kde zastávky, jak byl organizován průvod, řazení apod., jak se postupovalo při přípravě? V kterém ročním období?
3. Složení poutníků, věk, sociální stav, pohlaví, majetnost, počet poutníků, souvislost s ostatními vesnicemi, průběh společné cesty, domluva, zařazení, odpojení ...
4. Jaké byly povinnosti vedoucího průvodu? Písně, jejich funkce.
5. Režim dne, organizace, jídlo, bohoslužby ...
6. Znaky průchodu obcemi, zastávky, noclehy, večerní program.
7. Názvy potřeb, oděv, obuv.
8. Možnosti společenské komunikace, známí, seznámení apod.
9. Odlišnosti zpáteční cesty.
10. Časové období – podle možnosti i vzpomínky na vyprávění rodičů a prarodičů informátora.
11. Náhradní formy poutí v totalitách.
12. Atrakce na poutních místech.
13. Síla tradice poutí v kontextu ostatních pravidelných událostí v průběhu roku.
14. Jiné průvody, jejich cíle, kdy, kam.
15. Možnost získání dokumentů a fotografií.
16. Nacionále informátora, jeho postavení v problematice, jak často se zúčastňoval, v jaké funkci, v kterém časovém období, jeho motivace.

DIE GESELLSCHAFTLICHEN ASPEKTE IN DER PROZESSION

Zusammenfassung

Dieser Materialbeitrag behandelt den gesellschaftlichen Belang des Festumzugs mit religiöser, konkret zu Ehren der J. Maria verfolgten Zweckbestimmung. Die Terrainforschung erbrachte eine

Výřez z mapy.

Summe von Erkenntnissen in der Zeitspanne vom Ende des vorigen Jahrhunderts bis zur Gegenwart. Vom Bereich der Region um Tišnov wurden am häufigsten die Wallfahrtsorte Vranov und Křtiny besucht. Anhand ihres Beispieles werden Trasse, Beförderung und Verlauf der ganzen Aktion beschrieben. Beachtet werden Anordnung des Umzugs, Zusammensetzung der Pilger, zahlenmäßige Stärke der Pilger, die gesamte Organisation, der Leiter des Umzugs, das Tagesregime, die Kleidung und Kost sowie die Attraktionen im Wallfahrtsort. Es muß auch die Eingliederung der Wallfahrtsprozessionen ins bäuerliche Leben betont werden, desgleichen die Motivation der Teilnehmer, die Möglichkeit gegenseitiger Kontakte der Menschen und die Erfüllung der Intentionen der Prozessionen.

Die Prozessionen als ethnosoziologisches Phänomen wurden in ihrem zeitlichen Ablauf auch durch politische Eingriffe gekennzeichnet, aber dank der Macht der Tradition behaupteten sich die Prozessionen als Form des festlichen Umzugs.

THE SOCIAL ASPECTS OF THE PROCESSION

Abstract

The study based on rich material deals with the social aspect of the festive religious procession (in this case as a praise of the Holy Virgin). The field research brougth a great many facts covering the period from the end of the last century up to the present day. In the region of Tišnov the holy places Vranov and Křtiny were visited most often. Dealing with the two pilgrimages the author depicts their route, transport and the course of the event. The author accentuates the order of the procession, the social structure of the pilgrims, the number of pilgrims, the general organization, the leader of the procession, the daily programme, the clothes, the food and the attractions in the holy place. It is also necessary to manifest the integration of pilgrims' processions into the farmers' lives, the participants' motivations, the possibility of mutual contacts between the people and the purpose of the procession. The procession as an ethno-sociological phenomenon was also touched by political interventions, but the tradition itself was so strong that it was preserved as a form of a festive procession.

VELEHRAD – CÍL SLAVNÝCH PRŮVODŮ

Ludmila Tarcalová, Slovácké muzeum, Uherské Hradiště

„Velehradský kostelíčku, stojíš na pěkném kopečku" se zpívá v jedné z písní hradišťského Dolňácka. Ve skutečnosti však obec Velehrad leží v oblasti centrálního Pomoraví nedaleko Uherského Hradiště, na západě s vrchy Buchlovem a Modlou, k jihu a na východ klesají Chřiby k řece Moravě.

Velehrad, proslulé středisko cyrilometodějské tradice a unionistických snah, cíl častých procesí, dnes nejvýznamější poutní místo na Moravě.

I když velehradská tradice sahá až do 9. století počátky současného Velehradu nutno hledat na začátku 13. století, kdy byl postaven cisterciánský klášter a vznikla osada. S rostoucí úctou k sv. Cyrilu a Metodějovi se především v 17. století stal z Velehradu klášterního Velehrad cyrilometodějský. Myšlenka cyrilometodějská a později unionistická dala základ veřejnému dění, ale především náboženským, společenským a kulturním aktivitám, jež se neobešly bez účasti početných poutníků a návštěvníků.

Náboženský život získal na intenzitě až po roce 1850, kdy nastoupilo nové duchovenstvo se silnějším katolickým vědomím a živějším církevním myšlením; tehdy se začala oživovat myšlenka obnovy Velehradu. Již v tomto roce přišlo na Velehrad v den poutě 9. března (byl to původní termín svátku sv. Cyrila a Metoděje) 10 000 poutníků. V roce 1859 vzrostla účast na velehradské pouti do neuvěřitelných rozměrů. Nejvýznamější poutní procesí se pojila k cyrilometodějskému jubileu v roce 1863. Hlavní slavnost milenia se v roce 1863 slavila již 5. července, což vymohl na římské stolici olomoucký biskup Fürstenberg. Jubilejní slavnosti trvaly 7 dní. Nádvoří bylo vyzdobené praporci, věnci a slavobrána s nápisem „Chvála Cyrilu a Metoději" měla velký pozlacený kříž. Z průčelí portálu vlály bílo-červené prapory. Procesí přicházela dvěma směry – silnicí od Tupes a od Starého Města. Poutníci přicházeli samostatně, jiná procesí byla z jednotlivých obcí nebo celých děkanství. Průběh putování na Velehrad uherskobrodského a pozlovského vikariátu je popsáno v časopisu Blahověst z roku 1863 takto:

„Od nejmenšího dítěte školního věku až k shrbeným starcům všichni se těšili na tuto pouť, dítky o závod kupovaly písně velehradské a všude se rozléhal zpěv „Ejhle, svatý Velehrad už září". Jakmile nastal žádoucí 22. červen, k deváté hodině

Poutnici před bazilikou při návštěvě papeže Jana Pavla II. na Velehradě, duben 1990. Foto: L. Chvalkovský.

z rána zazněl hlahol zvonů v Uherském Brodě a se všech stran přicházeli zbožní zástupové doprovázeni svými duchovními pastýři do města. Na úmysl všech poutníků byla v chrámě o 10.00 hod. sloužena zpívaná mše svatá a o půl dvanácté před polednem byl sestaven celý průvod. Tři sbory hudební mezi zástupy vřaděny a slavně hnul se průvod s 16 kněžími doprovázený v Uh. Brodě po silnici k Uherskému Hradišti. V Drslavicích připojili se poutníci z Pašovic, ve Veletinách poutníci z Vlčnova se svým p. farářem, v Kunovicích čekali Dolněmčanští s knězem svým a s hudebním sborem, u mýta před Uh. Hradištěm připojili se poutníci z Pozlovic, Provodova a z Velikého Ořechova s dvěma kněžími a hudebním sborem. Tu byl celý průvod seřazen (přes 10 000 potuníků) a ubíral se do královského města Uh. Hradiště, kde jsme potkali celé děkanství Strážnické vracející se z Velehradu. Napřed šel kříž, za ním dva prapory školní mládeže uherskobrodské a bojkovské, za nimi všechny školní dítky, pak první hudební sbor, na to tři kněží, za nimi odrostlá mládež mužská, druhý sbor hudební, po nich skoro všichni měšťané, hospodářové a sousedé, pak třetí hudební sbor, všude mezi řadami kříže a po stranách korouhve. Následovali ministranti po dvou v pestrém rouchu kostelním, za nimi kostelníci, pak větší část duchovenstva v rochetkách se štolami dva a dva, konečně oba vel. p. děkanové v pluviálech. Pak následovalo ženské pohlaví v slušném pořádku, mezi nimi ještě dva hudební sbory a 6 kněží. Všichni pěli píseň velehradskou „k příchodu" k zvukům hudby. Korouhví rozmanitých bylo přes 60.

nejvzácnější ve středu okolo duchovenstva. V tak sestaveném pořádku ubirali jsme se skrz Uh. Hradiště přímo k Moravskému Betlému".

I když počet poutí po jubileu klesl, Velehrad zůstal i nadále hlavním poutním místem. Především 15. srpen, den zasvěcení velehradského chrámu Nanebevzetí Panny Marie zůstal dalším dnem velkých poutí. Tak tomu bylo při slavnosti 19. srpna 1869 při příležitosti českomoravské slavnosti milenia úmrtí sv. Cyrila. Na pouť byl vypraven zvláštní poutnický vlak z Prahy. Na poslední zastávce, na nádraží v Uherském Hradišti-Starém Městě, čekalo poutníky mnoho místních lidí a kněží. Slavnostně působilo banderium jezdců z Tupes a dalších obcí, jež přijeli čekat poutníky oblečeni v kroji na nazdobených koních. Měli svůj prapor, který byl vezen v čele jízdy. Poutníci se vydali k Velehradu s kardinálem Bedřichem Schwarzenberkem polní cestou. Před Velehradem se procesí spojilo v jeden velký mohutný průvod. Na druhý den po bohoslužbách a pobožnostech, čekala na nádvoří před kostelem opět dvě banderia, která poutníky z Čech doprovodila na nádraží do Uherského Hradiště-Starého Města.

Velká slavnost se konala i 14. února 1885 na počest úmrtí sv. Cyrila a k mileniu úmrtí sv. Metoděje. V knize Františka Cinka Velehrad víry je popisována takto:

„Ráno v den oslav zvonily velehradské zvony, střílelo se z hmoždířů a hudba hrála cyrilometodějské a mariánské písně. První procesí přišlo okolo 9. hodiny z Hluku s knězem a 60 družičkami, které nesly hořící svíce. Pak přišlo procesí z Jalubí s knězem a 80 družičkami. Procesí z Buchlovic mělo v průvodu zastoupené všechny spolky s prapory a 400 družičkami s hořícími svícemi. Téměř všichni putovali lačni, mnozí se postili i po skončených pobožnostech. Únorové počasí způsobilo, že poutníci museli vynaložit veliké oběti".

Procesí putovala k Velehradu také v neděli 5. července 1885, jež byla konána cyrilometodějská slavnost s velkou okázalostí, kterou *„Morava ještě neviděla"*. Členové spolků a korporací přijížděli na vozech nebo pěšky a procesí z jednotlivých děkanátů měla svůj obvyklý řád. Poutníci zůstávali na Velehradě celý den, přespávali na chodbách kláštera, v soukromí na Velehradě nebo v okolních obcích. Mnoho poutníků zůstávalo v kostele přes noc, kde se modlili a zpívali.

V letech 1913, v roce 1050. výročí příchodu slovanských věrozvěstů a v roce 1936, kdy se slavilo odložené výročí 1050 let smrti sv. Metoděje z roku 1935, měly pouti vtištěný osobitý stojanovský ráz lidové zbožnosti a křesťanské pospolitosti. 14. dubna 1936 se poutě zúčastnili nejvíce žáci se svými učiteli, ale i obyvatelé z jednotlivých okolních obcí vycházeli k Velehradu v procesích se svými kněžími. Atmosféra této poutě je popisována ve Zprávách velehradských takto:

„Široké prostranství před Stojanovem přijímalo nejen přichozí, ale i přihlížející na mnoha povozech. Především rodiny s dětmi odjíždějící na vozech po bohoslužbách se snažily vymanit ze spletice nových přicházejících procesí. Poutníci ve větších či menších skupinkách cestou zpívali, modlili se, muzikanti chvílemi hráli. Ti vzdálenější zastavovali k odpočinku, vydělávali z tašek něco k jídlu a vzájemně se podělovali. Obutých nohou ubývalo. Pouťová nálada sílila přibližuje se k Velehradu. V dáli dvě velké báně velehradské baziliky vítaly své poutníky. Děvčata prováděla poslední úpravy, chlapci a muži s korouhvemi nabírali poslední síly. Zvlášť působil šum a ruch přerušovaný pískáním chlapců na píšťalky a trumpetky, kteří se ztráceli z dohledu rodičů nejčastěji mezi krámky s cukrovinkami

a hračkami, poháněni neodolatelnou silou zvědavosti. Mnohdy nebýt přísných rodičů a všudepřitomných zpěváků, rozutíkali by se mezi krámky snad i s křížkem".

Rok 1936 byl rokem nespočetných poutí, kterých se zúčastňovaly především jednotlivé stavy, mnohdy sdružené v organizacích a korporacích. V měsíci květnu se konala manifestační pouť žen a dívek, které po jednotlivých farnostech, oblečené v krojích, přicházely na nádvoří Velehradu. Skupiny nesly nosítka, na nich stála socha Panny Marie, ověnčená závojem, květy a stuhami. V neděli 24. května přijeli na Velehrad slovenští poutníci. Zvláštními vlaky se dopravili do Starého Města a pak seřazeni podle jednotlivých krajů Slovenska putovali na Velehrad. V čele průvodu byla nesena mariánská korouhev darovaná slovenskými poutníky velehradské bazilice. O svatodušních svátcích ve stejném roce byla pouť mužů. Poutníci se seřadili na kraji obce a v tradičním průvodu, podle jednotlivých žup, se svými spolkovými prapory, za hlaholu zvonů a hudby přišli na velehradské nádvoří. V červnu, na den sv. Aloise (21. 6.) se konala pouť chlapců. Nejvíce jich přijelo z Valašska; ze Slovácka jich bylo nejvíce z Uherskohradišťska a vždy šli se svými učiteli. V předvečer slavnosti se konal světelný průvod ke hřbitovu, který se vracel nazpět na nádvoří a do baziliky.

Velehrad přijímal poutníky nejen v období cyrilometodějských jubileí a poutí, ale i při příležitosti různých sjezdů, duchovních cvičení pořádaných spolky a korporacemi. Tak např. v roce 1901 se na Velehradě konal sjezd moravských rolníků. Procesí krojovaných ze Slovácka, Hané, Valašska a Podhorácka se shromáždilo na širokém velehradském prostranství v počtu 17 000. Stejně na sjezdu mládeže v roce 1907, který pořádal spolek Omladina, jako odnož Katolického spolku českého rolnictva, se sešlo 15 000 poutníků.

Věhlas Velehradu se rozšířil ve všech slovanských zemích začátkem našeho století, kdy se stal centrem duchovní všeslovanské unionistické myšlenky. Především přičiněním arcibiskupa A. C. Stojana se v letech 1901, 1909, 1911 a pak další unionistické porady v roce 1921 a 1922, po jeho smrti v roce 1927, 1932 a 1936 se stal Velehrad cílem putování mnoha poutníků. Několikadenní kongresy se konaly za účasti řady poutníků. Obvykle v poslední den, po hlavní bohoslužbě se uskutečnil velký eucharistický průvod, jak tomu bylo např. po 8. unionistickém sjezdu v roce 1936. Začátek průvodu tvořili členové korporací a spolků. Nejprve šli Orli, skauti ve svých krojích s prapory, děti v krojích, bohoslovci, kněží a pod baldachýnem byla nesena monstrance. Konec průvodu tvořili laičtí účastníci sjezdu, kteří k tomuto účelu na Velehrad přijeli. Podobně se konaly oslavy i po druhé světové válce při dalších unionistických sjezdech.

Průvody na Velehrad se konaly stále, i když v období začátku 50. let již slábly do počtu účastníků i samotných poutí. Protináboženský tlak způsobil, že se přestala konat veřejná procesí pořádaná spolky, organizacemi či farnostmi, ale obvykle některá zcela s jiným cílem uvedeným na cestovním příkazu řidiče, přijela na pouť autobusem. Poutníci přijeli na místo a nebo se cesta kombinovala s pěší túrou. Až v období po roku 1968 se začala objevovat veřejná procesí na Velehrad se všemi charakteristickými znaky. Zcela netradiční pouti, spíše manifestačním setkáním můžeme nazvat pouť v roce 1985, v době náboženského útlaku a nebo pak v roce 1990 při návštěvě Velehradu papežem Janem Pavlem II. V obou případech

Účastnici cyrilometodějské pouti na Velehradě, červenec 1991. Foto: L. Chvalkovský.

přicházeli návštěvníci (nebyli to jenom poutníci) v hloučcích, nikým organizovaní, bez křížků či praporů a korouhví.

Průvodů na Velehrad se za posledních 150 let konalo nespočetné množství a můžeme je charakterizovat následovně.

Průvody na Velehrad se konaly při příležitosti malých či velkých poutí a cyrilometodějských jubilejích. Na Velehrad přicházeli poutníci jednotlivě, někdy po farnostech, jež se procesí po cestě na sebe napojovala a nebo z celých diecezí; setkávala se během cesty a spojovala se v jedno mohutné procesí. Průvody měly svá označení obcí či diecéze, začínaly křížkem, obvykle seřazeny, nechyběly praporce a korouhve.

K druhému typu patří průvody, kterých se zúčastňovaly různé stavy – děvčata, chlapci, muži, ženy, bohoslovci, studenti a to nejen při příležitosti poutí, ale hlavně duchovních setkání či exercičních cvičení. K tomuto typu průvodů patří i ten, který se konal v roce 1993 při setkání české katolické mládeže.

Na Velehrad přicházeli i členové různých organizací, korporací, národů a národností, při příležitostech nejen poutí, ale hlavně sjezdů a jiných kulturních aktivit (spolek Omladina, zemědělci, učitelé, Orli, Slováci, Poláci apod.)

Na Velehrad chodila i volná procesí poutníků, kteří sem přicházeli při příležitosti státních či církevních oslav či jiných výjimečných událostí, vzpomeňme např. pohřeb arcibiskupa Stojana v roce 1923, návštěvu presidenta Edvarda Beneše v roce 1936, mírovou manifestaci v roce 1985 či návštěvu svatého Otce v roce 1990.

Putování mládeže na Velehrad při Celostátnim setkání křesťanské mládeže, srpen 1993. Foto: M. Biliková.

LITERATURA

Cinek, František: *Velehrad viry*, Olomouc 1936

Čeňková, Marie: *Moravská poutni mista*, Národopisná revue, 28, 1991, č. 2, s. 79–85

Jeřábek, Richard: *K otázce vzniku poutnich mist a jejich vlivu na život a kulturu venkovského lidu.* Český lid 48, 1961, č. 4, s. 145–152

Vychodil, Jan: *Vzpominky na cyrilometodějský rok 1863*, Velehrad 1913

Vychodil, Jan: *Jubilejni rok sv. Cyrila*, Brno 1909

Zprávy velehradské č. 41–42, 1930, s. 24.

***Blahověst**, 8, 1863, č. 19, s. 301–302*

VELEHRAD – ZIELORT BERÜHMTER UMZÜGE

Zusammenfassung

Prozessionen nach Velehrad fanden gelegentlich kleiner oder großer Wallfahrten und der Jubiläen der hl. Cyrill und Method statt. Nach Velehrad kamen die Pilger einzeln, manchmal gruppenweise nach ihren Pfarrsprengeln, die sich auf dem Weg an Prozessionen anschlossen, oder aus ganzen Diözesen; sie trafen sich auf dem Weg dorthin und schlossen sich zu einer machtvollen Prozession zusammen. Die Umzüge trugen die Namen der jeweiligen Gemeinde oder Diözese mit, mit einem Kreuz an der Spitze in der üblichen Anordnung; auch Fahnen und Banner fehlten sicht.

Zum zweiten Typ gehören Umzüge, an denen sich verschiedene Stände – Mädchen, Burschen, Männer, Frauen, Theologen, Studenten – beteiligten, und zwar nicht nur anläßlich von Wallfahrten, sondern hauptsächlich bei geistlichen Begegnungen oder Exerzitien. Zu dieser Art von Umzug gehört auch jener, der im Jahre 1993 beim Treffen der tschechischen katholischen Jugend stattfand.

Nach Velehrad kamen auch Mitglieder verschiedener Organisationen, Korporationen, Nationen und Nationalitäten, nicht nur gelegentlich von Wallfahrten, sondern hauptsächlich bei Kongressen und anderen kulturellen Aktivitäten (Verein Omladina, Landwirte, Lehrer, Mitglieder des Orel–Turnvereines, Slowaken, Polen u. a.).

Nach Velehrad kamen auch nichtorganisierte Prozessionen von Pilgern gelegentlich staatlicher oder kirchlicher Feiern oder anderer außergewöhnlicher Ereignisse (z. b. Begräbnis Erzbischofs A. C. Stojan i. J. 1923, Besuch des Präsidenten Edvard Beneš i. J. 1936, Friedenskundgebung i. J. 1985 oder Besuch des Heiligen Vaters Johann Paul II. i. J. 1990).

VELEHRAD – THE DESTINATION OF FAMOUS PROCESSIONS

Abstract

The processions leading to Velehrad were held on the occasion of small or big pilgrimages and the anniversary of Cyril and Methodius. The pilgrims came to Velehrad individually or in an organized form due to their parochial districts which joined the procession on the way – or in dieceses. The single processions met during the pilgrimage forming one big entity. The processions had the symbols of the village or the diecese; in the front part there was a cross in a usual order, flags and banners.

The second kind was represented by the processions which different generations and social classes participated in: girls, boys, men, women, theologians and students. They met, however, not only on the occasion of the procession, but mainly during spiritual meetings or exercises. This kind of the procession may be represented by that one held in 1993 as a meeting of the Czech Catholic Youth.

Velehrad was also the place where the members of different organizations, associations and nations met; it was not only on the occasion of pilgrimages, but also of different congresses and other cultural activities (the association „Omladina“ [Youth], farmers, teachers, the members of the association „Orel“ [Eagle], Slovaks, Poles etc.).

Velehrad also became the destination of independent processions of pilgrims who came there on the occasion of the national or church festivals or other remarkable events (e. g. the burial of Archbishop A. C. Stojan in 1923, the visit of President Edvard Beneš in 1936, the peace demonstration in 1985 or the visit of the Holy Father John Paul II in 1990).

POUTNÍ PROCESÍ JAKO SPOLEČENSKÁ UDÁLOST

(na příkladu osvětimanské farnosti)

Marie Náplavová, Slovácké muzeum, Uherské Hradiště

Významnou společenskou událostí v osvětimanské farnosti bývalo konání pouti do nedalekých Koryčan a na horu sv. Klimenta, která se nachází v katastru obce Osvětiman. Obou poutí se zúčasňovali farníci z obcí Osvětimany, Medlovice, Újezdce u Osv., Hostějova a Vřesovic, jež tvořili jednu farnost. Z národopisného hlediska patří tato farnost do oblasti, kde se střetávají dva krojové typy: domanínsko-osvětimanský a severokyjovský. V období padesátých let se obyvatelé farnosti oblékali do hradišťského typu kroje, kromě farníků z Osvětiman, kde původní kroj zanikl; při slavnostních příležitostech se zde oblékal kroj severokyjovský, jako ve Vřesovicích.

Hora sv. Klimenta je podle historických pramenů místem působení sv. Cyrila a Metoděje. Tento historický fakt je zafixován dlouhou tradicí i v povědomí poutníků, proto sem každoročně přicházeli a k oběma světcům se obraceli ve svých prosbách. Obyvatelé osvětimanské farnosti považovali pouť na „Klimentek" za pouť domáckou. Nikdy se proto neoblékali do krojů, ale jen do polosvátečního oblečení. Již předem se farníci informovali a dotazovali, zda pouť bude. Konávala se pravidelně o svátku sv. Ducha, což připadalo obvykle na neděli kolem 30. května. O pouti vždy předem informoval farníky místní kněz, a tím se začaly přípravy a organizace celé slavnosti. Rodiny zvaly své děti a příbuzné bydlící mimo farnost, na pouť se připravovali i nevěřící či vlažnější katolíci, kteří se také poutě zúčastňovali.

Převážná část poutníků chodila v procesí, které vyšlo od osvětimanského kostela. Nejprve šel kněz s ministranty, kteří nesli křížek, několik starších žen, předzpěvák a k nim se přidali další poutníci na návsi. Odtud šel průvod za vesnicí směrem k Vřesovicím. Za vsí se průvod rozdělil. Starší lidé a malé děti nasedali na vozy tažené koňmi, mladší lidé šli samostatně nebo ve skupinkách pěšky přes Novou louku nebo okolo vřesovického rybníka. Ještě ve třicátých i čtyřicátých letech se hodně jezdilo na vozech, zejména starší lidé nebo rodiny, které tyto povozy vlastnily. Pěší i na vozech se sešli na širokém prostranství „U pěti židel", což je asi 1 km od hory sv. Klimenta. Na tomto pomyslném seřadišti se zformoval průvod. První šli ministranti s křížkem, za nimi předříkávač. Tuto funkci ještě v padesátých

letech vykonával pan Sehnal z Hostějova a po jeho smrti předříkávala jeho žena Františka Sehnalová. Za předříkávačem šli muži, kněz a nakonec ženy s dětmi. „U pěti židel" se scházelo procesí osvětimanské, koryčanské a někdy i z Čeložnic. V případě nepříznivého počasí se procesí nespojovala, ale každá farnost chodila samostatně. Zde panovala již pravá poutní nálada. Rozestavěné stánky nabízely občerstvení a jiné zase drobnosti, které si poutníci zakupovali jako dárky z pouti (cukrové růžence, obrázky a jiné sladkosti). Sem se dopravili i muzikanti, kteří bez nároku na odměnu doprovodili poutníky na pouť i z pouti. Obvykle to bývala dechová hudba z Osvětiman, která vyhrávala poutníkům k poslechu různé světské písně v době, kdy se procesí řadila či jednotlivci občerstvovali.

K hoře šlo procesí jako jeden velký průvod. Střídavě se zpívala náboženská píseň „Bože cos ráčil" a modlil se růženec či litanie. Když přišlo procesí pod samotnou horu ke křížku, který byl ozdobený věncem z papírových růží, poutníci se zde pomodlili a průvod se ubíral na vrcholek hory. I zde u křížku již čekávali další poutníci, kteří se k přicházejícímu procesí postupně přidávali. Na vrcholku hory sv. Klimenta dodnes stojí dřevěná kaplička, ve které se kněží před poutí oblékají. Uprostřed základů velkomoravského kostelíka byl zbudován polní oltář, kde se sloužila mše. Lidé se obvykle usadili v prostoru kolem oltáře, hudba zaujala místo u oltáře.

Již týden před poutí se však toto místo ke konání slavnosti připravovalo. Ženy i muži z Osvětiman a Vřesovic, později i z Koryčan uklízeli prostor „Klimentka". V den pouti brzy ráno donesli z Osvětiman z fary oltářní plachty, květiny na oltář a vše upravili dříve, než přišel průvod. Po mši svaté se mohli poutníci najíst, občerstvit a zakoupit dárky i přímo pod horou, kde byly soustředěny prodejní stánky obchodníků z Osvětiman a širokého okolí. Nejčastěji si poutníci přinášeli jídlo s sebou a dokupovali jenom pití. Po hodině odpočinku se poutníci shromáždili k pobožnosti – požehnání a začali se rozcházet domů. Zpáteční cesta nebyla již tak spontánní. Chodilo se v hloučcích, někdy si mladí lidé pouť spojili s výletem a vraceli se delší cestou. Jiní ještě spokojeně poseděli a pobesedovali „U pěti židel" nebo na „Nové louce". Srdečná až rodinná atmosféra byla „U pěti židel", kde stále čekaly stánky s občerstvením a muzikanti zde vesele vyhrávali na přání poutníků. Mnozí přijetí poutníci se neviděli i několik let, takže tato pouť jim byla příležitostí k setkání. Někteří poutníci se vraceli domů s procesím, doprovodili kněze do kostela, kde jim požehnal a rozešli se domů.

V padesátých letech se na pouť jezdilo i autobusy, ale sled poutě zůstal stejný. Koncem padesátých a šedesátých let byly poutě zakázány, ale přesto v den pouti přicházeli na Klimentek poutníci samostatně nebo v malých skupinkách.

Znovuobnovená tradice začala v roce 1968 velkou poutí, jež měla charakter manifestace. Na „Klimentek" se vypravilo velké procesí z Koryčan a Osvětiman a byla sloužena slavnostní mše svatá. Pouť se zde konala jenom tři roky a pak byla opět zakázaná. K obnově poutí došlo až po roce 1989. V roce 1991–93 organizoval velkou pouť kněz z Koryčan. Koryčanské procesí bylo očekáváno poutníky z Osvětiman a okolí „U pěti židel", kde se k tomuto procesí přidali a šli na „Klimentek". Zde proběhla slavná mše svatá a po ní se poutníci z Osvětiman již jako obvykle jednotlivě nebo po skupinkách rozcházeli domů.

Druhým významným poutním místem, kam chodívala procesí z osvětimanské

1. Ženy z Osvětiman a okolí na pouti na hoře sv. Klimenta u Osvětiman v r. 1908. Repro: L. Chvalkovský.

farnosti byly Koryčany – pouť k Panně Marii Koryčanské. Pouť se končvala v den narození P. Marie 8. září. Koryčany leží 12 km západně od Osvětiman. Většina cesty vedla přes les. Tato pouť na rozdíl od poutě svatoklimentské měla slavnostnější ráz, nebyla záležitostí rodinnou. Na tuto pouť se připravovali jenom věřící. Již tři týdny před datem pouti nastrojily ženy sošku Panny Marie do závoje a stuh. Od korunky bylo navázáno 30 stuh, které během průvodu držely malé družičky. Věřící ženy z Osvětiman, Medlovic a Újezdce již v mírném předstihu před datem pouti sháněly velké družičky – děvčata, která oblečená v krojích by nesla nositka se soškou Panny Marie. Bylo potřeba 12 děvčat, takže byla určena 4 děvčata z Medlovic, 4 z Újezdce u Osv. v osvětimansko-domanínském kroji a 4 z Osvětiman v kyjovském nebo hradišťském kroji. Poutníci oblékali slavnostní kroje, ženy polosváteční kroj nebo slavnostní městský šat, stejně jako muži. Malé družičky z Újezdce a Medlovic v kroji, z Osvětiman v bílých šatech.

Poutníci z osvětimanské farnosti se začali scházet v místním kostele, kde na nositkách byla připravena ozdobená soška P. Marie. Průvod vyšel z kostela. Nejprve šli ministranti s křížkem, předříkávač, za ním muži, kněz s dalšími ministranty, družičky s Pannou Marií na nositkách a malé družičky se stuhami kolem sochy, za nimi ženy s dětmi. Do průvodu se zařadila i dechová hudba, která vyhrávala před kostelem mariánské písně. Průvod byl doprovázen hlaholem zvonů.

Hlavní pozornost všech poutníků i okolo stojících se upínala na ozdobenou sošku. Velké družičky, děvčata 17–18 letá nesla sošku na nositkách vždy čtyři a

čtyři se cestou střídala. Každou stuhu držela jedna družička v kroji nebo bílých šatech. Když bylo družiček méně, držela některá děvčátka i dvě stuhy. Průvod šel od kostela za vesnici, kde byly připraveny vozy s koňským potahem. Na vůz vystoupila děvčátka se sochou a někteří starší poutníci nebo příbuzní kočího. Ostatní účastníci procesí šli pěšky přes Vřesovice až do Koryčan. V polovině padesátých let byly vozy nahrazeny autobusy, které svážely poutníky do Koryčan. Na okraji obce Koryčany vystoupili poutníci z autobusů či povozů, počkalo se na zbytek poutníků jdoucích pěšky a průvod se zformoval do stejné podoby, jako vyšel v obci. Osvětimanské poutníky vítali občané Koryčan stojící po stranách silnice. Družičky nesoucí sochu P. Marie se předháněly, kdo ponese sochu přes Koryčany, neboť zde ve městečku to byla pro ně otázka prestiže a reprezentace. Stávalo se, že matky postrkovaly své dcery, aby se nenechaly předběhnout nebo vystřídat právě v okamžiku, kdy se šlo přes Koryčany.

V polovině cesty městečka Koryčan přišel procesí přivítat koryčanský kněz se dvěma ministranty a doprovodil osvětimanské procesí za hlaholu kostelních zvonů do kostela. Zvony upozornily ostatní poutníky na příchod dalšího procesí a ti se pak shromáždili podél celé cesty do kostela a hodnotili průvod a výzdobu sochy P. Marie. Každé procesí se usilovalo mít P. Marii co nejhezčí. V kostele se postavily sochy všech procesí vedle sebe a následovala mše svatá.

Po mši bylo volno. Muzikanti hráli v hospodské zahradě u „Kareša", za jídlo a pití k tanci i poslechu. Zde bylo možné zakoupit jídlo a občerstvení nebo volně pojíst své jídlo z domova. Většinou poutníci posedávali v prostoru na trávě kolem kostela, zde jedli a odpočívali. Na náměstí kolem kostela byly stánky s upomínkovými předměty, kolotoče a různé atrakce pro děti.

Po požehnání se opět za hlaholu zvonů seřadil průvod a za doprovodu koryčanského kněze s ministranty odcházel průvod z městečka. Na konci Koryčan byly opět připraveny autobusy i povozy, které odvezly poutníky na okraj obce. Zde se poutníci opět seskupili do průvodu, který přes vesnici odnesl sochu P. Marie do kostela. Zde kněz poutníkům požehnal a poutníci se rozešli do svých domovů. Poslední procesí do Koryčan se konalo v roce 1958.

Ve svém příspěvku jsem chtěla na příkladu osvětimanské farnosti ukázat přístup vesnických společenství ke dvěma poutím konaným v bezprostředním okolí, zachytit atmosféru příprav před poutí, průběh procesí, konání pouti, oblékání poutníků tak, jak se zachoval ve vzpomínkách přímých účastníků těchto poutí.

DIE WALLFAHRTSPROZESSION ALS GESELLSCHAFTLICHES EREIGNIS

Zusammenfassung

Ein wichtiges gesellschaftliches Ereignis in der Pfarre Osvětimany war üblicherweise die Abhaltung einer Prozession in die unweit gelegene Gemeinde Koryčany und auf den St.-Clemensberg, der im Kataster der Gemeinde Osvětimany liegt. An beiden Wallfahrten beteiligten sich Pfarrkinder aus den Gemeinden Osvětimany, Medlovice, Újezdec u Osvětiman, Hostějov und Vřesovice. Der St.-Clemensberg ist nach historischen Quellen Wirkungsstätte der hl. Cyrill und Method, und daher kamen Pilger mit ihren Bitten und Gebeten hierher. Die Wallfahrt fand Ende Mai am Pfingsttag statt. Für die lokalen Pfarrkinder war dies eine häusliche, ja geradezu familiäre Angelegenheit. Man lud dazu Familienmitglieder und ihre Bekannten von weit und breit ein. Bei dieser Wallfahrt trugen die Pilger nicht Trachten, sondern nur festtagsähnliche Kleidung. Die Prozession, die von der Kirche in Osvěti-

many ihren Ausgang nahm, war wie folgt geordnet: zuerst gingen Ministranten mit einem Kreuz, dann der Priester, einige ältere Frauen, dann die Musikanten und hinter ihnen die übrigen Pilger.

Zweiter bedeutsamer Wallfahrtsort war der Ort Koryčany – die Wallfahrt zur Jungfrau Maria von Koryčany an ihrem Geburtstag, am 8. September. Die Wallfahrt hatte festlichen Charakter und die Pilger trugen Festtracht und städtische Festtagskleidung. Dominante im Umzug war die Statue der J. Maria, eingehüllt in einen Schleier. Von ihrer Krone auf dem Haupt wallten dreißig weiße Seidenschleifen herab, die von kleinen Kindern in Trachten oder weißen Kleidern getragen wurden. Die große Marienstatue wurde auf einem Traggestell von 17–18 jährigen Mädchen in Festtrachten mitgetragen. Eine Blasmusk begleitete die Prozession.

Am Ende der fünfziger Jahre wurden diese Wallfahrten verboten. Wiederum fanden sie in diesem Ausmaß im Jahre 1968–69 statt. Dann wurden sie neuerlich verboten. Nach dem Jahre 1989 finden Wallfahrten hier wiederum statt, die Prozession geht aber weder nach Koryčany, noch auf den St.-Clemensberg, denn es finden sich schon nicht mehr Leute, die diese Prozessionen organisieren würden.

THE PILGRIMAGE PROCESSION AS A SOCIAL EVENT

Abstract

The significant social event in the parish of Osvětimany used to be the pilgrimage to the nearby village Koryčany and to St. Clement Mountain located in the area of Osvětimany. The parishioners from the villages Osvětimany, Medlovice, Újezdec near Osvětimany, Hostějov and Vřesovice paticipated in both of them. Due to some historical sources St. Clement Mountain was the place where St. Cyril and Methodius worked. That was the reason why the pilgrims came there with their pleas and prayers. The pilgrimage was held at the end of May on Sunday. It was a home and even a family occasion for the parishioners. The relatives and their friends from the neighbourhood were invited. The pilgrims have not worn their costumes, but only semi-festive clothes. The procession coming out of the church in Osvětimany had the following structure: the acolytes with the cross went as the first, then the priest, several old ladies, musicians and other pilgrims follow.

The second important place where the pilgrimages took place was the village Koryčany – it was the pilgrimage to the Holy Virgin of Koryčany on the day of her birth (8th September). The pilgrimage had a festive character; the pilgrims wore festive costumes or town clothes. The dominant of the procession was represented by the statue of Holy Virgin covered with a veil. Thirty silk white ribbons led from a little crown on her head; the ribbons were carried by little children – bridesmaids dressed in costumes or in white clothes. The big statue of Holy Virgin was carried on the bier by the 17–18 year old girls dressed in festive costumes. The procession was accompanied by a brass-band.

At the end of 1950's the pilgrimages were banned. They were restored in the same range in 1968–1969. Then they were banned again. Since 1989 the processions have been held again. The pilgrims, however, walk neither to Koryčany nor to St. Clement Mountain because there are no people who are able to organize the whole procession.

PÚTE A ICH MIESTO V SPOLOČENSKOM ŽIVOTE NA DEDINE (NA STREDNOM SPIŠI)

Mária Felberová, Spišské múzeum, Levoča

Hneď v úvode svojho referátu podotýkam, že poznatky získané v teréne považujem za výskumnú vzorku. Problematiku pútí a ich miesta v spoločenskom živote dedinskej sociéty som totiž skúmala zatiaľ iba v dvoch obciach, a to v Jablonove a v Bijacovciach ležiacich v blízkosti Spišského Podhradia. Za objekty výskumov som si ich vytypovala z viacerých dôvodov. Predovšetkým nesusedia bezprostredne s pútnickým mestom Levočou, ďalej obe obce vďaka úrodnej pôde boli známe na okolí svojou hospodárskou prosperitou. Posledným aspektom výberu týchto obcí je fakt, že v Bijacovciach bola oddávna fara, kým Jablonov z hľadiska cirkevnej správy je dodnes filiálkou Spišskej Kapituly, strediska náboženského života na Spiši. Ľudia z oboch spomínaných obcí putovali na sviatok Navštívenia Panny Márie (rozumej Navštívenie Márie u príbuznej Alžbety) – t. j. 2. júla predovšetkým k milostivej soche Panny Márie do Baziliky minor na Mariánskej hore nad Levočou. Inými cieľmi putovania bolo Spišské Podhradie na sviatok Narodenia Panny Márie – 8. septembra, ďalej Kľuknava na sviatok sv. Anny – 26. júla, potom Prešov na sviatok povýšenia sv. Kríža – 14. septembra. Taktiež sa putovalo do blízkych obcí v určitom termíne, podľa toho, ktorému svätcovi bol zasvätený chrám. Okrem tradičných príležitostí v rámci rodinného zvykoslovia (krst, svadba, pohreb), kde sa stretávalo širšie spoločenstvo ľudí, boli vhodnou príležitosťou stretnutia práve púte. Jednou z ich charakteristík bola procesia. V publikácii Svět liturgie, ktorú vydal Klášter premonstrátů na Strahove v roku 1991, sa procesia definuje ako slávnostný cirkevný sprievod vo vnútri kostola alebo mimo neho. Taktiež sa triedia procesie podľa úmyslu, s ktorým sú späté.

Pri získávaní informácií v teréne som sa stretla s viacerými druhmi procesií vzhľadom na miesto, ku ktorému smerovali alebo na ktoré sa viazali. *Procesia* v mieste bydliska, resp. *okolo kostola*, bývala pri príležitosti slávenia sviatku Zmrtvychvstania Ježiša Krista na Veľkú noc. Je to vlastne procesia teoforická.[1] O tomto druhu procesie možno hovoriť tiež v súvislosti so sviatkom Božieho tela, ľudovo nazývanom o l t a r i k y , ďalej pri slávení sviatku zasvätenia chrámu určitému svätcovi – ľudovo nazývanému o d p u s t .[2] Druhú skupinu tvoria *procesie putujúce do chotára obce*, napr. na pole, z príležitosti svätenia ozimín na sviatok

1. Súčasná Mariánska hora s neogotickým kostolom t. č. bazilika minor.

sv. Marka, ďalej ku niektorému z krížov v chotári obce, v tzv. *Křížove (prosebné) dni* pred sviatkom Nanebevstúpenie Pána.[3] Osobitnú skupinu *spontánneho stretnutia sa* ľudí boli stretnutia v chotári obce pri rôznych kaplnkách. V Jablonove kaplnka sv. Trojice, v Bijacovciach kaplnka sv. Kozmu a Damiána. Na týchto miestach sa ľudia modlievali za dážď, ak bolo sucho alebo za pekné počasie, ak veľmi pršalo.

Procesia mala svoju stabilnú skladbu, resp. zaužívané poradie pútnikov. Prvé miesto patrilo krížu, ktorý niesol miništrant alebo mládenec, či starší muž. Potom nasledovali 2 alebo 4 mládenci, nesúci zástavy, tzv. z a s t a v a č i (v Bijacovciach) alebo p r o c e s i a r i (ako ich nazývali v Jablonove). Zástavy zobrazovali najčastejšie Pannu Máriu, Ježiša Krista, resp. Božské srdce Ježišovo, prípadne patróna chrámu farnosti, z ktorej procesia putovala. Ďalšie miesto patrilo o b r a ž a r k a m, slobodným dievčatám vo vekovom rozmedzí 16–20 rokov, prípadne tiež mladším, ktoré niesli 1 alebo 2 obrazy, znázorňujúce Pannu Máriu, Ježiša Krista, častokrát i patróna chrámu tej – ktorej farnosti.[4] Na konci procesie šli ženy. Neodmysliteľnou osobnosťou tohto slávnostneho sprievodu bol predspevák, resp. *predpovedač* alebo predspeváčka alebo *predpovedačka*. Samotný názov prezrádza, že ich úlohou bolo hlasité predpovedanie modlitieb, taktiež náboženských piesní, hlavne mariánskych. Táto úloha sa často dedila v rodine z pokolenia na pokolenie. Repertoár piesní predspevákov ovpyvňovali predovšetkým rozličné púťové tlače, t.j. piesne s veľkým počtom veršov (často i s 30 veršami).

Na pútne miesta prichádzali ľudia i zo vzdialenejších obcí. Často sa putovalo i niekoľko desiatok kilometrov. V takomto prípade spomínané piesne odpútavali pozornosť pútnikov od pocitov únavy, nepohodlia a naladzovali vnútro pútnikov na hlbší kontakt s pútnym miestom, ku ktorému smerovali.

Z malej štatistiky pútnických miest, ktoré navštevovali obyvatelia obcí v okolí Spišského Podhradia vysvitá, že nejnavštěvovanejším miestom bola už spomínaná Mariánska hora, situovaná nad mestom Levočou. Putovali tu obyvatelia všetkých obcí, ležiacich v okolí Levoče, Spišského Podhradia, ba i z celého Spiša, ako i pútnici zo susedných regiónov – t. j. zo Šariša, Zemplína, zo stredného Slovenska ale i zo západného Slovenska. Nechýbali tiež pútnici z Moravy i zo susedného Poľska. Pre zaujímavosť uvádzam štatistiku z Národopisného sborníka z r. 1947. Autor článku *„Vznik, rozloženie a význam slovenských pútnických miest"* Štefan Fekete tu spomína, že púte v Levoči sa zúčastňuje obyvateľstvo približne zo 43 lokalít a podľa veľkosti územia, z ktorého sa putuje na Mariánsku horu, radí Levoču k celonárodnym pútnickym miestam. Táto situácia pretrváva dodnes, keď Levoča spolu so Šaštínom sú v súčasnosti najnavštevovanejšími pútnickými miestami na Slovensku.

Ako je všeobecně známe, z hľadiska duchovného je podstatou pútí akt pokánia, t. j. sv. spoveď a sv. prijímanie spojené so získaním odpustenia dočasných trestov za spáchané hriechy – tzv. *odpustky*. Podľa nich sa púte zvlášť na východnom Slovensku nazývajú *odpustami*.[5]

Osobitným prejavom ľudovej zbožnosti boli tzv. *oferty* – z vosku odlievané časti ľudského tela, ďalej domáce zvieratá, domy, atď. Tie sa obetovali – *oferovali* počas sv. omší v priebehu púte s úmyslom vyprosiť si zdravie pre tie časti tela, ktoré znázorňovali, prípadne si vyprosiť ochranu rodinných príbytkov, úrody apod.

2. Mladí pútnici cestou na Mariánsku horu, druhá polovica 80. rokov 20. storočia.

Spomenuté voskové figúrky sa odlievali v dvojdielnych drevených formách.[6] Výrobou týchto votívnych predmetov sa zaoberali najmä medovnikári, a preto pod ich šiatrami si pútnici okrem medovníkov kupovali tiež *oferty*. Nás však zaujíma predovšetkým problém púti v spoločenskom živote dedinskej sociéty. Zvlášť významné miesto zaujímala púť v živote dospievajúcej mladeže. Veď spomínané *obrazy*, ako som uviedla, niesli slobodné dievčatá 16–20ročné; podľa miestnych pomerov, resp. počtu slobodných dievčat nosievali obrazy i mladšie dievčatá. Ich osobitné postavenie v slávnostnom sprievode – v procesii – zvýrazňuje ich pomenovanie o b r a ž a r k y . Jedna z informátorek použila zaujímavé slovné spojenie *keď som sa vydala od obrazu*. Uvedené spojenie vlastne vymedzuje určitú vekovú kategóriu dievčat a zároveň pomenuváva v dedinskom kolektíve všeobecne známu situáciu v živote slobodných dievčat. Teda *nosenie obrazu* tvorilo významnú etapu v kolobehu života dospievajúcich dievčat. Túto skutočnosť podčiarkuje tiež fakt, že tzv. *obražarky* museli vykonávať niektoré povinnosti v náboženskom živote farnosti. Napríklad sa modlievali ruženec pri nedeľných poobedňajších pobožnostiach – *večerňach*. Starali sa o čistotu kostola. Predovšetkým však niesli obrazy v procesiach. Starali sa o ich výzdobu a ochranu počas púte. Chodievali tiež *vypytovať* mládencov od materí, aby mohli niesť zástavy v procesii. Starali sa aj o občerstvenie mládencov počas púte. V ich kompetencii bolo tiež pozývanie predspeváka, resp. *predpovedača*. Do popredia teda tu vystupuje moment zodpovednosti a služby.

3. Votivna forma s motivom polopostavy muža v dobovom odeve, zbierkový fond Spišského múzea v Levoči. Foto: Rostislav Sanitrik.

Osobité postavenie dievčat nosiacich obrazy v rámci dedinského kolektívu zvýrazňoval i osobitý odev. Pri tejto príležitosti sa nosili biele sukne z kúpeného materiálu (bavlna – *paťoľat*), zvláštne skladané, tzv. *rurkate kidľe*, ďalej biele, *krémové*, prípadne ružové blúzky a biele zástery – *šurciky*, lemované čipkou – *štikerajom*. Súčasťou tohto odevu bola tiež pôlka z plátna, preložená šikmo cez prsia a zopätá na jednom boku. Svojím spôsobom celý popisovaný odevný komplet vystupoval ako obradový odev slobodných dievčat. Neodmyslitelnou časťou popisovaného odevu bol i zelený venček z rozmarínu – ozdobujúci hlavu dievčaťa.

Podobne aj mládenci, ktorí nosili zástavy v procesii, si obliekali na túto príležitosť sviatočný odev, ktorý z hľadiska strihu zodpovedal odevu, nosenému na strednom Spiši. Boli to predovšetkým šnurkované nohavice (buď biele alebo čierne, to záviselo od tej skutočnosti, kde bola púť, resp. *odpust*). Ak bola odpustová slávnosť v mieste bydliska, v tom prípade sa obliekali čierne šnurkované nohavice, ak cieľom procesie bolo vzdialenejšie miesto, v tom prípade sa obliekali biele šnurkované nohavice. Súčasťou tohto odevu bola i čierna vesta – *lajblik*, biela košeľa z plátna, atď.

V súvislosti s púťami je potrebné spomenúť, že púť okrem *regenerácie* ducha predstavovala príležitosť zaobstarať si vhodný materiál pre zhotovenie niektorých častí tradič. ľudového odevu, napr. *blyščaci krokodil* – lesklá látka, z ktorej sa šili ženské živôtiky – lajbliky. Veď pri spôsobe života na dedine, ktorý pretrvával do

4. Pôvodný kostol na Mariánskej hore, rok 1900. Repro: Rostislav Sanitrik.

5. Atmosféra tradičnej levočskej púte z r. 1991; v popredí typické insignie procesie – kríž a zástavy. Foto: Januzs Moniatovicz. Repro: Rostislav Sanitrik.

6. Pútničky cestou na Mariánsku horu v roce 1991. Foto: Janusz Moniatovicz. Repro: Rostislav Sanitrik.

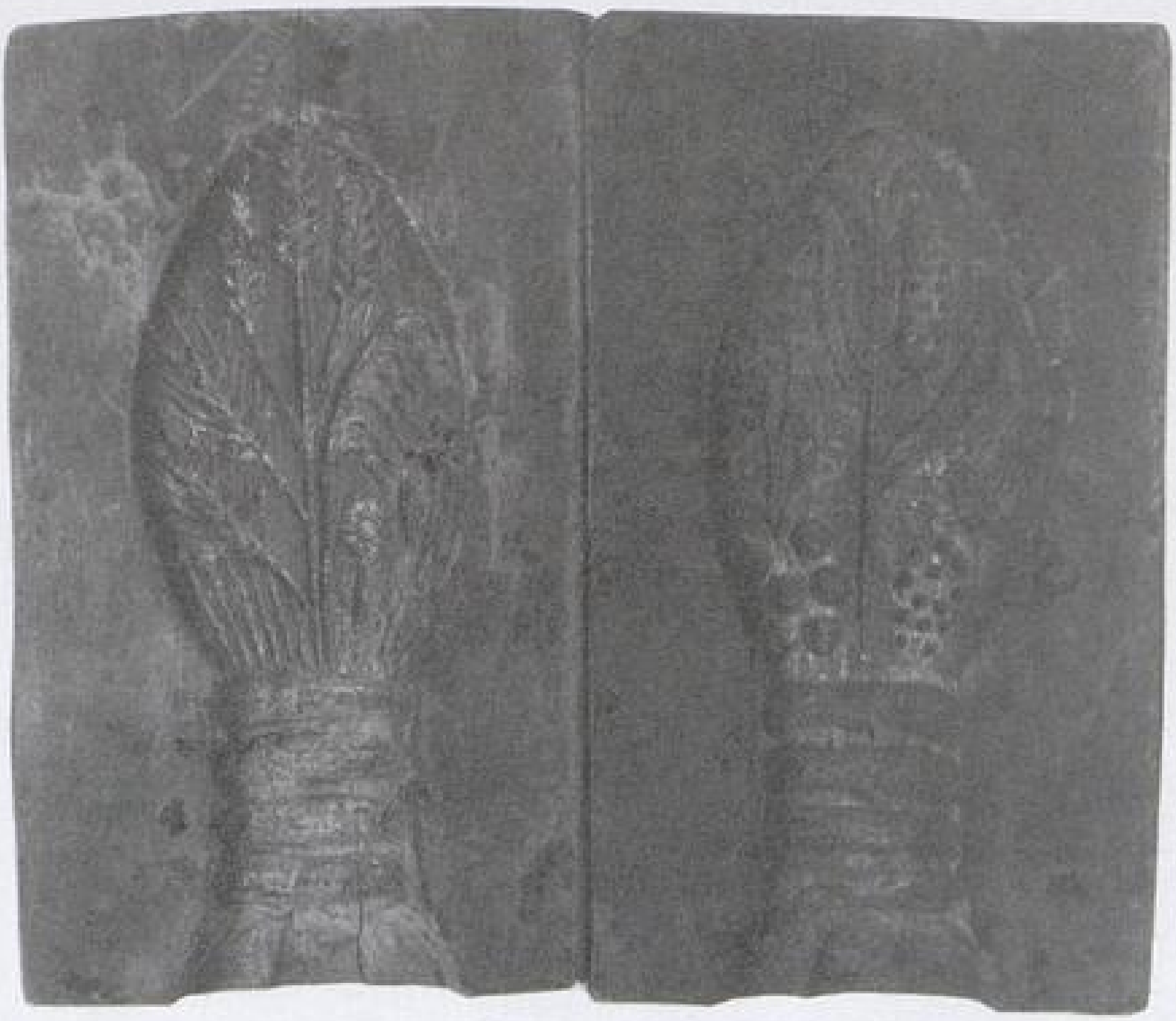

7. Votivna forma s motívom domu rôznych druhov obilia a plodov. Zbierkový fond Spišského múzea v Levoči. Foto: Rostislav Sanitrik.

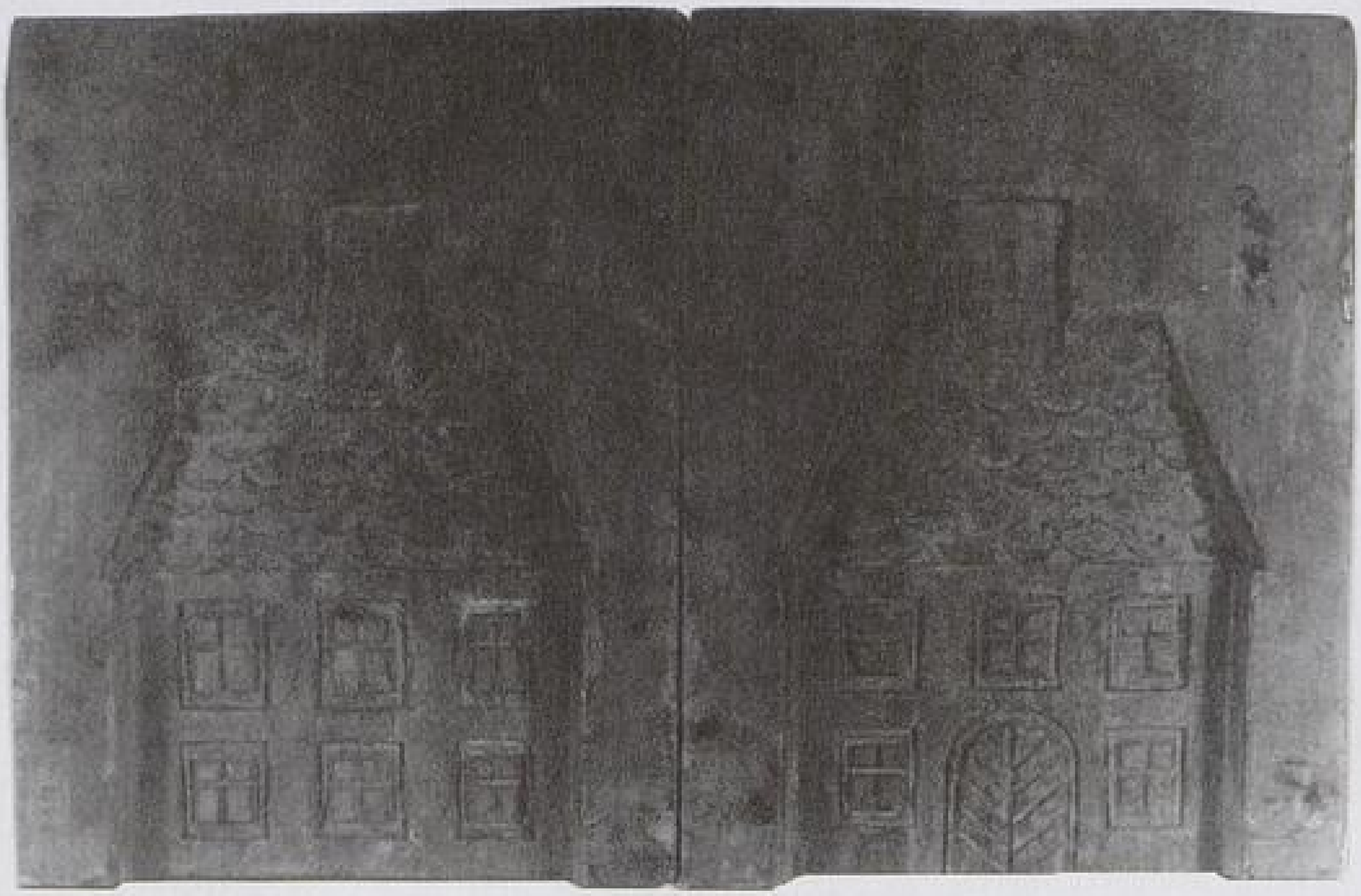

8. Votivna forma s motivom domu; zbierkový fond Spišského múzea v Levoči. Foto: Rostislav Sanitrik.

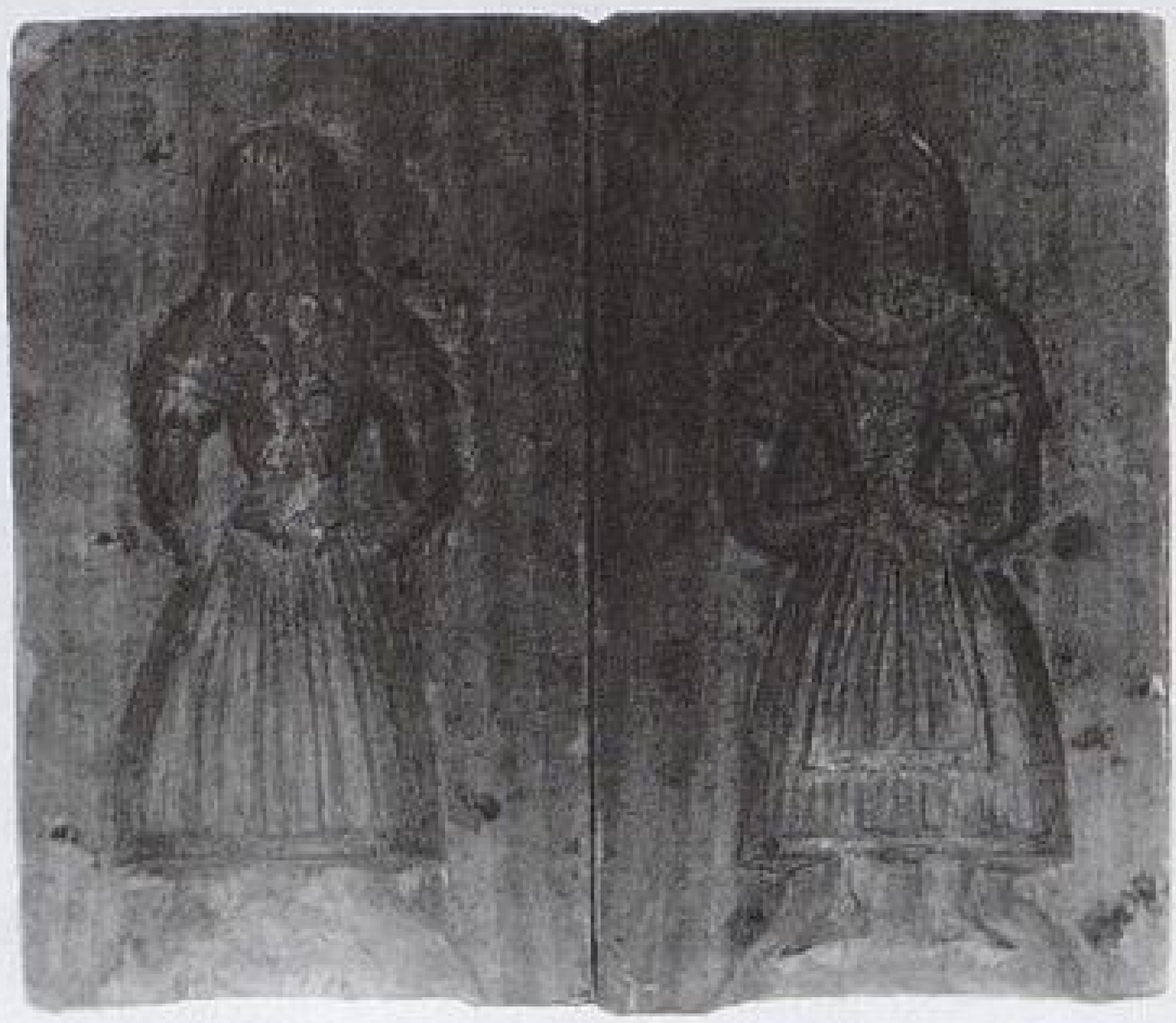

9. Votivna forma s motivom ženy v tradičnom spišskom odeve; zbierkový fond Spišského múzea v Levoči. Foto: Rostislav Sanitrik.

50-tych rokov 20. storočia, boli púte jednou z mála príležitostí, (popri týždenných trhoch) – ako získať potrebné veci pre domácnosť. S púťami totiž úzko súviseli i výročné trhy. Muži si pri tejto príležitosti napr. kupovali drobné veci – potrebné pri poľných prácach – babky na klepanie kôs, osličky apod.

Samozrejme najtypickejšou spomienkou na púť bol obrázok milostivej, resp. *zázračnej* sochy alebo iné *sväté* obrázky, ďalej ružence – *pacerky*, rôzne krížiky, atď. Pre tých, ktorí sa nezúčastnili na púti pre rozličné príčiny, bol to vlastne svojím spôsobom prostriedok kontaktu s pútnickým miestom.

Problematika pútí v sebe zahŕňa obsiahlu sumu informácií. Vytvára takto priestor pre objektívne zhodnotenie časti ľudovej kultúry, ktorej sa v predchádzajúcom období venovalo pomerne málo pozornosti.

POZNÁMKY

[1] **Šidlovský, E. G. :** *Svět liturgie*, Klášter premonstrátů na Strahově, 1991, str. 35, heslo „procesí"

[2] **Chalupecký, I.:** *Mariánska hora v Levoči*, vyd. Pallas, Bratislava, 1991, kap. Púte a pútnici

[3] Na sviatok sv. Marka, keď sa svätia oziminy, procesia vychádzala z kostola a smerovala na pole, v tzv. Krížove dni sa ľudia voľne stretávali najprv pri niektorom z krížov v chotári obce, a odtiaľ šli v procesii do kostola

[4] Počet zástav a obrazov a s tým súvisiaci počet mládencov a dievčat závisel od vzdialenosti pútnického miesta. Ak sa putovalo na menej vzdialené miesto, niesli sa 4 zástavy a 2 obrazy, ak sa šlo do vzdialeného pútnickeho centra, nosili sa iba 2 zástavy a 1 obraz

[5] **Chalupecký, I.:** c. d. , kapitola *Púte a pútnici*

[6] Spomínané drevené formy vlastní vo svojom zbierkovom fonde Spišské múzeum v Levoči

POUŽITÁ LITERATÚRA

Fekete, Š: *Vznik, rozloženie a význam slovenských pútnických miest*, Národopisný zborník VIII, č. 3, 1947

Chalupecký, I.: *Mariánska hora v Levoči*, vyd. Pallas, Bratislava, 1991

Šebor, V.: *Odpust v Levoči*, Krásy Slovenska, roč. XI, č. 7–8, 1932

Šidlovský, E. G.: *Svět liturgie*, Klášter premonstrátů na Strahově, 1991

DIE WALLFAHRTEN UND IHR PLATZ IM GESELLSCHAFTLICHEN LEBEN AUF DEM LAND (IN DER MITTLEREN ZIPS).

Zusammenfassung

Zu den wenig erforschten Themen der geistigen Volkskultur gehört auch die Problematik der Festumzüge und in deren Rahmen die Thematik der Prozessionen und der damit verbundenen Wallfahrten. In der Ostslowakei liegt einer der größten Wallfahrtsorte – Levoča. Zur unweit gelegenen Anhöhe – dem Marienberg – wandern alljährlich in die Basilika minor zur mildtätigen Statue der Jungfrau Maria annähernd Pilger. Je nach der lokalen Tradition feiert man am 2. Juli den Feiertag der Heimsuchung Mariä (scil. des Besuchs der J. Maria bei ihrer Verwandten Elisabeth). Neben dieser Wallfahrt war in der mittleren Zips allgemein die Wallfahrt „zur hl. Anna" in Kluknav bekannt, weiter kleinere, lokale Wallfahrten in den einzelnen Gemeinden, bzw. Pfarreien gelegentlich des Festtags der Einweihung der Kirche zu Ehren irgendeines Heiligen.

Typisches Merkmal der Wallfahrten waren die Prozessionen, die ihre stabilisierte Struktur hatten. Ihr Charakteristikum waren auch Insignien – Fahnen und Bilder mit religiöser Thematik. Ein besonderer Platz in der Prozession, aber auch im gesamten ländlichen Kollektiv gebührte der heranwachsen-

10. Procesia z 30. rokov 20. storočia; typické zoradenie pútnikov so zástavami a s „obrazom". Foto: Rostislav Sanitrik.

11. Jarmok v Levoči pri príležitosti levočskej púte v roce 1936.. Foto: Tibor Dlugolinský. Repro: Rostislav Sanitrik.

den Jugend, insbesondere den Mädchen, die sich aktiver u. a. auch ins religiöse Leben in der Pfarrei eingeschaltet hatten (sie trugen bei den Prozessionen Bilder, die sie während der ganzen Wallfahrt betreuten, beteten den Rosenkranz in der Kirche bei den Nachmittagsgottesdiensten am Sonntag usw.). Ihre Sonderstellung in der ländlichen Gemeinschaft wurde durch ihre spezifische Festtagskleidung hervorgehoben. Dieses Engagement sollte im wesentlichen gewissermaßen das Moment der Dienstbereitschaft und Verantwortung für das eigene Handeln ausdrücken und so die junge Generation auf das reale Leben vorbereiten.

Die Wallfahrten boten neben ihrer spezifischen Funktion – der Hebung des geistigen Lebens des Menschen – auch die Möglichkeit, benötigte Sachen für den Haushalt und das Gesinde heimzubringen, da zu dieser Zeit Jahrmärkte stattfanden. Außerdem boten sie Gelegenheit, unter Menschen aus verschiedenen Regionen Informationen auszutauschen; so erfüllten sie in gewissem Sinn die Funktion der heutigen Massenmedien.

THE PILGRIMAGES AND THEIR FUNCTION IN THE SOCIAL LIFE IN THE COUNTRY (IN THE CENTRAL PART OF SPIŠ)

Abstract

The problems of festive and religious processions and pilgrimages which are connected with them belong to the little explored subjects of spiritual folk culture. In eastern Slovakia there is one of the biggest pilgrimage centres – Levoča. Every year 100 000 pilgrims walk to the near hill – St. Mary Mountain – to the minor basilica and see the statue of the gracious Holy Virgin. Due to the local tradition the 2nd of July is celebrated as the Visitation of the Blessed Virgin Mary (Mary's visitation of her relative Elizabeth). Besides this pilgrimage there was also the famous pilgrimage to St. Anne in Kluknava and then some minor, local pilgrimages in separate villages or parishes realised on the occasion of the consecration of the church.

The typical feature of these pilgrimages were the processions which had a stable structure. They were also characterized by insignia – banners nad pictures with religious themes. The specific position both in the procession and in the country community belonged to teenagers, especially to girls who participated, besides other activities, in the religious life of the parishes (they carried religious pictures and took care of them during the pilgrimage, they prayed in church during the afternoon devotional exercises on Sundays etc.). Their specific position in the country community stressed the special festive clothes. This activity expresses the fact of the service and the responsibility preparing the young generation for real life.

The pilgrimages – besides their specific function of improving the spiritual life of man – gave the possibility to the participants to buy the necessary things for their households: at that time the annual fairs were taking place. The pilgrimages also offered the exchange of information between different regions and had, therefore, the same function as modern mass media.

SOKOLSKÉ PRŮVODY

Bohuslav Beneš, Brno

Spolkové průvody včetně sokolských měly svérázný znakový charakter: byly nejen formou shromáždění, ale současně i druhem seberealizace účastníků, zejména mladších. Staly se tradicí, bez níž se neobešla žádná slavnostní příležitost. Existovaly sokolské průvody k uctění výročí 28. října, před veřejným cvičením (nejčastěji koncem června nebo na začátku září), ke zvláštním příležitostem (např. pohřební průvod významného sokolského činovníka) nebo k příležitostem zábavným, např. při sokolských veselicích, kde se prolínal jistý typ folklorismu, zejména v meziválečném období. Znakový charakter se projevuje i v tom, že průvod vycházel ze sokolovny a obvykle se tam vracel, takže technicky šlo o jistý druh organizované obchůzky, po níž následovala nějaká akce, nejčastěji veřejné cvičení, tj. hromadné vystoupení členů sokolské jednoty. Průvod obsahoval většinou konstantní složky významu a výrazu, dále měl jistou funkčnost a konotativnost. V dalším si všimnu jen průvodů před veřejným cvičením.

Signifié – význam.

Sokolský průvod je organizovaný pochod v určitém útvaru, t. j. čtyř- až šestnáctistupu za doprovodu dechové hudby nebo zpěvu v pravidelném rytmu. Tím se sokolské průvody liší od jiných druhů nebo typů. Vylučoval se volný procházkový krok (na rozdíl např. od májových průvodů) a nedodržování útvaru a rytmu. Cvičenci byli na toto vystoupení zvykli, protože každá cvičební hodina v tělocvičně končila pochodem a společným zpěvem a capella.

Signifiant – výraz.

1. Organizování průvodu probíhalo v zabběhnutých kolejích. Nejdříve se stanovila příležitost, datum, objednala se dechovka. Tato iniciativa šla po linii výbor–cvičitelský sbor–pořadatelský sbor. Byly stanoveny útvary, v nichž se pochodovalo, pořadatelé byli opatřeni červenobílými páskami na rukávu. Organizátoři bývali stabilní po několik let. Veškerá příprava byla bezplatná, jen hudba, pokud ji nevlastnila sama jednota, se platila.
2. Trasa byla stanovena tak, aby obsáhla co nejvíce ulic, ale aby současně průvod

nepřekročil trvání jedné hodiny. Trasa byla spojena s dalšími aspekty, o nichž je řeč dále.

3. Stanovení doby průvodu: veřejná cvičení bývala nejčastěji v neděli v 15 hodin, průvod o hodinu dříve. Sraz na průvod byl první příležitostí k sejití a pobavení a ke kritice krojového vybavení.
4. Seřazení: tradiční složení bylo takové, že jako první šla státní vlajka a prapor jednoty, pak šel výbor (nebylo závazné, často šli jeho členové mezi ostatními), následovaly žákyně a žáci, vedení příslušným členem cvičitelského sboru, pak dorostenky, za nimi dorostenci, dále ženy a poslední šli muži. Dospělé vedla náčelnice a náčelník. Hudba se zařazovala buď hned za praporem, nebo po žákyních a žácích. Při pochodu se zpívaly s hudbou i bez ní zlidovělé a sokolské pochody, které se nacvičily předem, pokud je noví členové ještě neznali. Každý člen Sokola však ovládal nejméně deset různých pochodů, k nimž hudbu skládal převážně kapelník Kmoch. Během průvodu se hromadně provolávalo „nazdáááár!" a to spolu s hudbou lákalo diváky do oken a na ulici. Kromě vlajky a praporu – před každou složkou šli ještě praporečnici žáků, dorostu a dospělých (pokud je jednota zavedla) – se v průvodu nevyskytovaly další atributy (žádné transparenty nebo portréty).
5. Zacházení se státním vlajkou a praporem (prapory) jednoty bylo součástí obřadu. Vynesení ze sokolovny (Pozor! Vpravo hleď!) i opětné uložení mělo slavnostní ráz, vykonávat funkci praporečníka a jeho doprovodu bylo projevem důvěry, cti a hrdosti. Prapor byl stejně jako kroj znakem organizace, přes válku se tajně schovával a je jednou z prvních věcí, které se spolu s nářadím pořizují po r. 1989 při opětném zavádění činnosti sokolských jednot.
6. V průvodu se obvykle vyskytoval tvz. slavnostní kroj (tedy nikoliv cvičební, ten byl výjimkou). Ve cvičebním kroji se cvičenci nesměli pohybovat mezi obecenstvem – to se přesně dodržovalo – ani na ulici nebo mimo bezprostřední dosah cvičiště nebo jeviště, kde vystupovali. Veřejná cvičení okrsková, župní a jiná se konala jen ve cvičebním úboru, stejně tak i slety. Jednu z mála výjimek tvořilo družstvo nářaďových reprezentantů Československé obce sokolské v čele s mistrem světa v tělocviku Janem Gajdošem, které se účastnilo slavnostního pochodu Prahou o X. sletu 1938 v bílých „šponovkách" a tričkách, tedy ve cvičebním úboru.
7. Neoddělitelnou součástí průvodu byl sborový zpěv. Byl hojně pěstován a zlidovělé i „národní" písně se zpívaly při nejrůznějších příležitostech. Ve třicátých letech se např. často chodilo v neděli na hromadné výlety do nejbližšího okolí města – i to byla příležitost ke zpěvu.
8. Závěr pochodu byl opět na sokolovně. Průvod, jak jsme se zmínili, je druhem svérázné obchůzky s hromadným vyvoláváním a hudbou, ale bez zastavování nebo předvádění dílčích cviků nebo alegorií. V podstatě šlo o předvedení organizovaného množství cvičenců, za nimiž se k sokolovně táhli diváci.

Funkce sokolského pochodu.

1. K nejdůležitějším patří výzvová nebo vlastně reklamní. Pochod upozorňoval na veřejné cvičení, jeho trasa byla volena tak, aby ovlivnila co nejvíce lidí a aby se cvičenci předvedli svým divákům. Místní strážník zařídil, aby třeba tramvaj

uvolnila průvodu cestu a aby nedocházelo ke kolizím. Průvod musel být co nejnápadnější, tj. co nejhlučnější.

2. S výzvovou funkcí těsně souvisí funkce ekonomická, tj. upozornění na akci, která je pro jednotu jediným zdrojem financí.
3. Funkce emocionální zahrnovala jak účastníky, tak i diváky. Účastník si byl vědom, že je součástí jistého celku, jemuž se dobrovolně podřizuje a v jehož rámci se musí chovat ukázněně tak, aby vzorně reprezentoval jednotu. Dnes se tato slova zdají formální, ale stabilní výchova „v sokolském duchu" měla ohromný význam mj. v přelomových historických obdobích našeho národního vývoje a byla paralelou vojenské kázně. S tím úzce souvisí funkce ideová, kterou nebudeme rozebírat samostatně – lze jen okrajově podotknout, že pojetí kolektivizmu, tolik prosazované v uplynulém čtyřicetiletí, bylo v Sokole zcela jiné a vycházelo z přísně dodržovaného principu dobrovolnosti a bezplatnosti všech úkonů.
4. Projevem reprezentativní funkce kolektivu byla snaha dokázat, že jednota má značný počet vzorně vedených členů, že je dovede předvést a tak se udržovat v povědomí lokálního společenství. Obdobnou reprezentativní funkci měly i jiné tělovýchovné organizace, dále hasičské jednoty a organizace československých legionářů.
5. Vnější formou společenské funkce sokolského průvodu bylo veřejné pozvání k akci, která se pořádala; z tohoto hlediska prolíná funkce výzvová a ekonomická se společenskou v jeden komplexní celek.
6. Sletové a některé jiné průvody, např. v pohraničních obcích, plnily i funkci mezinárodní. Ve sletových průvodech byly vždy delegace zahraničních sokolských jednot – k nejvýznamnějším patřil pařížský Sokol, Americká obec sokolská, vídeňský Sokol a před první světovou válkou také Sokol petrohradský. I zde byly důležité atributy: vzpomínám si, jak jsme v r. 1938 na X. všesokolském sletu litovali bratry a sestry z Vídně, kteří nesli už státní vlajku s hákovým křížem (bylo to po 14. 3. 1938). V r. 1948 byla celá Západočeská župa plzeňská vybavena demonstrativně americkými praporky na paměť jejích osvoboditelů. Součástí sletových průvodů (byl jim vždy vyhrazen jeden den ze sletového programu) bylo vždy defilé před prezidentem republiky. Průvody byly také součástí sokolských zájezdů do ciziny, kde se Češi i Slováci zúčastňovali nářaďovvých i jiných tělocvičných přeborů a závodů. S oblibou se jezdilo do Polska a do Jugoslávie, částečně též do Rumunska a Bulharska. Slovanské kontakty sokolských jednot byly totiž součástí sokolské ideové výchovy.

Sémitické konotace sokolských průvodů.

1. Průvod sám o sobě je subjektem jistého dění a vyvolává pozornost svého prostředí, jak jsem se zmínil v poznámkách o funkčnosti průvodů. Emocionální konotace vyvolávaly zejména smuteční průvody nebo sokolské oddíly jako součást jiných průvodů.
2. Průvod je však současně také objektem jistého dění, tedy složkou širšího prostředí a součástí aktivit ostatních organizací, ovlivňujících lokální nebo regionální společenství či naopak jím ovlivňovaných. Podle průvodu se často hodnotila samotná organizace (ve srovnání s průvody hasičů, živnostníků, folk-

lórních skupin, pořadatelů maškarních zábav a v letech 1949–1989 s pořadateli prvomájových i jiných průvodů a manifestací). Navíc bývaly sokolské průvody zejména koncem 30. let výraznou demonstrací nacionalismu proti demonstracím jiných národnostních skupin, jak dokazují např. vystoupení „vnitrozemských" sokolských jednot v patronátních obcích s „menšinovou" (národnostně menšinovou) sokolskou jednotou. Naproti tomu antagonisticky zaměřené provokace nebyly vzácností ani za Rakouska-Uherska. Jsou známy stížnosti sokolských jednot z brněnských předměstí, že na jejich průvod, vracející se v podvečer z nedělního společného výletu, „bylo nezjištěnými osobami házeno kamení"; policie ovšem tyto výtržníky nikdy nezjistila. Průvody organizovaly sokolské jednoty také na počest panovníků, např. Františka Josefa I. při jedné z návštěv Brna, nebo obou meziválečných presidentů.

Závěrem lze konstatovat, že sokolské průvody jako organizovaná vystoupení podléhaly kolektivně dodržované kázni. Ta se dávala demonstrativně najevo nejen jako součást cvičební náplně v tělocvičně nebo připraveného veřejného cvičení či sletu, ale také jako součást nacionální politiky příslušného historického období, neboť Sokol byl výrazně nacionálně a republikánsky orientován (jakkoli byl výslovně apolitický). To vše odpovídalo jeho tradici od založení v r. 1862 i jeho meziválečnému společenskému postavení. Snad právě vzhledem k tomuto charakteru byl Sokol nepřijatelný jak pro období 1940–1945, tak i později po r. 1948. Můžeme tedy dnes po r. 1989 zjišťovat, nakolik přetrvává tradice sokolských průvodů a jaké jsou příčiny jejího postupného odumírání.

DIE ZÜGE DES TURNVEREINS „SOKOL" (FALKE)

Zusammenfassung

Die meisten Vereinszüge haben gemeinsamen Zeichencharakter: sie stellen nicht nur eine Form der Versammlung, sondern auch eine Möglichkeit der Selbstrealisierung der Teilnehmer dar. Der Sokol-Zug ist ein organisierter Marsch in bestimmter Formation, der mit der Blasmusik und Chorgesang begleitet wird. Seine Organisation war sehr einfach. Die Züge organisierte man besonders vor dem Festturnen des örtlichen Turnvereins, was am meisten Ende Juni war. Da der bunte Turnerzug in feierlichen Festkleid das Publikum zum Turnfest anlocken sollte, wurde eine längere Trasse durch mehrere Straßen des Ortes gewählt. Am Anfang trug man die Staatsflagge, dann gingen die jüngsten, dann die Nachwuchsturner und dann Frauen und Männer. Man sang und danach rief man „Nazdáááár!"

Zu den speziellen Arten von Sokol-Zügen gehörten Trauerzüge, falls jemand vom Verein verstorben war, feierliche Züge vor den Bezirks- oder Gauturnfesten oder Züge anläßlich der ausländischen Besuche bei den dortigen Sokol-Turnvereinen (Wien, Paris, Zagreb, Poznań u.a.). Am feierlichsten waren die mehrstündigen Züge vor den zentralen Turnfesten, die von der Tschechoslowakischen Sokol-Organisation jedes sechste Jahr in Prag veranstaltet wurden. Zum letzenmal war es im Jahre 1948; Anfang der 50er Jahre wurde der Sokol-Turnverein aufgelöst und beginn seine Tätigkeit wieder seit 1990.

THE SOKOL PROCESSIONS

Abstract

The Sokol processions representing an organized performance underwent a collective discipline which was manifested not only as part of the exercises in the gymnasium or of the prepared performance

or the Sokol rally (festival), but also as part of the national policy of a concrete historical period; the Sokol was obviously oriented on the nation and the republic (though it has always had an apolitical character). All this corresponds to its traditions from its very beginnings in 1862 and its social position between the two world wars. Possibly because of this character the Sokol was unacceptable both in the period 1940–1945 and later after 1948. Nov, after 1989, it is possible to find out to which extent the traditions of the Sokol processions survive and what is the reason of their gradual disappearance.

PRŮVODY VE SPOLKOVÝCH SLAVNOSTECH V MEZIVÁLEČNÉM OBDOBÍ

Eva Večerková,
Etnografický ústav Moravského zemského muzea, Brno

Významnou součástí kulturního a společenského života vesnice v Čechách a na Moravě po vzniku samostatného československého státu byly spolkové „národní" slavnosti, v nichž se v různé míře uplatňovaly projevy tradiční lidové kultury. V těchto slavnostech se zveřejňovaly ideje pořádajícího sdružení, jeho kulturně společenské snahy a v této souvislosti i vztah k lidové kultuře, formy a cíle jejího využívání. Součástí takových spolkových festivit byly i slavnostní průvody. O jejich charakteristiku na příkladě tří sdružení různě společensky a ideově orientovaných se pokusíme v našem příspěvku.

MANIFESTAČNÍ SLAVNOSTI NÁRODNÍCH JEDNOT

O podporu českého živlu v národnostně smíšených česko-německých územích, o jeho početní vzrůst a kulturní a sociální povznesení na bázi národně uvědomovacího programu, o zřizování českých menšinových škol usilovaly Národní jednoty, zakládané od sklonku 19. století na Moravě.[1] Do svých zábav a slavností včleňovaly místní odbory Národních jednot též prvky tradiční lidové kultury, mj. obřadové.[2]

Jednou z forem nacionálně orientovaných podniků Národních jednot byly „národní", „hraničářské" či „menšinové" manifestační slavnosti, ponejvíce u příležitosti otevření českých škol a při výročí jejich otevření, při odhalení pomníku padlých aj.

Vlastní akt se odehrával u školní budovy. Zazněly fanfáry ze Smetanovy „Libuše", s proslovy vystoupili reprezentanti Národní jednoty, školských a jiných institucí, děti recitovaly, pěvácké spolky přednesly sborové písně (nejčastěji Smetanovo „Věno", úpravy lidových písní), hymny program zakončovaly. Slavnost vrcholila na školním či sokolském cvičišti kulturním a tělocvičným programem. To, co zvýraznilo českou národní slavnost, byl manifestační průvod přes obec, v níž měli většinu Němci. A ti vždy nechtěli být diváky. Tak na menšinové slavnosti k otevření dětského domova 14. 9. 1924 procházel český průvod německým Kučerovem, *při této příležitosti téměř liduprázdným. Okna kučerovských Němců byla zastřena.*[3]

Východiskem průvodu, jeho shromaždištěm, byl často prostor nádraží, kolem

něhož vznikaly české kolonie, nebo dvůr českého statku. Průvod vedla krojovaná jízda, cyklisté, následovala mládež a děti v „národních krojích", dále uniformovaní hasiči, Sokoli, legionáři, skauti atd. Účastí v něm dávali najevo své národní cítění a české národní zájmy v tzv. zněmčené oblasti, jejich oděním, trikolory a československé prapory byly veřejně demonstrovanými znaky etnické příslušnosti. Průvod s národními atributy měl zviditelnit český živel v místě, posílit jeho význam a perspektivu, jeho soudržnost a spojení s kompaktním českým okolím. *Účast Sokolstva, legionářů, hasičstva byla imposantní, ale také banderia (Kroužek), cyklisté, skauti, děvy a hoši v krojích, alegorické vozy (N. Rousinov, Slavkov), ověnčené vozy a automobily dodávaly průvodu pestrosti a rozmanitosti*, informuje zpráva o slavnosti otevření státní menšinové školy v Komořanech u Vyškova dne 2. 9. 1923.[4] Také průvod při slavnosti otevření obecné a mateřské školy v Želešicích u Brna 1. 9. 1926 *byl imposantní. Byl zahájen cyklisty. Za nimi kráčeli legionáři, školní dítky, Sokolstvo, hasiči, mnoho žen v malebných domácích i slovácých krojích, nepřehledné zástupy mužů a žen v občanském oděvu. V průvodě bylo šest hudebnich sborů...*[5]

V slavnostních průvodech při mohutnějších festivitách a v místech strategicky důležitých z hlediska českého postupu nechyběly alegorické vozy. V jejich aranžmá převažovalo úsilí o znázornění vlasteneckých témat: *Ve svornosti je síla* (Slavoňov u Šumperka 1936) [6], *Na stráž!, Svoboda, Svornost* (Šumvald u Uničova 1934),[7] *Vítězství svobody* při slavnosti položení základního kamene k pomníku svobody v Čelechovicích u Olomouce 19. 9. 1919[8], *Komenský se loučí s vlastí, Komenský dává lidu svůj odkaz – Bibli kralickou, Hold národa Komenskému-učiteli* na slavnosti otevření české školy v Sedlci u Mikulova aj.[9] Při slavnostním otevření budovy české školy obecní a měšťanské školy v Šumperku 9. 9. 1928 vedla průvod od nádraží „hanácká jízda", na alegorických vozech byla znázorněna scénka *České dítě, Mateřská škola, Matka vlast vypravuje, Hold děti Komenskému*. Průvod, jehož se zúčastnily *přečetné spolky místní i z celého kraje*, se za zvuků tří kapel ubíral přeplněnými ulicemi města.[10] Na podobné akce v městských centrech vysílaly vesnické odbory Národní jednoty své vozy, na jejichž výpravě se samy podílely. Divadelní činnost Národních jednot byla zázemím těmto inscenacím.

Při slavnostech a slavnostních průvodech hraničářů se uplatňovaly prvky tradiční lidové kultury včetně jejich soudobých živých forem. Tak se často zúčastňovali festivit v krojích i členové a příznivci místních odborů Národní jednoty z blízkých tradičních obcí české Moravy: ze Slovácka a hanácko-slováckého rozhraní např. na Mikulovsku, z Hané na Šumpersku a Zábřežsku, z Valašska na Novojičínsku aj. To nejen obohacovalo vnější působivost průvodů, dodávalo jim barvitosti a pestré členitosti. Mělo manifestovat spojení menšin s vnitrozemím, formovat u českých skupin pocit sebedůvěry a opory v českém zázemí i vědomí osobitosti a váhy národní kultury, která se projevovala též tradicemi kultury lidové. O slavnosti otevření české školy v Bulharech na Mikulovsku 16. 8. 1923 vedli průvod tři jezdci na koních z Ladné, alegorický vůz vypravil odbor Národní jednoty z Lednice, přišly skupiny z Lednice a Rakvic v tamějších krojích, přidali se rakvičtí hasiči a Sokoli aj.[11] Do velkých menšinových slavností se zařazovala též zvykoslovná vystoupení a tak krojované vesnické skupiny s obřadovými rekvizitami na vozech

tvořily atraktivní složku průvodů. Odbory Národních jednot přitom navazovaly v mnohém na zkušenosti, formy a programy předválečné.

Jako příklad uveďme průběh slavnostního průvodu při otevření reálného gymnázia v Hustopečích 14. 9. 1930. Po ceremoniálu předání budovy, proslovech a přednesu Smetanova „Věna" se rozvinul *nádherný průvod... Zahájen byl cyklisty, padesáti muži selské jízdy z Klobouk a sedmičlenným banderiem slováckým. Za nim jel alegorický vůz „Praotec Čech". V popředí před podobou předků klečeli bratři Čech a Lech s kmetem, v pozadí umístěna slovanská rodina. Na koních přijížděla družina knížete Václava se světcem v čele... Také Žižka s osmnácti bojovníky byl skupinou velmi pěknou a válečný vůz jejich s deviti ozbrojenci věrně napodoben. Méně srozumitelným byl vůz s pohádkovou družinou, vypravený Němčicemi. Za tímto vozem kráčeli ruští legionáři, děvčata v krojích, krojované skupiny z Morkůvek, Krumvíře, Divák, Kobylí, Bořetic, svatba z Borkovan s hudbou, „zrušení roboty" (Horní Bojanovice), svatba a „zalikování" z Němčiček, selské povozy, hudba jednoty střelců z Rajhradu, sbor Svoboda z Pohořelic, Orli v kroji (celkem 149), hudba, 200 hasičů, sokolové v krojích... a ostatní občanstvo.* Účast v průvodu byla kolem 3000 osob.[12]

K velkým akcím Národní jednoty pro jihozápadní Moravu patřila také manifestační slavnost „Našim menšinám" v Jevíčku 26. 8. 1923 s cílem „posílit se na další úporný boj o český postup" na Moravskotřebovsku a Svitavsku. Průvod vedlo selské banderium z Velkých Opatovic a Jaroměřic, *za kterým vesele hrála dobrá kapela Zezulova z Jevíčka. Za ní četná skupina cyklistů před allegorickým vozem „Hold školních dítek panu presidentovi", který vypravila velmi pěkně obec Vrážné a jejž doprovázela řada dívek v národních krojích. Za nimi na pěti vozích starosvatebně ozdobených jela selská svatba z Velkých Opatovic.* Následovaly „pečlivě okrášlené vozy" se skupinou „královničky" (z Jaroměřic) a „dožínky" (z Chornice a okolí) aj.[13]

SLAVNOSTI KATOLICKÉ OMLADINY

Nábožensko-mravní povznesení a upevnění víry u venkovské mládeže, pěstování ušlechtilé zábavy na zásadách křesťanské mravnosti bylo programem a cílem „Sdružení katolické Omladiny" (zal. 1906). Její vesnické skupiny působily v meziválečném období na celé Moravě, se silnějšími pozicemi v jihovýchodních oblastech. Omladinské skupiny se korporativně zúčastňovaly se svými prapory průvodů při církevních slavnostech a sehrávaly aktivní úlohu v náboženském životě obce a farnosti.[14]

Důležitou součástí činnosti „Omladiny" bylo „chránit a pečovat o udržení svérázu našeho venkova", jež vycházelo z podnětů aktualizované tradice cyrilometodějské. Veřejná manifestační vystoupení „navzdory nepřátelům" měla ukázat životnost a sílu „Omladiny". Spatřovaly se v nich ovšem i zisky pro propagaci idejí katolického programu, jehož politickým reprezentantem byla Čsl. strana lidová. Slavnostmi a průvody se „Omladina" zveřejňovala ve společenství obce i kraje již před válkou. Avšak v poválečné protikatolické vlně se její pozice oslabily, na vesnici získával Sokol, agrární jednoty, v pojmech katolického tábora spolky „pokrokářské". A tak se – často v ovzduší nedůvěry a kritiky – pokoušela „Omladina" připomenout tradičními „dožínkami", „zrušením roboty" aj. *Dlouhé řady naší*

mládeže prošly náměstím Dobrovského na dolní náměstí, doprovázena jsouc namnoze drzými poznámkami od t. zv. pokrokových lidí. Přes úsilí nepřátel se zdařil sjezd velmi pěkně[15], poznamenává se ve zprávě z krajského sjezdu „Omladiny" v Bobrové na Novoměstsku 5. 7. 1924.

Nejvýznamnější formou veřejného působení byly regionální sjezdy omladinských skupin, pořádané ve vybraných místech, obvykle se silným katolickým zázemím, kam se sjížděla na ozdobených vozech mládež z okolí. Příležitostí k nim bylo jubileum činnosti skupiny a svěcení jejího praporu, ale i otevření lidového domu, svěcení pomníku padlých vojáků atd. Programové schéma těchto festivit mělo složku manifestačně náboženskou a světskou. Dopoledne vítala hosty jízdní skupina mládenců ve shodě se starou holdovací funkcí, kterou měla banderia v minulosti při různých církevních událostech na vesnici a návštěvách hodnostářů katolické církve. Krojovaná omladinská mládež přicházela korporativně v průvodu se spolkovými prapory a odznaky k bohoslužbám; často se konala polní mše. Prapor připravený k posvěcení, který na Slovácku – a nejen tam – ozdobily „slováckým vyšíváním" členky „Omladiny", nesly obřadně v průvodu do kostela družičky. Po náboženské části nastoupilo nezbytné politikum, „tábor lidu", na němž se ve vystoupení reprezentantů katolického tábora obhajovalo nejen poslání „Omladiny", ale agitovalo se též za program lidové strany a vystupovalo proti jejím politickým protivníkům, agrárníkům a socialistům. Po odpoledním požehnání v kostele pak směřoval manifestační průvod na orelské hřiště, do zahrady katolického domu či hostince, na výletiště v přírodě atd., kde se odehrával kulturní program. Jeho náplň byla různá, i podíl tradiční lidové kultury v něm: od předvedení tanečních čísel, nejčastěji nacvičených „besed", tělocvičných vystoupení Orlů, dětské besídky až k prezentaci zvyklosloví či divadelního kusu.

V čele průvodu jelo banderium (i dvě, orelské a omladinské), později k němu přibyli cyklisté na ověnčených kolech. Banderia upřednostňující v oblečení lidový kroj byla v „Omladině" zakládána již před válkou, po ní na čas zanikla a začala se obnovovat koncem dvacátých let. Nechyběly hudby (nejčastěji orelská), skupiny dívek v lidových („národních") krojích, mládenci se spolkovými omladinskými, orelskými i československými prapory, další členové „Omladiny" s odznakem spolku, pěšky i na vozech. Tak zvanou „čestnou skupinu" tvořili funkcionáři okresních složek „Omladiny", její protektoři, zástupci lidové strany, duchovenstva. Náplň odpoledního programu se odrážela v tematické skladbě průvodu. Krojovaní či kostýmovaní účinkující s rekvizitami tvořily jeho atraktivní složku. Tak o národopisné slavnosti „II. slovácký den" pořádaném „Omladinou" v Uherském Brodě 20. 8. 1933 představoval průvod procházející městem *celý odpolední program na orelském stadiu, doprovázen slováckými lidovými hudbami z Nivnice a Újezdce*.[16] Do průvodu manifestačního sjezdu „Omladiny" v Třebíči 17. 6. 1923 byla zařazena „selská svatba" a „zrušení roboty".[17] A mohli bychom uvést řadu dalších příkladů.

Výrazněji se prosazovaly formy tradiční lidové kultury v místech s dosud živou krojovou či obyčejovou tradicí, takže průvody nabývaly podobu krojových přehlídek, též ve vazbě na regionální zvyklosloví. Kladl se důraz na zastoupení lokálních odlišností, předně v kroji dívek. Místy oživovaly průvod „královničky", už z dřívějška oblíbené číslo folklórních festivit.

Tak na prvním sjezdu katolické mládeže ve Valašských Kloboukách 28. 8. 1932 se *po sv. požehnání o 2. hod. seřadil veliký průvod. Za 20 okrojovanými členy na konich jelo 12 alegorických vozů a šlo po skupinách naznačujici valašské zvyky asi 2000 mladých, mezi nimi asi 600 v národnich krojich. Vesele za zpěvu národnich pisni a zvuku 4 hudeb, valašské s cymbálem, dvou dechových ve valašských krojich a oblibené orelské z Val. Klobouk došel průvod na orelské cvičiště. Tam přes 3000 lidí přihliželo krásně prováděným valašským zvykům...*[18] Na sjezdu okresního svazu „Omladiny" v Uh. Brodě 25. 5. 1924 zahajoval odpolední program *malebný průvod, jaký může sestaviti jen slovácká omladina. Vpředu přes 20 bujarých chlapců Vlčnovjanů tvořilo „jízdu králů", za nimi ostatni chasa vlčnovská, pak „fašančári" ze Stráni a za těmi nadějná omladina z Kaňovic, alegorický vůz obsahujici oráče a rozsevače a ostatni mládež skupiny z Havřic, pak omladina z Nivnice, Horněmči, hudba nivnická, hoši z Hluku a jini delegáti, svatba skupiny z Uh. Brodu.*[19] Svátek moravských zvěrozvěstů byl zvolen za den jubilejního sjezdu a „národopisného dne" ve Velkých Pavlovicich v r. 1928. Před průvodem jelo banderium v lidových krojich, za ním *členové na okrášlených kolech, za nimi nesen prapor bilovské Omladiny, pak šla hudba... pestrá skupina členek Omladiny z Terezina se svými „královničkami", pak typický oddil skupiny kobylské* (předvedl „zaráženi hory"), *dále skupina z Brumovic představujici „zrušeni roboty".*[20] Jiným příkladem je slavnost Okresního sdruženi katol. Omladiny v Prostějově 14. 9. 1930 k poctě vůdce čsl. katolíků J. Šrámka. Odpoledne *vyšel od orelského stadionu nádherný průvod, uspořádaný z různých skupin: orelské a hanácké banderium, hanácká svatba, hanácké právo, alegorický vůz „Hold dr. J. Šrámkovi". Průvod budil ohromnou pozornost, zvláště skupiny veselých Hanáků.* Slavnost se konala v zahradě Katolického domu.[21]

Nejfrekventovanější z tradičnich obyčejových projevů byly „dožínky", pořádané samostatně i jako součást sjezdových festivit, vesměs podle předválečných vzorů, kdy omladinská dožínková slavnost s průvodem místy působila jako novum.

Dopoledne směřovala omladinská mládež průvodem do kostela k děkovným bohoslužbám za úrodu. Odpolední průvod folklórní dožínkové slavnosti pak rozvíjí motiv odváženi poslední úrody z pole. Je veden banderiem, nechybí krojovaná mládež se spolkovými prapory. Mohutní řady žňových pracovníků-herců. K dospělým se připojují děti jako malí sekáči, malé odběračky – nový emocionálně působivý prvek průvodu, vyjadřující i kontinuitu nositelů tradic a katolicismu. Hospodář, hospodyně, jejich čeleď a další postavy, „staří hospodáři" či „výměnkáři", sekáči, žnečky, mlatci, mlynář, podruh, pohrabovač, pasák a pasačka atd. Jsou typizováni kostýmováním, rekvizitami, proslovy ve shodě se scénickými předlohami. Předvádí se tradiční vesnice s jistým historizujícím odstupem. „Dožínkové vozy", vesměs ověnčené žebříňáky, vezou nejen účinkující, ale i tradiční obřadní artefakty, rekvizity a atributy sklizňové slavnosti (dožínkový věnec, koláč, poslední snopy, „oběd" žencům, pytle s obilím, „páté kolo" atd.). Vedle tradičně pojatých dožínkových vozů se uplatňují také alegorické, které ve svém aranžmá nepostrádají agitační funkci. Průvod vychází z okraje vesnice, od spolkové místnosti, podle režijního záměru i z pole, kde jsou na vůz naloženy připravené snopy anebo se předvádí žetí posledního kousku pole. Pak se zastavuje u vybraného hospodáře a po krátkém dialogu účinkujících směřuje průvod na „výletiště", kde

mládež předvede dramatickou scénku a pobaví se tancem. A tak jde o podívanou, zdivadelněný obyčej či divadlo, jehož jevištěm je prostor vesnice. Při koncipování dožínek se vycházelo mj. z příruček doporučovaných ústředím Omladiny a nácviku se ujímali divadelní ochotníci. Patřily k nim i „Dožínky" od ředitele kůru a protektora „Omladiny" v Poštorné F. Barančiče; a ovšem i jiné předlohy.[22]

Dne 17. 8. 1930 pořádala „Omladina" velkou dožínkovou slavnost v Odrlicích na Litovelsku. Před slavností byly nacvičovány tance, zpěvy a zvyky, související se slavností. Nejvíce starostí působily hanácké kroje, *kterých je tak málo mezi lidmi i v půjčovnách.* Odpoledne se seřadil průvod. *Přijeli junáci, statní Hanáci na koních, postavili se v čelo průvodu a již zazněla řízná hudba p. Smětáka ze Senice. Napřed jede skupina junáků na koních v národních krojích, dále vůz s hospodyní, která drží proslulý velkolepě vyzdobený hanácký koláč, potom alegorický vůz, na němž oráč s ozdobeným pluhem a děvucha s junákem drží nápis „Svornost nám vyorej!" Pak následuje vůz omladiny loučanské a za nim hudba, za hudbou skupina okrojovaných ze Senice s koláči a vdolky. Pak okrojovani sekáči, žnečky, vazači, mlatci a pomahači. Za okrojovanými kráčí skupina Omladiny a hostů v civilním obleku. Průvod se zastavil před domem p. Čamka... Hospodář vychází a mládež mu provolává slávu. Hospodář děkuje a jde na dožínky. Sedá do prvého vozu a průvod jde dále obci na výletni misto.*[23]

Velmi zajímavý byl dožínkový průvod při jubilejním sjezdu „Omladiny" ve Strážnici 8. 8. 1937: *40 malých sekáčů se svými odběračkami a s dřevěnými ověnčenými kosami, za nimi několik vazačů s povřisly, děvčata s čepáky na vodu a s malými tragači a malý vozik s malými naplněnými pytli. Pak šlo 30 dospělých sekáčů a pořad byl týž jako u malých, jen na konci koš plný koláčů. Za dřívějšími staršimi členy jely alegorické vozy: sběrači klásků, hospodář s hospodyni, dožinkový koláč, dožinkový věnec a na poslednim čeleď.*[24] Na sjezdu aktivni „Omladiny" v Sudoměřicích 27. 7. 1930, k němuž přijelo dalších pět skupin z okolí, se odpoledne řadil dožínkový průvod. *Na prvnim voze omladinský odznak se dvěma prapory, nápisem „Zdař Bůh!" a chlapec a děvče v krojích, druhý vůz: sekáč s odběračkou sekli, třeti vůz: tři mlatci mlátili a čtvrtý vůz: dožinkový věnec, sekáči, žnečky a hospodář. Bylo radost hledět. První jezdci na koních, za nimi hudba, pak vozy a dlouhá řada okrojovaných chlapců a divek. Průvod vesnicí a pak do zahrady obecního hostince...*[25]

Vesnická slavnost, historická hra či scéna – jak bylo v lidovém prostředí pojímáno „zrušeni roboty" – je pak už skutečným divadlem, oblíbenou lidovou hrou a pevnou součástí repertoáru vesnických divadelníků. Vznikla z různých folklórních prvků v minulém století[26] a byla často uváděna na folklórních slavnostech. Kostýmovaní účinkující s rekvizitami v určitém režijním uskupeni v „živých obrazech" – na vozech i pěšky – tvoří těžiště průvodu. Námětem alegorických vozů je „utrpeni selského lidu v minulosti a jeho osvobozeni". V průvodu nechybějí banderia, mládež v národních a omladinských krojích s prapory.

Mohutný byl krajský sjezd „Omladiny" hodonínsko-břeclavského svazu v Čejkovicích 19.8. 1928 uspořádaný k desetiletí ČSR a k osmdesátileté památce zrušení roboty. Po odpoledním požehnání byl seřazen *krásný a manifestační průvod v Kratinách... V čelo průvodu postaveno sedmičlenné banderium, pak tři alegorické vozy. Na jednom znázorněna socha svobody, na dvou ostatnich někdejši poroba*

lidu selského v zemich českých. Za alegorickými vozy členové místní skupiny znázorňující „zrušení roboty", jsouce dobově oděni. Kurýr na koni, kočár s vrchnosti a ředitele, drábi jdouci po straně bosých robotniků budili největší pozornost a zájem všech. Pak hudba, prapor omladiny dolnobojanovické, za tímto výbor svazu Hodonsko-Břeclavského... krásně se vyjímaly národní kroje omladiny dolnobojanovické, též naše členky v zaušnicích...[27] Průvod se ubíral do městečka k tribuně, kde po hymnách a proslovech předvedla čejkovická skupina „zrušeni roboty".

Okresní svaz „Omladiny" na Kyjovsku uspořádal svůj sjezd v Žeravicích 13. 7. 1924. *Odpoledne řadil se průvod nahoře u dvora. Napřed šla hudba, za ni šly čtyři prapory... slováčtí šohaji a děvčata, pak žačky, dále hra „zrušeni roboty" se svými alegorickými vozy: „Poddanství roboty", „Vzbouřeni lidu selského", za nimi robotnici, vůz „Svoboda národa" a kočár vrchnosti. Pak následovala řada národních krojů děvčat. Malebný průvod prošel celým městečkem a stanul dole na návsi pod lipami, kde byla tribuna...*[28]

Velký význam byl v omladinských skupinách přikládán lidovému kroji. Usilovalo se nejen o četnost zastoupení krojované mládeže v průvodu, zejména dívek, ale též o prezentaci místních krojů, „původních". V pokynech z ústředí „Omladiny" se brojilo proti dobovému sestavování „národního kroje" ze součástek různé provenience. Na tomto místě ještě třeba připomenout úsilí „Omladiny" o obnovu kroje v krajích s již nivelizovanou krojovou tradicí, mj. také pořizováním replik podle starších vzorů, což zintenzivnělo v období příprav Svatováclavských dnů Orelstva v Praze v červenci 1929 – nejvýznamnější společenské a kulturně politické akci čsl. katolíků po válce. „Omladina" na nich participovala v předvádění řady obyčejů na strahovském stadionu a v účasti krojovaných a zvykoslovných skupin v mohutném průvodu Prahou.

Snahy všude „oživit zaniklé kroje" pro slavnostní příležitosti nebyly úspěšné a tak se ve třicátých letech nakonec utvořil omladinský stejnokroj, tzv. svérázy, který omladinské skupiny zvýraznil v manifestačních průvodech. *Odznakem a krojem veřejně vyznáváme, ke kterému táboru patříme, bylo heslem „Omladiny".*[29] V dobovém katolickém hnutí je lidový kroj pojímán jako „dědictví předků", je úzce spojován s návštěvou kostela, s účastí krojovaných skupin v náboženských průvodech a slavnostech, tedy jako oděv sváteční, což se stalo příznačné zvlášť pro region Slovácka. Tak měl přejít i na mladší generace.

VESNICKÉ MANIFESTAČNÍ SLAVNOSTI REPUBLIKÁNSKÉHO DOROSTU

Do společenského života české a moravské vesnice meziválečného období výrazně zasáhla „Republikánská strana venkovského a malorolnického lidu" (před r. 1923 agrární strana) svou mládežnickou organizací, jednotami republikánského dorostu.[30] Silné pozice měli agrárníci na Hané, kde první dorostové jednoty vznikaly kolem r. 1906. V programu kulturního a osvětového působení jednot bylo pěstování lidové kultury, včetně oživování forem už vyšlých z aktivní regionální tradice. V dorostu měl být vychováván vztah vážnosti a úcty k „selskému svérázu". *Kroj není divadelní kostým, ale slavnostní oděv vyjadřující úctu k předkům... staré obyčeje nebudeme při provádění znešvařovati přizpůsobováním dnešní době.*[31]

Lidová kultura v duchu idejí agrarismu tvořila součást kultury selské, vesnické tradice byly projevem a znakem selského stavu. Mladé generace je měly pěstovat a tak se i bránit proti urbanizaci, která přinášela na vesnici mnohé úpadkové jevy, nivelizovala „selský svéráz" a tradiční hodnoty venkova – jak vyznívala kritika města z pozic agrární strany. Tanec, lidové obyčeje a zvlášť kroje se staly nezbytnou součástí, ba programovou náplní letních slavností dorostu. A ty měly být nejen veřejně manifestovaným projevem soudobého selství, identity selského stavu, ale i důležitým propagačním prostředkem, vlastně platformou k prezentaci idejí politického agrarismu. Na myšlence jednotného stavovského zájmu vesnice stavěla politika agrární strany.

Jednoty agrárního dorostu vstupovaly do společenského a kulturního života vesnice jednak menšími pravidelnými akcemi (zábavy, krojované selské plesy, divadla), jednak manifestačními slavnostmi zvanými „zemědělské" či „selské dny". Podnětem k nim byly sjezdy, které se pořádaly k jubileu činnosti jednoty, rozvinutí a předání dorostového praporu, při příležitosti odhalení pomníku či pamětní desky A. Švehlovi a jiným významným činitelům strany, ale i historickým místním selským vůdcům, *bojovníkům za selská práva*. Byly uspořádány také při „sázení Švehlovy lípy", k odevzdání zasazených lip či parku upraveného dorostem veřejnosti atd.

Prapor nejčastěji vypracovaly členky jednoty, *družky*, a ozdobily prvky dobového lidového ornamentu. Tak v Kudlovicích u Uh. Hradiště byl 9. 8. 1936 rozvinut na slavnosti prapor, který vyšívala Rozka Falešníková z Tasova, „chránitelka slováckého svérázu". V průvodu jej neslo deset družek na stuhách a v zahradě jej obřadně rozvinuly matka a kmotra praporu.[32]

Nedělní odpolední slavnost zahajoval a středem vesnice procházel početný průvod, který se řadil za vesnicí, ve dvoře velkostatku či rolnického pivovaru, u sokolovny, hasičské zbrojnice, u spolkové místnosti atd.; nezřídka tedy na „půdě" agrárníků a jejich politických spojenců. Čelo průvodu tvořila jízdní skupina – jezdec se státní vlajkou na černém nebo bílém koni, praporečník s praporem jednoty, pak blok jezdců a jezdkyň selské jízdy se standartami, trubačský sbor, cyklisté, popřip. motocyklisté, střelecká jednota, pěší skupiny, mládež s prapory a transparenty s hesly, mezi nimi krojované družiny, skupiny představující lidové zvyky atd. Byla tu i reprezentace republikánského dorostu a dalších složek strany, hudby, ověnčené hospodářské stroje symbolizující pokrok v zemědělské výrobě, alegorické vozy atd. To byla hlavní náplň slavnostního průvodu. Zastoupení jednotlivých skupin a jejich pořadí se měnilo podle místních podmínek, rozsáhlosti akce, záměru režisérů. Počítalo se také se spoluprací okolních jednot, které přijížděly na kvítím a chvojím ověnčených vozech s prapory, často s vyznačením názvu obce. V průvodu byla vyjádřena znakovost národní (čsl. vlajka, lidové kroje) a zejména stranická (uniformované selské jízdy, zelené prapory a standarty dorostových jednot s motivem zeleného čtyřlístku). V mohutném průvodu při „zemědělském dnu" v Brtnici u Jihlavy 13. 7. 1930, v němž bylo mj. 80 jezdců Selské jízdy, 16 ověnčených a alegorických vozů vypravených dorostem z místa a okolí, *měli poznat naši političtí nepřátelé, zejména lidovci a jejich nadějná omladina, komu patří náš venkov, jaké sympatie a program nese s sebou rep. dorost na Horácku...*

Jako rudé máky nesly se nekonečným průvodem standarty hesel, jež má v programu naše mládež.[33]

Krojová tradice, zejména v oblastech, kde dosud žila, byla rovněž vhodně využita jako estetická a nacionálně a regionálně znaková složka průvodu. K takovým slavnostem si dívky pořizovaly v kurzech podle „původních" hanácké kroje. „Hanácké skupiny", „Hanačky" a „Hanáci" v průvodu se těšili pozornosti diváků a podtrhovali prestiž regionu. Pokusy se děly v tomto ohledu i pro kroje horácké.[34] *Zachování národního kroje, hlavně ženského, je činem kulturním, neboť kroj je dokladem naší staré kultury... Bez pečlivě zhotoveného kroje neměly by se pořádati krojové slavnosti.*[35] Využívalo se ovšem i přenesených krojů slováckých. Avšak i v agrárním kulturním hnutí se brojilo proti *pestrobarevným směsicím, co krojem není.*[36]

Osobitou složkou agrárnických slavností byly uniformované jízdní oddíly. Měly vystupovat jako pohotová opora zemědělského stavu, národa a státu.[37] Selská jízda měla své předchůdce v jízdních skupinách sedláků: ztělesňujíce selské stavovství se banderia zúčastňovala jako reprezentativní složka nejen vítacích aktů, ale i významných událostí a slavností venkova v minulém století. Vedle uniformovaných selských jízd se uplatňují v agrárnických slavnostech také jízdní skupiny v lidových krojích (hanácké a slovácké banderium a v podobném významu i oddíly ve valašských a horáckých krojích) jako tradiční a estetická složka průvodů.

Mohutné průvody měly přitáhnout ostatní do řad sympatizantů strany, ukázat její prestiž. Propagovaly i vůdčí ideu agrárníků „venkov jedna rodina". Tak o „družstevním dnu" v Jaroměřicích nad Rokytnou v r. 1937 šli *v několikatisícovém průvodu, muži a ženy všichni pohromadě, chalupník, domkař, dělník i úředník. Je to krásná jednota, imponující síla... Republ. strana mohutní v rodině domkaře, chalupníka, dělníka i úředníka.*[38]

Slavnost vrcholila zábavným programem na sokolském či školním hřišti, ve dvoře velkostatku, v zahradě hostince atd., jehož náplní byla vystoupení taneční, tělocvičná, zvykoslovná (*selská svatba, kácení máje, hanácké právo aj.*), defilé selské jízdy, divadelní představení se selskou tematikou a nakonec dorostová veselice.

Ceremoniál rozvinutí praporu obvykle otevíral slavnost na návsi, v zahradě. Hrály hymny, vztyčovala se vlajka. Následoval „tábor lidu" s proslovy politiků, někdy doplněný krátkým kulturním programem. Dorost zazpíval Smetanovo *Žitko krásné* či Foerstrův sbor *Velké širé rodné lány*. Přitažlivost podniku zvyšovala účast poslanců. V jejich proslovech se objasňovala a obhajovala politika agrární strany, hodnotila se práce a význam dorostových jednot, agitovalo se za jednotu a spolupráci zemědělského lidu. Zaznívala tu protiklerikální nota politiky strany.

V politické propagaci se využívalo příležitostí jubileí spjatých s historií selského stavu. Oblíbenými historickými náměty byla selská povstání a zrušení roboty, což se připomínalo v jubilejních letech 1930, 1928 a 1938 a promítlo i do tematiky průvodů a pojednání alegorických vozů. Tak na mohutné zemědělské slavnosti v Batelově u Jihlavy 3. 8. 1930 byla na alegorických vozech prezentována témata „Vzpoura", „Robota", „Kozina"; končilo se předvedením hry J. Mahena „Selská rebelie".[39] Slavnost byla pořádána pod heslem *byl to český sedlák, který hájil půdu, vlast, národ, jazyk.*[40] V Lesonicích na Třebíčsku se při tamější „národní slavnosti"

14. 7. 1935 vzpomnělo 160 let vzpoury sedláků na panství a do průvodu bylo zařazeno 15 alegorických vozů na historická témata.[41]

Zvláštní pozornost byla v jednotách věnována organizování „dožínkových slavností" či „dožínkových dnů", pojímaných jako slavnost stavovská, které měly vyznít jako manifestace zemědělského lidu. Dožínkami zapouštěla agrární strana své kořeny v regionech, kde dosud neměla silné pozice, dožínky vytvářely nejvhodnější prostor pro získávání nových příznivců, pro budování příznivého image strany jako nejzdatnějšího bojovníka za zájmy zemědělců. Na slavnosti v Mutěnicích 30. 8. 1931 byly v průvodu vezeny hospodářské stroje, které stranické organizace zakoupily pro drobné zemědělce, kteří by si je z vlastních prostředků obstarat nemohli.[42]

Tradiční dožínkové prvky jsou včleněny do rámce šíře koncipovaných slavností zemědělců manifestačně politického charakteru, pořádaných na sklonku léta, o nichž už bylo pojednáno. Nechyběl „tábor lidu", nezřídka to byla příležitost k rozvinutí praporu jednoty, otevření Švehlova sadu atd. Aplikovaly se přitom místní či regionálně vžité prvky dožínkové tradice, byly tu i snahy rekonstruovat „dožínky za stara" z pamětnickýchh sdělení. Některé scénáře vyšly i z pera místních učitelů. Nabízely se k využití tištěné příručky, vycházející též péči republ. strany, tedy hotová schémata, která bylo možno využít díky divadelní činnosti a zkušenostem ochotnických režisérů. Tak se inscenovaly „dožínky" podle Z. Hochové-Brožíkové, podle P. Jarošovského, podle Košťálkových „Vrchnostenských dožínek", jak víme z jednotlivých konkrétních případů.

Z ústředí jednot každoročně přicházela a byla publikována doporučení k politickému zaměření dožínek a instrukce k náplni proslovů, k dramaturgii slavností a průvodů, k tematice alegorických vozů. Význam průvodů vystihuje J. Rychecký. *Průvodu věnujte největší péči. Ten je vlastně visitkou slavnosti. Musí pestrým uspořádáním a svou mohutnosti strhnout ty, kteří přišli z pouhé zvědavosti a neví, mají-li se přiřadit či nikoliv.* A pak ve svých doporučeních podává jakýsi model či vzor uspořádání jednotlivých složek průvodů při dožínkové slavnosti, jímž je vhodné se řídit.[43] Nácvik scének s účinkujícími a aranžmá průvodů byly svěřovány zkušeným divadelníkům.

Také dožínkový průvod vedla jízdní skupina na koních, cyklisté, krojované skupiny, mládež s prapory jednot atd. Do průvodu byly včleněny prvky tradičních dožínek, ženci a odběračky v pracovních krojích s ozdobeným nářadím, kosami, srpy aj., z nichž jedna nesla v čele obilní věnec. Dále dožínkové vozy – ozdobené žebřiňáky, na nichž se vezly obilné snopy, jela čeleď s hospodářem, hosté. Jindy vezly hospodáře s hospodyní selská bryčka či „starohanácká kareta". Ověnčené zemědělské stroje znázorňující soudobý pokrok oproti ručnímu nářadí minulosti a alegorické vozy průvod uzavíraly. Dožínkový průvod byl místy koncipován tak, že se nejprve odebral za vesnici, kde se na kousku nesklizeného pole předváděla ruční sklizeň obilí, jež se pak na jednom z vozů odváželo. Tak při dožínkách dorostové jednoty v Blatničce na Uherskoostrožsku 26. 7. 1931 vyšel mohutný průvod *od spolkové místnosti u Mičulků na pole, kde za zpěvu a hudby pokoseno a složeno bylo poslední obilí. Radost se bylo podívat na ty přátelé a družky, tak vesele pracující. Po skončení práce odevzdali dary přírody s pěknými proslovy hospodáři.*[44]

Průvod procházel vesnicí na výletiště, kde se slavnost končila „dožínkovou scénou“ s proslovy, předáváním obilních věnců atd.

Nejvíce u dožínkových slavností se uplatnily alegorické vozy s „živými obrazy“. Stěžejní náměty jsou jednak robota a osvobození od ní, jednak význam rolníkovy práce a její znázornění během roku. Pracovalo se s kontrastem „jak bylo“ a „co se změnilo“, což mělo vyznít ve prospěch rozmachu novodobého agrárního hnutí. *Průvod má ohromný význam propagační. Musí však býti správně uspořádaný a musí míti svůj zvláštní ráz...* sděluje J. Kublák a doporučuje následující náměty k náplni průvodů. *Ráz: „Práce zemědělcova“. Průvod zahájí selská jízda a cyklisté, následují alegorické vozy – oráč – rozsévač – žatva – vhodná alegorie, vystihující význam práce zemědělcovy, např. „zemědělec dává lidstvu chléb. 2. „Od roboty k svobodě“. Průvod zahájí selská jízda a cyklisté, následují alegorické vozy „robota“, „zrušení roboty“, „svoboda“. 3. „Zemědělec zachoval nám národnost a řeč“. Bílá hora – páleni českých knih – selští písmáci uchovávají české knihy nebo čtou z nich v nepřístupných školách – alegorie osvobození. 4. „Zemědělec národu“. Přemysl oráč – husité apod., alegorie ze selské historie, např. písmák atd.*[45] A co se konkrétně předvádělo uvádí několik příkladů. Tak v Tiché u Frenštátu v r. 1930 *Svornost, Poroba a utrpení vesnického lidu*, aktuální téma *Za tolik práce tak málo peněz!*[46] V Německém na Novoměstsku v r. 1924 *Lešetínský kovář, Vojna, Hory, Robota, Svoboda* [47], v Jakubově u Moravských Budějovic 4. 9. 1927 *Století vynálezu ruchadla, Poddanství roboty, Vítězství svobody*[48], v Postřelmově 5. 8. 1924 *Útisk a povznesení selského lidu*[49], *Lešetínský kovář* v Bučovicích 17. 8. 1924.[50] Alegorické vozy znázorňující čtyři roční období na venkově, vozy propagující zemědělské družstevnictví byly zařazeny do průvodu při „zemědělském dnu“ v Uhřínově na Velkomeziříčsku 8. 8. 1937.[51] Ve znamení propagace družstevní myšlenky a jejího iniciátora J. R. Demla se nesl „družstevní den“ v Prostějově 8. 8. 1937. Čtyři alegorické vozy znázorňovaly Švehlovo heslo „Půda, práce, chléb, mír“.[52]

Do programu letních (i dožínkových) slavností byla zařazována dramatická scénka „zrušení roboty“ a téma se promítlo do aranžmá průvodů. K 20. výročí republiky a na paměť aktu zrušení roboty byla 31. 7. 1938 uspořádána republ. slavnost v Kostelci na Hané. *Před 15. hod. prošel průvod městečkem a směřoval na sokolský stadion... V čele průvodu jel selský jezdec se státní vlajkou, následovala četa selské jízdy se standartou a trubačským sborem, krojovaný dorost s praporem a alegorickými vozy „Robota“ a „Příchod svobody“. Průvod zakončovala „dožatá“ a ověnčené vozy s účastníky, z nichž mnozí byli v hanáckých krojích.*[53] Na závěr slavnosti předvedl dorost scénku „zrušení roboty“.

Nakonec se zmíníme o tématu „selská svatba“, která byla v pojetí „divadla v přírodě“ rovněž zařazována do agrárnických slavností, zvláště na Hané. Aplikoval se model tradiční bohaté selské svatby v historizujícím pojetí, s typizací jednotlivých postav – v jednání a oblečení v „původních“ či „starobylých“ krojích (dohazovač, svatební rodiče, družbové družičky, snoubenci atd.). Svatebčané v krojích, obřadní artefakty a rekvizity (koláč, stromek, výbava nevěsty, páté kolo u vozu) na několika vozech taženými koňmi v tradičním uspořádání – takový byl obraz průvodu folklórní svatby, jenž projížděl vesnicí, zastavoval se podle scénáře na určitých místech k předvedení scének (průvod pro nevěstu, na zdavky – zali-

kování, na hostinu), přibíral další účinkující a končil na výletišti (obyčeje a proslovy při hostině). Tak byla třeba předvedena i „hanácká svatba" místními ochotníky na jubilejní slavnosti republ. dorostu v Hnojicích na Šternbersku 15. 8. 1932.[54] Ve zjednodušené podobě pak šlo o průjezd svatebního průvodu přes vesnici na výletiště se zmíněnými osobami a atributy. Obdobné prezentační formy a postupy bychom shledali i při scénování „selské svatby" u skupin „Omladiny".

Také folklórní slavnosti a průvody, na jejichž pořádání se agrární dorost podílel (Slovácký rok v Uh. Hradišti 1922, Hanácký rok v Přerově 1923, Národopisný den v Uh. Ostrohu 1930, Národopisné slavnosti ve Vsetíně 1930 atd.) sledovaly zájmy politického agrarismu. Vrcholem v tomto úsilí byly manifestační dny republikánského dorostu v květnu 1937. V předvedení zvykoslovných, tanečních aj. výstupů na „Národopisné scéně československé" 23. 5. 1937 na strahovském stadionu, jejíž koncepce a režie byla svěřena profesionálům, směřoval mohutný průvod Prahou, sestavený z vybraných vesnických dorostových a zájmových folklórních skupin z ČSR. Měla demonstrovat selství jako zdroj národní síly a svébytnosti a opory státu.

SHRNUTÍ

Pokusme se o vyslovení několika shrnujících poznámek.

1. Průvod tvoří pevnou součást spolkových festivit. Je předehrou dění, má vzbudit zájem diváků o podnik a účast v něm. A nejen to – svou mohutností a výpravností, početností účastníků, jízdních skupin, praporů atd. má svědčit o síle a významu pořádajícího sdružení a přesvědčivosti jeho idejí. To posiluje agitační a propagační funkci průvodu – formovat pozitivní náhled veřejnosti na pořádající organizaci. Patrná tendence k posílení vnější působivosti a reprezentativnosti, ba atraktivnosti, jež posiluje agitačně politické cílení podniku, nepostrádá snahu předčit druhé, tedy prestižní moment.
2. Komunikativní vztah lidí v průvodu a lidí mimo průvod se jeví jako vztah účinkujících a diváků. Průvody tohoto typu mají do jisté míry charakter přehlídky. Průvod jako specifická forma, jíž se v prostoru obce zveřejňuje organizace, její ideová a společenská orientace, vystupuje nejen v prostředí názorově blízkém, v zásadě souhlasném a potvrzuje tak i náhled většiny, upevňuje své postavení. Ukázali jsme příklady jak působí v prostředí diferencovaném, ať světonázorově, politicky či etnicky, kde se tímto způsobem pořádající organizace chce zviditelnit, dát najevo svou existenci, své zájmy.
3. Sdělitelnost průvodu – o koho jde, co říká, o co půjde – je vyjádřena ve znacích, kterou nesou účastníci průvodu (prapory, odznaky, standarty, barvy), v oblečení, v náplni alegorických vozů, v transparentech s hesly atd. Projevuje se rovina znakovosti národní (vždy přítomné) a skupinové.
4. Potřebné zázemí k realizaci slavnostních průvodů vytvářelo ochotnické divadelnictví svým odborným a technicko-inscenačním potenciálem a činnost národopisně a divadelně orientovaných jednotlivců – režisérů. Formoval se určitý dobový repertoár a způsoby scénování, např. pojízdných alegorických scén, tzv. živých obrazů, zásady komponování a aranžmá průvodů. Ve strukturování průvodu, v řazení jednotlivých složek, se počítalo s barevností, tvarovou dife-

renciací, v němž uniformy, lidové kroje, prapory, koně měli určující úlohu, i s momentem překvapení, s jistou gradací i napětím. To vytvářelo obraz malebnosti, pestrosti, mohutnosti průvodu, jeho esteticko-emocionální působivost. Hlubší zkoumání vztahu zvykosloví a ochotnického divadelnictví by osvětlilo mnohé stránky působení a podoby obyčejové tradice v meziválečném období.

5. Prvky tradiční lidové kultury jsou pěstovány a využívány v kontextu idejí organizace na podporu jejího zájmu (nacionální zájem, politický agrarismus a katolicismus), jimž je také získávání sympatií veřejnosti.
6. Nelze pominout vliv inscenačních vzorů z minulosti, zvlášť z období krajinských národopisných výstav a slavností devadesátých let. Tato stránka historických fází folklorismu dosud nebyla dostatečně zhodnocena. Forma tzv. živých obrazů v lidovém prostředí má starší historické předchůdce. Od manifestačních průvodů spolkových slavností vede zpětná historická linie k průvodům při lidových („Volksfestech") či později při „národních" slavnostech na sklonku 18. a v 19. století, kde bychom nalezli i předchůdce alegorických vozů i zdroje tendencí k teatralizaci obyčejových projevů.

POZNÁMKY

[1] Vycházíme z činnosti Národní jednoty pro jihozápadní Moravu (Brno) a Národní jednoty pro východní Moravu (Olomouc).

[2] K tomu: **K. Altmann,** *Společenské a kulturní působení Národní jednoty pro jihozápadní Moravu.* In: Město: prostor, lidé, slavnosti. Sborník příspěvků X. strážnického sympozia. Uh. Hradiště 1990, s. 339–342; **E. Večerková,** *Využívání lidových obyčejových tradic v činnosti spolků.* (Národní jednota pro jihozápadní Moravu). Národpisná revue, 2/92, s. 64–68.

[3] *Menšinová slavnost v Kučerově.* Věstník Národní jednoty pro jihozápadní Moravu (dále Věstník NJ), 21 (1924) 515–516.

[4] *Slavnost otevření státní menšinové školy v Komořanech.* Věstník NJ, 20 (1923) 510.

[5] *Sokolská hlídka. Želešice.* Věstník NJ, 23 (1926) 687.

[6] *Šumpersko. Ze Slavoňova.* Litovelský, šternberský a šumperský kraj, 13 (1936), č. 31,s. 4.

[7] *Odbor Národní jednoty.* Litovelský, šternberský a šumperský kraj, 11 (1934), č. 28, s. 5.

[8] *Zprávy odborů Národní jednoty.* Stráž Moravy, 11 (1919) 214.

[9] *Otevření české školy v Selci.* Věstník NJ, 21 (1924) 519–520.

[10] *Slavnost otevření budovy českých obecných a měšťanských škol v Šumperku.* Stráž Moravy, 20 (1928–29) 16.

[11] **J. Driml:** *Slavnost otevření nové školní budovy v Pulgarech.* Věstník NJ, 20 (1923) 509–510.

[12] *Slavnost otevření reálného gymnasia.* Hustopečský kraj, 1 (1930), č. 39, s. 3.

[13] **B. Otýn:** *A slunce svítilo.* Věstník NJ, 20 (1923), 506.

[14] K tomu: **E. Večerková,** *Dva příklady pěstování lidových obyčejů v činnosti spolků a politických stran v meziválečném období.* In: XXII. Mikulovské sympozium 1922, Brno 1993, s. 185–192; Táž, *Pěstování tradic lidové kultury v činnosti spolků na Slovácku. (Sdružení katolické Omladiny).* In: Slovácko, 1993, 35 (1993) 37–49

[15] *Z Novoměstska.* Naše omladina (dále NO), 13 (1924) 273.

[16] **Jk.:** *Slovácká katol. Omladina.* NO, 22 (1933), 332.

[17] *Manifestační sjezd Omladiny a katol. lidu v Třebíči.* NO, 12 (1923), s. 238.

[18] Byly to „Valašské dožínky" (Val. Klobouky), „svatba" (Lidečko), „Mikuláš" (Nedašov), „valašské fašanky" (Střelná), „betlemáři" (Brumov), valašské tance (Lačnov) a besedy, česká a moravská. Val. Klobouky. NO, 21 (1932) 274. Podobné akce katolické mládeže se tu uskutečnily i v následujících letech, např. při slavnosti k památce A. C. Stojana 20. 8. 1933. Oslavy Stojanovy. NO, 22 (1933) 147.

[19] *Z Uh. Brodska.* NO, 13 (1924) 185.

[20] **ek.:** *Svátek jihomoravské Omladiny.* NO, 17 (1928), č. 15, s. 1.
[21] *Prostějovské Šrámkovy oslavy.* NO, 19 (1930) 320.
[22] Byla doporučována např. knížka *„Vesnické slavnosti"* od **P. Bělehradského a J. Lípy.** Dále **F. Baranič,** *Dvě národní slavnosti. Slavnost dožinková. Slavnost zrušení roboty.* Brno 1932.
[23] *Slavný den katolické Omladiny v Odrlicích a okolí.* NO, 19 (1930) s. 317.
[24] Alespoň ve zkratkách dodatky z jarní a letní činnosti mladých katolíků. NO, 26 (1937) 140.
[25] *Ze Sudoměřic.* NO, 19 (1930) 251.
[26] K tomu **H. Laudová,** *Lidové slavnosti a zábavy v období formování národní společnosti od přelomu 18. století do poloviny 19. století.* ÚEF ČSAV, Praha 1980, s. 88–90.
[27] *Z Čejkovic.* NO, 17 (1928), č. 20, s. 7.
[28] *Z činnosti Omladiny.* NO, 13 (1924) 216–217.
[29] **J. Zacha:** *Všichni do krojů.* NO, 25 (1936) 118.
[30] K tomu: **D. Uhlíř,** *Republikánská strana venkovského a malorolnického lidu 1918–1938. Charakteristika agrárního hnutí v Československu.* Praha, ČSAV, 1988. **A. Jiráček,** *Místo a úloha lidové kultury v ideologii České agrární strany.* Autoreferát disertace. Praha 1989. **E. Večerková,** *Lidové slavnosti na Hané. K činnosti agrárního dorostu.* In: Lidová kultura na Hané. Sborník příspěvků z II. odborné konference 24.–26. 11. 1992. Olomouc 1993, s. 89–104.
[31] *Buďme svými.* Mladý venkov, 9 (1930), č. 27, s. 1.
[32] *Napajedelsko.* (Památná slavnost republikánského dorostu na Napajedelsku.) Mladý venkov, 15 (1936), č. 33, s. 8.
[33] *Jihlavsko.* (Zemědělský den v Brtnici.) Mladý venkov, 9 (1930), č. 31, s. 8. V průvodu nesla rep. mládež standarty s nápisy: Za lepší život drobných zemědělců, Zemědělství základem státu, Blahobyt všem i nám, Zemědělec pilířem státu, V organizaci je síla aj. *Zdařilý průběh selského dne v Brtnici.* Znojemský venkov, 10 (1930), č. 29, s. 2.
[34] *Odevzdání slavnostního kroje horáckého.* Zájmy venkova, 19 (1937), s. 33, s. 7.
[35] *Národní kroj a jeho kulturní poslání.* Selské listy, 55 (1937), s. 33, s. 1.
[36] **M. Jiran,** *Letní slavnosti na venkově.* Mladý venkov, 15 (1936), č. 31, s. 21; k tomu též *Dbejme čistoty krojů na slavnostech.* Mladý venkov, 15 (1936), č. 29, s. 5.
[37] **V. Malý,** *Poslání Selských jízd.* Litovelský kraj, 5 (1928), č. 9, s. 2.
[38] *Velkolepý zemědělský družstevní den v Jaroměřicích nad Rokytnou.* Zájmy venkova, 19 (1937), č. 37, s. 3.
[39] Ta se hrála při letních slavnostech dorostu v onom roce 250. výročí selských povstání i na mnoha dalších místech, byla „určena" pro dožinkové slavnosti roku 1930. Jiří Mahen ji na přání ŘJRD napsal pro oslavy 250. výročí selských povstání v r. 1930.
[40] *Ze Selského dne v Batelově.* Zájmy venkova, 17 (1930), č. 32, s. 2.
[41] *Národní slavnost v Lesonicích.* Zájmy venkova, 17 (1935), č. 29, s. 4.
[42] *Tábor lidu v Mutěnicích.* Slovácká domovina, 13 (1931), č. 36, s. 1.
[43] **J. Rychtecký:** *Ještě k dožinkovým slavnostem.* Zájmy venkova, 19 (1937), č. 30, s. 3–4.
[44] *Dožínky v Blatničce.* Slovácká domovina, 13 (1931), č. 31, s. 2.
[45] **J. Kublák:** *Dožinkové slavnosti.* Mladý venkov, 8 (1929), č. 31, s. 3.
[46] *Frenštátsko.* Mladý venkov, 9 (1930), č. 37, s. 8.
[47] *Tábor lidu a dožinková slavnost v Německém.* Mladý venkov, 3 (1924), č. 39, s. 8.
[48] *Organisační ruch. Jakubov.* Mladý venkov, 6 (1927), č. 40, s. 7.
[49] *Oslava zrušení roboty v Postřelmově.* Mladý venkov, 2 (1923), č. 16, s. 7.
[50] *Župa brněnská. Z Bučovska.* Mladý venkov, 3 (1924), č. 34, s. 7.
[51] *Zemědělský den s dožinkovou slavnosti v Uhřínově na Velkomeziříčsku.* Zájmy venkova, 19 (1937), č. 32, s. 1.
[52] *Družstevní den na Prostějovsku – Plumlovsku svátkem celé střední Moravy.* Selské listy, 55 (1937), č. 61, s. 1.
[53] *Plumlovsko oslavilo zrušení roboty.* Selské listy, 56 (1938), č. 56, s. 6.
[54] *Šternbersko.* (Skvělý průběh hanácké slavnosti v Hnojicích). Mladý venkov, 11 (1932), č. 37, s. 12.

DIE UMZÜGE BEI DEN VEREINSFESTEN IN DER ZWISCHENKRIEGSZEIT

Zusammenfassung

Einen bedeutsamen Bestandteil des kulturellen und gesellschaftlichen Lebens auf dem Lande in Mähren nach der Entstehung des selbständigen tschechoslowakischen Staates bildeten die Vereinsfeste, bei denen in verschiedenen Maß Bekundungen der traditionellen Volkskultur zur Geltung gelangten. Zu solchen national orientierten Vereinsfestivitäten gehörten auch die Festumzüge. Die Autorin unternimmt den Versuch, diese anhand dreier gesellschaftlich, ideologisch und auch politisch verschieden orientierter Vereinigungen zu charakterisieren. Es sind dies nationalen Vereine, die in ethnisch gemischten deutsch-tschechischen Gebieten die Förderung des tschechischen Elements betreiben und auf die Gründung tschechischer Schulen (Feiern bei der Eröffnung tschechischer Schulen) ganz besonders ausgerichtet sind; weiter die Vereinigung der katholischen Omladina (lokale und regionale Treffen der katholischen Jugend) und Vereinigungen des Agrarnachwuchses – der Jugendorganisation der Republikanischen Partei der Land- und Kleinbauernbevölkerung, bis zum J. 1922 der Tschechischen Agrarpartei (Kongresse und Feste der republikanischen Jugend).

Die Autorin charakterisiert die Umzüge bei den Manifestationsfeiern ausgewählter Organisationen, die in Mähren auf dem Lande in den Jahren 1919–1938 stattfanden; dabei bringt sie eine Reihe von Beispielen.

Abschließend formuliert sie einige zusammenfassende Bemerkungen:

– Der Umzug ist ein Vorspiel des Festes, soll bei den Zuschauern Interesse erwecken und durch seinen Umfang und Prunk auch die Bedeutung und Kraft der Veranstalterorganisation bezeugen; er soll auch für die Überzeugungskraft ihrer Ideen werben. Die Tendenz zu äußerer Wirkung, zur Betonung des repräsentativen und geradezu attraktiven Charakters stärkt die Agitations-funktion des Umzugs. Darin zeigt sich auch das Streben, die anderen zu überflügeln, also ein Prestigemoment.

– Die Mitteilungsfähigkeit des Umzugs – um wen es geht, was damit gesagt wird, worum es sich handelt – findet ihren Ausdruck in Zeichen, die die Umzugsteilnehmer mit sich tragen (Fahnen, Abzeichen, Farben), aber auch in der Kleidung, im Inhalt der allegorischen Wagen usw. Darin zeigt sich die Ebene der (stets anwesenden) nationalen und gruppenbetonten Signifikanz.

– Das erforderliche Hinterland für die Realisierung der Festumzüge wird von den Theaterliebhabern mit dem gehörigen fachlichen und technisch-organisatorischen Potential, von folkloristisch und auf das Theater ausgerichteten Einzelpersonen geschaffen. Es geht dabei um die theatralische Vorbereitung der Mitglieder der jeweils untersuchten Organisationen. So formte sich ein bestimmtes zeitgemäßes Repertoire, aber auch Inszenierungsarten, z. B. bei allegorischen Szenen auf Transportmitteln (sog. lebendige Szenen), ebenso entstanden Grundsätze für das Komponieren und Arrangement der Umzüge. Beim Komponieren der Umzüge, bei der Anordnung der einzelnen Gruppen oder Komponenten (Leute in Uniformen, in Volkstrachten, Leute mit Fahnen, berittene Abteilungen, Radfahrer, allegorische Wagen usw.) rechnet man mit den frohen und farbigen Formen, mit einer gewissen Gradation und auch Spannung als Elementen der ästhetische-emotionalen Einwirkung des Umzugs.

THE PROCESSIONS AS PART OF THE COMPANY FESTIVALS IN THE PERIOD BETWEEN THE TWO WORLDS WARS

Abstract

The significant part of the cultural and social life in the Moravian country after the rise of the independent Czechoslovak state were the company festivals in which the manifestations of traditional folk culture were present in a different degree. The integral part of the company festivals with national orientation were also festive processions. The author of the study makes an attempt at their characterization using the example of the three companies with different social, ideological and political bias. There are the national unions working in the mixed German-Czech ethnic regions for the support of the Czech element and oriented on the founding of Czech schools (the festivals on the occasion of the opening of Czech schools), the Community of Catholic Youth (Omladina, the local and regional congresses of Catholic Youth) and the Union of the Agrarian Juniors – the youth organization of the

Republican Party of the Country People and Small Peasants, up to 1922 the Czech Agrarian Party (congresses and festivals of the Republican youth).

The author characterizes the processions during the festivals of manifestations organized by the selected companies. They were held in Moravian villages in 1919–1938. Afterwards she analyzes several examples.

In the conclusion she summarizes:

– The procession was the prelude of the festival which should arouse the spectators' interest and confirm through its greatness and beautiful scenery its importance and strength of the organizing company and its ideas. The tendency towards the outer attractiveness and representativeness strengthens the agitative function of the procession. There is the effort to surpass the others, the aspect of prestige.

– The communicativeness of the procession, i. e. the fact „who is who, what he says, what is involved" is expressed by the signs carried by participants (flags, badges, colours), by the clothes, by the composition of the floats etc. There are two different levels of signs: the national ones (which are always present) and the group ones.

– The necessary background for the realisation of festive processions was formed by the amateur theatre through ist special and technological potential, by the individuals who were oriented on folklore and theatre and by the theatrical pratice of the members of the analysed organizations.

The repertoire corresponding to its period as well as the ways of staging, e. g. of moving floats (the so-called „live pictures"), the principles of composition and arrangement were formed. In the composition of processions, in the classification of each group or element (people in uniforms, in folk costumes, people with banners, cavalry, cyclists, floats etc.) the variety of colours and the diversity of forms, a certain degree of gradation and tension as the aesthetic-emotional elements of the effect of the procession were taken into account.

SLAVNOSTNÍ PRŮVODY A JEJICH PODÍL NA UTVÁŘENÍ ČESKÉ NÁRODNÍ SPOLEČNOSTI V BRNĚ

Karel Altman, ÚEF AV ČR, Brno

V současném národopisném výzkumu se slavnostem věnuje značná pozornost a stále významnější podíl na těchto bádáních představuje sledování problematiky slavnostních průvodů. Na brněnském pracovišti Ústavu pro etnografii a folkloristiku AV ČR se problematikou slavností a průvodů jako jejich důležité součásti zabýváme v rámci řešení grantového úkolu Etnická a kulturní identita českého města, který zkoumá a hodnotí dané téma v časovém rozmezí od poloviny minulého století až do konce období meziválečné Československé republiky.

O slavnostech v Brně, zvláště pak od šedesátých let minulého století, je mnoho dochovaných dokumentů, a nelze se zde proto zabývat všemi. Můj příspěvek se tudíž zaměří nikoli na výčet a přehled jednotlivých slavnostních průvodů v Brně, ale zmíní se pouze o některých a pokusí se spíše postihnout některé obecné tendence, jaké slavnostní průvody a slavnosti vůbec v Brně v daném období charakterizovaly.

Hromadná vystoupení před městskou společností, slavnosti a průvody nejsou záležitostí novou. Novodobým projevům tohoto druhu předcházely starší slavnosti obyvatel města – v prvé řadě cechovní slavnosti řemeslníků, žákovské oslavy, církevní slavnosti spojené s církevním rokem, výroční slavnostní mše a procesí v patřičném dni v roce, okázalé uctívání patronů řemeslnictva daného odvětví a podobně. Snad nejhonosnější brněnskou slavností té doby byl každoroční „švédnfest“, švédská slavnost, poprvé uspořádaná v roce stého výročí osvobození města od Švédů v roce 1745 a od té doby konaná každoročně až do posledních let habsburské monarchie.

V průběhu 18. století řemeslnické cechy a obdobná sdružení ztratily svoje privilegované postavení a připomínaly své výsady ponejvíce svým vystoupením před měšťanskou veřejností, nejčastěji v spojitosti s církevními slavnostmi a průvody, uchováváním znaků svých řemesel, např. nákladného praporu, který si v průběhu 18. století pořídili brněnští krejčí. Výrazný obrat k novým formám soužití a společenského styku přinesla 60. léta 19. století po uvolnění omezujících předpisů, utužených po potlačení společenských hnutí v roce 1848, a toto uvolnění

se projevilo také v každodenním společenském životě obyvatel měst. Nejvýrazněji tyto změny vystoupily v oblasti občanského sdružování.

V minulém a na začátku našeho století bylo rozrůstající se Brno městem, kde se sociální protiklady prolínaly s národnostními rozpory. Stávalo se tak v době, kdy v důsledku svého politického postavení a především hospodářského vzestupu Brno zaujalo místo vedoucího střediska Moravy. Němci je považovali za německé město, Češi naopak tvrdili, že má pouze německý nátěr. A tak si Brno uchovávalo německý ráz, který se v průběhu druhé poloviny minulého století ještě upevnil. Hospodářsky a mocensky rozhodující vrstvy, městská správa a úřednictvo se převážně hlásily k německé národnosti; ovšem bylo mezi nimi i značné množství poněmčených Čechů.

České obyvatelstvo v Brně se dostalo do nerovnoprávného postavení v důsledku předchozího historického vývoje, na jehož překonání vzniklo národně emancipační hnutí, jehož čelní představitelé z řad uvědomělé inteligence, řemeslníků a kvalifikovaných dělníků postupně získávali pro své cíle široké lidové vrstvy. Základy tohoto hnutí za rovnoprávnost položili nemnozí čeští obrozenci. České hnutí bylo zpočátku slabé, ale postupem času nabývalo na síle. Muselo však překonávat tuhý odpor německé radnice a všech Němců, ohrožených ve svých privilegiích.[1] Z existenčních důvodů se mnozí Češi báli hlásit ke své národnosti; na přizpůsobení se daným poměrům záležela nejedna kariéra. Kdo se „dal k Němcům", získal snadno lepší postavení a mnohem snáze se „dostal kupředu".

Prostředkem zvyšování povědomí národní příslušnosti se vedle jiných aktivit stala i účast na slavnostních průvodech ve městě a jeho okolí, jaké pořádaly rozmanité národně uvědomovací instituce, na předním místě české spolky. Spolkové a řemeslnické slavnosti navazovaly na starší kulturní a společenské tradice městského a venkovského obyvatelstva a zařazovaly je do svých vystoupení. Zvláštní postavení mělo využití místních nebo regionálních tradic k obohacení programu místních slavnostních příležitostí. Přispěla k tomu i rostoucí národnostní polarizace obyvatelstva. Právě v šedesátých letech se český lid v Brně začal probouzet k národnímu životu a svou sílu a semknutost manifestoval na veřejných slavnostech a jiných vlasteneckých podnicích. Jednou z nejvýznamnějších slavností v Brně 19. století byla památná slavnost cyrilometodějská v roce 1863 k tisíciletému výročí příchodu věrozvěstů na Moravu. Popud k jejímu pořádání vzešel z Českého čtenářského spolku: „Spojiv se s pěveckým spolkem Besedou brněnskou vykonal spolek všechny přípravy a uspořádal v Brně slavnost, jež se zdařila nad očekávání. Na 60 000 hostí ze všech slovanských zemí... mocnářství shromáždilo se v Brně a účastnilo se slavnosti. Na koncertě, jakého v Brně do té doby nebylo, zpívány sbory a písně ve všech slovanských řečech."[2] Při této slavnosti prošel městem mnohokrát průvod českých obyvatel Brna, z nichž nejpůsobivější byl ten, který 26. srpna roku 1863 vyšel z Brna do Pisárek. Pro zaujaté německé listy to už tehdy bylo vhodné téma k úvahám o tzv. dobývání nejněmečtější části Brna Slovany. Tehdy ještě průvod mnoha tisíc účastníků procházel ulicemi Brna plnými lidí – Čechů, stejně jako Němců. Vzhledem k tomu, že tato slavnost neobyčejně posílila národní vědomí českého obyvatelstva, vystoupili někteří členové, především německé národnosti, z Českého čtenářského spolku a od té doby se počíná postupně se prohlubující nepřátelství Čechů a Němců v Brně.

Rozpory uvnitř brněnské společnosti v důsledku nacionální polarizace obyvatel města, předměstských ulic a čtvrtí i příměstských obcí pokračovaly v následujících desetiletích. Eskalace napětí mezi oběma národnostmi vrcholila právě v čase slavností, které měly demonstrovat jejich sílu, početnost a převahu. Zvláště vyostřená situace byla determinována relativní vyrovnaností sil obou národností. Němci opírali své síly o vládnoucí postavení své národnosti v monarchii, o brněnskou radnici a všechny ty, kteří na ní byli závislí, o početné zástupy obyvatel města i německých předměstí a okolních obcí, stejně jako o nejrůznější delegace a výpravy německých aktivistů, spolků a jiných institucí z různých míst habsburské monarchie, na předním místě z Vídně. Češi nabírali síly z postupně se národnostně uvědomujících obyvatel předměstí především z dolních a středních vrstev, z početných výprav českých lidí z převážně českého okolí Brna i ze vzdálenějších míst Moravy a v nemalé míře i z Čech, často ze samotné Prahy.

K dalšímu prohloubení rozporů mezi Čechy a Němci v Brně přispěla i velkolepá slavnost odhalení praporu Sokola v roce 1871. Na den 30. května se do Brna sjely tisíce českých lidí, aby vzdaly hold sokolské myšlence a jejímu naplnění v moravské metropoli. Jak napsal ve svých „Vzpomínkách starého Brňana" Jan Havlíček, „to hrozné účastenství, báječná pestrost průvodu, nekonečný jásot a obecné nadšení, to vše se ani nedá popsati. Již po celou neděli sjížděli se účastníci se všech stran a k šesté hodině odpolední přijíždělo po Olomoucké silnici veliké banderium hanácké od Kroměříže, které bylo slavnostně vítáno ve Vyškově, Novém Rousínově a na silnici u Tvarožné. U Juliánova připojila se pak k němu hudba a velký zástup lidí doprovodil je do Brna. Druhého dne po 8. hod. ráno začal se sestavovati slavnostní průvod po celé délce Křenové. Bylo v něm 10 hudeb a 118 praporů. V čele průvodu kráčela v plné parádě celá zdejší vojenská hudba českého pluku „Nobili" s kapelníkem Hoznorkem, za hudbou hanácké banderium o 60 jezdcích, Sokol pražský, 50 sokolských jednot z Čech, 12 z Moravy, Sokol brněnský, dohromady přes 1000 Sokolů. Za nimi jely v ekvipážích matka a kmotry praporů, pak následovaly pěvecké spolky, které měly zpívati při obřadech, za těmi šly pražské ozbrojené sbory s vlastní hudbou, pražské spolky řemeslnické ve svých malebných krojích: řezníci, sladovníci, mlynáři, zlatníci, stříbrníci, koželuzi, kominíci, rukavičkáři a pražský šermířský spolek. Pak šly spolky vídeňské čtenářské, pěvecké, akademické, studentské, pak brněnští veteráni a na konci zase imposantní banderium ze všech koutů Moravy."[3]

Mnohé, i když ne vždy tak početné průvody, které vlastenečtí Češi pořádali v průběhu následujících desetiletí, zpravidla vycházely ze středu města, nejčastěji přímo od Besedního domu – střediska uvědomělého češství v Brně – a směřovaly do některého z předměstí s výrazným podílem českého obvatelstva – Žabovřesk, Králova Pole, Židenic atd. – kde končily v některém z mnoha příhodných hostinců, z nichž zvláště oblíbenými byly hostince zahradní.[4] V těchto průvodech nechyběli členové nejvěhlasnějších sdružení v Brně – Českého čtenářského spolku, Řemeslnické besedy Svatopluk, Typografické besedy Veleslavín, Filharmonického spolku Besedy brněnské, Sokola, Besedy dělnictva československého v Brně, Vesny a mnoha dalších, významných v tom kterém předměstí. Jiné spolky vysílaly alespoň delegace, zpravidla s rozvinutým spolkovým praporem. Zvláštní pozornost poutala veřejná vystoupení Sokola, jejichž důležitou součástí byly průvody městem. Na

Brňany ve středu města i na předměstích působily jejich sevřené řady, ukázněnost, honosný stejnokroj, zpěv pochodových písní, při kterém hráli jejich populární trubači. K průvodům sokolů městem, při kterých je začasté doprovázeli členové Akademického spolku českých techniků Zora se sokolskými čapkami bez pera a se slovanskou trikolórou, se přidávali mnozí další čeští obyvatelé města. Zatímco na straně německého měšťanstva tyto sokolské průvody často probouzely hněv a nenávist, čeští aktivisté rádi viděli, když se „lidé sbíhali po ulicích, okna se v domech otvírala a Brňáci se dívali na sokoly a jejich doprovod". Tehdy si vždy přáli, aby jich bylo ještě více, „aby to Brňáci viděli a slyšeli a se z národní zaostalosti probudili".[5]

Ještě ve dvacátých letech našeho století vzpomínal pamětník a přímý účastník národních aktivit před padesáti lety, za svých studentských let: „Celé naše mladé nadšení vybíjelo se v národním životě brněnském, jehož jsme se vášnivě zúčastnili, i když jsme tím často přestupovali přísný gymnasijní řád. Dnešní mládež, která utápí své nadšení v kopané a ve sportu, nepochopí, čím jsme tehdy žili, jak nám hořely hlavy o národních slavnostech, při průvodech městem, kdy po brněnských ulicích hřměla hudba a český zpěv. To nebylo laciné fangličkářství, jak to později skeptičtí mentoři nazývali. Pro nás to byly radostné projevy národního uvědomění. Český lid se důrazně hlásil, že je tu a že má právo žíti na slunci. Bez tohoto fangličkářství, bez tohoto hřmotného ozývání se na brněnských ulicích nebyla by se připravila půda pro konečný rozmach, jenž zbořil umělé, na oko nedobytné hradby brněnského němectví."[6]

Slavnostními průvody od nádraží do Besedního domu byli voděni významní hosté, zavítavší do Brna, k nimž patřili i hudebníci slavné Kmochovy kapely z Kolína, pravidelně zajíždějící do Brna a účinkující na českých národních podnicích a slavnostech. Když bylo v osmdesátých letech minulého století v Brně otevřeno Národní divadlo a do města začaly jezdit tzv. divadelní vlaky z různých míst Moravy, byl to pádný důvod k vlasteneckým manifestacím přímo ve středu města. Na nádraží je čekalo slavnostní uvítání s hudbou a prapory a pak čeští vlastenci – domácí i právě dorazivší – zaplavili brněnské ulice: „Český zpěv zněl hlasně ulicemi. V čele průvodu studenti, kteří začínali sami vždy zpívat; hlavně Hej, Slované, Spi, Havlíčku, Šuselka nám píše aj. Když se tak valily proudy lidu ulicemi, stáli Němci zaraženi v průjezdech a koutech, zatínali vzteky zuby, anebo si řekli resignovaně: „Heut' ist Brünn wieder einmal böhmisch."[7]

Nepomíjitelnou úlohu při slavnostech v městě sehrávaly i zástupy, jejichž špalírem průvody procházely. Například při příjezdu císaře do Brna v roce 1880 byly v rámci jeho slavnostního uvítání rozestaveny spolky a žáci brněnských škol v zástupu od nádraží až k místodržitelství. Němečtí pořadatelé se snažili potlačit do pozadí český živel v ulicích, a proto členové brněnského Sokola směli stát pouze mezi ostatními diváky, nikoli pohromadě, aby nemohli vyniknout jako kampaktní celek; proti žákům českého gymnázia byli postaveni žáci německých škol, aby nebylo slyšet české volání „Sláva!". V dalších dnech císařova pobytu v Brně docházelo ke srážkám mezi příslušníky obou dominantních národností ve městě, při kterých se policie snažila tlumit projevy českého národního cítění mimo jiné i odstraňováním slovanských trikolór z oken bytů českých obyvatel.[8]

Konec 19. století a začátek století našeho byl v Brně ve znamení zákazů českých

manifestací, kterými se němečtí představitelé města snažili bránit narušování představy Brna jako ryze německého města a stírání jeho německého nátěru.[9] Naproti tomu si Češi ve svých listech nejednou stýskali, „co to bylo už v Brně velkoněmeckých slavností a průvodů, při nichž Čechové dostávali bití, prováděny německo-nacionální demonstrace a Čechové z ulic zatlačeni do svých domů. Ale jakživ nenapadlo slavným úřadům obmeziti nějak tuto rozpínavost německou."[10]

V minulém a na začátku našeho století představovaly v městském a zvláště velkoměstském prostředí specifický způsob průvodu výlety jeho obyvatel z nejrůznějších vrstev. Navazovaly na oblibu Brňanů chodit na vycházky za městskou bránu, zpravidla do nejbližších krčem nebo hospod, jak tomu bývalo již ve středověku. Tento zvyk přetrval staletí a ještě v sedmdesátých letech minulého století – kdy hradby už byly zbořeny – mnozí ani jiné výlety do vzdálenějších míst nepodnikali. Podnikům, do kterých směřovaly takové procházky, se někdy říkalo „rodinné restaurace", protože se do nich většinou nechodilo korporativně, ale v úzkém rodinném kruhu, ve svátečních šatech, pomalu a samozřejmě bez batohu se zásobami. V minulém století mnohé měšťanské rodiny „neděli co neděli" vycházely si za pěkného počasí po požehnání na Špilberk a odtud kupříkladu na Žlutý kopec nebo na Františkov, dnešní Denisovy sady, jindy do Černovic na víno nebo do některé židenické hospůdky na kuželky a nebo do Lužánek.

Avšak na výlety se často chodilo i organizovaně, v průvodech. Ty pro české obyvatele Brna zpravidla pořádal některý z vlasteneckých spolků. Výletníci šli s muzikou, pozdravováni kolemjdoucími a na začátku předměstí nebo příměstské vsi, kterými procházeli nebo do které mířili, byli mnohdy očekáváni místními národními pracovníky, zástupci českých spolků, sokolskými bandérii a jinými vlastenci a vlastenkami: „Dívčiny podávaly funkcionářům kytice nebo zdobily prapory stuhami a věnci, vlastenecky se řečnilo a povzbuzovalo se k práci národní a šlo se dále." Nejeden takový výlet uspořádal brněnský Sokol,[11] avšak podobné slavnostní průvody organizovaly nejen věhlasné spolky brněnských měšťanů a inteligence, ale v nemenší míře také sdružení řemeslnická a dělnická. Tak např. v roce 1901 uspořádal ve svatodušní pondělí výlet do zahrádky Záhlinické restaurace na Nové ulici Nemocensko-podporovací spolek českých mistrů obuvníků a kopytářů, jehož průvod s praporem a hudbou v čele vyšel o druhé hodině odpoledne od Besedního domu; na cílovém místě byl na programu tanec, populární žertovná pošta a kouleni kuželek o ceny.[12]

Jak je patrno, průvody městem byly součástí mnoha nejrůznějších slavností a jiných obdobných podniků, pořádaných začasté brněnskými českými spolky. Bylo tomu tak nejen v samotném středu města, ale také v rámci tehdy samostatných předměstských obcí. Například v roce 1900 pořádal Krejcarový spolek v Židenicích „velkou lidovou květinovou slavnost" za korporativního účastenství dalších židenických spolků. Slavnostní průvod vyšel z budovy místní školy a všichni členové zúčastněných spolků ozdobeni květinami prošli Starou osadou, aby se za zvuků hudby vrátili zpět a v zahradní restauraci J. Pavlovce uspořádali taneční zábavu s rozličnými atrakcemi.[13]

Vlastenecký a politický podtext mívaly v Brně také pohřební průvody, které se leckdy stávaly manifestacemi českého živlu. V demonstrace přerůstaly pohřby významných vlastenců z měšťanských kruhů stejně jako pohřby dělnických

předáků. Pohřeb Josefa Hybeše vylíčil ve své knize vzpomínek Jaroslav Marcha: „Zase jako kdysi se valily masy lidí Cejlem a kolem nádraží na Staré Brno. Vytáhly celé fabriky, šli jeho přadláci a kovodělníci, chudobný lid císaře chudých, vojáci maršála dělníků, všecky stavy a vrstvy, jenže šly ve smutku, pokojně, tiše, bez křiku a bez krvavých praporů nad hlavami, jak je mrtvý vodíval...“[14]

Vedle narůstajících projevů vzájemné nacionální nevraživosti však Brno zažilo i skutečné boje aktivistů obou největších národností ve městě, jichž se leckdy účastnily tisíce Čechů a Němců a při kterých mnohdy docházelo ke krvavým srážkám. Přibývalo jich zvláště od přelomu století. Tak při oslavách stého výročí narození Františka Palackého se roku 1898 v Brně konala velká česká manifestace, při které průvod českých Brňanů a jejich přátel z okolního venkovského zázemí města procházel od nádraží dnešní Masarykovou třídou na náměstí Svobody a pak pokračoval dnešní Českou ulicí k Besednímu domu. Na obou stranách padlo v samém počátku demonstrace množství ran a na český průvod byly z mnoha oken domů na Masarykově třídě házeny kameny, květináče, sklenice, shnilé ovoce a zkažená vejce. Z průjezdu Michalkovy restaurace, kde byla spolková místnost německých buršáků, byl do průvodu vyvalen pivní sud, který jednomu účastníku oslav zlomil nohu. V českém průvodu však pochodovali i zápasníci z českého atletického klubu Hellas, jehož členové vtrhli do hostinské místnosti a „očepičkované uličníky k nepoznání zřídili“. Odpoledne průvod pokračoval pochodem do Králova Pole; Němci si už netroufali napadat obrovskou českou přesilu, snažili se však české zástupy provokovat jinak: vyplazovali na ně jazyky a v okně německé Biberovy kavárny se dokonce objevil obnažený ženský zadek. Ani takové a další obdobné scény nezabránily českému průvodu dojít na slavnostně vyzdobené shromaždiště, kde se pak rozproudila národní veselice. [15]

Násilnosti vyvrcholily o pověstném Volkstagu v roce 1905, kdy se v Brně konal národní sjezd Němců na podporu jejich germanizačních požadavků, proti kterému Češi uspořádali vlastní demonstraci. Střety průvodů, tvořené několika desítkami tisíc bojovně naladěných aktivistů z obou stran, skončily tragickou smrtí dělníka Františka Pavlíka. Tuto událost si pak čeští obyvatelé Brna připomínali vzpomínkovými návštěvami hrobu zavražděného, „padlého ve vznešeném boji za práva českého Brna.“ Tyto „hromadné průvody“ z Brna na hřbitov organizovaly národně socialistické organizace společně s dalšími českými spolky.[16]

Poslední velkou manifestací v Brně před vznikem samostatné Československé republiky byl všesokolský slet v roce 1914. „V sobotu 27. června... svážely vlaky po celý den se všech stran ohromné množství sokolů a jejich přátel. U nádraží vítal hosty nepřehledný zástup. Četnici zabezpečovali cestu od nádraží kolem Grandhotelu k Národnímu divadlu a kolem místodržitelství k Besednímu domu. Ferdinandka a Velké náměstí byly obsazeny buršáky a bojovníky německými. Četnici uchránili Čechy jen s největší námahou. V noci byly obvyklé šarvátky. Buršáci a turneři mstili se za mnohou ránu, že ze stříkaček zničili inkoustem české prapory. V neděli 28. června dopoledne byly zkoušky na cvičišti, odpoledne veřejné vystoupení. Průvod byl manifestací myšlenky sokolské i češství v Brně. Brno takového průvodu ještě nikdy nevidělo. Od Besedního domu kráčelo 8.200 sokolů v kroji a na 80.000 obecenstva kolem Národního divadla po Nové ulici... na cvičiště (v Králově Poli – KA). V Brně chovali se protivníci jako divoši. Na Kiosku

napadali průvod, pískali, hulákali, řvali, plivali, i bili účastníky, ale ani jeden sokol kázeň neporušil a všichni zachovali zaručený pořádek.“[17]

V meziválečném období slavnostní průvody v Brně ztratily mnoho ze své národní vyhraněnosti a angažovanosti. Zvláště se v této spojitosti projevoval náznak převahy příslušnosti k místu nad příslušností etnickou, převažující bilingvismus německého i českého obyvatelstva a snaha o uchování neutrálních projevů. Teprve v letech hospodářské krize a zejména po nástupu fašismu v Německu znovu zesílily rozpory mezi českým a německým obyvatelstvem.

Definitivně byly tyto nesrovnalosti vyřešeny po osvobození odsunem německého obyvatelstva. V té době také byla společenská úloha slavnostních průvodů značně oslabena v důsledku politických proměn.

POZNÁMKY

1) **Bulín, H.:** *Besední dům 1872–1922.* Brno 1922,s. 10.
2) **Šujan, F.:** *Dějepis Brna.* Brno 1928, s. 432.
3) Moravské noviny 43, 1922, č. 261, s. 1.
4) Srov. **Altman, K.:** *Krčemné Brno.* Brno 1993, kap. Je kolem Brna mnoho hezkých věcí.
5) **Kunz, J.:** *Kus českého života.* Praha 1929, s. 35.
6) Tamtéž, s. 34.
7) Tamtéž, s. 37.
8) Tamtéž, s. 35–36.
9) Např. v roce 1906 brněnské policejní ředitelství zakázalo průvody dětí českých mateřských škol, tradičně směřující na slavnosti v Pisárkách.
10) Lidové noviny 2, 1894, č. 131, s. 2.
11) Srov. Lidové noviny 2, 1894, č. 179, s. 6.
12) Moravská orlice 39, 1901, č. 121.
13) Brněnské noviny 1900, č. 120.
14) **Marcha, J.:** *Potopený svět.* Brno 1949, s. 111.
15) **Šlesinger, V.:** *Zápas půl století.* Brno 1946, s. 44–45.
16) České Brno 1, 1910, č. 2, s. 4.
17) **Fürst, F.:** *Svítání v Brně.* Brno 1934, s. 14.

DIE FESTUMZÜGE UND IHR ANTEIL AN DER GESTALTUNG DER TSCHECHISCHEN NATIONALEN GESELLSCHAFT IN BRNO

Zusammenfassung

Den neuzeitlichen Festen und Umzügen in Brno (Brünn) waren ältere derartige Bekundungen vorangegangen, in erster Linie die Innungsfeste der Handwerker, die Feste der Schüler, kirchliche Feste, Hochämter samt einer Prozession, die Verehrung der Patrone der Handwerker u. ä., unter denen in Brno besonders das alljährlich stattfindende „švédnfest“ herausragte. Eine ausgeprägte Hinwendung zu neuen Formen des gesellschaftlichen Kontaktes und mit ihnen auch der Feste zeitigten die sechziger Jahre des vorigen Jahrhunderts. In Brno entwickelten sich die Festumzüge zu einem Mittel der Hebung des nationalen Zusammengehörigkeitsbewußtseins der tschechischen Bewohner. Im Laufe der Feste, die die Macht, zahenmäßige Stärke und Dominanz der jeweiligen Nation demonstrieren sollten, eskalierte die infolge des relativen Kräftegleichgewichtes der Tschechen und Deutschen in Brno zugespitzte Spannung. An der Jahrhundertwende artete die Spannung in wirkliche Scharmützel der Aktivisten beider Nationalitäten aus, in die sich viele damals veranstaltete Feste in der Stadt verwandelten, wie das Palacký-Fest, der Volkstag oder das gesamtstaatliche Sokol-Turnfest. In der Zwischenkriegszeit verloren die Festumzüge in Brno viel von ihrer nationalen Ausgeprägtheit, und definitiv

wurden diese Unstimmigkeiten nach der Befreiung durch den Transfer der deutschen Bevölkerung beseitigt.

THE FESTIVE PROCESSIONS AND THEIR CONTRIBUTION TO THE FORMATION OF THE CZECH NATIONAL SOCIETY IN BRNO

Abstract

The modern festivals and processions in Brno were preceded by more ancient manifestations of the same kind; first of all there were the guild festivals of craftsmen, pupils' celebrations, religious feasts, festive mass and religious processions, the worshipping of craftsmen's patrons etc.; the most famous feast in Brno was „Schwedenfest" which was held every year. The significant re-orientation towards the new forms of social communication including the festivals took place in 1860's. In Brno the festive processions became the means of strengthening the national consciousness of the Czech population. During the festivals which should manifest the strength, the numerousness and the superiority of this or that nation, the tension which became acute because of the relative balance between the Czechs and the Germans in Brno, escalated. At the break of the century the tension culminated in real struggles of the activists of both nations. Many festivals held in the city, such as Palacký Festival. Volkstag or the Sokol Rally, changed into the national conflict. In the period between the two world wars the festive processions in Brno lost much of its sharp national character. The discrepancies were definitely solved after the liberation and the transfer of the German population after 1945.

SVÁTEK VOSKOVÝCH SLOUPKŮ V UNIČOVĚ

Miloslava Hošková, Vlastivědné muzeum, Olomouc

Průvody a procesí sehrávaly v životě lidí v minulosti značnou úlohu. Ve svém příspěvku bych chtěla připomenout dnes již neznámý procesní průvod z Uničova, nejdůležitější součást svátku voskových sloupků, mezi německým obyvatelstvem známým jako Wachsstockfest.

O původu tohoto svátku a tím i o vzniku svátečního procesí vypráví uničovská legenda. Za husitských válek byl Uničov v roce 1424 obléhán husitským vojskem a podle legendy byl zachráněn Pannou Marií. Uničovští mužové bránili hradby před nepřítelem, zatímco ženy a děti se modlily v kostele. Předměstí stálo v plamenech a oheň šířený větrem ohrožoval město. Litovelská měšťanka Kordula viděla z kopce u Benkova na nebi velikou postavu Panny Marie, jak nad městem rozprostírá svůj plášť, aby jej ochránila před požárem. Oheň slábl, nepřátelé byli milostivým zjevením překvapeni tak, že odtáhli a město bylo zachráněno. Na znamení díků byl obětován voskový sloupek o délce městských hradeb. Uničovští na památku zachránění města určili dvanáct předních uničovských žen, které vždy po celý rok vybíraly peníze na zakoupení voskového sloupku. Každoročně potom byla pořádána o svátku Všech svatých slavnost, při níž byl v průvodu kolem městských hradeb nesen krásně zdobený voskový sloupek.

Je nesporné, že průvod byl pořádán jako děkovné procesí s přesně vymezeným významem. V jeho obsahu se prolínal náboženský smysl průvodu se společenským životem měšťanů a ve své konkrétní podobě vyjadřoval poděkování za záchranu města při dané historické události s pozitivní funkcí, jíž byla úcta Panně Marii s ochranným pláštěm (Panna Maria Schutzmantel). O uspořádání průvodu bohužel prameny nehovoří, je však pravděpodobé, a z několika dochovaných, bohužel však špatně čitelných obrazových dokladů, je možno alespoň částečně rekonstruovat jeho uspořádání. Průvod vycházel od farního kostela, v jeho čele byly neseny kostelní korouhve a za nimi kráčel kněz doprovázený představiteli města. Následovala skupina žen nesoucích ve svém středu ozdobený voskový sloupek na podušce (nosítkách) a za nimi kráčeli ostatní měšťané. Průvod se od kostela ubíral podél městských hradeb, aby se ve svém závěru vrátil zpět do kostela, kde byl sloupek knězem slavnostně posvěcen a obětován Panně Marii. V roce 1719 byl na

1. *Farní kostel v Uničově, místo konání obřadu a uložení voskového sloupku. Reprofoto: Danuše Spudilová, VMO, 1992.*

2. *Morový sloup na uničovském náměstí z r. 1719*

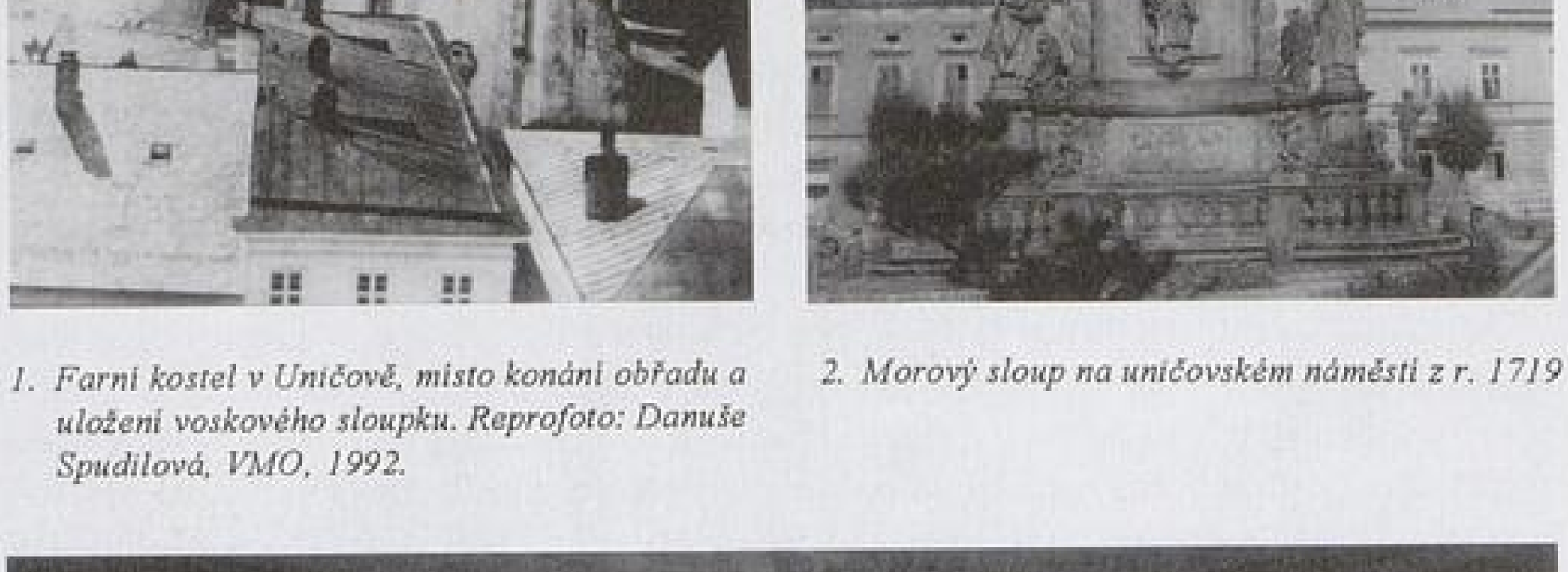

3. *Reliéf na mariánském morovém sloupu na uničovském náměstí, zobrazující záchranu města. Foto: Danuše Spudilová, VMO, 1992.*

4. *Socha anděla v uničovském kostele nesoucí voskový sloupek z roku 1938. Foto: Danuše Spudilová, VMO, 1992*

5. *Lavice se znakem voskařského cechu v uničovském kostele. Foto: Danuše Spudilová, VMO, 1992*

uničovském náměstí postaven morový sloup na němž byl vytesán reliéf zobrazující záchranu města. Tehdy se rovněž změnila trasa průvodu. Ve výklenku morového sloupu byl každoročně před reliéfem postaven oltář, u kterého kněz voskový sloupek posvětil a průvod se pak ubiral od morového sloupu do farního kostela, kde byl sloupek obětován jako oltářní dar.

Listinné materiály dokládají slavení svátku k roku 1582 a v roce 1629 potvrdil kardinál Diettrichstein slavení tohoto svátku a připomenul uničovským paním a dívkám, aby vytrvaly ve svém zbožném předsevzetí a v modlitbách nyní i v budoucnu nikdy tento svátek neopomenuly. V době josefinských reforem, po roce 1784, byl průvod ve svátek voskových sloupků mimo kostel zakázán. Uničovští měšťané si ale nedokázali svůj svátek bez průvodu představit, a proto už v roce 1797 požádal uničovský farář o povolení procesí obnovit, ale místo procesí bylo povoleno jen zpívané slavné Te Deum v kostele.

K obnovení svátku v jeho původní podobě došlo v roce 1822. Poslední slavnostní svátek voskových sloupků s průvodem se konal v roce 1938 a sloupek z něj je umístěn na boku hlavního oltáře v uničovském farním kostele. Tradice svátku voskových sloupků zanikla transferem Němců z Uničova po roce 1945.

LITERATURA

Josef Matzke, *Sudetenland – Marianisches Land, III,* Königstein 1956.

Otto Kühnert, *500 Jahre Wachsstockfest in Mähr.-Neustadt,* Mähr.-Neustadt 1924.

Cenné informace sdělil uničovský farář P. Max Jarosch.

DAS WACHSSÄULENFEST IN UNIČOV

Zusammenfassung

Umzüge und Prozessionen spielten im Leben der Menschen in der Vergangenheit eine beträchtliche Rolle. Zu ihnen gehörte auch der heute bereits unbekannte Prozessionsumzug aus Uničov, der wichtigste Teil des Wachssäulenfestes. Das Aufkommen dieses Feiertages und damit auch des Umzugs ist in der Zeit der Hussitenkriege zu suchen, da zum Andenken an die wunderbare Errettung der Stadt eine Wachssäule in der Höhe der städtischen Fortifikationen aufgeopfert wurde. Alljährlich wurde dann ein Fest samt Umzug veranstaltet, bei dem um die Stadtumwallungen eine verzierte Wachssäule getragen und dann in der Kirche aufgeopfert wurde. Im Laufe der Zeit erfuhr dieses Fest samt dem Umzug beträchtliche Veränderungen, und zur Zeit der Josefinischen Reformen wurde der Umzug außerhalb der Kirche verboten. Zur Wiederbelebung des Festes kam es im Jahre 1822 und der letzte Festumzug fand im Jahre 1939 statt. Die Tradition des Wachssäulenfestes ging mit dem Transfer der Deutschen aus Uničov nach dem Jahre 1945 unter.

THE FEAST OF WAX COLUMNS IN UNIČOV

Abstract

In the past the processions and religious processions played a very important role in the lives of the people. One of them was also the procession in Uničov (now unknown), the most important part of the „feast of wax columns". The rise of the feast as well as the procession can be found in the Hussite wars; at that time the wax column in the length of the town walls was sacrificed in the memory of the miraculously saved town. Every year there was a decorated column carried in the procession round the

town walls, and then it was sacrificed in the church. In the historical development the feast changed many times. In the period of Emperor Joseph's reforms the procession held outside the church was banned. The re-establishment of the feast took place in 1822, and the last funeral procession was held in 1939. The tradition of the feast of wax columns disappeared after the transfer of Germans from Uničov after 1945.

HISTORIE SLAVNOSTI BOŽSKÉ SRDCE V DOLNÍCH BOJANOVICÍCH

Jitka Matuszková, Brno

Svátek Nejsvětějšího srdce Ježíšova, obecně zvaný Božské srdce, připadá na pátek po druhé neděli po seslání svatého Ducha, většinou se však jeho oslavy přesouvají na následující neděli. Jedná se tedy o svátek pohyblivý, který má své místo v druhé polovině června. Svým původem je to svátek výlučně církevní, katolický. Jeho zakladatelkou byla blahoslavená Markéta Maria Alacoque, řeholnice řádu Salesiánek. Žila v letech 1647–1690 a pocházela z Burgundska.

Vynikala vroucnou zbožností: *„Jednoho dne po slavnosti Božího Těla modlila se před nejsvětější Svátostí oltářní, a tu slyšela hlas Pána Ježíše říkajícího: ‚Největší lásku prokážeš mi, vykonáš-li, čeho jsem už tolikráte po tobě žádal, budeš-li Božské srdce mé ctiti, a rozšíříš-li úctu Srdce mého v Církvi mé! Srdce mé všecky lidi nekonečně milovalo, a za to splácejí mi přemnozí nevděkem. Budiž tedy ustanovena zvláštní slavnost k uctění Srdce mého v náhradu za všelikou neúctu, která se mi stává při vystavení Těla mého na oltářích. Pošlu k tobě sluhu Svého, kterýž uskuteční slavnost tu v Církvi.‘ Hned po zjevení tom spatřila Markéta kněze nábožného a učeného z řádu Ježíšova, Klaudia de la Kolombiere, svého zpovědníka, a vnitřní hlas pravil jí: ‚Tenť jest, kterého ti posílám!‘ Markéta svěřila mu ono zjevení a kněz Klaudius první zasvětil se nejsvětějšímu Srdci Pána Ježíše dne 21. června 1675, zavázav se slibem, že celý život svůj věnovati bude té jediné snaze, aby ona pobožnost co nejvíce se rozšířila.“*[1] Propagátorem uctívání Božského srdce byl i kněz a misionář kongregace oratoriánů Jan Eudes, který žil v letech 1601–1680.[2]

V roce 1875 se slavilo dvoustré výročí zavedení této pobožnosti. Na přání tisíců věřících papež Pius IX. tehdy zasvětil celý katolický svět Božskému srdci. Stalo se tak zvláštní modlitbou, schválenou právě k tomuto účelu.[3] Církví jsou k tomuto svátku předepsány zvláštní bohoslužby a k nim liturgická čtení a písně. Teprve v lidovém prostředí se však proměnil ve významnou slavnost s okázalou formou.

V Dolních Bojanovicích se Božské srdce takto slaví od 30. let 20. století. Iniciátorem byl místní švec a kostelní zpěvák Antonín Mikulica, člověk velmi zbožný, denně se prý modlíval růženec. Obchodně jezdíval často do uherské

1. Trnová koruna – nástroj Božiho umučeni na peřince. Dolni Bojanovice 1991. Foto: Vojtěch Prokop.

2. Děvčata s nástroji Božiho umučeni. Dolni Bojanovice 1991. Foto: Vojtěch Prokop.

Skalice, kde se stýkal s Janem Blahem, Dušanem Jurkovičem a jinými kulturně a národně činnými osobnostmi. Při jedné návštěvě byl okouzlen působivými oslavami Božského srdce. Početná procesí z okolních obcí (prý i z moravských Sudoměřic) přicházela do Skalice ve slavnostních krojích za zpěvu nábožných písní a každé s vlastní sochou Božského srdce. Zde se připojovala k průvodu Skaličanů, jehož centrem byla skupina chlapců a dívek nesoucích nástroje božího umučení. Na zbožného a zpěvu milovaného člověka, jakým strýc Mikulica byl, toto velkolepé „divadlo" tak zapůsobilo, že se přičinil o přenesení jeho formy do rodné obce.

V Dolních Bojanovicích tato snaha padla na úrodnou půdu. Zdejší obyvatelé jsou proslulí svou zbožností a jak je to v lidovém prostředí obvyklé, rádi ji prezentují s veškerou pompou. Jsou pyšní na svůj kroj a rádi zpívají nábožné písně (jeden informátor si je předzpívával při osamělých cestách autem). Oslavy Božského srdce byly tedy další příležitostí, kdy to vše mohli vhodně uplatnit. Není tedy divu, že v Bojanovicích tento svátek pevně zakořenil. Slavnost má tuto vnější podobu. Od kostela svatého Václava vychází procesí v tomto pořadí: ministrant s křížkem, nekrojovaní, muži, muzika, poutníci (procesí ze sousedních dědin), chlapci se šesti korouhvemi, v jejich čele nese stárek svatováclavský prapor (zemský a kostelní patron), družičky, dívky s nástroji božího umučení, chlapci se sochou Božského srdce, ministranti, kněz s monstrancí pod baldachýnem a s čestnou stráží představovanou dvěma zapálenými lampami, ženy a na samotný závěr mladé maminky s kočárky. Téměř s každou touto skupinou kráčí předzpěvák. Průvod se ubírá, v daném pořadí a za zpěvu církví předepsaných písní, od kostela do horní části obce a stejnou trasou se vrací zpět. Cestou je procesí zdraveno bílými prapory se symbolem planoucího srdce (jsou zasunuty do otvorů ve střeše vzniklých uvolněním jedné tašky) a svíčkami v oknech, zapalovaných postupně podél celé trasy průvodu. Po návratu ke kostelu je na prostranství před ním sloužena slavnostní zpívaná mše.

Nejvýznamnější části průvodu je ta s nástroji božího umučení a sochou Božského srdce. Je jistě symbolické, že místo před a za náleží družičkám a ministrantům v bílých komžích. Družičkami jsou dívky, které ten rok byly u prvního přijímání. Jejich nevinnost je zdůrazněna bílým oděvem a květinami v rukou. Nástroje božího umučení nesou dívky, které v tom roce dosáhnou věku 18 let, stuhy od sochy Božského srdce nesou dívky, které právě končí povinnou školní docházku (stuh je tolik, kolik je děvčat). Všechny jsou oblečeny ve slavnostním kroji s obřadním zapletením vlasů *na koš*.[4] Jen v tom případě, že je dívek z příslušného ročníku málo, doplňují se mladšími dívkami, případně jejich roli přebírá jiný ročník. Rozdělení rolí dívek je tedy dáno závaznými pravidly. Na rozdíl od chlapců, mezi nimiž jsou nosiči vybíráni libovolně – *kdo si co chytne*. Platí jen, že první stárek nese svatováclavský prapor a další dva stárci lampy, s nimiž doprovázejí kněze s monstrancí.

Nástroje božího umučení nese celkem 21 děvčat. Po dvou dívkách nesou *kříž, žebřík, rouško svaté Veroniky a sloup*. Sedm nástrojů je umístěno na polštářku (nebo jak říkají v Bojanovicích na peřince): *kalich, důtky, trnová koruna, kostky, nápis Ježíš Nazaretský král židovský, hřeby* a nejnověji byla zbudována peřinka i pro *měšec s třiceti stříbrnými*. Volně v rukou nesou děvčata tyto předměty: *kopí,*

třtinu, houbu, kohouta a košík s kleštěmi a kladivem. Pořadí nástrojů určuje kostelník, ale v čele je vždy nesen *kříž.*

Nástroje jsou po celý rok opatrovány v rodině paní Růženy Buchtové. U ní se v předvečer slavnosti děvčata sejdou a losují nástroje, které na ně připadnou. Odnášejí si je hned domů, kde si je dle svého vkusu a své fantazie ozdobí snítkami stále zelených rostlin (například cesminy) a květy.

Popsané procesí se udržuje v Dolních Bojanovicích od počátku 30. let. Ohlasy nalezneme i v regionálním tisku. Můžeme si z nich udělat představu, byť neúplnou, jak slavnost vypadala ve svých počátcích.[5] Z místních novin se také dovídáme, že obdobně se tento svátek slavil i v jiných obcích na Slovácku, což svědčí o jeho značné oblibě v 30. letech našeho století.[6] Jen v Dolních Bojanovicích však měl podobu s nošením nástrojů božího umučení. Tím se Bojanovice odlišovaly od ostatních vesnic. A to je ta podoba, kterou Bojanovští převzali ze Skalice.

Do dnešních dnů se tento svátek udržel jen v Dolních Bojanovicích. Samotní Bojanovčané pokládají tuto slavnost za své specifikum. Není proto divu, že jí přisuzují větší vážnost než Božímu Tělu. Její význam podtrhuje i účast procesí ze sousedních vesnic, jejichž obyvatelé v tento den chodí do Dolních Bojanovic na pouť. Pravidelně jsou to Josefovčané. Dodnes sem zajíždějí poutníci z Vladislavi (okr. Třebíč), rodiště bývalého místního faráře Josefa Dvořáka, který měl pro tuto slavnost velké pochopení.

V období tzv. reálného socialismu směl průvod obcházet jen kolem kostela, aby se nenarušovala silniční doprava. Úplného zákazu se však nikdo neodvážil. Pamětníci mají pocit, že tehdy bývala slavnost mnohem více navštěvována než dnes, protože byla demonstrací odporu ke komunistickému zřízení. Dnešní mladý farář s touto okázalou manifestací víry příliš nesouhlasí, klade totiž důraz na vnitřní prožitek a přiznání víry bez vnější pompy. Musí se však podrobit tlaku vesnické komunity.

Je příznačné, že v lidovém prostředí jsou velmi těsně spojeny náboženské úkony s veselostí a zábavou. Nejinak je tomu i v Dolních Bojanovicích, kde obvykle odpoledne po slavnosti pořádá chasa krojovou zábavu zvanou výlet.

POZNÁMKY

[1] **B. M. Kulda:** *Církevní rok VI,* Praha 1881, s. 148–149.

[2] **D. Attwater:** *Slovník svatých,* Vimperk 1993, s. 194.

[3] **B. M. Kulda:** *Církevní rok VI,* Praha 1881, s. 151–153.

[4]) **J. Matuszková:** *Obřadní zaplétání dívčí hlavy v Dolních Bojanovicích,* Malovaný kraj XXVII, 1991, č. 6, s. 16.

[5] **Slovácké noviny** 52, 1935, č. 28 (12. 7. 1935), s. 4 píší o Dolních Bojanovicích: *V neděli 7. července konala se u nás slavnost Božského Srdce Páně. Třebaže v okolí se slavily v tu neděli primice, přece zúčastnilo se této krásné náboženské slavnosti i dosti lidu z okolí, procesí došla z Poddvorova, Čejkovic a Lužic. Mohutný průvod se dvěma hudbami ve vzorném pořádku prošel celou osadou hojně ozdoben prapory Božského Srdce Páně, a za zpěvu nadšených eucharistických písní. Naše mládež v krásných krojích přispěla k lesku slavnosti. Řada korouhví, velkých i malých, třepetala se nad velkým průvodem, jako by naznačovala, že i ta srdce zbožného lidu, dnes prudčeji se rozbušila láskou ke Kristu. Slavnostní kázání a svatou mši sloužil pan kaplan Pořízek, za asistence P. Františka Hynšta, kaplana z Hodonína a bohoslovce IV. ročníku ctp. Františka Červenky z Bojanovic.*
Slovácké noviny 55, 1938, č. 25 (23. 6. 1938),s. 4, vybízejí k návštěvě Dolních Bojanovic: *Zveme vás všechny na neděli 26. června na krásnou náboženskou slavnost Božského Srdce Páně. Dopoledne o 9.*

3. Socha Nejsvětějšího srdce Páně. Dolni Bojanovice 1991. Foto: Vojtěch Prokop.

hodině vyjde průvod eucharistický od kostela po osadě. Družičky nesou ověnčenou sochu Božského Srdce Páně, s níž splývají růžové stuhy jako symboly milosti Spasitelových. Před nimi nesou jiné družičky nástroje umučeni Krista Pána na poduškách (30) kolem baldachýnu, jej nesou jinoši – eucharistiáni v slováckých krojích, řada malých družiček s lilii v ruce. V průvodě se zpívají krásné písně k Božskému Srdci Páně. Kázáním a slavnou mši svatou, zasvěcením končí slavnost. V téže zprávě autor uvádí, že odpoledne kolem 15. hodiny katolické spolky předvedly slavnost Zrušeni roboty.

[6] **Slovácké noviny** 52, 1935, č. 27 (5. 7. 1935), s. 3, popisují tento svátek v Mutěnicích: *Krásný den proživala naše farnost v neděli 30. června. Konala se oslava Božského Srdce Páně. O 9. hodině vyšel z kostela mohutný průvod s Nejsvětější Svátosti čitajici přes 1300 účastniků. Byli to až na mizivé výjimky sami Mutěňáci; s jiných obci nebyl nikdo. Ukázaly Mutěnice, že vzdor všem námahám pokrokářů jsou a budou katolické, a že vi, odkud jedině lze doufati s bezpečnosti nápravu zlých časů, totiž z reformy lidstva dle zákona Božiho!*

V průvodu, krásně do čtyřstupů seřazeného, kráčelo mimo školnich děti 143 družiček, každá lilii v ruce. Což bylo zvláště povznášejici, byla veliká účast mužů v počtu 250. Velká řada žen počtem 530, která průvod uzavirala, dala tušiti silu přesvědčeni katolického. Čest vám Mutěňáci za tu radost, kterou jste udělali Božskému Srdci. Ovoce poznáte na sobě!

Srovnej též **L. Skopalová:** *Věno*, Terezin 1992,s. 12. Sborníček byl vydán k 60. výroči stavby a vysvěceni kostela Nejsvětějšího Srdce Páně v Terezině. Autorka cituje vzpominky P. Jaroslava Moštěka na procesi Božského srdce. *Silnice byla posypána čerstvě nakosenou trávou. Scházeli se poutnici z okolnich vsi, kteři se řadili do průvodu. V čele kráčel ministrant s křížem, školni mládež, krojovaná omladina, socha na nositkách nesená krojovanými divkami ukončivšimi školni docházku, pentle ze sochy nesly menši školačky. Za sochou stárci s korouhvemi, kněz pod baldachýnem, který nesli mladi ženáči, pak ostatni poutnici a hudba. V procesi se zpivala nejoblibenější piseň určená k tomuto svátku – Bože, cos ráčil před tisici lety. Procesi provázely svice rozsvěcované v oknech domů. Po návratu ke kostelu, kde byla pouť ukončena požehnánim, se rozezvučely zvony. Součásti oslav zasvěceni kostela byla taneční zábava zvaná hodky.*

LITERATURA

Attwater, Donald: *Slovník svatých.* Vimperk, 1993.
Chlumský, Jan: *Vzory křesťanského života.* 1991.
Liturgické čítanie na nedele a sviatky celého roka, Trnava 1986.
Kulda, B. M.: *Církevní rok,* Praha 1880, 1881.
Stanovy spolku Božského Srdce Páně na vystavění katolického kostela a zřízení duchovní správy ve Vacenovicích. Brno 1913.
Slovácké noviny 52, 1935, č. 27, s. 3, č. 28, s. 4.
Slovácké noviny 55, 1938, č. 25, s. 4.
Press, František: *Maria, Dodatek Ježíšovo a Mariino srdce.* Brno 1992.
Skopalová, Ludmila: *Věno.* Terezín 1992.

Informátoři z Dolních Bojanovic

Buchtová Růžena, 1940
Matyášová Milada, 1921
Ištvánek Vladimír, 1948
Komosný Michal, 1920
Komosná Růžena, 1920

DIE GESCHICHTE DES FESTES ZU EHREN DES GÖTTLICHEN HERZENS IN DOLNÍ BOJANOVICE

Zusammenfassung

In der vorliegenden Abhandlung beschreibt die Autorin die Form des religiösen Feiertages des Allerheiligsten Herzens des Herrn in der Gemeinde Dolní Bojanovice, Bez. Hodonín, wo dieses Ritual die Form eines prunkvollen Volksfestes samt Prozession annahm: Kranzjungfern trugen Marterwerkzeuge Jesu, eine Statue des Göttlichen Herzens mit Musikbegleitung. Im Anmerkungsapparat finden sich Beschreibungen dieses Feste in der zeitgenössischen Presse aus den dreißiger Jahren des 20. Jahrhunderts.

THE HISTORY OF THE FEAST OF GOD'S HEART IN DOLNÍ BOJANOVICE

Abstract

The author of the article depicts the form of the religious feast of the Holy God's Heart in the village Dolní Bojanovice, district Hodonín, where it had the form of a spectacular folk festival with religious processions, bridemaids carrying the instruments of God's torture, with the statue of god's heart and with musical accompaniment. The notes and commentaries contain the depictions of the feast in the press in 1930's.

HORNICKÉ PARÁDY

Drahomíra Daňkovská, Okresní muzeum, Příbram

Hornické slavnosti byly od 18. století pořádány při příležitostech svátků hornických patronů, při svěcení hornických praporů a při významných světských událostech či výročích.

Pro první polovinu 19. století byla typická hornická vystoupení právě při předávání a svěcení hornických praporů, i když horníci v rudných dolech měli své prapory a standarty již v 18. století. Tato událost se vždy slavila za přítomnosti většího počtu krojovaných horníků. Po slavnostním předání a dekorování praporů, které byly pak uloženy na ředitelství dolů a vynášeny jen při příležitosti hornických svátků a jiných slavností, byla lidová veselice, původně na účet podnikatelů, ve druhé polovině 19. století se však již horníci bavili většinou na vlastní účet.

V Příbrami byl vysvěcen nový hornický prapor v hornickém kostele sv. Prokopa 19. dubna 1842, v den narozenin krále Ferdinanda V. Starý prapor pocházel z roku 1783 a byl opatřen z prostředků bratrské pokladny.

Staré příbramské prapory byly používány na hornických parádách do roku 1887, v mezičase byly uloženy v prokopském kostele na Březových Horách. V červnu 1887 byly na příbramském náměstí za účasti krojovaných horníků ze všech dolů před děkanským kostelem sv. Jakuba oba prapory vysvěceny pražským arcibiskupem hrabětem Schönbornem. Na líci prvního je obraz sv. Barbory, na druhém sv. Prokopa. Poprvé byly použity na prokopské parádě 4. července 1887.[1]

V 19. století se staly významnými i hornické parády konané při příležitosti svátků ryze církevních, kdy byla požadována hornická asistence především z důvodů církevní reprezentace.

Účast na hornických parádách bývala povinná, ale zpočátku se za ně neplatilo. Nechuť horníků způsobovalo i to, že velení bylo v německém jazyce. Čeština byla poprvé použita až v roce 1891 při parádě o Božím Těle, ale němečtí úředníci se ohradili a tak přednosta Exeli vydal znovu zákaz českého velení. Současně však navrhl ministerstvu orby ve Vídni, aby byl český jazyk povolen. Jeho žádost byla zamítnuta. Teprve po vydání všeobecných jazykových nařízení se české velení povolilo a za účast se začalo horníkům platit. Krátce nato byly parády zrušeny, ale ještě nějaký čas se horníkům platilo i za parády nekonané.[2]

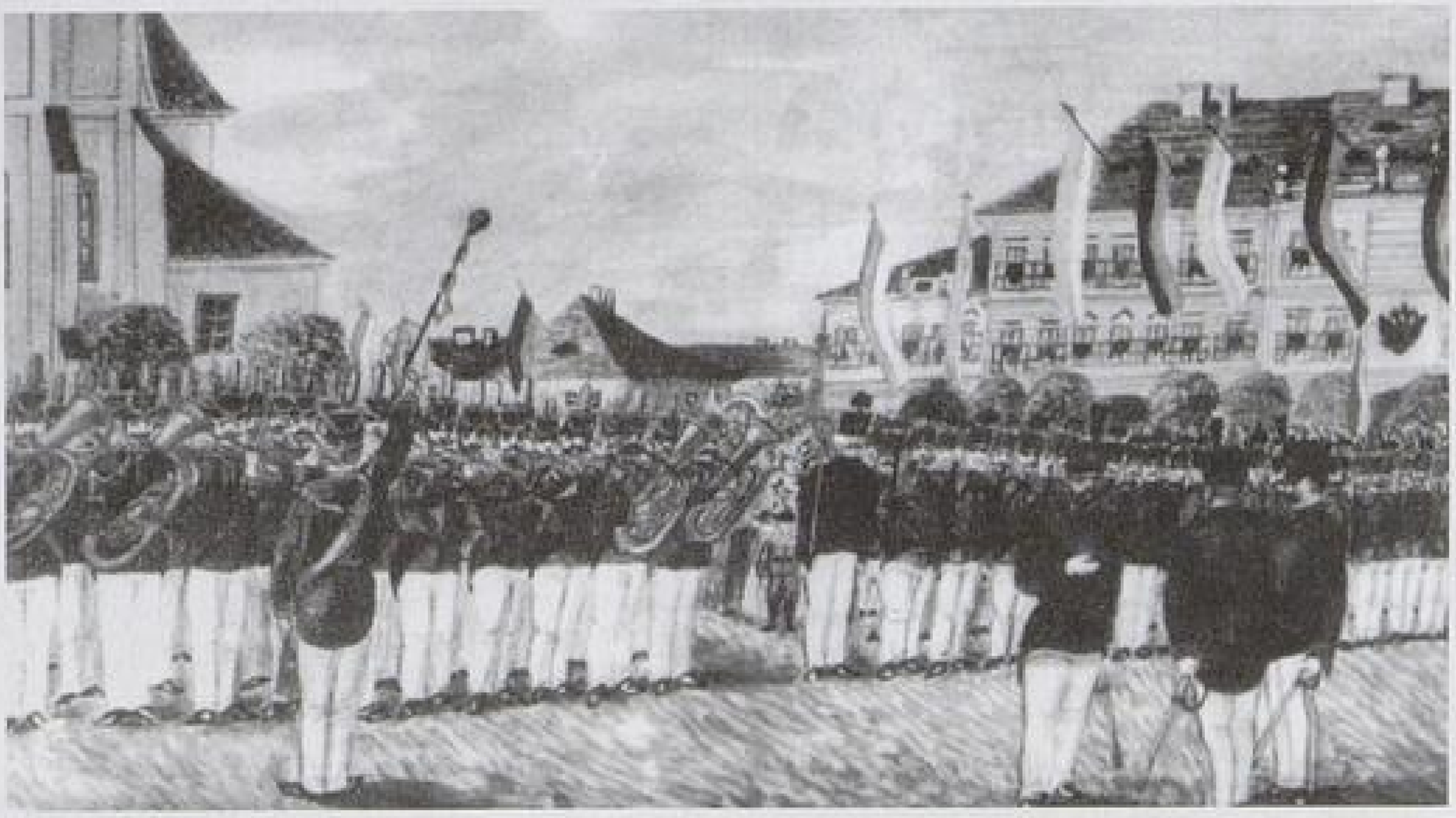

1. V. Lexa, Hornická paráda 1884 – akvarel hornika-provizianta.

2. V. Lexa, Hornická paráda 1884 – akvarel hornika-provizianta.

V průběhu roku se konalo celkem sedm parád, které se od sebe lišily jednak svým významem, jednak počtem zúčastněných.

První paráda se pořádala o velikonocích, večer na Bílou sobotu, tj. v předvečer Vzkříšeni. Zúčastňovali se jí horníci z Příbrami, kteří měli za povinnost nést

rozsvícené kahany. Prostí horníci je měli železné, dozorci a úřednící měděné nebo mosazné. Původně se v nich svítilo lojem, později řepkovým olejem, který se nosil v plechovce připojené koženým páskem na flek (součást hornického oblečení).

Druhá paráda byla o Božím Těle, tj. ve čtvrtek po sv. Trojici. Ta patřila pouze horníkům z Mariánské šachty.

Na Svaté Hoře se konalo Boží Tělo o týden později a účast na této parádě, třetí, zajišťovali horníci z Anenského dolu.

Čtvrtá paráda souvisela s výročím korunovace P. Marie Svatohorské v roce 1732. Pořádala se třetí neděli po sv. Duchu, tj. po Letnicích.[3] Oslavy konané na počest této události neumlkly ani v dobách nepříznivých a dnes se rozvíjejí do staré velkoleposti. Ovšem zatím bez hornické asistence.

Nejslavnější byla pátá paráda, tzv. prokopská, která se konala 4. července na Březových Horách. V záznamech archivu horního ředitelství v Příbrami je doklad o tom, že se na sv. Prokopa konaly hornické parády již ve druhé polovině 16. století. Původně stávala na Březových Horách jen dřevěná zvonice, postavená roku 1579 se zvonem od Brikcího, který byl ulit roku 1580. Na začátku 18. století vznikla myšlenka stavby nového kostela.[4] Byla proto uspořádána sbírka, do níž nejvíce přispěl obecní radní, horník Pavel Káš, který je proto považován za jeho zakladatele. Stavba byla dokončena roku 1732 a vysvěcena byla o rok později, tedy v roce 1733.[5] Svátek sv. Prokopa byl po dlouhá léta dnem pracovního klidu a hornická paráda byla záležitostí celorevírní, tzn. že se jí zúčastňovali horníci ze všech šachet a celé horní představenstvo.

Předzvěstí slavnosti byl v předvečer tzv. *capnštrajch*, defilírka vybraných skupin horníků a hornické hudby na příbramském náměstí s následným průvodem příbramskými ulicemi. Začátek slavnosti byl oznámen třemi salvami z hmoždířů z prokopské haldy na Březových Horách. Při druhé salvě vyšli z brány ředitelství dva *kasavechtři* (strážní), v šatech vojenského střihu, kteří měli na ramenou pušky s nasazenými bodáky. Zaujali svá místa na obou stranách brány, u vysokých stožárů, v nichž svítily petrolejové lampy. Po třetí salvě vyšli z brány horníci – *světlonoši*. Byli oblečeni ve svátečních kytlích, s černými kalhotami, které měli přepásány soukennými fleky s lesklou přezkou. Na hlavách měli kašketky, na rukou bílé rukavice s manžetami. Na dlouhých žerdích nesli čtyřboké svítilny s rozžatými svícemi. Žerdě byly ozdobeny vinutím z černozelených šňůr. Světlonoši v počtu čtyřiceti horníků šli v čele a po stranách šedesátičlenné hornické kapely, takže dohromady vytvořili sevřený čtvercový útvar. Součástí hudby bylo i dvacet bubeníků. Po vzdání holdu před ředitelstvím se hudba dala na pochod městem, který ukončila koncertem na náměstí.

Druhý den ráno, 4. července v 6.00 hodin, zahájila slavnou parádu dvanáctiranná salva z prokopské haldy. Z budovy ředitelství vyšla opět hornická hudba a horníci ze všech šachet se shromažďovali k tzv. *cáchování*, tj. k hlášení přítomnosti. Horníci jednotlivých šachet měli svá určená stanoviště a správcové šachet se soustředili na Anenské šachtě. Odtud vyšli, aby se ujali řízení parády. Byli oblečeni ve slavnostní černé uniformě, zdobené zlatými knoflíky, portami a dracouny. Velitel přehlídky všech horníků, kterých bývalo až 5000, seděl na koni ve zlatem zdobené uniformě, s flekem zlatě lemovaným a po boku měl důstojnickou šavli. Na znamení zvonku z prokopského kostela horníci seřazení podle dolů vykročili.

První útvar složený z horníků Anenské šachty nesl na ramenou vztyčené švancary. Horníci na nich měli železné kování, dozorci mosazné. Průvod pokračoval k mostu na dolním konci nádraží, kde se přidali horníci z Lillovy šachty a šmelcíři z hutě. Do proudu černobílých uniforem tak vstoupil útvar v bílých blůzách, šedých kalhotách a se širokými klobouky s hutnickým znakem vepředu. Když přišel průvod na příbramské náměstí změnily se čtyřstupy ve dvojstupy a velící správcové se postavili ke svým oddílům. Velitel přehlídky se svým pobočníkem projel řadami horníků a pak byl dán povel k vystoupení praporečníků. Z budovy ředitelství vynesli naddozorci staré hornické prapory, před branou je vztyčili a zasadili do kožených pouzder na boku. V druhé řadě se postavili další čtyři naddozorci, dva nesli na ramenou stříbrná hornická kladiva – želízko a mlátek – zdobená na rukojetích zlatem. Tyto insignie byly pořízeny v roce 1853 a vysvěceny byly v den panovníkových narozenin 18. srpna při hornické parádě. Druzí dva naddozorci měli na ramenou stříbrné švancary zdobené zlatem a na rukojeti vyrytým Vojtěšským dolem a pamětními nápisy vztahujícími se k dosažení tisícimetrové hloubky právě na dole Vojtěch v roce 1875, kdy byly také pořízeny. Praporečníci a nosiči hornických symbolů vykročili, za nimi dvorní rada s vrchními úředníky a duchovenstvem vykonali přehlídku, která byla ukončena zahráním hymny. Pak se celý průvod ubíral zpět na Březové Hory.

Před prokopským kostelíkem byl ozdobený polní oltář a kazatelna. Horní kapela hrála tak dlouho, dokud se před kostel nedostavili všichni horníci, hutníci a ostatní důlní řemeslníci, každý se znaky své profese, takže kováři měli na ramenou kladiva, důlní tesaři sekyry, uhlíři špice, které používali při pálení milířů. Šlomárové (pracovníci, kteří usazovali rubaninu na stojatých žlabech) nosili s sebou kysli, mladší horníci, tzv. perkaři (perk = jalové kusy skal) měli kroj z hnědé látky, čáku bez štítku a nosili dřevěné nečičky zvané *troky*. Pak dal zvonek z kostela znamení k zahájení mše. Kázání bylo většinou věnováno vztahu sv. Prokopa k hornictví a po jeho ukončení bylo opět vystřeleno z hmoždířů a z kostelních vrat vyšlo šest horníků, v jejichž středu nesl naddozorce misál. Za nimi kráčeli kněží ve slavnostních ornátech a městský děkan nesl kříž s relikvií sv. Prokopa. Po mši kněz požehnal všem přítomným, při čemž troubili trubači a zněly salvy. Nakonec zahrála horní hudba hymnu a hosté spolu s úřednictvem sledovali odchod shromážděných. Ti, kteří byli čestným doprovodem hornických praporů a symbolů, odnášeli v sevřeném útvaru hornické památky zpět do Příbrami na horní ředitelství, ostatní zůstali na Březových Horách, kde se na náměstí před kostelem sv. Vojtěcha a v přilehlých ulicích konala slavná prokopská pouť. K večeru byla pobožnost v prokopském kostelíku, která skončila posledním zazvoněním zvonku a dvanáctirannou salvou z hmoždířů. Tím také skončila nejslavnější paráda a zároveň největší lidová zábava v roce.

Poslední prokopská paráda v této podobě se konala v roce 1897, v následujících letech se průvodu účastnila pouze kapela, horní úředníci a duchovenstvo. Postupem doby však slavnost stále více upadala, až v roce 1921 byl zrušen i pracovní klid.[6]

V současné době se zásluhou obnoveného spolku *Prokop* prokopské parády opět konají, a to včetně průvodu, mše a pouti. O tom, že nalezly značný ohlas, svědčí mimo jiné i to, že se jí zúčastňuje až 150 horníků. Je pochopitelné, že se nepodařilo dodržet naprosto přesně původní podobu, zvláště proto, že řada nářadí byla dávno

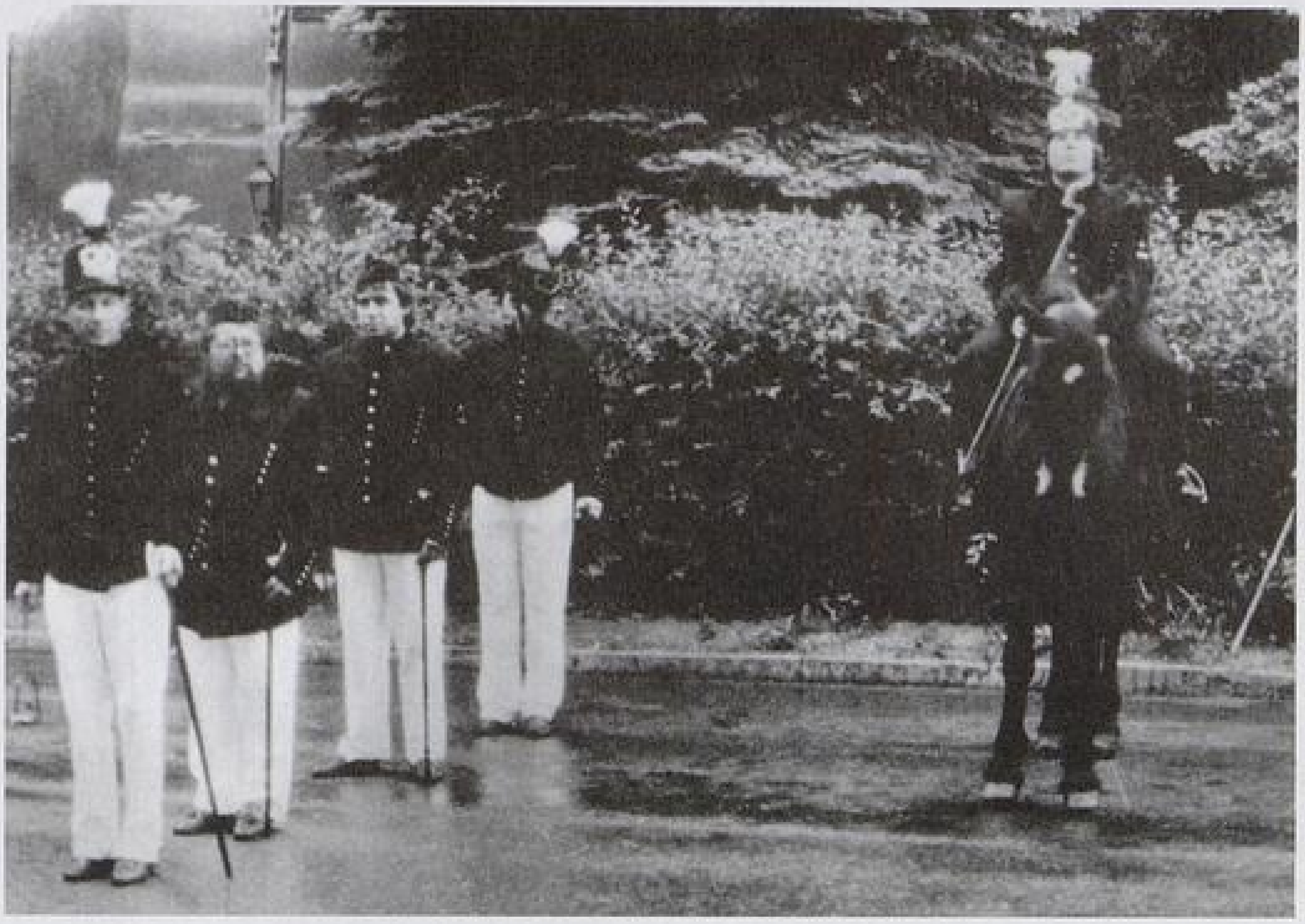

3. Hornická paráda v současnosti, konaná iniciativou spolku „Prokop".

modernizována a vzácné hornické prapory a insignie není možné používat na veřejnosti. Návrat k této staré tradici je i výrazem hrdosti na příslušnost k hornickému stavu, což je v době útlumu dolování v celém příbramském revíru obzvlášť obdivuhodné.

Šesté parády se zúčastňovali pouze hornici z Bohutína. Konala se 15. srpna na svátek Nanebevzetí P. Marie.

Poslední paráda byla na narozeniny císaře Františka Josefa I., tj. 18. srpna. Stejně jako při parádě prokopské začínala vpředvečer čepobitím, ale s tím rozdílem, že závěrečný koncert se konal před budovou hejtmanství, nikoli báňského ředitelství. Účast na této parádě byla naprosto povinná, v případě absence byli hornici pokutováni až 80 krejcary. Kontrola přítomnosti byla provedena v 7.00 hodin ráno na jednotlivých šachtách, hornici bez kroje (ten si pořizovali na vlastní náklady) byli zařazeni zvlášť a byl k nim přidělen dozorce, aby nemohli utéci. Průvod se seřadil a velení převzal vrchní úředník na koni s taseným kordem. Do Příbrami se šlo třemi proudy: Mariánskou silnicí, Prokopskou cestou a Anenskou silnicí. Na náměstí se polovina průvodu postavila před okresní soud, polovina před hejtmanství. Pak byly přineseny prapory a insignie. Mezitím se konala mše za císaře. Slavnost končila v poledne velkým defilé.[7]

Hornické stavovské průvody zanikaly v posledních desetiletích 19. století i v ostatních revírech. Příbramsko, nejznámější středisko hornických parád, silně ovlivnila březohorská katastrofa v roce 1892 na dole Marie. Po ní již velkolepost

4. Hornická paráda v současnosti, konaná díky iniciativě spolku „Prokop".

těchto slavností zvolna doznívala, krojovaní horníci se již jen ve skupinách zúčastňovali církevních svátků a nakonec, roku 1904, byla rozpuštěna i slavná hornická hudba. Parády pak na dlouhá léta zůstaly jen vzpomínkou, přijímanou jako součást minulosti.

POZNÁMKY

1) **Skalníková, Olga:** *Pět století hornického kraje.* HPVT Příbram 1986, str. 123n.
2) **Valta, Karel:** *Po stopách utrpení a slávy hornictva na Příbramsku.* Příbram 1936, str. 245n.
3) **Valta, Karel:** o. c., str. 249.
4) **Pobuda, Karel:** *Století památník hornické slávy.* Praha 1926, str. 11.
5) **Hrabák, Josef:** *Průvodce po Příbrami a okolí.* Příbram 1893, str. 43.
6) **Pobuda, Karel:** o. c., str. 32. **Skalníková, Olga:** o. c., str. 128nn.
7) **Valta, Karel:** o. c., str. 249nn.

DIE KUMPELPARADEN

Zusammenfassung

Die Abhandlung berichtet von den Kumpelparaden, die in ihrem Wesen standesbetonte Umzüge waren. Die älteste von ihnen datiert seit dem 18. Jahrhundert, die übrigen fanden bei verschiedenen Gelegenheiten statt, bis sich im Laufe des 18. und 19. Jahrhunderts ihre Zahl auf sieben Paraden im Kalenderjahr einpendelte. Nicht alle waren jedoch ebenso prunkvoll und bedeutsam, einige sogar

ausgesprochen unbeliebt. Die Kumpel beteiligten sich an diesen Feiern in Bergmannstrachten, die sie sich auf eigene Kosten angeschafft hatten und deren malerischer Charakter uns noch heute bezaubert. Nicht alle Paraden erforderten die Teilnahme der Kumpel aus dem ganzen Revier, insbesondere bei kirchlichen Festen assistierten nur die Kumpel aus vorher bestimmten Schächten. Die älteste und berühmteste Parade, die Prokop-Parade, wurde in der Gegenwart vom Kumpelverein „Prokop" erneuert und beschert so nicht nur Freude an der netten Schau, sondern erläutert anschaulich auch den Begriff des stolzen Standesbewußtseins.

THE MINER'S PARADES

Abstract

The article deals with the miners' parades which are, as a matter of fact, the processions of the social class. The most ancient one has its origin as early as 16th century, the others were held on various occasions; only in the course of the 18th and 19th centuries their number was fixed to 7 in a calendar year. Not all the processions were ostentatious and significant, some of them were even unpopular. The miners participated in these festivals in special miners' costumes which had been bought for their own money and the picturesqueness of which enchants even nowadays. The participation of the miners from the whole mining district was not inevitable; especially in religious processions there were just the miners from the mines indicated beforehand. The most ancient and most famous parade, the Procopius parade, was now restored by the miners' fraternity. It brings joy of the magnificent show demonstrating, at the same time, the importance of the pride of the profession.

DŘÍVĚJŠÍ A SOUČASNÉ HISTORICKÉ PRŮVODY NA OKRESE JIHLAVA

Dana Nováková, Muzeum Vysočiny, Jihlava

Prvním typem historického průvodu, kterému bych chtěla věnovat pozornost je děkovný morový průvod v Brtnici u Jihlavy. Brtnice díky své bohaté historické minulosti rodu Valdštejnů a Collaltů, existenci pavlánského kláštera a práva 13 ročních trhů měla ve své době nezanedbatelný význam. Tak jako i řada jiných míst byla i ona stižena často živelnými pohromami a epidemiemi, ke kterým patřil i mor. Bylo to např. v r. 1483, 1661 a především 1679, kdy pomřelo několik set lidí. Tehdy byla v obci postavena soška sv. Rocha, ochránce před morem. Mor se ale Brtnici nevyhnul ani v r. 1715, kdy trval opět téměř celý rok. Lid se znovu obrátil na svého ochránce a byla vytesána nová socha, která byla umístěna na kamenném mostě na náměstí. Podle pověsti světec vyslyšel prosby a mor v Brtnici ustal v den jeho svátku 11. prosince Tehdy se brtničtí dali do ochrany Anděla Strážce a na jeho počest byla od r. 1715 slavena každoročně slavná pouť s děkovným průvodem ke zmíněné soše sv. Rocha na mostě. Pouť se koná kolem 1. září, podle toho, na který den připadá svátek sv. Jiljí.

V průběhu několika staletí prodělal průvod několik změn, bylo období, kdy nebyl konán vůbec. Od počátku šlo o významnou společenskou událost obce, při které nesměly chybět žádné významné spolky, osobnosti ani obyvatelé. Na slavnost se sjížděly povozy z celého okolí, mnoho poutníků přicházelo pěšky. Od rána zněly salvy z děla a v pozdějším období vyhrávala kapela místních hasičů a klubu veteránů. Průvod vycházel od radnice, obešel náměstí až na most, kde se konaly děkovné obřady za odvrácení moru a odtud šel do zámeckého kostela, kde byla sloužena slavná mše. Po bohoslužbě se průvod vrátil zpět do radnice, kde byla slavnost ukončena. Složení průvodu bylo velice tématicky různorodé. Zvláštní místo v něm měly dřevěné sošky, mající pro Brtnici symbolický význam. V čele průvodu byly neseny sošky Panny Marie, a to místními občany i poutníky, obklopené družičkami a muzikanty. Za nimi nesli příslušnici cechu obuvníků hlavní a nejkrásnější sochu Anděla Strážce – ochránce města a za nimi následovaly černě oděné družičky s rozpuštěnými vlasy na znamení smutku a kajícnosti, nesoucí sošku svaté Juliány (sv. Juliána pocházela z rodu Collaltů z 13. stol., byla prohlášena za blahoslavenou a její ostatky jsou uloženy v zámeckém kostele v Brtnici).

V průvodě nesli dále obuvnici sošku sv. Šebestiána, cech zedníků sošku svatého Rocha, ochránce před morem a krejčí sošku sv. Františka na počest založení místního kláštera paulánů. Následoval zástup kněžstva, hodnostářů obce a poutníků. Po ukončení slavnosti následovalo pouťové veselí s možností návštěvy knížecího zámku a parku.

Takovýto okázalý průběh průvodu časem pominul a rovněž použití parádních cechovních stejnokrojů s korouhvemi ustoupilo do pozadí.

Počátkem 20. let našeho století vznikla proto snaha opět obnovit tento děkovný průvod v dřívější slávě. V čele těchto snah v Brtnici stál Okrašlovací spolek s jeho předsedou A. K. Hoffmannem, který v roce 1926 položil základ tradice velkolepých historických děkovných průvodů. V tomto roce poprvé prošel v den pouti Brtnicí průvod, který vedle sošek, které nesli příslušnici cechů a řady bíle a černě oděných družiček, obsahoval i řadu nových prvků – např. strážníka a kominíka v parádních krojích, ozdobenou hasičskou stříkačku, další příslušníky cechů s obnovenými cechovními standartami, školní prapory, ale i zástupce různých místních spolků (Orel, Čsl. beseda), duchovenstvo ze širokého okolí, představitele obce. Průběh pouti i průvod vzbudil velkou pozornost a nadšení, a proto byl v několika dalších letech opakován. V každém roce přinesl vždy další nové prvky a obměny.

Hned v roce následujícím, 1927, došlo k rozšíření průvodu o průvod druhý, který se rovněž zapsal do podvědomí obyvatel Brtnice a s přestávkami byl provozován až do současnosti a na rozdíl od parádního historického průvodu v krojích, který byl v určitých obdobích umlčen, tento druhý, tichý a nenápadný se konával jako vzpomínková slavnost i v dobách, kdy těmto oslavám příliš přáno nebylo. V době svého založení v původní slavnostní podobě ale také tento průvod vzbuzoval úctu a obdiv místních i mnoha nahodilých účastníků. Šlo o tichý děkovný průvod v předvečer nedělní slavnosti ve večerních hodinách na místo posledního odpočinku obětí moru na nedaleký hřbitůvek za Brtnicí k morovému kříži. Na místě se konaly modlitby za zemřelé a slavnost končila státní hymnou. Působivost slavnosti byla v jednotlivých letech zvyšována hořícími pochodněmi po celé trase průvodu, stovkami hořících svící v rukách účastníků průvodu, slavnostně osvětleným křížem nebo smutným vyzváněním robotního zvonku na paměť doby, kdy v obci řádil mor. K tomuto průvodu pak vždy patřilo i slavnostní troubení ponocných z věže místního kostela v 9 hodin večer.

Své změny dostál v roce 1927 i nedělní historický průvod. Hlavní podstata spočívala v tom, že dříve nesené dřevěné sošky byly nyní nahrazeny jejich některými živými napodobeninami a celý průvod měl zachytit Brtnici v 18. století. Průvod byl složen z několika desítek postav jako např. primátor městský písař, vojáci, pážata a nezbytná černě zahalená postava moru s černými družičkami. V roce 1928 byl průvod rozšířen o knížete Collalto, skupinu mnichů paulánů, dominikánů a jezuitů, včelaře s úlem (jako symbol, že Brtnice nese název od včelařů brtníků) a nově o postavu Anděla Strážce, vedoucího dítě. V roce 1929 doplnila průvod postava kněžny Collalto, a postavu moru nyní doprovázela pážata se symboly smrti na černých poduškách.

Kroje byly půjčovány z půjčovny krojů v Jihlavě, Praze nebo z městského

divadla v Jihlavě, částečně byly ale zhotovovány vlastní, a to podle námětů z nástěnných maleb malíře Töppöra v místním zámku.

V roce 1930 se průvod nekonal, protože jeho organizace i finanční náklady byly značné a vedle řady nadšenců naráželi jeho organizátoři i na nepochopení některých místních obyvatel. V tomto roce byl ale založen *Spolek pro udržování historického průvodu*, který vyvíjel svou činnost až do r. 1936, kdy se opět začlenil do Okrašlovacího spolku.

Díky nově utvořenému spolku byl krojovaný průvod v Brtnici uspořádán do druhé světové války ještě v roce 1931 – obohacený o postavu morového lékaře, pošťáka, ponocného, v roce 1932 (nové postavy apotekáře a několik postav z pověsti o pokladě na nedalekém hradě Rokštýně) a v roce 1936.
V pořadí sedmý průvod v roce 1936 byl zvláštní tím, že kromě sobotního průvodu k morovému kříži byl krojovaný průvod v neděli rozšířen o obnovenou tradici církevní podoby průvodů, kdy byly neseny opět za hojné účasti mládeže a družiček městečkem dřevěné sošky svatých. Oba proudy se pak spojily a pokračovaly do zámeckého kostela ke mši.

Konec 2. světové války byl v Brtnici mimo jiné oslaven i obnovením historického krojovaného průvodu. Vzbudil velkou pozornost místních i nahodilých návštěvníků. Městem v tichém zadumání, za zvuků bubnů prošlo několik desítek krojovaných postav, které opět připomenuly těžké chvíle malého městečka. Od té doby se průvod na mnoho let odmlčel.

S myšlenkou na jeho obnovení přišli organizátoři až v roce 1968. Následovala rozsáhlá příprava členů *Kulturního klubu a aktivitu památkové péče*, byly shromažďovány finance, studovány staré dokumenty, fotografie. Veškeré přípravy však byly přerušeny srpnovými událostmi a průvod byl proto uskutečněn až v roce následujícím – 1969. Celé oslavy byly složeny ze sobotní večerní vzpomínky u kříže a z historického průvodu spojeného opět s průvodem církevním se sochou Panny Marie a Anděla Strážce. Církevní průvod vyšel z farního kostela na most k děkovné modlitbě, historický krojovaný prošel městem a na náměstí se oba spojily a pokračovaly společně k zámeckému kostelu. Historický průvod měl v této době již 130 postav a skýtal již velkolepou podívanou. Tvořily ho tyto postavy:

- ceremoniář
- 2 zbrojnoši
- učitel
- rychtář
- písař
- 2 ponocní
- 2 policajti
- 10 zástupců cechů
- včelař s úlem
- kat a 4 pomocnici
- 3 soudci
- opat a 13 mnichů
- 4 morová pážata
- mor
- 4 osobní strážci
- 10 pážat
- 2 zámečtí písaři
- 4 lovčí se psy
- 3 lesní
- správce
- 4 drábové
- 2 komorníci
- 2 komorné
- 12 dvorních dam
- 10 panošů
- kníže a kněžna
- hraběnka
- 2 šaškové

1. Soška sv. Rocha, ochránce před morem v Brtnici u silnice na Třebíč

2. Dřevěné sošky, které se původně nosily v morovém průvodu.

3. Anděl Strážce, Panna Maria, sv. Roch a sv. Václav (původně nošen sv. Šebestián).

– 4 bubenici

– velitel stráže a 6 strážných
– 22 selský lid

Obdobný průběh měl historický průvod i v roce 1970, ale církevní podoba se již konat nesměla. V roce 1971 se konal poněkud netypicky, neboť tehdy Československá televize natáčela dokument o ničivé povodni na Brtnicku a průvod si točila jako doplňující materiál pro svůj program. V původní podobě a opět o pouti se pak průvod uskutečnil ještě v roce 1973, a pak se na 17 let odmlčel.

Na přelomu 70. a 80. let se opět probudil zájem o obnovení historického průvodu, ale tehdejší politická situace tomu příliš nepřála. Církevní podoba průvodu nepřicházela vůbec v úvahu, původní verze historického průvodu rovněž neodpovídala tehdejší době. Byla proto připravena nová verze průběhu historického průvodu pod názvem *Veselé a smutné listy z kroniky brtnické*. Scénář byl sestaven podle historických dokladů od nejstarších dějin Brtnice do současnosti. Každá část průvodu měla být označena štíty se jmény a úlohou, kterou v dějinách Brtnice sehrála, celá akce měla být proložena několika dějovými historickými obrazy a zakončena historickou divadelní hrou v zámeckém parku. Organizace této verze se ujali členové Kulturního klubu a v průvodu mělo jít asi 170 alegorických postav, chybět neměli ani jezdci na koních. K uskutečnění ale nakonec nedošlo, vedle technických problémů se nakonec objevil i nezájem samotných místních obyvatel, kteří v nové variantě postrádali původní děkovný smysl za odvrácení moru v Brtnici.

Ke změně situace došlo až po listopadu 1989, kdy znovu nastala příznivá

4. Historický průvod v Brtnici v r. 1971, vycházející z brány zámku.

atmosféra pro organizování historických průvodů. V roce 1990 byl znovu obnoven původní průběh všech průvodů, a to sobotního tichého průvodu v podvečer, a nedělního církevního i historického krojovaného průvodu, který vycházel z bran zámku. Oproti roku 1969 se počet krojovaných postav zvýšil o více než 100 a celkem šlo v průvodu již 233 postav. Mezi nové patřila např. komtesa se 3 dětmi, 11 dragounů, 10 šlechticů apod. U ostatních skupin, které se objevovaly již v předchozích letech se jen zvýšil počet účastníků. Tématicky ani organizačně se průběh až na malé výjimky nelišil od minulých let. Další průvod v r. 1991 byl obohacen např. o nový historický kanón, ze kterého bylo po dobu průvodu střídáno ze zámeckého nádvoří. Počet postav se zvýšil na 238 a i tento průvod vzbudil zájem širokého okolí.

Protože celá akce je však velice organizačně náročná, bylo rozhodnuto konat historické průvody v tomto rozsahu vždy po několika letech. Takže příští by měl být uskutečněn v roce 1994. Děkovné sobotní u kříže a menší nedělní církevní se soškami se však konají každý rok.

Tradice průvodů byla obnovena, našlo se dostatek ochotných lidí akce organizovat a stávají se proto opět živou součástí života Brtnice.

Poněkud jiným druhem historických průvodů jsou průvody hornické, které připomínaly zašlou, dříve velice významnou stříbrnou hornickou slávu královského města Jihlavy. Od počátku byla organizována tato akce německým obyvatelstvem, které v několika vlnách kolonizace ve 12. století osídlilo toto území Jihlavska.

6. Hornický průvod procházející ulicemi Jihlavy v r. 1937.

7. Ukázka havířských krojů z hornického průvodu v r. 1957.

V roce 1799 si připomněla Jihlava domnělé 1000. výroči založení města, jehož středem byl malý kostelíček svatého Jana na nevelkém návrší. Mezi poutníky, kteří tehdy na toto místo přišli oslavit významné výročí, bylo i 12 chlapců oblečených do skromných hornických šatů s kahanem v ruce, aby byli živou připomínkou na dobu hornické slávy. Tato první myšlenka vyvolala nadšení a dala tak základ tradici hornických průvodů. Od té doby pak každoročně až do roku 1890 se tito horníci účastnili církevních slavností na Jánském kopečku.

V roce 1890 započal kustod jihlavského muzea a fotograf *Johan Haupt* s podrob-

5. Historický průvod z r. 1971 s typickou postavou moru

ným studiem dobových dokumentů, týkajících se oblečení a střihů oděvu horníků, ale i měšťanů a hodnostářů v průběhu století a dal podnět ke zhotovení historicky věrných dobových kostýmů. Opíral se o dílo *De re metallica* z roku 1530 od Georga Agricoly, o *Hornickou knihu* od Ettenbacha z roku 1556, ale i o náhrobní kameny jihlavských měšťanů, pohřbených v kostele svatého Jakuba v Jihlavě.

Hornický průvod ve své nové podobě a kráse se poprvé zaskvěl v roce 1891. Tehdy na 160 krojovaných postav v pestrých kostýmech oslnilo početné návštěvníky nejen z Jihlavy ale i širokého okolí. V této podobě se pak průvod konal každoročně ve dnech 23. a 24. června v den svátku sv. Jana Křtitele, a to až do roku 1944, kdy průběh oslav přerušil tok událostí 2. světové války.

Hornický průvod tvořili chlapci ve věku 9–14 let, oblečeni v krojích, znázorňu-

jících všechny hornické profese, které se při těžbě stříbra vyskytovaly. V čele průvodu šel *perkmistr*, který vedl průvod a dával povely; následovali 3 vlajkonoši, nesoucí prapor se znakem města Jihlavy a vyobrazením sv. Jana Křtitele; dále 2 halapartníci; 2 pěvci s loutnami; 16 dennich horniků; tajemná postava proutkaře s proutkem na hledání stříbra; 11 nočních horniků; 7 plavičů rudy a 2 rýžaři zlata; 12 havířů; 3 malí permoníčci; 16 dozorců; 4 tesaři a 4 kováři; 8 šichmistrů; 2 měřiči, kteří zastupovali důlní inženýry; 8 přísežných; 4 horní sudí a 6 patricijů. Zde končila první část průvodu, znázorňující první vlnu těžby stříbra v 16. století. Následovalo 19 horniků v oblecích z doby rokoka a 8 hornických pomocníků, představujících druhou vlnu těžby z 18. století. Závěr průvodu tvořilo 10 soukeníků a 4 měšťané, neboť soukenictví v Jihlavě vystřídalo stříbrnou slávu a rovněž město značně proslavilo.

V roce 1936 byl průvod rozšířen ještě o 5 ministrantů, oblečených dle kostýmů z obrazů benátských mistrů z 18. stol., které visely ve farní kanceláři kostela sv. Jakuba v Jihlavě.

Průběh celé akce byl rovněž velmi působivý. 23. 6. v předvečer slavnosti se hornický průvod odebral od chlapecké měšťanské školy na náměstí ke kostelu sv. Ignáce, kde se k nim připojil kněz, nesoucí Nejvyšší svátost oltářní pod baldachýnem. Při vystoupení kněze z kostela dal perkmistr pokyn k modlitbě a kněz udělil požehnání. Pak celý průvod odešel na Jánský kopeček, ke kostelíku sv. Jana, kde se konala pobožnost.

24. 6. pak probíhaly hlavní oslavy hornického průvodu. Po 8. hodině ranní přišel průvod od měšťanské školy ulicemi před radnici, odkud pokračoval opět k Jánskému kostelíku, odkud vítal příchozí hlas zvonů. Průvod šel za zvuků hornické kapely, která hrála staré hornické pochody z 16.–18. století. V kostelíku proběhla slavná mše a odtud průvod odešel za přihlížení stovek zvědavců zpět k měšťanské škole.

Po průvodu následovalo pohoštění všech účastníků a doznívání slavnosti, která se zase na rok stala vzpomínkou.

Třebaže česká část obyvatelstva Jihlavy zachovávala v době první republiky k těmto německým oslavám hornického průvodu zdrženlivý postoj, přesto po skončení války tradice hornických průvodů znovu ožila. Změnila se doba, změnilo se i pojetí průvodů.

Jako podnět k obnově se tentokrát stává Den horniků 9. září, pro Jihlavany v roce 1949 i 700. výročí vzniku jihlavského horního práva, které se stalo vzorem pro další horní města království českého. Z popudu tehdy *Krajského muzea* ožil hornický průvod znovu v jeho lesku a nádheře. 10. 9. na 150 účastníků průvodu účinkovalo v historické scéně o založení horního práva a povýšení osady Jihlavy na královské město, která byla uskutečněna na jihlavském náměstí. V průběhu hry vycházeli hornici a celé skupiny z jihlavských podzemních chodeb, sudí a přísežní z horního soudu, purkmistr a patriciové ze starobylé radnice. Další fázi dějin Jihlavy oživili soukeníci, kteří vyšli ze starého cechovního domu na náměstí a radní a měšťané z radnice.

Autorem scénáře této hry byl městský archivář a později ředitel Krajského muzea *Arnošt Kába*, který byl iniciátorem historických hornických průvodů i v letech 1957–1961 a posledního v roce 1967.

8., 9. Záběr z historické scény udělení horního práva městu Jihlavě, konané v r. 1963.

V prvních obnovených průvodech se po historické scéně na náměstí odcházelo za zvuků hudby na Jánský kopeček jako dříve, později procházel průvod pouze ulicemi historické části města, v roce 1967 byl průvod zařazen pouze jako doplněk Okresní mírové slavnosti a Mezinárodního družstevního dne.

Od roku 1967 hornický průvod zanikl úplně a jeho případné obnovení závisí na shromáždění dostatečného množství financí na opravu krojů, na získání dostatečného počtu nadšenců pro tuto akci ale i na překonání názoru, že by šlo o obnovení německé tradice.

PRAMENY A LITERATURA

Prameny

1) *Obecní kronika Brtnice*, 1921–1990
2) *Okresní archiv Jihlava*, fond Brtnice, karton 689, č. 1521
3) *Sbírkový fond Muzea Vysočiny Jihlava*, Ji-FS 58 156–58 193

Časopisy

1) *Brtnický kraj*, 1927–1938
2) *Brtnické noviny*, 1959–1972
3) *Brtnický zpravodaj*, 1972–1992
4) *Jihlavské listy*, 1935–1936, 1945–1970
5) *Kalendář kulturně osvětových pořadů Jihlava*, 1957–1970

LITERATURA

1) **Dějiny Brtnice a připojených obcí,** kol. autorů, Brno 1988.
2) **Göth, Ignatz:** *Die Berghäuer ziehen aus*, Iglau, 1932.
3) **Göth, Ignatz:** *Der Iglauer Berghäuerzug*, Olmütz, 1938.
4) **Hoffmann, Alois Karel:** *Městys Brtnice na Moravě*, Brtnice 1925.
5) **Jihlavský havířský průvod,** Muzeum Vysočiny, Jihlava 1967.
6) **Kába, Arnošt:** *Zářiový den*, Jihlava 1957.
7) **Kába, Arnošt:** *Jihlavský havířský průvod*, Jiskra 6. 9. 1957, č. 71.
8) **Kába, Arnošt:** *Kniha o Brtnici*, strojopis, 1973.
9) **Pátek, Alois Josef:** *Vlastivěda moravská*, Jihlavský okres, Jihlava 1901.
10) **Pátek, Alois Josef:** *Okresní hejtmanství jihlavské*, Velké Meziříčí 1888.
11) **Pátek, Alois Josef:** *Brtnice Trhová*, Velké Meziříčí 1887.
12) *Průvod havířů v Jihlavě*, Brtnický kraj, roč. 2., červenec 1928.
13) **Wurzinger, Franz:** *Der Iglauer Berghäuerzug*, Iglau 1916.

FRÜHERE UND ZEITGENÖSSISCHE HISTORISCHE UMZÜGE IM BEZIRK JIHLAVA

Zusammenfassung

Der Beitrag „Frühere und zeitgenössische historische Umzüge im Bezirk Jihlava (Iglau)“ behandelt einstmalige, aber auch bis hinein in die Gegenwart aufrechterhaltene Umzüge, namentlich direkt in Jihlava und in der Gemeinde Brtnice bei Jihlava.

Der Umzug in der Gemeinde Brtnice erfolgte seit dem J. 1715 zur Zeit des dortigen Kirchweihfestes um den 1. September als Gedenkaktion an die Pestopfer und als Dankritual für die Abwendung der Pest. Die ursprüngliche Version des Umzugs mit zahlreichen, von Angehörigen der Zünfte getragenen Statuen wurde seit dem J. 1926 durch eine neue Version des Umzugs mit Trachtenfiguren ersetzt, die

Brtnice im 18. Jahrhundert veranschaulichen sollten. In dieser Form fand der Umzug insgesamt 14mal statt. In einer gewissen Zeit wurde der Umzug überhaupt nicht veranstaltet, sonst wieder um die kirchliche Form oder eine pietätsvolle Erinnerung am Vorabend der Wallfahrt bereichert. Gegenwärtig wurde nach vielen Jahren der Pestumzug in Brtnice wiederbelebt und findet einmal in 4 Jahren statt.

Zweiter Umzugstyp war der Kumpelumzug in der Stadt Jihlava zu Ehren des ehemaligen Montanruhms. Zum erstenmal tauchte diese Idee i. J. 1799 auf und seither erfolgte der Umzug seitens der deutschen Bevölkerung alljährlich am 23. und 24. 6. bis zum J. 1944, seit dem J. 1890 in bunten Trachten mit etwa 160 Figuren. Nach dem Zweiten Weltkrieg wurde die Tradition i. J. 1949 und dann in den J. 1957–1961 erneuert, erhielt aber einen etwas anderen Charakter. Sie war ein Fest des Kumpeltages und fand anfangs September statt; auch der Ablauf der Feiern wurde umgeändert. Zuletzt fand diese Aktion i. J. 1967 statt und wurde seither nicht wieder erneuert.

THE FORMER AND THE CONTEMPORARY HISTORICAL PROCESSIONS IN THE DISTRICT JIHLAVA

Abstract

The study deals with the former, but also with the preserved processions, especially in Jihlava itself and in the village Brtnice near Jihlava.

The procession in the village has been held since 1715 at the time of the local country fair around 1st September in the memory of the victims of plague and as a thanksgiving ceremony to stop the epidemic. The original religious version of the procession with numerous statuettes carried by the reprensentatives of the guild was substituted in 1926 by the new version of the procession with national costumes depicting the 18th-century Brtnice. This form of the procession was realised 14 times. In some periods it was not held at all, sometimes it was enriched by religious forms or by the pious remembrance on the eve of the festival. Nowadays, after so many years, the plague procession in Brtnice was restored; it takes place once in 4 years.

The second kind of the procession was the miners' processions in Jihlava in the honour of the former miners' glory. The idea appeared in 1799 for the first time, and the procession has been held by the German population every year (23rd and 24th June) up to 1944. Since 1890 the procession has been held by 160 persons in many coloured costumes. After the Second World War the tradition was restored in 1949 and later in the period 1957–1961, but it had a different character: it was the celebration of the Miners' Day at the beginning of September, and the course of the festival was also changed. The procession was held in 1967 for the last time and it has not been organized since.

SLAVNOSTNÍ PRŮVODY

sborník příspěvků
z konference Subkomise pro lidové obyčeje MKKK v Olomouci, 1993

V roce 1994 vydalo Slovácké muzeum
v Uherském Hradišti

Sestavila a redakčně upravila
PhDr. Ludmila Tarcalová

Obálka a grafická úprava PhDr. Augustin Šik

Vytiskla tiskárna SIGNET, spol. s r. o., Brno

Náklad 300 výtisků
Vydání I.

ISBN 80-901913-1-2